Meša Selimović

DERVIŞUL ŞI MOARTEA

roman

În româneşte de VOISLAVA STOIANOVICI

Editura UNIVERS
Bucureşti 1971

Coperta de Adrian Dumitrache

Meša Selimović

DERVIŠ I SMRT

SVJETLOST – 1967 – SARAJEVO

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Univers

PARTEA ÎNTÂI

1.

Bismilahir-rahmanir-rahim!
Martor mi-e călimara şi condeiul şi cele cu condeiul

scrise;
Martor mi-e întunericul nesigur al amurgului;
şi noaptea, şi toate câte învie odată cu ea;
Martor mi-e luna plină de pe cer şi răsăritul zorilor;
Martor mi-e ziua Judecăţii de Apoi şi sufletul plin de căinţă;
Martor mi-e timpul, începutul şi sfârşitul tuturor
— Că tot omul e în veşnică pierzare.[1]

Îmi încep povestea fără vreun folos pentru mine sau pentru alţii, ci dintr-un imbold care se arată mai tare decât folosul şi decât mintea, ca să rămână însemnare despre mine, să rămână scris chinul convorbirii mele cu mine însumi, în nădejdea nelămurită că se va găsi o dezlegare atunci când socotelile vor fi încheiate, dacă vor ajunge să fie vreodată şi cerneala va fi aşternută pe hârtia ce stă dinaintea mea ca o chemare. Nu ştiu ce voi însemna, dar în înfloritura buchiilor va rămâne câte ceva din ce-a fost în mine – nu se va risipi totul în volburi de ceaţă, ca şi cum n-ar fi fost nimic sau n-aş fi ştiut eu că a fost. Astfel voi putea să mă privesc în prefacere, să văd această minune pe care n-o cunosc, căci mi se pare o minune că nu am fost dintotdeauna ceea ce sunt acum. Îmi dau seama că scriu încâlcit, mâna îmi tremură în faţa ghemului ce urmează a se depăna, în faţa judecăţii pe care o încep, şi în care eu sunt tot – şi judecător, şi martor, şi pârât. Voi încerca să mă pun în locul fiecăruia cât se poate de cinstit, atât cât poate fi omul de cinstit, căci încep să mă îndoiesc că sinceritatea şi cinstea ar fi acelaşi lucru – sinceritatea e credinţa că spunem adevărul (dar cine poate fi sigur de el?), iar cinstea e de multe feluri, şi nu toate se potrivesc între ele.

Mă numesc Ahmed Nurudin, numele mi-a fost dat şi eu am primit cu mândrie darul, acum însă, după şirul lung de ani ce s-au prins ca pielea de mine, mă gândesc la el cu uimire, ba uneori în derâdere, căci lumina credinţei înseamnă, iar trufia asta n-am avut-o, niciodată, ba astăzi

1 După Coran, la fel şi în capitolele următoare.

mi-e întrucâtva şi ruşine de el. Ce fel de lumină sunt eu? Prin ce sunt luminat? Prin ştiinţă? Prin povaţa înaltă? Prin inima curată? Printr-o cale dreaptă? Prin credinţa nestrămutată? Totul a intrat sub semnul îndoielii, şi acum sunt doar Ahmed, nici şeic, nici Nurudin. Totul cade de pe mine, ca o cămaşă, ca o carapace, şi nu rămâne decât ce a fost de la bun început, pielea goală şi omul gol.

Am patruzeci de ani – urâtă vârstă: omul e prea tânăr ca să nu aibă dorinţe şi prea bătrân pentru a-şi le putea împlini. La vârsta asta se stinge neastâmpărul în om, şi numai deprinderile şi siguranţa dobândită îl ajută să rămână puternic în neputinţa care vine. Iar eu de-abia acum fac ceea ce trebuia făcut demult, când trupul dădea năvalnic în floare, când toate drumurile nenumărate erau bune şi toate rătăcirile la fel de folositoare ca şi adevărurile. Păcat că n-am cu zece ani mai mult, pentru ca bătrâneţea să mă ferească de răzvrătire sau cu zece ani mai puţin ca să-mi fie totuna. Pentru că treizeci de ani înseamnă tinereţe – aşa cred, acum, când m-am depărtat fără întoarcere de ea, de tinereţea, care nu se teme de nimic, nici chiar de ea însăşi.

Am spus ciudata vorbă: răzvrătire. Şi condeiul mi s-a oprit deasupra şirului drept, în care a rămas întipărită o nedumerire, rostită cu prea multă uşurinţă. Pentru prima oară mi-am numit astfel chinul, înainte nu mă gândisem niciodată la el, nu-i dădusem acest nume. De unde a venit cuvântul primejdios? Să fie doar un cuvânt? M-am întrebat, dacă n-ar fi mai bine să las la o parte această scriere, ca totul să nu fie şi mai greu decât e acum. Căci dacă scrisul scoate din mine, pe căi necunoscute, chiar şi ce n-am vrut să spun, ce nu a fost gândul meu, sau a fost, dar gând necunoscut mie, ce se ascundea în întunericul din mine, gând prins în capcana zbuciumului, a tulburării care nu mă mai ascultă, dacă este aşa, atunci această scriere este o cercetare necruţătoare, diavolească, şi poate că ar fi mai bine să rup condeiul de trestie ascuţit cu migală, să vărs cerneala din călimară pe lespedea de piatră din faţa

tekiei[2], pentru ca pata ei neagră să mă păzească de ispita magiei ce trezeşte duhurile rele. Răzvrătire! Să fie doar o vorbă, sau este şi gând? Dacă este gând, atunci e gândul meu, sau rătăcirea mea. Dacă este rătăcire, vai mie; dacă e adevăr, cu atât mai mult.

Dar eu n-am altă cale, n-am cui mă spovedi, decât mie şi hârtiei. De aceea am continuat să înşir rânduri, de la dreapta la stânga, între prăpastia unei margini şi prăpastia celeilalte, între prăpastia unui gând şi prăpastia altuia, în şiruri lungi ce rămân mărturie sau învinuire. A cui învinuire, Dumnezeule mare, care m-ai osândit celui mai cumplit chin, chinul judecăţii de sine, a cui? – împotriva cui? Împotriva mea sau împotriva altora? Dar nu mai e scăpare, de-acum scrisul acesta este neîndurător, aidoma vieţii, aidoma morţii. Va fi aşa cum trebuie să fie, iar vina mea este că sunt ceea ce sunt, dacă asta poate fi o vină. Mi se pare că totul se schimbă din rădăcini, totul se zguduie în mine din temelii, şi lumea se zguduie odată cu mine, căci şi ea e fără rânduială, dacă e haos în mine! Şi totuşi, una şi aceeaşi pricină stă la temelia celor ce se petrec acum şi a celor ce au fost: vreau şi trebuie să-mi păstrez respectul de mine! Fără de asta n-aş mai avea putere să trăiesc ca om. Poate că este caraghios; am fost om cu cele de ieri şi vreau să fiu om şi cu cele de astăzi, care sunt altfel, poate chiar opuse; dar asta nu mă tulbură, căci omul înseamnă schimbare, şi rău e să nu iei aminte la glasul cugetului, când se face auzit.

Sunt şeicul unei tekii aparţinând ordinului mevleviilor, ordinul cel mai numeros şi cel mai curat, iar tekia se află la ieşirea din târg, între piscuri întunecate, negre, care ascund zarea toată, lăsând doar o crăpătură albastră deasupra lor, ca o pomană dată cu zgârcenie, ori ca o amintire a cerului fără margini al copilăriei. Nu-mi place această amintire îndepărtată, mă chinuie tot mai mult, ca un prilej pierdut, deşi nu ştiu în ce fel. Compar pădurile din jurul casei părinteşti, pline de sevă, ogoarele şi livezile din jurul lacului cu strâmtoarea stâncoasă în

2 Tekie – mănăstire musulmană.

care suntem prinşi, tekia şi eu, şi mi se pare că este multă asemănare între strânsoarea din mine şi cea din jurul meu.

Tekia e frumoasă, mare, aşezată deasupra pârâului ce vine din munţi străbătând cheile stâncoase. Grădină, tufe de trandafir, viţă-de-vie deasupra verandei şi un geamlâc lung, în care liniştea este moale ca puful şi pare şi mai adâncă din pricina clipocitului neîncetat al pârâului din vale. Casă, haremul de odinioară al străbunilor bogătaşului Ali-aga Dzanic, a fost dăruită de acesta ordinului, ca să slujească de lăcaş dervişilor şi de azil săracilor, „căci ei sunt cu inima frântă”. În rugăciuni şi în fum de tămâie am spălat păcatul casei şi tekia a dobândit faima de lăcaş sfânt, deşi n-am gonit de tot umbrele tinerelor femei. Uneori mi se părea că ele mai trec prin odăi şi că tot mai adie parfumul lor.

Ştie oricine, de aceea nici nu mă feresc, altfel acest înscris ar fi o minciună cu bună ştiinţă (nimeni nu poartă vina minciunilor fără de voie, cu care se amăgeşte), tekia, şi fala ei, şi lumina ei am fost eu, şi temelia ei, şi acoperişul ei. Fără mine ea ar fi fost o casă cu cinci odăi, la fel ca şi celelalte, cu mine ea a ajuns cetate a credinţei. Un fel de păzitoare a oraşului de rele ştiute şi neştiute, ocrotitoarea lui, căci alte case dincolo de ea nu mai erau. Zăbrelele dese şi zidul gros din jurul grădinii făceau singurătatea noastră mai adâncă şi mai ferită, dar poarta era deschisă totdeauna, să intre oricine are nevoie de alinare ori de spălarea păcatelor, şi-i întâmpinam pe oameni cu vorbe bune, când veneau, deşi, erau mai puţini decât necazurile, şi mult mai puţini decât păcatele. Nu sunt trufaş de această slujbă, care e cu adevărat slujire a credinţei, adâncă şi deplină. Am socotit că este o datorie şi o fericire să-i păzesc pe alţii şi pe mine de păcat. Şi pe mine, în zadar aş ascunde-o. Gândurile păcătoase sunt precum vântul, cine să le stăvilească? Şi nu cred că e un rău mare într-asta. Cu ce s-ar măsura evlavia, dacă nu ar fi ispitele pe care să le biruie? Omul nu este Dumnezeu, şi puterea lui stă în a-şi înfrâna firea, aşa gândeam, şi dacă nu are ce să înfrâneze, unde este meritul lui? Acum gândesc altfel,

dar să nu dezvălui de pe acum ceea ce va veni firesc mai încolo. Timp este pentru toate. Ţin pe genunchi hârtia care aşteaptă liniştită să-mi primească povara, fără să o ia de pe mine, şi fără să o simtă ea însăşi. Am înaintea mea o lungă noapte fără somn, şi încă multe alte nopţi lungi; o să-mi ajungă să fac tot ce trebuie, să mă învinuiesc şi să mă apăr, nu-i nicio grabă, şi văd că sunt lucruri despre care pot scrie acum, şi poate niciodată de-acum încolo. Când va sosi timpul, şi voi simţi nevoia să mai adaug şi altele, vor veni şi ele la rând. Simt cum stau grămădite în tainiţele creierului meu şi se trag unele pe altele căci sunt legate – niciunul nu trăieşte de sine stătător, şi totuşi e o rânduială în acest vălmăşag, şi nu ştiu cum se face că se desprinde câte unul din mijlocul celorlalte şi iese la lumină, să se arate, să izbească sau să aline. Uneori se îmbulzesc, se reped, nerăbdătoare, de parcă s-ar teme că vor rămâne nerostite. Uşor, e timp pentru toate, mi l-am dat mie însumi, iar pe firul judecăţii vor fi înfăţişări şi mărturii, n-am să le ocolesc, şi voi putea la urmă să-mi rostesc singur osânda, căci numai despre mine e vorba şi despre nimeni altul, numai despre mine. Deodată lumea a ajuns o taină pentru mine, şi eu pentru lume; ne-am aşezat faţă în faţă şi ne privim cu uimire, nu ne mai cunoaştem, nu ne mai înţelegem.

Să mă întorc iar la mine şi la tekie. Am iubit-o şi o iubesc. E liniştită, curată, e a mea, miroase a calomfir vara, a zăpadă şi vânt năprasnic iarna. O iubesc pentru că a ajuns cunoscută datorită mie, şi pentru că îmi cunoaşte tainele pe care nu le-am încredinţat nimănui, pe care le-am ascuns şi de mine însumi. E caldă, senină, uguie porumbeii pe acoperiş în zorii zilei, ploaia se cerne pe ţigle, plouă şi acum, stăruitor, prelung, deşi este vară, apa se scurge pe ulucii de lemn în noaptea care s-a aşternut ameninţătoare peste lume, mă tem că niciodată nu se va duce şi totuşi nădăjduiesc că în curând va răsări soarele. O iubesc fiindcă mă apără tihna celor două odăi ale mele, în care pot să fiu singur când mă odihnesc de oameni.

Pârâiaşul îmi seamănă, uneori e năvalnic şi iute, dar

cel mai adesea domol şi neauzit. Mi-a fost necaz când i-au pus stavilă mai jos de tekie şi l-au silit să fie supus şi folositor, să treacă prin scoc şi să învârtească roata morii, şi m-am bucurat când s-a umflat, a dărâmat stăvilarul şi s-a revărsat liber. Deşi ştiam că numai îmblânzit macină grâul.

Dar iată, aud uguitul molcom al porumbeilor, ploaia se cerne continuu, zile în şir, şi ei nu pot ieşi de sub streaşină, glasul lor vesteşte ziua care nu se arată încă. Mi-a înţepenit mâna în care ţin condeiul, luminarea sfârâie domol şi stropeşte cu scântei mărunte, apărându-se de moarte, iar eu privesc rândurile lungi de slove, prinse în ţintele gândurilor, şi nu ştiu dacă le-am ucis sau le-am dat viaţă.

2.

Dacă Dumnezeu ar pedepsi orice rău făptuit. N-ar mai rămâne pe pământ fiinţă vie.

Totul a început să se învălmăşească acum două luni şi trei zile, timpul îl voi socoti, pare-se, începând cu noaptea aceea, căci acesta e timpul meu, singurul care mă priveşte. De zece zile fratele meu zăcea închis în cetate. În ajun de sfântul Gheorghe, mergeam în amurg pe străzi, frământat şi plin de amărăciune. Păream însă liniştit – se obişnuieşte omul cu toate – pasul nu-mi dezvăluia tulburarea – trupul singur avea grijă de această tăinuire, dându-mi libertatea ca în întunecimea gândurilor mele nevăzute să fie aşa cum vreau. Aş fi vrut cel mai mult să ies afară din oraş, în tihna înserării, ca noaptea să mă găsească singur, dar treburile mă duceau în altă parte, printre oameni. Îi ţineam locul lui hafiz-Muhamed, bolnav de câteva zile, atunci tocmai îl chemase Dzanic, binefăcătorul nostru. Ştiam că bătrânul e ţintuit la pat de luni de zile, şi că ne cheamă, poate, în ceasul morţii. Şi mai ştiam că ginerele său este Aini-efendi, cadiul care poruncise ca fratele meu să fie închis. De aceea am primit cu dragă inimă să mă duc eu, nutrind o nădejde.

În timp ce eram însoţit prin curte şi prin casă, mergeam, ca de obicei, fără să văd ce nu mă priveşte. Lăsat în coridorul lung, aşteptând să fiu anunţat la cei de-ai casei, ascultam liniştea atât de adâncă, de parcă n-ar fi fost nimeni în clădirea aceea mare şi nimeni nu s-ar fi mişcat prin odăi şi coridoare. În tăcerea acestei vieţuiri molcome din preajma muribundului care mai sufla încă, pe aici, pe undeva, însoţind paşii neauziţi ce se stingeau în covoare şi şoaptele coborâte, trosnea cu un ţiuit abia desluşit lemnăria veche a cercevelelor şi a bagdadiilor. Privind cum seara învăluie încet clădirea cu umbre de mătase şi cum pâlpâie în geamuri ultimele lumini ale zilei, mă gândeam la bătrân şi la ceea ce îi voi spune la ultima vedere. Nu o dată am vorbit cu bolnavi, şi nu o dată i-am pregătit pe muribunzi pentru drumul cel lung. Experienţa mi-a dovedit, dacă mai era nevoie de ea, că oricine simte frică de ce-l aşteaptă, de Necunoscutul ce zvâcneşte nedesluşit în inima toropită.

Spuneam, întru alinare:

Moartea este soarta noastră, singurul lucru neîndoielnic, care ştim că nu ne va ocoli. Nu poate fi altfel; neschimbat, toate drumurile duc la ea, tot ce facem este pregătirea ei, din clipa când scoatem primul ţipăt, lovind cu fruntea de podele; mereu suntem mai aproape de ea, niciodată mai departe. Şi dacă ea e ursită tuturor, de ce ne mirăm când vine? Dacă viaţa asta nu este decât o scurtă trecere, ce nu ţine mai mult de o clipă, sau de o zi, de ce ne zbatem s-o mai prelungim cu încă o zi sau cu încă o clipă. Viaţa pământească este înşelătoare, veşnicia e mai bună.

Spuneam:

De ce inimile vă tremură de spaimă când în chinurile morţii picioarele vi se răsucesc? Moartea este o strămutare dintr-o casă în alta. Ea nu-i pieire, ci o nouă naştere. Aşa cum plesneşte coaja oului când puiul e gata să iasă din găoace, tot aşa vine şi timpul ca trupul şi sufletul să se despartă. Moartea este o trebuinţă, neabătuta noastră trecere în altă lume, în care omul se

împlineşte cu adevărat.

Spuneam:

Moartea este destrămarea lutului şi nu a sufletului.

Spuneam:

Moartea este schimbarea stării. Sufletul începe să trăiască singur. Cât timp nu era despărţit de trup, el prindea cu mâna, privea cu ochiul, asculta cu urechea, iar esenţa lucrurilor o ştia prin el însuşi.

Spuneam:

În ziua morţii mele, când fi-va purtat sicriul meu. Să nu crezi că voi simţi durere după această lume.

Nu plânge şi nu spune: păcat, păcat. Când se strică laptele e mai mare păcat.

Când vei vedea că mă coboară în mormânt, eu nu voi pieri.

Oare luna şi soarele pier când apun?

Ţie îţi pare moarte ceea ce de fapt e naştere. Mormântul îţi pare temniţă, dar sufletul liber ajunge.

Ce bob nu răsare oare când ajunge în pământ? De ce să te îndoieşti atunci de sămânţa omului?[3]

Spuneam:

Fii recunoscător, lăcaş al lui David, şi grăieşte: a venit adevărul. A venit sorocul. Căci fiecare umblă pe cărarea sa până în ceasul sorocit. Vă plăsmuieşte Dumnezeu în pântecele mamelor voastre, apoi vă trece, dintr-o stare în alta, în întunericul de trei ori nepătruns. Nu vă tânguiţi, bucuraţi-vă de raiul care v-a fost făgăduit. O, robii mei, nu-i nicio primejdie pentru voi astăzi, şi nu veţi fi întristaţi. O, suflet răposat, întoarce-te mulţumit la stăpânul tău, căci el e mulţumit de tine. Intră în rândul sclavilor mei, intră în raiul, în djenetul meu.

Vorbisem aşa, în nenumărate rânduri.

Acum însă nu ştiu dacă trebuie să-i vorbesc tot aşa şi bătrânului care mă aşteaptă. Nu din cauza lui, ci din a mea. Pentru prima oară – de câte ori voi spune în zilele acestea: pentru prima oară? – moartea nu mi se mai părea atât de simplă cum crezusem eu, şi cum încercasem să-i

3 Dintr-un vechi cântec islamic.

fac şi pe alţii să creadă. S-a întâmplat să văd un vis îngrozitor. Se făcea că stau într-un loc gol, deasupra fratelui meu mort, la picioarele mele era sicriul acoperit cu postav albastru, în jurul meu oameni, roată, până departe. Nu văd pe nimeni, nu cunosc pe nimeni, ştiu doar că au închis cercul în jurul nostru şi m-au lăsat singur, în liniştea grea, cu mortul. Cu mortul căruia nu-i pot spune: de ce tremură inima ta? Pentru că şi inima mea tremură, mă înspăimântă tăcerea de gheaţă. Mă doare taina căreia nu-i desluşesc înţelesul. Există un înţeles, îmi ziceam, apărându-mă de groază, dar nu-l puteam pătrunde în niciun chip. Scoală-te, spuneam, scoală-te! Iar el rămânea ascuns în întuneric, în ceaţa destrămării, în amurgul verzui, ca într-o apă, un înecat al depărtărilor necunoscute.

Cum să-i spun acum muribundului: Umblă supus pe căile Domnului tău, când mă trec fiorii la gândul acestor căi ascunse, pe care ştiinţa mea nevolnică nici nu le poate întrezări.

Cred în ziua de apoi şi în viaţa veşnică, dar am început să cred şi în spaima morţii, în groaza din faţa acestei neguri nepătrunse.

Nu hotărâsem încă nimic când am intrat într-una din odăi; mă însoţea o fată tânără, mergeam cu ochii plecaţi, să nu-i văd chipul, să apuc să ticluiesc ceva. Te voi minţi, bătrâne, Dumnezeu mă va ierta, căci îţi voi spune ceea ce tu aştepţi de la mine şi nu ceea ce gândesc eu, tulburat.

El nu se afla acolo. Continuând să stau cu ochii în jos, am simţit că în odaie nu pluteşte acel miros greu care după o bolire îndelungă nu se poate alunga în niciun chip, nici prin dereticare, nici prin aerisire, şi nici prin tămâiere.

Când mi-am ridicat privirea, căutând pe cel ce zăcea bolnav de atâta vreme, fără să împrăştie mirosul morţii, am văzut pe sofa o femeie frumoasă, care te îndemna să te gândeşti la viaţă mai mult decât s-ar cuveni.

Poate că este ciudat ce spun, dar aşa a fost: m-am simţit stingherit. Pricini puteau fi destule. Mă pregăteam pentru întâlnirea cu bătrânul muribund, apăsat eu însumi

de gânduri grele, şi m-am pomenit în faţa fiicei lui (nu o văzusem niciodată, dar ştiam că ea este!). Nu mă pricep să vorbesc cu femeile, mai ales cu femeile frumoase ca ea şi de vârsta ei. În jur de treizeci, pare-mi-se. Fetele tinere îşi închipuie viaţa altfel de cum este, şi cred în vorbe. Bătrânele se tem de moarte şi ascultă suspinând poveşti despre rai. Femei ca cea din faţa mea ştiu preţul a tot ce pierd şi a tot ce câştigă, şi au întotdeauna socotelile lor, care pot fi ciudate, dar rareori naive. Ochii lor maturi sunt slobozi, şi când se pleacă în jos, stânjenitor de larg deschişi, şi când se ascund după gene. Cel mai neplăcut este să ne dăm seama că ele ştiu mai mult decât arată, şi că ne cântăresc cu măsura lor, neobişnuită, pe care e greu să o cunoaştem. Curiozitatea lor nemărginită care răzbate şi atunci când e ascunsă, se află sub scutul de neatins al viţei lor, ce le serveşte de pavăză de câte ori o doresc. Iar noi suntem fără apărare în faţa lor. Convinse de puterea lor, pe care nu o folosesc, ţinând-o ca pe o sabie în teacă, dar cu mâna mereu pe mâner, văd în noi un viitor sclav, sau o fiinţă nemernică, fudulindu-se fără pricină cu forţa lor netrebuincioasă. Această trufie nemăsurată are atâta greutate că îşi atinge ţelul chiar şi atunci când o dispreţuim. Rămâne în om, în ciuda siguranţei de sine, frica de necunoscut, de o vrajă, de o tainică putere diavolească.

Femeia aceasta mai avea o putere, care nu era a ei, ci a neamului din care făcea parte. Ţinuta şi gesturile ei, sigure, poruncitoare (aşa m-a poftit să stau jos), păreau înfrânate, potolite de ceva ce nu eram în stare să desluşesc: de o obişnuinţă îndelungată, de strălucirea molcomă a ochilor umbriţi în crăpătura vălului, de mâna care, arcuită ca un gât de lebădă, susţinea un capăt al ţesăturii subţiri, de farmecul tainic pe care-l răspândea.

Fiica satanei, gândea ţăranul şi blestema dervişul din mine, uimiţi amândoi.

Întunericul se furişa în odaie şi albe se zăreau doar vălul şi mâna ei. Deşi stăteam în colţuri opuse, între noi se aşternea o prea mică depărtare şi aşteptarea era

chinuitoare.

— Îl chemasem pe hafiz-Muhamed, spuse, apărată de amurg.

Era nemulţumită. Sau mi s-a părut că este.

— M-a rugat să trec în locul lui. E bolnav.

— Nu face nimic. Şi dumneata tot prietenul casei noastre eşti.

— Sunt.

Aş fi vrut să spun mai mult, mai solemn: n-aş merita un cuvânt bun din partea oamenilor, dacă nu m-aş simţi vrednic de o vorbă a binefăcătorului nostru, casa asta este săpată în inimile noastre şi aşa mai departe, aş fi vrut să spun ceva poetic, dar a ieşit searbăd.

Au intrat fetele din casă cu lumânări şi gustări.

Aşteptam.

Lumânările ardeau între noi pe o măsuţă, luminându-ne dintr-o parte. Părea mai apropiată şi mai primejdioasă. Nu ştiam ce pune la cale.

Crezusem că mă chemase pentru tatăl ei: aş fi venit chiar de nu nădăjduiam într-o minune, în vreo cale ascunsă, în vreo întâmplare norocoasă prin care să încerc să-mi scap fratele. Vorbind de moarte şi de rai, aş fi strecurat o vorbă de îndurare pentru el, poate că ar fi ajutat, poate că tatăl ei ar fi făcut o faptă bună înaintea drumului celui lung, despre care nu ştim nimic, vrând poate să lase o ultimă binefacere în urmă-i. Poate. Căci înaintea morţii ne amintim de cei doi îngeri care ne stau pe umeri şi înseamnă faptele noastre bune şi rele, şi ţinem să ne potrivim în bine socotelile, şi nu se poate muri mai cu folos decât lăsând în urmă o mărinimie proaspătă şi nepieritoare. Şi ar putea-o face. Pentru Aini-efendi este mai bine să nu-l supere pe socru-său bogat decât să ţină în închisoare un nenorocit, dacă Ali-aga ar hotărî ca eliberarea lui – o nimica ce nu cere nici trudă şi nici sacrificii – să-i fie treaptă în drumul spre rai. Niciodată n-aş fi putut dobândi ceva atât de uşor, şi nu cred că mi-ar fi spus nu.

Dar despre ea nu ştiam nimic, nici despre ce ar putea

vorbi cu mine, nici cu ce i-aş putea fi de folos. Nu puteam să zăresc niciun fel de punte între ea şi mine.

Stăteam unul în faţa celuilalt ca doi războinici cu armele ascunse la spate, ca doi potrivnici ce-şi feresc gândurile, pentru a-şi le da în vileag numai când vor porni la atac. Aşteptam să văd ce vrea să ia, ce vrea să cucerească. Nădejde tot mai aveam, dar nu mai eram atât de sigur ca înainte, femeia fiind prea tânără, prea frumoasă, ca să se gândească la îngerii cu răbojul faptelor noastre. Pentru ea nu exista decât lumea aceasta.

N-a şovăit mult, nu şi-a căutat mult cuvintele, era într-adevăr luptătorul care porneşte la atac fără să-şi scurteze pasul, fără să se uite înapoi. Asta se potriveşte rangului ei, dar o face şi din pricina mea. În faţa mea nu se sfieşte, dacă s-o fi sfiind vreodată. La început am ascultat cu atenţie glasul ei înadins scăzut, cu timbru de flaut, am urmărit felul ei de a vorbi ce amintea de broderie, ori de şiraguri de mărgăritar, cu totul deosebit prin vorbă şi alcătuire de graiul de la oraş: vorbea cum nu se mai vorbeşte astăzi, cu înfloriturі plăcute având izul acestor odăi bătrâneşti şi al vechimii stirpei.

— Nu-mi vine uşor să rostesc cele ce urmează, şi nu le-aş încredinţa oricui. Dar eşti derviş. Fără îndoială că ai văzut şi ai auzit multe, i-ai ajutat pe oameni cât ţi-a stat în putinţă şi ştii că în toate familiile se petrec şi lucruri care nu fac plăcere nimănui. Îl ştii pe fratele meu Hasan?

— Îl ştiu.

— De el aş vrea să-ţi vorbesc.

Şi astfel a spus din capul locului tot ce trebuia spus: m-a măgulit, şi-a arătat încrederea în mine, mi-a amintit de cinul meu, m-a pregătit să ascult lucrul pe care urma să-l spună şi care nu era frumos, a pomenit de toate familiile, ca să nu-mi scape că lucrurile urâte sunt ale tuturor, nu numai ale lor; dacă, în felul acesta, răul este mai mare, ruşinea-i mai mică, căci e obştească, şi se poate vorbi de ea fără sfială.

După această introducere frumoasă, dar de prisos, urmă jelania, destul de cunoscută mie, în legătură cu oaia

râioasă a familiei şi marile nădejdi înşelate ruşinos. Pe această oaie rătăcită râia nu o supără, dar pentru familie ea înseamnă ruşine faţă de oameni şi frică de Dumnezeu. Asemenea litanii frumoase le auzim cântate uneori fără ocolişuri, în nădejdea unui ajutor pe care noi îl făgăduim de fiecare dată, dar arareori îl putem da, cel mai adesea însă suntem chemaţi pentru a fi martori în faţa lumii precum că familia a făcut tot ce a putut, apelând până şi la slujitorii lui Dumnezeu, şi că nu e vina ei dacă răul nu se poate stârpi.

Ştiam pe de rost povestea, o mai ascultasem de atâtea ori şi interesul meu s-a topit de cum i-am auzit începutul, dar am continuat s-o ascult cu atenţie prefăcută.

Aşteptam fără motiv ceva neobişnuit, ceva ieşit din comun, care să mă uimească. Nimic nu mă va uimi, ea va spune ceea ce se cade să spună, se va plânge de fratele ei şi mă va ruga să stau de vorbă cu el, şi să încerc să-l aduc pe drumul cel bun. Eu voi asculta cu compătimire această tristă spovedanie şi voi promite să fac tot ce stă în puterile-mi slabe, desigur nădăjduind şi în ajutorul Domnului. Şi totul va rămâne cum a fost: ea va fi împăcată pentru că şi-a făcut datoria, lucrul care va fi auzit de toţi, eu voi sta de vorbă cu Hasan, străduindu-mă să nu fiu caraghios, iar Hasan va continua să trăiască cum îi place, mulţumit că familia lui turbează de furie. Şi nimeni nu va fi păgubit cât de cât. Dar nici nu va avea vreun folos. Cu atât mai puţin eu, şi fratele meu întemniţat. Căci ea vorbeşte fără o trebuinţă adevărată, fără gânduri de reuşită sau folos, cu simţământul că şi-a îndeplinit datoria, vorbe adresate unor urechi străine. Eu va trebui să le duc mai departe. Dar astea nu sunt decât purtări frumoase, pe potriva renumelui familiei, dezvinovăţire a celor nemolipsiţi, îndepărtarea de vinovat, dezicerea de el. Ea câştigă puţin, nici pe departe atât ca eu să pot îndrăzni a cere în schimb îngăduinţă pentru fratele meu. Fii rătăcitori, asemenea lui Hasan, erau tot mai mulţi, părea că s-au săturat de legea şi renumele taţilor; Hasan nu este decât unul din mulţi, aşa că toată povestea nici nu înseamnă cine ştie ce ruşine, ci

un lucru ca atâtea altele, greu de supus voinţei omului.

Povestea ei nu mă cucerise deloc; ştiindu-i sfârşitul de cum îi auzisem începutul, nu am fost deloc mişcat de jelania ei, încredinţat că nu este sinceră – am rămas rece; de altminteri şi ea a ştiut să păstreze măsura. Era de ajuns că vorbeşte. Nu era nimic supărător în felul cum îşi făcea o datorie, necerută de inima ei.

De vreme ce nu puteam şi nici nu aveam motive s-o ascult cu atenţie, am început s-o cercetez cu băgare de seamă. Mă arătam preocupat, putea crede că din pricina vorbelor ei. Astfel păream amândoi cuviincioşi.

Am privit-o, e drept, chiar de la început minunat de frumuseţea chipului ei neted, ce se străvedea prin ţesătura subţire, şi de lumina stăpânită a ochilor mari, ce trădau o fire iute şi aprigă şi ascunzişurile întunecate ale fiinţei ei. Dar nu fusese decât o privire fugară, neliniştită şi nesigură, în aşteptarea a ceea ce va urma, privire care spunea mai multe despre mine decât despre ea. Dar după ce s-a destrămat vraja, după ce m-am ascuns la adăpostul atenţiei prefăcute, am fost ispitit s-o privesc deschis, fără urmă de teamă.

Nu era o simplă curiozitate, dorinţa de a pătrunde mai bine aceste făpturi neobişnuite, atât de străine lumii noastre, curiozitate pe care ne-o satisfacem atât de rar, şi cel mai adesea nici nu o simţim, din motive lesne de înţeles. Deodată m-am pomenit că o pot urmări pe ascuns, fără să stric ceva în raporturile dintre noi, rămânând în faţa ei dervişul care cinsteşte voinţa şi viaţa ei nobilă. Simţeam o uşoară superioritate de partea mea, pentru că ştiam ce gândeşte, şi puteam s-o privesc deschis, fără ca ea să mă vadă. Nu mă vede şi nu ştie nimic despre mine. Un asemenea privilegiu şi-l doreşte omul totdeauna, dar numai arareori îl are. Este de fapt dorinţa lui străveche de a fi nevăzut. Şi totuşi nu fac nimic rău, privesc liniştit şi cu luare-aminte, şi ştiu că nu se va stârni în mine niciun gând de care să-mi amintesc apoi cu ruşine.

Întâi i-am văzut mâinile. Cât timp şi-a ţinut cu ele vălul, într-o poziţie nefirească, de nemişcare, fuseseră

despărţite şi mute, de-abia dacă se zăreau. Dar când a lăsat ţesătura şi le-a împreunat, ele au înviat dintr-odată, devenind un întreg. Nu se avântau năvalnic, nici nu se mişcau cu vioiciune, dar în calmul lor domol, sau în rătăcirea lor uşoară era atâta forţă şi atâtea înţelesuri neobişnuite, încât îmi atrăgeau necontenit atenţia. Părea că în orice clipă vor făptui ceva însemnat, ceva hotărâtor, menţinând astfel o continuă şi tulburătoare încordare a aşteptării. Se odihneau în poală, unite, îmbrăţişate, scufundate parcă într-o molcomă tânjire, sau având grijă una de alta, să nu se piardă sau să nu facă ceva nechibzuit, nemişcate în unduirea lor continuă, abia văzută, ca un tremur neliniştit, ca un zvâcnet uşor, datorat unui prisos de energie. Apoi se despărţeau fără grabă, urzind parcă ceva, plutind doar o clipă şi căutându-se. Apoi se lăsau cu gingăşie, ca două păsărele îndrăgostite, pe genunchii de atlaz, din nou îmbrăţişate, nedespărţite, fericite în tăcerea unirii lor. Stăteau aşa vreme îndelungată, apoi una se mişca şi începea să netezească, cu degetele care se strângeau încet şi pătimaş, atlazul de sub ea, şi pielea de sub atlaz, iar cealaltă se sprijinea pe ea apăsat şi liniştit, ascultând foşnetul uşor al mătăsii netede, întinsă pe un genunchi marmorean. Rareori se despărţeau, şi una o pornea într-o căutare singuratică, atingând în treacăt cercelul din lobul urechii, ascuns cu sfială sub părul negru cu ape roşietice, sau se oprea în aer ca să asculte o vorbă, retrăgându-se apoi, fără prea mare interes pentru ce se spune, pornind în întâmpinarea celeilalte, care tăcea jignită de această mică neatenţie.

Le urmăream, uimit de frumuseţea grăitoare a vieţii lor de sine stătătoare, două mici făpturi ce-şi au drumul lor propriu în viaţă, dragostea şi dorinţele lor, pizma, dorul, răsfăţul lor, le urmăream ba încântat, ba speriat de gândul nebun despre felul închis şi ciudat al acestei vieţi mărunte, aidoma oricărei alte vieţi, dar gândul acesta m-a părăsit repede, fusese o zvâcnire de moment a unei alte vieţi din mine, pe care nu doream să o trezesc.

Le priveam şi pentru că erau frumoase. Le vedeam

de la încheieturi, încadrate de brăţări şi de marginea brodată a bluzei de mătase, gingaş rotunde şi subţiri. Şi tare frumoase mai erau degetele, lungi, mlădioase, cu pielea luminoasă turnată în suveici egale, cu umbrele îndoiturilor neaşteptat de vii, când se desfăceau uşor sau se strângeau într-o cupă străvezie, asemeni unor petale.

Dar cu toate că am fost fermecat întâi de aceste două mici făpturi, ca două mici animale, ca două sepii, ori două flori, nicio clipă nu le-am urmărit despărţite, nici chiar la început, când le privisem mai mult pe ele, nici mai târziu, când începusem s-o cercetez pe ea toată, ca pe un ţinut necunoscut. Totul era o alcătuire desăvârşită: privirea ochilor, uşor tiviţi cu negru, privire care continua mişcarea mâinilor, abia învăluite de ţesătura străvezie a bluzei; aplecarea molatică a capului, scânteierea smaraldului bătut în aur din mijlocul frunţii şi zvâcnirea inconştientă a piciorului în papucul argintiu, obrazul neted asupra căruia se revărsa o lumină domoală de undeva dinăuntru, din sângele care unduia în luciri calde; sclipirea umedă a dinţilor îndărătul buzelor pline, aparent leneşe.

Nu avea decât trupul, restul era în umbra lui. Nu trezise dorinţa în mine, nu mi-aş fi îngăduit aşa ceva, aş fi înăbuşit-o de la început, ruşinat, cu gândul la vârsta şi la cinul meu, ştiind în ce primejdie m-aş vârî, speriat de zbuciumul care ar putea să urmeze, mai greu decât boala. Cu toate astea, nu-mi puteam ascunde că o privesc cu plăcere, cu acea desfătare adâncă şi domoală cu care privim o apă lină, sau cerul în amurg, sau un pom înflorit, sau locurile copilăriei în zori de zi. Fără dorinţa de a o avea, fără putinţa de a o înţelege pe deplin, neavând puterea să plec. Era plăcut să priveşti cum se fugăresc mâinile ei vii, cum se joacă în neştire, era plăcut s-o asculţi cum vorbeşte, nu, nu trebuia să spună nimic, era de-ajuns că era.

Atunci însă mi-a trecut prin gând că e primejdioasă chiar şi această bucurie a contemplării, nu mă mai simţeam nici mai presus, nici ferit, mijise ceva nedorit în mine. Nu era patimă, ci, poate, ceva mai rău: amintirea.

Amintirea unicei femei din viaţa mea. Nici nu ştiu cum de-a ieşit de sub noianul anilor, nu e frumoasă, ca aceasta de aici, nici nu seamănă cu ea, de ce oare cea de azi a chemat-o pe cea de atunci, nu mai vreau să mi-o amintesc, ea nu mai este, de douăzeci de ani o tot uit, fără s-o pot uita, îmi vine în minte când nu vreau şi nu am nevoie, amară ca pelinul. De mult nu a mai fost, de unde a apărut acum? Oare din pricina acestei femei, cu chip coborât din visuri pline de păcat, sau din pricina fratelui meu, ca să-l uit, sau ca mustrare pentru toate câte s-au întâmplat? Ca mustrare pentru toate prilejurile pierdute, pe care nu le mai pot reîntoarce.

Mi-am plecat privirea, niciodată să nu creadă omul că poate fi sigur de ceva, nici că este mort trecutul. Dar de ce reînvie într-o clipă atât de nepotrivită? Nu ea are importanţă, cea de demult, amintirea ei ţine loc gândului tainic că totul ar fi putut să fie altfel, chiar şi durerea cea de acum. Piei nălucă, nimic nu ar fi putut să fie altfel, oricând s-ar fi găsit ceva care să doară. Nu poate fi nimic altfel, ca să fie mai senină viaţa omului. Cea din faţa mea, care a stârnit totul, m-a trezit din visare:

— Ascultaţi?

— Ascult.

A băgat oare de seamă că eram cu gândul aiurea?

— Ascult, continuă.

Începusem să ascult cu adevărat, era mai bine aşa. Ascultam şi auzeam uimit că ce spune ea nu mai era povestea aşteptată, ce-i drept, niciuna prea neobişnuită nu părea, dar nici plicticoasă. Oricum, merita s-o asculţi, merita, chiar mai mult decât s-o priveşti. Nădejdea mea îşi înălţă din nou capul.

Îmi povestea ceea ce ştiam şi eu, soarta ciudată a fratelui ei, care a învăţat carte la Ţarigrad şi a ajuns în slujbe pe potriva ştiinţei sale şi a renumelui familiei (la primul lucru poate că a mai adăugat de la ea, iar pe al doilea l-a scăzut, căci nu avusese slujbe prea înalte, dar în felul acesta a cumpănit câştigul cu pierderea.) Fuseseră mândri de el toţi ai lui, mai ales tatăl. Dar atunci s-a

petrecut ceva neaşteptat, un lucru pe care nimeni nu era în stare să-l lămurească, nici chiar Hasan însuşi: s-a schimbat cu totul. Parcă nici n-ar fi fost vreodată tânărul mândru dinainte. Şi toţi se întrebaseră uluiţi, unde pieriseră cunoştinţele despre care şi dascălii săi vorbiseră cu preţuire, cum s-au putut pierde fără urmă atâţia ani, unde se plămădise atâta rău? Şi-a lăsat slujba, fără să întrebe pe cineva, a venit acasă, s-a însurat cum nu se cuvenea, a legat prietenii cu oameni din prostime, s-a dedat la băutură risipindu-şi averea, îşi face de cap prin oraş cu alţii de o seamă cu el, cu fetele de petrecere (vocea ei scăzu, dar nu se frânse) şi chiar prin locuri pe care nu se cade nici să le pomeneşti. Apoi s-a făcut chirigiu (în vocea ei se simte scârbă, aproape groază), a început să aducă vite din Valahia, din Serbia, şi să le mâne în Dalmaţia şi Austria, pentru alţi negustori, ca mijlocitor, slugă la stăpân. Şi-a tocat averea, a vândut jumătate din ce i-a rămas de la mama, pe tata l-a scos din minţi şi a căzut la pat bătrânul din cauza lui; degeaba s-a rugat de el, degeaba l-a ameninţat, nimeni nu mai poate să-l abată din drumul lui. Şi acum tată-său nu mai vrea să ştie de el, nu dă voie nici numele să-i fie pomenit în casă, de parcă nici nu ar mai fi pe lume, de parcă ar fi murit. Ea a plâns lacrimi de sânge, dar în faţa tatălui aste n-a ajutat la nimic. Atunci a spus acel lucru care mi-a atras luarea-aminte: flautul a început o melodie vrednică de atenţie. Tatăl lor a hotărât să-l dezmoştenească pe Hasan, să-şi facă testamentul în faţa unor oameni de vază, să-l renege în faţa lumii. Şi uite, ca să nu se întâmple una ca asta, ca totul să nu fie şi mai negru decât este, mă roagă ea să stăm de vorbă cu Hasan, să renunţe el, singur, de bunăvoie, la moştenire, să nu cadă blestemul părintesc asupra lui, şi ruşinea familiei să fie mai mică. A mai adăugat că Aini-efendi nu ştie nimic, nu vrea să se amestece între tată şi fiu, şi ea face totul de capul ei, ca să fie, pe cât se poate, nenorocirea mai mică, iar noi am putea s-o ajutăm mult, eu şi cu hafiz-Muhamed, a auzit ea că Hasan mai vine pe la noi, la tekie, şi asta o bucură, măcar

din când în când să stea şi el de vorbă cu oameni cumsecade şi învăţaţi.

Îi eram recunoscător că dăduse astfel totul pe faţă. Ce e drept, a arătat în felul acesta că nu mă preţuieşte cine ştie ce, că nu se sfia deloc, dar n-are a face, erau în joc lucruri mai însemnate.

Binecuvântată fie boala îndoielnică a lui hafiz-Muhamed, mi-a scos în cale un prilej la care nici nu m-aş fi putut gândi. Nici tatăl ei, pe patul de moarte, n-ar fi avut pricini mai mari să mă ajute. Pentru mine era limpede că Aini-efendi ştie tot, ba poate chiar el a ticluit vorbele pe care soţia lui le-a rostit cu plăcere. El trebuie să ştie că nu este uşor să-ţi dezmoşteneşti unicul fiu, fără temeiuri puternice. Iar dacă ar fi fost sigur, dacă ei amândoi ar fi fost siguri, puţin le-ar fi păsat de renumele familiei, şi nu ne-ar fi cerut nouă ajutorul. Ei, bine, mă gândeam privind-o cu atenţia, de care o lipsisem la început, şi străduindu-mă să nu mi se vadă bucuria pe faţă.

Suntem la ananghie, şi eu şi tu, din cauza fraţilor noştri. Tu vrei să-l nimiceşti pe al tău, eu pe al meu vreau să-l scap. Amândoi dorim asta mai mult decât orice, numai că ceea ce vreau eu este cinstit, iar ceea ce vrei tu este murdar. Dar, fie şi aşa, nu mă priveşte. Nu ştiu nimic despre voi, dar îmi închipui cât poţi să-ţi struneşti cadiul nevolnic, care respectă puterea şi bogăţia ta, căci nu are niciuna, nici alta. O noapte ruşinoasă de-a lui, şi o cerere mai stăruitoare din partea ta ar putea schimba ursita fratelui meu. Dăm amândoi atât de puţin şi câştigăm atât de mult.

Am vrut să-i spun aproape deschis: e-n ordine, nu mai avem de ce ne ascunde. Ţi-l voi da pe Hasan, dă-mi-l pe fratele meu. Ţie nu-ţi pasă de al tău, eu aş face pentru al meu cu mult mai mult.

N-am făcut-o, fireşte. Ar fi jignit-o vorba fără ocoliş, n-ar fi dat voie unui străin s-o rostească.

Am spus, învoindu-mă, că Hasan vine într-adevăr la tekie, că este prieten cu hafiz-Muhamed (ceea ce era adevărat) şi cu mine (ceea ce nu prea era) şi că vom vorbi

cu el să facă precum doreşte dânsa, căci sunt mişcat de durerea ei de soră, şi de grija ei pentru renumele familiei. Fiindcă, dacă familia este păgubită, suntem şi noi, cu toţii, şi trebuie să avem grijă să nu fie întinat ceea ce e mai de preţ pentru noi, să împiedicăm râsul şi batjocura la adresa oamenilor, cu vază. Pe deasupra, mă obligă şi recunoştinţa faţă de binefăcătorul tekiei (am adus anume vorba de tatăl, dacă fiica n-a vrut s-o facă). Şi cred că este bun nu numai gândul, ci şi planul ei, căci orice altceva ar fi fost mai îndoielnic. E greu să fie dezmoştenit primul moştenitor, fără pricini temeinice.

— Există pricini temeinice.

— Vorbesc despre temeiurile legii. Hasan face negustorie cu vite, e adevărat, dar asta nu este o meserie necinstită. Cheltuieşte doar cât câştigă. Jumătate din avere a dat-o fostei neveste, n-a vândut-o. E îndoielnic că ar fi cât de cât pricini, cu atât mai puţin temeinice.

Mă simţeam tare, mai tare decât ea, schimbasem locurile în sinea mea. Nu mai suntem ceea ce fusesem la început, ea o femeie de neam mare, cu ochi frumoşi, iar eu un derviş nevolnic, veşnicul ţăran, ci doi egali care vorbesc despre afaceri. Aici sunt eu mai tare. Cât timp mă potrivisem la ceea ce spunea, mă privise cu bunăvoinţă, socotind că este de la sine înţeles să fie aşa, dar când am rostit ceea ce nu putea să-i placă, arcul sprâncenelor ei a început să se încordeze, privirea i s-a înăsprit. Împotrivirea mea i se părea prostească şi sfidătoare.

— Tata îl va dezmoşteni oricum, spuse ameninţător. Nu-mi păsa prea mult, dacă-l va dezmoşteni sau nu.

Nici mânia ei nu mă îngrijora peste măsură. N-am vrut decât să-i spulber siguranţa, să-mi ating ţelul.

— Poate să-l dezmoştenească, am spus liniştit. Dar tatăl vostru este bătrân şi boleşte de mult. Hasan poate să atace testamentul şi să dovedească că tatăl era slab şi suferind, că n-a luat această hotărâre în toate minţile, sau că l-a înduplecat cineva.

— Cine ar putea să-l înduplece?

— Vorbesc despre o posibilă jalbă. N-are a face cine.

Mă tem că, oricum câştigul ar fi fost în folosul lui Hasan. Mai ales că pricina nu s-ar judeca aici, din cauza lui Aini-efendi. Şi nu trebuie să uităm că şi Hasan are prieteni.

Mă privea în tăcere. De mult îşi dăduse vălul deoparte, încă de când fuseseră aduse lumânările şi începuse povestea ei urâtă. Pe chipul frumos, ţesut parcă din raze de lună, ochii scânteiau cu reflexele lumânărilor în colţuri, tremurate şi neliniştite. Nu este tremurul ei, dar eu îl iau ca fiind al ei. Sunt puţin răutăcios. Ştiu că i-am stârnit neliniştea, nu-şi închipuise că planul ei poate întâmpina atâtea greutăţi, deşi fără îndoială că se aşteptase la unele.

Mă cerceta fără să clipească, de parcă se aşteptase să vadă o expresie glumeaţă pe chipul meu, sau nesiguranţă, sau şovăială cel puţin. Dar nu vedea decât siguranţă şi părere de rău. Simţeam că mânia ei creşte, ca din nişte izvoare, din adânc, cu atât mai mult cu cât nu era în stare să-mi opună argumente puternice şi, aşteptându-mă ca mânia s-o inunde, am împiedicat-o totuşi să se reverse. M-am învoit cu tot ce a vrut, dar observaţiile mele întemeiate au rămas.

— Trebuie înduplecat ca totul să se termine fără judecată.

Am crezut că va rămâne tare, îndărătnică, că va respinge gândul oricărui proces, dar şi a oricărei schimbări a voinţei tatălui ei, şi apoi va începe o altă vorbă.

S-a dat însă bătută numaidecât. Era grăbită.

Întrebă, dezvăluindu-şi îndoielile:

— Dar va primi oare?

— Trebuie găsite temeiuri bune şi înţelepte, care să nu-l supere şi să nu-l jignească. Nu trebuie înfruntat şi aţâţat.

— Sper că puteţi găsi temeiuri bune şi înţelepte.

Asta-i batjocură sau nerăbdare. Îşi închipuia că totul va fi mai uşor.

Şi eu crezusem aşa.

— Voi încerca, am spus.

Nu ştiu dacă a simţit în glasul meu nesiguranţă, şovăire, îndoială? Nu ştiu. Dar însufleţirea mea scăzuse într-adevăr.

— Nu crezi că va primi?

— Nu ştiu.

Dacă m-aş fi ţinut tare doar o clipă încă, dacă iubirea mea de frate ar fi fost mai presus decât scrupulele, totul s-ar fi terminat cu bine. Sau ar fi ieşit şi mai rău. Dar poate că mi-aş fi salvat fratele.

N-am părăsit uşor gândul meu, cum s-ar putea crede. Într-o singură clipă am găsit puzderie de motive, şi pentru, şi împotrivă, adesea chiar acelaşi motiv se putea lua şi aşa, şi altfel, şi în scurtul răgaz cât ea a aşteptat, în clipa aceea, scurtă cât un suspin, în mine bântuia furtuna. Hotărâm asupra ursitei mele şi a fratelui meu. I-l voi preda pe încrezătorul ei frate, care se va lăsa amăgit de sfaturile prietenilor! Îmi voi lua răsplata pentru strădania şi pentru trădarea mea, trădare nu prea mare, căci ar fi putut să facă ce vrea, şi fără mine, eu îi voi ajuta doar ca totul să pară mai frumos. De ce să-mi fie ruşine de ce să mă mustre cugetul? Încerc doar să-mi scap fratele!

Ar fi trebuit însă să strig mai tare şi mai răspicat, să birui celălalt glas care mă prevenea. Nu ştiu ce a făcut fratele meu, nu ştiu cât e de vinovat, nu cred că e ceva atât de grav, e prea tânăr şi prea cinstit ca să fi făptuit un rău mare. Poate că o să-i dea drumul cât de curând. Şi chiar dacă nu, dacă aş fi sigur că nu, pot oare să mă învoiesc la acest târg necinstit împotriva unui om de la care nici măcar un cuvânt rău n-am auzit? Nu este vorba de avere, nu am aşa ceva şi nici la alţii nu o preţuiesc cine ştie cât. Este vorba de altceva, de nedreptate, de necinste, de o faptă mârşavă, de încălcarea silnică a unui drept. Nu prea îl preţuiesc pe acest frate al ei, este uşuratic şi ciudat, dar chiar de-ar fi şi mai rău decât este, cum să mă îndreptăţesc în ochii mei, dacă voi ajuta pe această femeie fără suflet în jaful ei tâlhăresc?

Atunci ce am propovăduit atâţia ani de zile? Ce îmi voi spune mie, după toate astea? Fratele meu viu îmi va

aminti veşnic de fapta mea urâtă, pe care n-am s-o mai pot îndrepta. Nu am nimic în afară de credinţa că sunt un om cinstit, iar dacă voi pierde şi asta, voi fi o ruină.

Aşa gândeam. Poate că unora li se va părea de necrezut, cum de am putut să şovăi; o mică trădare pentru a-mi elibera fratele. Dar când omul s-a obişnuit să-şi măsoare faptele cu măsura grea a cugetului, temându-se de păcat, poate mai mult decât de moarte, atunci lucrul acesta nu mai pare atât de ciudat.

În afară de asta, ştiam, eram prea sigur că n-ar fi trebuit decât să mă duc până la Hasan şi să-i spun: renunţă, pentru fratele meu, şi el ar fi renunţat numaidecât la moştenire.

Dar n-am putut, n-am vrut să mă leg cu nimic faţă de ea, înainte de a vorbi cu el.

A ţinut să mă grăbească, spulberându-mi şovăielile:

— N-am să uit serviciul făcut. Ţin mult să nu se facă zarvă în jurul numelui nostru.

Cu ce mi-ar răsplăti serviciul, Dumnezeule mare!

Scoală-te Ahmed Nurudin, scoală-te şi pleacă.

— Am să-ţi dau de veste, am spus, netezindu-mi drumul pentru o altă întrevedere.

— Când?

— De îndată ce va veni Hasan.

— Se întoarce într-o zi, două.

— Atunci într-o zi, două.

Ne-am sculat în picioare în aceeaşi clipă.

Mâna ei frumoasă nu s-a ridicat să-i acopere faţa. Eram complici.

Se petrecuse ceva urât între noi, şi nu eram sigur că rămăsesem în totul curat.

3.

Dumnezeule Doamne, ei nu cred!

Neliniştea mă aştepta răbdătoare, de parcă aş fi

lăsat-o la uşa acestei case, şi aş fi luat-o din nou la ieşire.

Numai că acum era mai încâlcită decât adineauri, se îmbogăţise, devenise mai grea, mai tulbure. Nu făcusem nimic rău, dar rămăsesem cu amintirea tăcerilor surde, a întunericului de nepătruns, a licăririlor ciudate, a aşteptării apăsătoare, a încordării chinuitoare, a gândurilor ascunse, înfrumuseţate de zâmbete, a unei taine ruşinoase, şi mi se părea că pierdusem ceva, că greşisem undeva, deşi nu ştiu unde, nu ştiu cum, nu ştiu şi totuşi nu am linişte. Înduram cu greu acest simţământ apăsător, această frământare căreia nu-i puteam găsi pricina. Poate fiindcă n-am pomenit de fratele meu, fiindcă n-am stăruit să vorbesc despre el. Dar anume n-o făcusem, ca să nu stric totul. Sau fiindcă luasem parte la un schimb de vorbe urât, şi aflasem gânduri urâte, şi nu mă împotrivisem, nu luasem apărarea unui om nevinovat; totuşi, avusesem temeiurile mele, mai importante decât toate astea, şi n-ar fi drept să mă împovărez cu prea multe. La orice mă gândeam găseam dezlegare, dar apăsarea rămânea mai departe.

Calde pietre de mormânt se înălţau albe sub clarul de lună, între case se încuiba noaptea, prin curţi şi pe străzi tineretul forfotea, se auzeau chicoteli şi şoapte, răsunau cântece, părea că în noaptea asta de sfântul Gheorghe târgul întreg e cuprins de febră. Dintr-odată, fără pricină, simţii că sunt în afara a tot ce se petrecea în jur. A intrat pe nesimţite frica în mine, totul a început să capete nişte dimensiuni ciudate, nu mai văd în jurul meu nici mişcare cunoscută, nici om cunoscut, nici oraş cunoscut. Nu-i văzusem niciodată aşa, nu ştiam că lumea se poate deforma atât într-o singură zi, într-un singur ceas, într-o singură clipă, de parcă s-ar fi învolburat în ea sângele ielelor, şi nimeni nu-l mai putea domoli. Îi vedeam pe oameni stând de vorbă perechi-perechi, îi auzeam, erau îndărătul tuturor gardurilor, îndărătul tuturor porţilor, îndărătul tuturor zidurilor, nu mai râdeau, nu mai priveau, nici nu mai vorbeau ca în alte zile, aveau glasurile scăzute, grele, un ţipăt străbătu văzduhul ca un fulger înaintea

furtunii ce se apropie ameninţătoare; aerul e îmbibat de păcat, seara e plină de păcat, la noapte va zbura un cârd de vrăjitoare, hohotind, peste acoperişurile scăldate în laptele razelor de lună, şi cu toţi îşi vor ieşi din minţi, vor arde de patimi şi de dorinţa turbată de a se nimici, toţi, într-o clipă. Eu ce să fac? Ar trebui să mă rog, să cerşesc îndurarea lui Dumnezeu pentru toţi păcătoşii, sau pedeapsa, să-i cuminţească. Mânia punea stăpânire pe mine, precum febra sau turbarea. Oare n-ajută la nimic tot ce facem? Oare cuvântul Domnului, pe care-l propovăduim, este mut, împietrit, sau urechea lor e surdă pentru el? Oare credinţa cea dreaptă este atât de slabă în ei, încât se năruie ca un gard putred, izbit de stolul patimilor sălbatice?

Îndărătul ulucilor se aud glasurile fierbinţi ale fetelor care pregătesc flori de isop şi ouă roşii în căldări pline cu apă, cu ea se vor spăla în zori de zi, încrezătoare ca nişte sălbatice în farmecele nopţii şi ale florilor.

Ruşine să vă fie, vorbeam gardurilor de ulucă, ruşine să vă fie obrazului! A cui credinţă o urmaţi, în voia căror satane vă lăsaţi?

Orice ai fi spus şi orice ai fi făcut, era zadarnic în seara aceea, mai smintită decât alte seri. La miezul nopţii fetele se vor duce la iazul morii, şi se vor scălda goale în pulberea de apă împroşcată de roata morii, iar satanele, care se scoală la acel ceas din culcuşurile lor, le vor plesni cu labele lor păroase peste coapsele umede, strălucitoare în lumina lunii.

Duceţi-vă acasă, le spun flăcăilor care trec zgomotoşi, puşi pe dezmăţ. Mâine e sfântul Gheorghe, sărbătoare ghiaură, nu a noastră. Nu faceţi păcatul ăsta.

Dar lor nu le pasă, întregului oraş nu-i pasă, nimeni nu-i poate lipsi de această noapte.

Este străvechiul drept la păcat, în noaptea sfântului Gheorghe; îl păstrează în afara credinţei şi împotriva ei, păgâni în aceste douăzeci şi patru de ore de mireasmă îmbătătoare, de iubire, de floare de isop, de coapsă de femeie. Păcatul se revarsă din belşug în această

îngemănare a zilei cu noaptea, ca dintr-o căldare uriaşă, din burdufurile strânse ale dorinţei. E umbra vremilor străvechi, străine ce se târăşte în urma noastră, mai puternică decât noi, izbucnind în răzvrătirea trupului, care ţine scurt timp, dar nu se uită până la răzvrătirea următoare. Astfel e mereu de faţă, iar tot restul, ce se află între aceste izbânzi primitive ale păcatului, nu e decât amăgire. Şi nu desfrâul este răul cel mai mare, ci acest păcat străin care dăinuie de veacuri, mai puternic decât credinţa cea dreaptă. Ce am făcut, ce am făptuit, ce am dărâmat şi ce am durat? Oare nu luptăm zadarnic împotriva unor porniri ale firii, mai puternice decât tot ce poate da mintea? Oare nu este prea veşted şi neatrăgător ceea ce punem noi în schimbul străvechilor desfătări păgâne? Cu ce ne împotrivim noi farmecului acestor chemări de demult? Oare ne vor birui străbunii sălbatici, şi ne vor întoarce la vremurile lor? N-aş dori decât ca temerile mele să se dovedească mai negre decât adevărul, dar simt că privirea sufletului meu frământat este mai limpede decât a acestor fraţi ai mei cărora le este mai aproape această lume decât cealaltă. Nu învinuiesc pe nimeni. Dumnezeule atoateştiutor, milostiveşte-te de mine şi de ei, şi de toţi oamenii păcătoşi. Mi-a rămas în minte noaptea aceea, cu fierbinţeala care mă înăbuşea şi cu golul deschis în mine de veselia altora, mi-ar fi rămas în minte chiar de n-ar fi fost nimic altceva. Dar Dumnezeu a vrut ca ea să fie altfel decât celelalte, să se adune în ea, ca la o întâlnire îndelung pregătită, tot ce avea să-mi despice de acum încolo viaţa în două şi să mă despartă de tot ce am trăit în cei patruzeci de ani tihniţi de până atunci.

Mă întorceam la tekie, abătut, amărât, eram, poate, în seara aceea singurul om nefericit din oraş, chinuit de zbuciumul străzilor schimbate la faţă, de lumina furişată a lunii, de teama reînviată fără motiv, de nesiguranţa pe care mi-o dădea lumea, de parcă umblam printre case arzând în flăcări, iar tekia scufundată în somn şi în linişte îmi părea un binecuvântat adăpost care mă va primi între zidurile-i albe, în tihna de care am nevoie şi în pacea care să-mi

înlăture scârba. Voi citi rugăciuni, şi-mi voi ostoi sufletul zbuciumat, ce pătimeşte mai mult decât i-ar fi pe plac lui Dumnezeu. Căci unui drept-credincios nu-i e îngăduit să se lase copleşit de deznădejde şi laşitate. Iar eu, păcătosul, eram atât de laş încât şi uitasem motivul, şi trebuia să mi-l reamintesc printr-o strădanie a minţii, pentru a avea de ce se ţine neliniştea mea. Doream ca îndătinatul păcat păgân să rămână şi singura pricină, pentru ca celelalte să le pot lăsa în negura uitării.

Nu era nevoie să fugăresc în seara aceea vrăjitoare pe uliţi, nu-mi păsa de păcatul altora, voiam doar să-mi abat gândurile de la fratele meu şi de la ispita care mi-a fost trimisă, dar n-am reuşit decât să mă întorc neliniştit şi otrăvit.

În alte nopţi rămâneam adesea pe malul apei, sub razele lunii, lăsându-mă cuprins, încetul cu încetul, de licărirea tihnită a amintirilor, sau de dorinţe nedesluşite. Ştiam când s-o fac – când în suflet domnea o pace senină, ce nu ameninţa cu furtuni. Dar când presimţeam cât de cât putinţa unei învolburări, mă închideam între cei patru pereţi ai odăii mele şi mă sileam să păşesc pe cărarea ştiută şi sigură a rugăciunii. Este în rugăciuni ceva apropiat şi ocrotitor, ca în vechile lucruri de familie, devenite prietenoase, un fel de părţi componente ale făpturii noastre; ele sunt ca o alinare cunoscută şi apropiată, potolesc şi amorţesc gândul primejdios care învie uneori în noi, fără voia noastră – ne încredem în ele, fără să ne gândim, slăbiciunea noastră o punem sub ocrotirea străvechii lor puteri, micşorăm grijile şi necazurile noastre omeneşti confruntându-le cu nemăsuratul veşniciei şi reducându-le astfel la dimensiuni neînsemnate.

În noaptea aceea n-am putut să rămân în grădină; aveam nevoie de singurătate, ca să uit, iar aici totul părea o ispită. Clarul ca de gheaţă al lunii duhnea parcă a pucioasă, florile miroseau tare, prea tulburător, ar trebui smulse fără milă şi călcate în picioare, să rămână doar scaieţii şi iarba, să rămână morminte fără semn, care să nu

amintească de nimic, să rămână gândul omenesc, despuiat, fără imagini, fără miresme, fără legătură cu lucrurile din jur, şi râul ar trebui oprit, să nu mai susure zeflemitor, şi păsările să fie sugrumate în coroanele copacilor şi pe sub streşini, să nu mai gângurească fără noimă, să fie dărâmate toate morile, unde se scaldă fetele goale, şi zidite uliţele, şi bătute în cuie porţile, şi viaţa sugrumată brutal, să nu mai colcăie în ea răul.

Luminează-mă, Doamne!

Niciodată nu m-am mai gândit cu o asemenea furie oarbă la oameni şi la viaţă. M-am speriat. De unde dorinţa asta de a nu mai fi nimic pe lume?

Am vrut să intru în odaie, trebuia să intru, dar n-am putut. Mă ţinea cu o putere ciudată noaptea, pe care o uram, şi care era mai tare decât mine. Iar când am depus în sfârşit armele, am simţit cum mă liniştesc. Mă biruise noaptea, cu apăsarea blândă a zgomotelor scăzute, adormitoare, importante doar pentru ele însele, cu întunericul licărind şi unduind abia simţit în pete şi umbre ciudate, cu miresmele care îmi pătrundeau adânc în sânge, devenind parte din mine însumi; adia mireasma vieţii, care împleteşte glasurile mărunte şi mişcările mici în ceva mare şi puternic, mai puternic decât aş dori-o, în ceva nedespărţit de mine, una cu mine, cel necunoscut, şi plin de dorinţe. Uitasem că adineauri luna era de gheaţă şi mirosea a pucioasă; de fapt, totul nu fusese decât teama de ea, acum teama a dispărut, şi asupra mea se revarsă o lumină blândă, asupra mea şi asupra lumii; simt în mine o urmă, urma a ceva ce ar fi putut să fie şi a fost, a ceva ce va fi, dacă voi mai rămâne în pustiul acesta, lipsit de sprijin şi de apărare, cu stăvilarul obişnuinţei, al conştiinţei, şi al voinţei, ridicat. Sau, din beciurile negre ale sângelui meu vor ţâşni dorinţe neştiute, şi va fi prea târziu când vor ieşi la lumină, niciodată n-am să mai pot crede că s-au stins sau au fost îmblânzite, şi niciodată n-am să mai pot fi cel care am fost. Mi se părea că nu sunt în stare să le zăgăzuiesc, să le alung înapoi, în întunericul unde sălăşluiau încătuşate, şi nici nu doream să le alung.

Nu le cunoşteam chipul.

Ştiam doar că sunt foarte puternice. Nevinovate nu sunt, fără doar şi poate, altfel, de ce s-ar ascunde?

În acea clipă de neputinţă şi de aşteptare, pe care o doream cât mai lungă, Dumnezeu mi-a venit în ajutor. Zic Dumnezeu, căci întâmplarea nu putea să fie atât de bine potrivită, nu putea să-mi iasă în cale, chiar în frântura aceea fugară de timp, când forţele necunoscute din mine porniseră să crească, străine, neluminate încă de văzul meu lăuntric, dar grămădite de-acum şi pe jumătate descătuşate. Mai târziu, în timp ce vorbeam cu Mula Iusuf, îmi părea bine că nu apucaseră să izbucnească, dar şi rău că nu le-am desluşit chipul. De aceea eram tulburat, în sinea mea, fireşte, căci în faţa altora ştiam să mă stăpânesc.

Se apropiase încet, l-am auzit de-abia când a scârţâit nisipul sub paşii lui furişaţi şi când m-a atins suflarea lui înăbuşită. Am ştiut numaidecât cine e, fără să mă întorc, căci nimeni nu calcă atât de neauzit. Şi-a însuşit prea devreme acest pas uşor.

— Te-am tulburat din gânduri?

— Nu.

Şi glasul i-e scăzut, pierit, dar stângaci, mai cântă încă păsărelele în el. Şi ochii îl trădează, sunt luminoşi şi jucăuşi.

Nu-l întreb nimic, e dator să spună singur. Primise să nu aibă taine de ascuns, în afară de cele pe care nimeni nu este în stare să şi le cunoască. Rânduiala din tekie e severă, şi aş fi ţinut minte dacă nu mi-ar fi spus, unde a întârziat.

— Am fost la tekia lui Sinan. Abdulah-efendi a vorbit despre cunoaştere.

— Abdulah-efendi este mistic. El ţine de ordinul bairamiilor.

— Ştiu.

— Despre ce a vorbit?

— Despre cunoaştere.

— Asta e tot ce ştii? Nu ţii minte nimic mai mult?

— Ţiu minte versetele pe care le-a tălmăcit.

— Ale cui versete?

— Nu ştiu.

— Să aud.

— „Taina unităţii divine nu e ştiută de Ahriman[4].

Întreabă-l pe Asaf[5], el o să ştie

Poate înghiţi o vrabie îmbucătura ce o înghite pasărea Anka[6]?

Poate oare un ulcior să cuprindă apa mării celei mari?”

— Sunt versetele lui Ibn-Areba. Se spune în ele că numai celor aleşi, numai celor puţini le este dat să cunoască înţelepciunea divină.

— Şi nouă ce ne rămâne?

— Să cunoaştem ce putem. Dacă vrabia nu poate înghiţi îmbucătura păsării Anka, va lua cât poate. Cu ulciorul nu poţi lua marea întreagă, dar şi ceea ce iei, tot mare e.

M-am aruncat orbeşte, cu desfătare şi patimă, în combaterea misticii lui Ibn-Areba, dându-mi seama, poate pentru prima dată, că cerurile şi tainele universului, tainele morţii şi ale fiinţei sunt domeniul cel mai potrivit în care te poţi refugia de grijile pământeşti. Dacă n-ar exista, ar trebui născocite, ca adăpost.

Dar tânărul acesta nu este un tovarăş de vorbă potrivit. Ce-i drept, omul vorbeşte, de cele mai multe ori, pentru sine însuşi, dar are nevoie să simtă şi răsunetul cuvintelor sale. Iar el stă în faţa mea, cu chipul luminat de lună, aşa de clar că se desluşeşte pe el fiecare trăsătură. Stă umil, nu poate pleca până nu-i dau eu voie, dar gândul lui rătăceşte departe de el, Dumnezeu ştie unde şi cât de departe, gândul nu i-l puteam ţine în loc, şi el şi-a lăsat trupul ca prin umbra lui să arate supunerea datorată. Iar versetele, şi mistica, şi cunoaşterea erau atât de departe de atenţia lui şi de putinţa lui de înţelegere, încât asculta

4 Zeu persan al răului şi al întunericului.

5 Înţelept persan legendar.

6 Pasăre uriaşă dintr-o legendă persană.

doar cu ochii, urmărind mişcarea buzelor mele. Era mai absurd decât dacă aş fi strigat cuvintele într-o fântână goală. Acolo cel puţin ecoul mi-ar fi răspuns. Nu se străduia să înţeleagă. Ori să fie de acord cu gândul meu, chiar dacă nu-l înţelegea. N-a stat el prea mult să asculte versete în tekia lui Sinan…

E tânăr şi nepriceput, stă în bătaia razelor lunii, nu ştie încă să se ascundă în întuneric, în spatele unei înfăţişări prefăcute, are ochii larg deschişi, chipurile ascultă. Dar strălucirea unui lucru văzut mai înainte îl trădează, arată că nu mă ascultă. Ce-o fi în ochii lui? Ce chip sau amintire, ecoul cărui cuvânt, ce vis hoinar, ce păcat? Paloarea razelor de lună n-a putut stinge culoarea sănătoasă a obrajilor săi, cu trăsături bărbăteşti de tânăr plugar, flăcău la vârsta însurătorii, inundaţi de un sânge vârtos. Ce caută el în liniştea acestui sfânt lăcaş, în cătuşele aspre ale unui ordin călugăresc, el care aparţine lumii, acestei nopţi de sfântul Gheorghe, acestui întuneric străveziu şi călduţ, ce îndeamnă la păcat. Dinspre el adie mireasmă de isop, a adus-o pe mâini, în răsuflare. Este pătruns de vraja uliţelor inundate de patimă, a auzit chemarea cocoşului de munte şi s-a lăsat asurzit de ea, poate că mai simte în palma-i amorţită zvâcnetul şi năvala sângelui dintr-un alt trup tânăr, şi o flacără cu greu înăbuşită ţâşneşte din lăuntru-i prin deschizătura ochilor. Este întinat de această noapte păgână, murdărit, ars, luminat, limpezit; ar trebui pus sub şapte lacăte, ca să nu se mistuie în flacăra sa şi a altcuiva. Se va ofili în liniştea şi singurătatea mănăstirii, de ce nu se întoarce în noapte ca să fie ceea ce este? Departe sunt şi greu de aşteptat zorile, floarea de isop miroase în seara asta, ceva se întâmplă în seara asta, ceva este cumplit în seara asta, luna nu va apune mult timp încă, şi-n cheaguri de lumină, bântuite de umbre ameţitoare, vor sări strop: de apă de sub mori, de sub jgheaburi, luna va lumina toată noaptea asta, luna va chema toată noaptea asta. Ar trebui să plec, să plec cu el, să plec singur, să plec hoinar, să plec şi să nu mă mai întorc, să plec şi să mor, să plec ca să trăiesc. În noaptea

asta care rămâne atunci când totul piere.

Iată dar, zăgazul a fost rupt.

Totul n-a durat, desigur, mai mult de o clipă, o clipire a pleoapelor, ştiam asta pentru că băiatul tot mai stătea în faţa mea cu zâmbetul lui îngheţat şi pierdut, n-a văzut nimic, n-a auzit vuietul din mine, nu este uimit de nebunia care m-a răvăşit dintr-odată. Ea a izbucnit ca o revoltă, după chinul şi teama pentru fratele meu, după toate îndoielile care m-au zguduit din temelii, s-a revărsat clocotul vieţii dărâmând totul în calea lui, şi a măturat ca un puhoi mlădiţele crescute cu grijă, lăsând în urmă piatră seacă şi pustiu. Atunci, în clipa aceea de uimire, n-am fost în stare să mă judec, nici să mă căiesc, nici să mă rog, totul era încă prea fierbinte. Era de parcă m-ar fi lovit un trăsnet, pârjolindu-mă şi vlăguindu-mă.

Du-te, i-am spus încet. Du-te, i-am spus, sau poate că nici n-am spus, dar el a înţeles, după mişcarea buzelor, sau după mişcarea mâinii mele, căci dorea să plece, şi a plecat fără grabă, ca să nu arate nerăbdarea de care ardea probabil, ca să rămână cât mai repede singur, cu ceea ce adusese în ochii lui. Du-te, am spus, căci fusese martorul slăbiciunii mele, fără s-o ştie, orb şi surd. Dar eu ştiam că a fost. Şi nu voiam să mă ruşinez de el. Nici să-l urăsc. Doream să rămân singur cu mine însumi.

Cunoscusem şi înainte nelinişte şi zbucium, dar atunci veneau şi se duceau, ca un leşin de o clipă, ca o sfidare de neînţeles a rânduielii din mine. Erau poticniri scurte, care nu lăsau urme. Dar în noaptea aceea părea că m-a copleşit o tulburare cumplită, că toate legăturile din mine au fost rupte, şi că nu mai eram ceea ce fusesem înainte. Întrezărisem o posibilitate ce putea deveni nimicitoare, dacă va dura mai mult.

Primul lucru pe care l-am simţit a fost teama, o teamă nelămurită încă, dar adâncă, neîndoielnică, cumplită că voi plăti clipa aceea. Mă va pedepsi Dumnezeu cu mustrări de cuget şi nu voi aştepta mult ca ele să apară. Poate în noaptea asta, poate chiar acum.

Dar nu s-a întâmplat nimic. Stăteam în acelaşi loc, cu

picioarele înfipte în nisipul potecii, obosit şi împrăştiat, încă înfierbântat de pe urma focului lăuntric care izbucnise adineaori mistuindu-mă. Iartă-mă, Doamne, şopteam în neştire, pierdut, neputând să-mi amintesc o rugăciune care să mă ajute în clipa acesta.

M-am smuls din locul acela de parcă fugeam de ceva, şi m-am oprit la gardul dinspre râu.

Mi se părea că sunt gol de orice gând, că simţurile mi-au amorţit de pe urma şocului. Dar de necrezut, îmi dădeam seama de toate, mai simţitor şi mai deschis la cele din jur decât înainte. Urechea prindea zgomotele nopţii, limpezi şi purificate, ca un clinchet de cristal. Le deosebeam, pe fiecare în parte, apoi toate se uneau într-un murmur de ape, de păsări, de vânt şi de glasuri pierdute în depărtare, în zumzetul uşor al nopţii ce unduia molcom în bătaia unor aripi nevăzute şi necunoscute. Şi nimic din toate astea nu mă stinghereşte, nimic nu mă nelinişteşte, aş vrea să fie şi mai multe asemenea voci, foşnete, zumzete, fâlfâiri, să fie şi mai multe decât sunt acum împrejurul meu. Poate de aceea şi auzeam totul atât de bine, ca să nu ascult ce se petrece înăuntrul meu.

Era poate pentru prima oară în viaţa mea când glasurile şi zgomotele, lumina şi umbrele îmi apăreau drept ceea ce sunt – glas, zgomot, miros, umbră, ca semn şi dezvăluire a lucrurilor din afară; căci ascultam şi priveam desprins de ele, fără să particip, fără tristeţe şi fără bucurie, fără să stric şi fără să îndrept ceva. Toate trăiau în ele însele, fără participarea mea, neschimbate de simţămintele mele. Aşa, adevărate, de sine stătătoare, neschimbate de gândul meu, ele mă lăsau oarecum nepăsător, ca un lucru străin şi necunoscut, ea ceva ce se întâmplă şi fiinţează pentru sine, zadarnic, fără rost. Mă îndepărtasem şi fusesem îndepărtat, desprins de tot ce mă înconjoară, şi lumea era ca o nălucă vie, nepăsătoare. Iar eu mă simţeam eliberat şi invulnerabil.

Cerul e gol şi pustiu: nici ameninţare, nici alinare; îl privesc – e atât de schimbat, răsturnat şi spart în oglinda apei, reflex apropiat şi nu întindere tainică. Luciul

pietricelelor albe străbate prin apa limpede, aidoma pântecelui unor peşti morţi sau adormiţi în albia întinsă, pitiţi şi nemişcaţi ca şi gândurile mele; ele însă vor ieşi la suprafaţă, nu vor rămâne în adâncul meu. Fie, să iasă la suprafaţă, când vor fi înviat, când eu voi fi în stare să le primesc cu sensul lor deplin, şi nu doar presimţit. Deocamdată stau liniştite, şi poate că simţurile mele, libere şi descătuşate, petrec în liniştea care nu ştiu cât va dăinui. Ciudat, simţurile sunt pure şi nevinovate, când eu nu le împovărez cu silnicia gândului sau a dorinţei; simţurile îmi redau şi mie libertatea şi liniştea, întorcându-mă într-un timp îndepărtat, care poate nici n-a fost vreodată, atâta de curat şi de frumos încât nu mai cred în existenţa lui de odinioară cu toate că memoria l-a păstrat. Cel mai frumos ar fi ceea ce nu e cu putinţă: o reîntoarcere în acel vis, în copilăria neştiutoare, în fericirea ocrotită a izvorului primordial, cald şi întunecos. Nu simţeam tristeţea şi nebunia unei asemenea dorinţe, care nici nu este dorinţă, căci nu se poate împlini nici măcar ca gând. Plutea în mine ca o lumină ştearsă, îndreptată undeva înapoi, spre imposibil, spre nefiinţă. Şi râul curgea înapoi, cutele mărunte ale apei, bătute în argintul lunii, nu se hotărau să alunece în jos şi râul se întorcea spre izvorul lui, peştele de piatră cu pântecele alb ieşise la suprafaţă, dar râul curgea mai departe spre izvorul lui.

Atunci mi-am dat seama că gândul meu începe să învie, prefăcând ceea ce vedeam şi auzeam în durere, în amintire, în dorinţe zadarnice. Buretele stors al creierului meu începea să se îmbibe. Clipa desprinderii fusese scurtă.

4.

Credeţi oare că omul va izbândi în vrerea lui?

Pe stradă, lângă zidul acoperit cu iederă al tekiei, se auziră paşi. Nu le-am dat nicio atenţie, abia dacă-i simţisem, după un ceva ce putea să pară neobişnuit, dar

părerea rămase nedesluşită, necercetată, gândul împrăştiat nu mă lăsa să leg faptul de cauza ce-l putea pricinui. Nu-mi păsa nici cine poate trece la ora aceea târzie de miez de noapte, pe lângă tekie, ultima casă la ieşirea din oraş. Nimic nu tresărise în mine nicio presimţire, nicio bănuială, paşii aceia nu însemnau mai mult decât zborul unui fluture de noapte, şi nimic nu mă făcea să mă gândesc că ar putea fi hotărâtori pentru viaţa mea. Ce păcat şi ce curios că omul nu simte nici primejdia cea mai directă care-l ameninţă. Dacă aş fi ştiut, aş fi tras zăvorul greu la poartă şi aş fi intrat în casă, lăsând să se hotărască soarta altora fără mine. Dar n-am ştiut, şi am rămas cu privirile aţintite pe luciul apei, încercând s-o văd, cum o văzusem cu o clipă înainte, doar pe ea singură, fără mine. Dar nu mai izbuteam, miezul nopţii era aproape, mergeam, puţin superstiţios, în întâmpinarea acestui ceas de trezire a tuturor duhurilor întunericului, aşteptând să se întâmple ceva, bun sau rău, să încolţească ceva din această linişte a mea, înşelătoare.

Paşii s-au întors, furişaţi, mai uşori decât adineauri. Nu ştiam cum sunt, dar eram sigur că sunt aceiaşi. Ceva din mine ştia, urechea prinsese amănuntul neobişnuit la care nu mă gândisem, şi-l reţinuse: un pas era tiptil, celălalt neauzit, deşi eram sigur că-l aud pentru că era de neînchipuit că cineva ar putea merge într-un picior. Încolo, tăcere. Să fie paşii vreunui duh cu un singur picior, pornit o clipă mai devreme în neştiuta-i drumeţie?

Paşii s-au oprit la poartă, cel real, uşor şi furişat, şi cel bănuit de mine, neauzit.

M-am întors, aşteptând. Începuseră să mă preocupe, m-am simţit străbătut de un fior. Mai puteam să mă apropii de poartă şi să trag zăvorul. Dar n-am făcut-o. Aş fi putut să-mi lipesc urechea de lemnul găunos al uşii şi să aud dacă răsuflă acel cineva, sau şi-a luat zborul, sau s-a făcut una cu bezna. Aşteptam, dădeam o mână de ajutor întâmplării, prin neamestec.

Pe stradă se auziră alţi paşi, mai mulţi, alergând, grăbiţi şi apăsaţi. Oare li se va alătura drumeţul cu un

picior, sau nu mai este aici?

Poarta s-a deschis şi cineva a intrat.

A păşit pe lespedea de piatră a pragului şi s-a rezemat cu spatele de lemnul uşii, istovit, ori ţinând-o ca să nu se deschidă. Fusese o mişcare negândită, reflexă şi de prisos, căci trupul lui mărunt şi firav n-ar fi putut să oprească pe nimeni.

Doi copaci îşi aruncau umbra pe poartă, iar el stătea în dâra de lumină, ca un osândit, la vedere şi ţintuit, deşi ar fi vrut, de bună seamă, să se ascundă în cel mai adânc întuneric. Dar nu cuteza să facă o mişcare, paşii trecură în goană pe lângă poartă tropăind pe caldarâm, şi se opriră la cotul defileului, lângă străjerii arnăuţi; urmăritorii întrebau cu siguranţă de cel ce stătea răstignit pe poartă. Ştiam şi eu, şi el, că se vor întoarce.

Ne priveam nemişcaţi, de la locurile noastre, şi tăceam. Peste toată lungimea grădinii vedeam piciorul lui desculţ pe lespedea din faţa porţii, şi chipul mai alb decât zidul tekiei. În acel obraz alb, în mâinile răstignite şi neputincioase, sta înscrisă groaza aşteptării.

Nu mă mişcam, nu vorbeam, ca să nu stric jocul acesta tulburător de-a hăituiala şi de-a fuga. Cu cât situaţia noastră devenea mai imposibilă, aşteptarea se făcea tot mai încordată. Simţeam că încep să fiu atras într-o întâmplare neobişnuită, grea şi crudă, nu ştiam cine din ei este crud, cel care fuge, sau cei care-l fugăresc, nu avea nicio însemnătate în clipa aceea, potera mirosea a sânge şi a moarte, şi totul se petrecea sub ochii mei. M-a fulgerat gândul că însăşi viaţa s-a încâlcit într-un nod sângeros, prea strâns, poate, prea sângeros, prea aproape de mine, prea brutal, şi totuşi mereu la fel, în toate prigoanele mici şi mari, care nu încetează niciodată. Nu eram de partea nimănui, dar situaţia mea devenea cât se poate de importantă. Mă tulbura faptul că puteam fi judecătorul, că puteam isprăvi totul cu un singur cuvânt. Soarta acestui om se afla în mâinile mele, eu îi eram soarta; niciodată nu simţisem atâta putere în ceea ce aş fi putut să fac. Nu l-am trădat, şi ar fi fost de ajuns un nevinovat cuvânt de salut

sau o tuse uşoară ca să-l nimicească; nu l-am trădat, nu pentru că ochii lui, pe care nici nu-i vedeam de aici, ar fi cerut îndurare, nici pentru că ar fi fost poate nedrept, ci fiindcă doream ca jocul să se prelungească, să privesc şi să fiu martor, îngrozit şi tulburat. Urmăritorii s-au întors, de data asta nu în fugă, ci la pas, descumpăniţi, furioşi, căci totul se încurcase, acum ei nu mai erau doar hăituitori, ci şi vinovaţi, dispariţia fugarului însemna osândirea lor. Aici nimic nu se putea rezolva spre bine, deznodământul trebuia să fie urât, oricare ar fi el.

Tăceam acum toţi cei prinşi în acest joc, eu, fugarul şi urmăritorii. Doar străjerii arnăuţi de la stăvilarul din defileu cântau un cântec tânguitor din patria lor, şi bocetul acela străin, ce aducea a hohot sălbatic, făcea tăcerea noastră şi mai grea.

Paşii se apropiau, reţinuţi, şovăielnici, îi urmăream acum cu o adâncă încordare, simţindu-mă un pic hăituit şi hăituitor deopotrivă, căci nu eram niciuna, nici alta. Doream cu patimă să fie prins, dar şi să fugă, se amesteca ciudat în mine teama pentru cel urmărit şi dorinţa de a da în vileag unde se află, şi totul se prefăcea într-un soi de plăcere chinuitoare.

Urmăritorii s-au oprit la poartă. Am încetat să mai răsuflu. Cu nerăbdarea zvâcnindu-mi în vine, trăiam această clipă care trebuie să cumpănească şi soarta mea.

Nici fugarul probabil nu mai sufla; nu-l despărţea de urmăritori decât scândura subţire, nicio palmă de loc nu era între el şi ei, şi totuşi se aflau departe unii de celălalt, îi despărţea ca un munte, pe ei de el – neştiinţa, pe el de ei – nădejdea. Mâinile lui mai sunt încă răstignite, iar faţa îi licăreşte ca fosforul. De încordare a început să mi se tulbure în faţa ochilor crucea nemişcată a mâinilor şi picioarelor sale, doar pata albă a feţei rămânea limpede, ca un simbol al groazei ce-l cuprinsese.

Vor deschide oare urmăritorii poarta, şi vor intra? Va aluneca oare piciorul fugarului pe lespedea netedă, trădându-l? Voi tuşi oare de tulburare, atrăgându-le luarea-aminte? S-ar găsi faţă în faţă, s-ar înfrunta cele două

deznădejdi, lupta n-ar dura decât o clipă, ei erau mai mulţi. Pentru el asta ar însemna sfârşitul, urmăritorii s-ar arunca asupra lui cu cruzime, din pricina spaimei şi a furiei că le-a scăpat, şi de fericire că l-au găsit. Eu aş privi scârbit sfârşitul şi i-aş ruga doar să plece din grădina tekiei. În clipa aceea, din întâmplare, mă simţeam cel fugărit; căci s-ar fi putut să judec şi ca urmăritorii. Poate, totuşi, nu din întâmplare. Pe el îl vedeam şi doream ca acei oameni nevăzuţi să plece din faţa porţii, să nu fiu martor la un deznodământ urât. Mi se părea că dorinţa mea îl ajută pe omul care lupta cu atâta neputinţă pentru viaţă, că îi aduce un pic de noroc.

Şi, într-adevăr, paşii se depărtară, de parcă voinţa mea încordată ar fi avut o putere, apoi se opriră în neorânduială, unul din ei nu era sigur dacă n-ar trebui să mai încerce, mai puteau încă să se întoarcă, dar n-au făcut-o, au plecat mai departe, spre târg.

Omul mai stătea în aceeaşi poziţie, dar se vedea că încordarea lui slăbise, şi cu cât paşii se depărtau puterile îl lăsau.

Bine că totul s-a terminat aşa. Dacă l-ar fi prins, sau l-ar fi bătut în faţa mea, mi-ar fi rămas pentru multă vreme în minte scena plină de cruzime şi, poate că mai târziu, aş fi avut remuşcări fiindcă o clipă fusesem gata să-l dau pe mâna lor, şi pentru că mi-a făcut plăcere, o plăcere dureroasă, dar totuşi plăcere, această vânătoare de oameni. Aşa, remuşcarea, chiar dacă va veni, va fi mai slabă.

N-am stat să judec cine era vinovat şi de partea cui era dreptatea, nu mă privea treaba asta, oamenii îşi au socotelile lor, şi este uşor să-i găseşti oricui o vină, iar dreptatea este dreptul de a face ceea ce credem că trebuie făcut, şi atunci dreptatea poate fi orice. Şi nedreptatea, de asemenea. Cât timp nu ştiu nimic, nu sunt obligat să hotărăsc, şi nu vreau să mă amestec. Deşi, la drept vorbind, m-am şi amestecat, prin tăcerea mea, dar amestecul acesta nu mă împovărează, îl pot justifica oricând cu vorbe potrivite, dacă aflu adevărul.

Am luat-o spre tekie, lăsându-l pe necunoscut singur; acum poate să facă ce i-o place. Potera a trecut, ducă-se unde o vrea. Priveam drept înainte, la prundişul potecii şi la tivurile verzi de iarbă, ca să-l dau de-o parte, ca să rup şi firele acelea subţiri care ne legaseră doar cu o clipă în urmă, să rămână ceea ce era, un necunoscut, cu care nu mi se încrucişează nici drumul, nici ochii. Dar, fără să mă uit, vedeam albul cămăşii şi străvezimea chipului său, poate numai în gând, după tiparul pe care l-am păstrat îl vedeam cu braţele acum căzute şi cu picioarele apropiate, nu mai era încordat, nu mai era un ghem de nervi zbuciumaţi, trăind doar pentru acea clipă a dăinuirii, ce aduce viaţa sau moartea. Acum e un om scăpat de tortura clipei, care poate gândi liber la ceea ce îl aşteaptă. Căci ştiam, nimic nu este încă limpezit între el şi cei care îl hăituiau, totul n-a fost decât o amânare, o prelungire pentru nu se ştie cât timp, poate doar până în clipa următoare, căci el este osândit să fugă, iar ei să-l fugărească. Atunci mi s-a părut că a înălţat mâna, şovăitor, dezlipind-o cu greu de trup, vrând parcă să mă oprească, să-mi spună ceva, să mă oblige să mă amestec în destinul său. Nu sunt sigur dacă am văzut asta şi dacă a făcut-o cu adevărat, sau am ghicit doar mişcarea pe care ar fi putut s-o facă. Nu m-am oprit, nu mai voiam să am de-a face cu toate astea. Am intrat în tekie, răsucind cheia în broasca ruginită.

În odaie îmi stărui în urechi scrâşnetul cheii, prin care m-am despărţit de cel de-afară. Pentru el asta însemna eliberare, sau, dimpotrivă, poate o spaimă şi mai mare, singurătate deplină.

Am simţit nevoia să deschid o carte, Coranul, sau oricare alta, o carte de morală, sau una despre oamenii mari, sau despre zilele sfinte. M-ar fi liniştit muzica frazelor cunoscute în care cred, la al căror înţeles nici măcar nu mai gândesc, pe care le port în mine precum sângele. Sângele pe care nu-l simţim, deşi este totul pentru noi, deşi datorită lui putem trăi şi respira, deşi el ne ţine pe picioare şi dă un rost tuturor lucrurilor.

Dintotdeauna mă liniştea într-un fel ciudat şirul cuvintelor frumoase despre lucruri pe care le ştiu. În cercul lor cunoscut, în care mă mişc, mă simt în siguranţă, ferit de capcanele pe care ni le întind oamenii şi lumea.

Dar nu era bine că mă grăbisem să pun mâna pe orice carte şi că dorisem adăpostul unor gânduri cunoscute. De ce mi-era teamă? De ce voiam să fug?

Ştiam, omul acela mai era jos, în grădină, s-ar fi auzit dacă ar fi deschis poarta. N-am aprins lumina, stăteam în întunericul galben al odăii, cu picioarele scăldate de razele lunii, şi aşteptam. Ce aşteptam?

Mai era încă jos... Ajunge că l-a salvat tekia, acum trebuie să plece. De ce nu pleacă?

În odaie miroase a lemn vechi, a piele veche, a respiraţie veche, mai lunecă uneori prin ea umbrele fetelor tinere de odinioară, moarte demult; m-am obişnuit cu ele, au trăit aici înaintea mea. Şi acum, în liniştea asta străveche, în adăpostul acesta străvechi, s-a strecurat un om nou, un necunoscut, cu pata albă a obrazului, cu furca desfăcută a mâinilor şi a picioarelor, pe care, în spaima-i nebună, şi le-a răstignit singur pe poartă. Ştiam că şi-a schimbat poziţia, am văzut cum trupul i s-a moleşit, de parcă i-ar fi zdrobit cineva într-o clipă toate oasele, şi amănuntul acesta nou era însemnat şi dureros, şi eu ţineam minte închircirea şi strădania lui de mai înainte, încordarea lui; trăia, lupta, nu voia să se dea bătut. Aveam încă vii în minte arcurile întinse ale muşchilor săi, în stare să facă minuni. Îmi plăcea mai mult acest chip al lui decât celălalt, năruit. De la el mă aşteptam la mai mult, el mă lăsa mai liber, făgăduia să se bizuie doar pe propriile-i forţe. Cel de al doilea întruchipa deznădejdea, atârnarea, nevoia de sprijin. Mi-am amintit de mişcarea aceea, văzută sau nevăzută, cu care a vrut să-mi atragă ochii spre ai lui. Mă chemase, mă rugase să nu trec pe lângă el şi pe lângă spaima lui de parcă nu mi-ar fi păsat de nimic. Dar dacă n-a făcut-o, dacă mi-am închipuit doar în gând acea mişcare a unei vieţi care se apără şi cere ajutor, atunci trebuie să fi rămas sleit de tot de puteri, iar acum şi fără nicio nădejde.

Păcat că nu ştiu nimic despre acest om. Dacă l-aş şti vinovat, nu m-aş mai gândi la el.

M-am apropiat de fereastră şi m-am speriat de luna care m-a izbit în faţă. Parcă m-ar fi trădat. Am privit într-o parte, nu mai era lângă poartă, plecase. Am privit mai cu curaj prin grădină, nădăjduind s-o găsesc pustie. Dar nu plecase. Stătea la umbra unui pom, lipit de trunchi. L-am văzut când s-a mişcat – picioarele lui erau în bătaia lunii, umbra le reteza mai sus de genunchi. Nu se uita spre casă, nici spre fereastră, de la mine nu se mai aştepta la nimic. Trăgea cu urechea înspre stradă, auzea fără îndoială până şi umbletul pisicii, şi foiala păsării din cuib şi propria-i răsuflare scăzută, şi-a ridicat ochii la coroana copacului, şi eu după el: se legăna uşor în adierea vântului de noapte. Se ruga să se potolească, sau blestema foşnetul frunzelor? Căci nu mai putea să desluşească zgomotele de dincolo de zidul tekiei, care puteau să-l coste viaţa.

Se răsuci în jurul copacului, cu spatele la trunchi, mişcându-şi neastâmpărat picioarele argintate, apoi se depărtă şi, cu pasu-i neauzit, de nălucă, se apropie de poartă şi lăsă uşor zăvorul.

Apoi se întoarse şi, ascuns în umbra pomilor, se apropie de gard, se aplecă spre râu, privi în sus, spre strâmtoare şi, în jos, spre târg, apoi se retrase şi dispăru în tufişuri. A auzit oare ceva, sau a văzut, ori nu îndrăzneşte să iasă, ori n-are încotro.

Aş fi vrut să ştiu dacă este vinovat. Iată dar, am trecut pe lângă el cu privirea aţintită în pământ, am încuiat uşa tekiei, m-am închis în camera mea, şi totuşi nu m-am dezlipit de acest om, oare a dat buzna în lăcaşul nostru de tihnă, obligându-mă să mă gândesc la el şi, stând la fereastră, să privesc cum îl cuprinde din nou teama. M-a făcut să uit de păcatul altora în această noapte de sfântul Gheorghe, şi de trezirea propriului meu păcat, şi de cele două minunate mâini văzute în amurg, şi de griji. Dar poate că toate erau tocmai din pricina acestei nopţi?

Ar fi trebuit să mă întorc cu spatele la fereastră, să aprind lumânarea, să trec în altă cameră, dacă nu voiam

să-l chinuie de prisos fereastra luminată, să fac orice, în afară de ceea ce am făcut. Căci aşa totul părea o îndeletnicire bolnăvicioasă, o nehotărâre înăuntrul meu. De parcă n-aş mai avea încredere în mine şi în propriu-mi cuget.

Fereala asta e copilăroasă, sau, mai rău, laşă, n-am de ce mă teme, nici chiar de mine, de ce mă prefac că nu-l văd şi-i dau prilej să plece, dacă el nu vrea asta; de ce mă prefac ca şi cum n-aş fi sigur că este în grăâdina tekiei, că tăinuieşte o crimă sau fuge de ea? Aici se petrece ceva, deloc nevinovat, ştiu că se petrec mereu lucruri grele şi pline de cruzime, dar întâmplarea de acum se petrece sub ochii mei, nu pot s-o împing în nevăzut şi neştiut, ca pe toate celelalte, şi nu vreau să fiu nici vinovat, nici complice fără voie, vreau să hotărăsc liber.

Am coborât în grădină, luna strălucea la marginea cerului, în curând va apune, începe să înflorească dafinul, aerul e saturat de aroma lui, ar trebui tăiat, e greţos, aţâţător. Sunt prea simţitor la mirosuri câteodată, tot pământul duhneşte insuportabil şi mă sufocă, asta îmi vine pe neaşteptate, odată cu stările de tulburare, deşi nu-mi dau seama ce legătură poate fi între una şi alta.

Stătea în desişul tufelor, nu l-aş fi găsit, dacă nu aş fi ştiut unde e, chipul lui e fără trăsături, şters de umbră, el mă vede mai bine, sunt în bătaia luminii, mi se pare că sunt gol, şi nu mă pot acoperi. S-a prefăcut în tufiş, s-a topit în crengi, va începe să se legene în adierea nopţii care coboară din munţi, prin defileu.

— Trebuie să pleci, i-am spus în şoaptă.

— Unde?

Are glasul dârz, adânc, de parcă n-ar fi el omul pirpiriu din faţa mea.

— Să pleci de aici. N-are a face unde.

— Îţi mulţumesc că nu m-ai dat de gol.

— Nu vreau să mă amestec în treburile altora, de aceea şi vreau să pleci.

— Dacă mă alungi, înseamnă că te amesteci.

— Aşa ar fi poate cel mai bine.

— O dată m-ai ajutat. De ce să strici acuma? S-ar putea să-ţi trebuiască odată o amintire bună.

— Nu ştiu nimic despre dumneata.

— Ştii totul despre mine. Sunt urmărit.

— Probabil le-ai făcut vreun rău.

— N-am făcut niciun rău.

— Ce ai de gând? Nu poţi rămâne aici.

— Vezi dacă santinela este pe pod.

— Este.

— Mă pândesc. De jur-împrejur. Nu vezi că mă împingi la moarte?

— Dervişii se scoală devreme, au să te vadă.

— Ascunde-mă până mâine seară.

— Pot să pice drumeţi, lume străină.

— Şi eu sunt drumeţ, şi străin.

— Nu pot.

— Atunci cheamă paznicii, sunt aci, în spatele zidului.

— Nu vreau să-i chem. Nici să te ascund. Ce rost are să te ajut?

— Niciunul. Şi vezi-ţi de treabă, toate astea nu te privesc.

— Aş fi putut să te nenorocesc.

— N-ai fost în stare nici de atâta.

M-a pus în încurcătură, nu eram pregătit pentru o asemenea convorbire. Cel mai mult mă nedumerea faptul că mă aşteptasem să întâlnesc cu totul alt om. M-a păcălit icoana mâinilor şi picioarelor răstignite pe poartă. Mi-l închipuisem, datorită milei din mine, datorită petei albe a chipului său, datorită slabei apărări a scândurii subţiri, ca pe un nevolnic, ca pe un om speriat şi slab. Crezusem chiar că ştiu şi ce fel de voce are, tremurândă, nesigură, dar acum vedeam că e altfel. Crezusem că-l va muia un singur cuvânt din partea mea, că se va uita la mine umil, căci era într-o situaţie fără ieşire şi atârna de bunăvoinţa sau neîndurarea mea. Dar vocea lui e calmă, nici măcar mânioasă nu e, mi se părea că sună aproape vesel, batjocoritor, sfidător, că nu răspunde nici răstit, nici umil, ci nepăsător, de parcă ar fi mai presus de toate câte se

întâmplă, de parcă ar şti ceva ce-i dă siguranţă. Mi-a înşelat atât de mult aşteptările încât probabil că întreceam şi eu măsura apreciindu-i purtarea. M-a uimit şi felul cum mi-a cerut să-l ascund, de parcă ar fi fost cel mai obişnuit lucru, un serviciu binevenit, dar nu hotărâtor pentru el. Rugămintea, sau cererea, n-a mai repetat-o, a dat înapoi uşor, nu s-a supărat că l-am respins, nici nu se uita la mine, trăgea cu urechea, cu capul uşor înălţat, fără să mai aştepte vreun ajutor de la mine. Nu mai aştepta ajutor de nicăieri, ştia că de acum nimeni nu poate să-i întindă mâna, că nu mai are nici rude, nici prieteni, nici cunoscuţi, osândit să fie singur în nenorocire. Între el şi urmăritori se aşternuse un gol.

— Mă crezi, desigur, om rău.

— Nu.

— Nu sunt. Dar nu pot să te ajut.

— Fiecare cu ale lui.

Nu sună nici asta a mustrare, nici a împăcare cu soarta, este doar acceptarea situaţiei aşa cum e, este străvechea şi amara cunoaştere a nepăsării oamenilor faţă de soarta unui osândit, a nepăsării tuturor oamenilor; m-a aşezat şi pe mine printre ei, fără să se mire. Aceasta nu i-a frânt voinţa, nu i-a luat puterile, nu aruncă priviri pierdute în jur, se uită dârz şi recules, hotărât să lupte singur.

L-am întrebat de ce e urmărit. N-a răspuns.

— Cum ai fugit?

— Am sărit de pe zid.

— Ai omont pe cineva?

— N-am omorât pe nimeni.

— Ai furat, ai jefuit, ai făcut vreo faptă ruşinoasă?

— Nu.

Nu se grăbea să se dezvinovăţească, nu se străduia să mă convingă, răspundea la întrebările mele de parcă ar fi fost de prisos şi sâcâitoare, nu-l mai preocupa făptura mea – nici din unghiul binelui, nici din cel al răului, nici ca nădejde, nici ca primejdie: nu l-am dat de gol, dar nici nu vreau să-l ajut. Ciudat, această trecere peste mine, de parcă aş fi fost un copac, o tufă sau un copil, îmi atingea

trufia, mă micşora şi mă desfiinţa într-un fel, mă scădea nu numai în ochii lui, ci şi într-ai mei. Nu mă privea, nu ştiam nimic despre el, n-am să-l mai văd niciodată, şi totuşi îmi păsa de părerea lui, m-a jignit faptul că se purta de parcă eu nici n-aş mai fi fost. Mi-ar fi plăcut să se înfurie.

Îl lăsam în voia sorţii, dar mă neliniştea neatârnarea lui.

Am stat aşa, şi am tot stat, în mireasma de dafin care mă înăbuşea, în noaptea asta de sfântul Gheorghe, ce parcă trăia pentru sine, în grădina ce ajunsese o lume pentru sine, stăteam, unul lângă celălalt, fără bucurie că ne-am întâlnit, fără putinţa de a ne despărţi, ca şi cum nu ne-am fi întâlnit deloc. Mă chinuiam chibzuind ce să fac cu el, cu omul prefăcut în crengi, ca să nu făptuiesc ceva rău, să nu-l sprijin în păcat, neştiind care-i păcatul nevrând să păcătuiesc faţă de cugetul meu şi negăsind nicio ieşire.

A fost o noapte ciudată, nu numai prin ceea ce se întâmpla, ci şi prin felul cum trăiam eu cele întâmplate. Mintea îmi spunea să nu mă amestec în ceea ce nu mă priveşte, şi totuşi mă amestecasem într-atâta încât nu mai vedeam scăpare; îndelungata deprindere de a mă stăpâni m-a dus în odaie, dar m-am întors mânat de un îndemn nou. Rânduiala tekiei şi a ordinului m-a învăţat să fiu tare, dar iată că stăteam în faţa fugarului, neştiind ce să fac, iar prin asta făceam oricum ceva neîngăduit. Toate temeiurile mă îndemnau să-l las pe acest om cu soarta lui, şi totuşi păşisem cu el împreună pe drumul lui lunecos şi plin de primejdii, drum ce nu putea fi şi al meu.

Şi în timp ce mă mai gândeam încă la toate astea, căutând cuvântul potrivit ca să mă retrag, am spus pe neaşteptate:

— În tekie nu te pot duce. Ar fi primejdios şi pentru mine şi pentru dumneata.

Nu a răspuns, nici nu m-a privit, nu-i spusesem nimic nou. Mai era încă timp să dau înapoi, dar începusem să lunec şi era greu să mă opresc.

— În fundul grădinii este o căsuţă, am şoptit, nimeni nu se duce acolo. Ţinem în ea tot felul de vechituri.

Atunci fugarul m-a privit. Cu ochii vii, neîncrezători, dar deloc temători.

— Ascunde-te până pleacă. Dacă te prind, să nu spui că te-am ajutat.

— N-au să mă prindă.

A spus asta cu atâta siguranţă încât mi s-a făcut rău. Din nou am simţit neliniştea aceea pricinuită de stăpânirea lui de sine şi nu mi-a părut bine de fel că i-am dat adăpost. Îşi netezeşte singur drumul, mă îndepărtează: parcă m-ar fi lovit, sau mi-ar fi dat la o parte mâna întinsă, grozav e de încrezător în sine! mai târziu mi-a fost ruşine de burzuluiala mea de atunci (ce altceva avea de făcut fugarul decât să se încreadă în sine!) M-am văzut stăpânit de josnica nevoie ca oamenii să ne fie recunoscători, să se arate mici şi supuşi, căci asta naşte şi hrăneşte bunăvoinţa noastră, ridică însemnătatea faptei noastre şi a bunătăţii noastre. Altfel par mărunte şi de prisos. Atunci însă nu mi-a fost ruşine, eram furios, mi se părea că mă băgasem într-o istorie prostească, dar am luat-o prin grădină, spre căsuţa dărăpănată, ascunsă în tufe de soc. Fără bucurie, fără mustrare, fără vreo nevoie lăuntrică, şi totuşi nu putusem altfel.

Uşa era deschisă, în căsuţă îşi duceau veacul liliecii şi porumbeii.

S-a oprit.

— De ce faci asta?

— Nu ştiu.

— A şi început să-ţi pară rău.

— Eşti prea mândru.

— Ai fi putut să nu spui asta. Omul nu e niciodată prea mândru.

— N-am să te întreb cine eşti şi ce-ai făcut, e treaba dumitale. Rămâi aici, asta-i tot ce pot să-ţi dau. Fie ca şi cum nu ne-am fi întâlnit, nici văzut vreodată.

— Aşa e cel mai bine. Du-te acum în casă.

— Să-ţi aduc de mâncare?

— Nu-i nevoie. Te căieşti şi pentru cât ai făcut până acum.

— De ce crezi că mă căiesc?

— Prea te codeşti, prea stai pe gânduri. Orice ai face acum, ţi-ar părea rău. Du-te în tekie, nu te mai gândi la mine. Ai să mă denunţi, dacă mai stai să te gândeşti.

Ce-i asta, sfidare, batjocură, dispreţ? De unde are puterea să se poarte aşa?

— Nu prea te încrezi în oameni.

— În curând se va lumina de ziuă. N-ar fi bine să ne găsească împreună.

Voia să scape de mine, se uita nerăbdător spre cerul ce îşi schimba culoarea în presimţirea zorilor. Iar eu doream să-i pun întrebări nenumărate, niciodată n-am să-l mai văd. Nimeni nu-mi poate răspunde, în afară de el.

— Numai asta încă: eşti singur, nu ţi-e frică? Au să te prindă şi au să te omoare, n-ai nicio scăpare.

— Lasă-mă-n pace!

Glasul lui suna grosolan, înăbuşit de furie, era într-adevăr de prisos să-i vorbeşti despre ceea ce ştia şi singur; s-a gândit poate că sunt cu adevărat un om rău, că găsesc o plăcere perfidă în necazurile lui. Mi-a răspuns, cu aceeaşi monedă:

— Te chinuie ceva, a spus cu acea clarviziune neaşteptată oare mă ului, dibuindu-mă în propriile mele desişuri. Am să vin o dată să stăm de vorbă, când n-are să mai fie nicio primejdie. Du-te acuma.

Nu mi-a răspuns la ceea ce mă preocupa, m-a întors în mine însumi. Şi ce fel de răspuns ar fi putut să-mi dea? Ce legături puteau să fie între noi doi? În ce fel m-ar fi putut povăţui?

Am deschis fereastra, e zăpuşeală în odaie. Aş fi coborât în grădină, de nu era el, să întâmpin zorile, fără somn, cum am să le întâmpin şi aici. Nu mai e mult, păsările dimineţii le şi anunţă cu ciripitul lor tot mai zgomotos, iar cerul deasupra muntelui îşi ridică încet geana, descoperindu-şi pupila albastră. Copacii din grădină mai dorm încă, învăluiţi în pâclă subţire; în curând, la primul mijit al zorilor, vor începe şi peştii să sară din apă. Îmi era drag ceasul acesta de trezire, de

parcă ar fi fost ceasul când începe viaţa.

Aşteptam în mijlocul odăii, pătruns de o nelinişte ce nu ştiam de unde-mi vine, mâhnit pentru ceea ce făcusem, şi pentru ce nu făcusem, rătăcit în această noapte plină de ameninţări şi de temeri fără pricină.

Ascultam fiecare foşnet, fiecare fâlfâit de aripă, auzeam murmurul lin al râului, aşteptând să-l aud pe el, sau pe ei cum vin după el. Va fugi, va rămâne, îl vor prinde? Am greşit oare că nu l-am trădat, sau că nu l-am ascuns în odaia mea? A spus: orice ai face, îţi va părea rău. Cum a putut să ghicească ceea ce nici mie însumi nu mi-era prea limpede? Nu voiam să fiu nici împotriva lui, nici pentru el, şi am găsit o ieşire de mijloc, de fapt nu era o ieşire, căci nimic nu era încă hotărât, numai chinul s-a prelungit. Va trebui să mă alătur unei părţi sau celeilalte.

Temeiuri erau nenumărate, şi pentru una, şi pentru alta; ca să-l pierd sau ca să-l ajut. Sunt derviş, păzitor al credinţei şi ordinii, a-l ajuta înseamnă a-mi trăda convingerile, a trăda ceva în oare mi-am pus atâţia ani de viaţă curată. Ar fi neplăcut şi pentru tekie, dacă l-ar prinde, şi mai neplăcut încă dacă s-ar afla că eu l-am ajutat, nimeni nu mi-ar ierta-o; şi e de aşteptat să se afle, chiar el ar spune, din răutate sau din frică. Nu e bine nici pentru fratele meu. Nici pentru mine, nici pentru fratele meu. Aş înrăutăţi şi situaţia mea şi a lui, s-ar găsi o legătură şi o potrivire cu această faptă, s-ar putea crede că mă răzbun pentru fratele meu, sau că ajut pe altcineva, dacă pe el nu l-am putut ajuta. Erau destule temeiuri să-l predau ocârmuirii – descurcă-se cum o şti, dacă-i certat cu legea.

Şi totuşi – sunt om, nu ştiu ce a făcut şi nu-i treaba mea să-l judec, apoi şi judecătorii pot greşi, de ce să-l am pe suflet şi să mă împovărez cu o căinţă. Erau şi destule temeiuri ca să-l ajut. Dar se arătau nedesluşite, nu destul de convingătoare, iar dacă le ticluiam şi le dădeam însemnătate, o făceam din nevoia de a ascunde pricina adevărată şi singura importantă: că încercam prin el să mă lămuresc pe mine. Necunoscutul apăruse chiar în ceasul

când putea lesne să încline cumpăna şovăielilor mele. Osândindu-l, predându-l stăpânirii, aş fi trecut peste zbuciumul meu, aş fi rămas ceea ce am fost, în pofida a tot ce se întâmplase, de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic, aş fi rămas cel dinainte, deşi aveam un frate întemniţat, al cărui destin mă umplea de mâhnire, l-aş fi jertfit pe el nefericitul şi pe mine amărâtul, şi m-aş fi întors pe calea bătută a supunerii, necredincios frământărilor mele. Dar dacă l-aş salva, asta ar fi hotărârea mea fără întoarcere: m-aş găsi de partea cealaltă, m-aş ridica împotriva cuiva şi împotriva mea cel de până acum, mi-aş trăda liniştea. Şi nu puteam să fac niciuna, nici alta, de la prima mă oprea încrederea zdruncinată, de la cea de-a doua – puterea deprinderii şi teama de necunoscut. Cu zece zile în urmă, când fratele meu nu era încă închis, mi-ar fi fost totuna, orice aş fi făcut, aş fi fost liniştit, acum ştiam că asta înseamnă alegere, de aceea m-am oprit la jumătatea drumului, nehotărât. Totul era cu putinţă şi nimic nu se înfăptuia.

Iar el stătea în grădină, în căsuţa veche, din boschete; priveam mereu în partea aceea, nimic nu se mişca, nimic nu se auzea, îmi părea rău că n-a plecat; în felul acesta ar fi făptuit singur totul. Acum nu mai putea să fugă, va rămâne acolo toată ziua, şi toată ziua mă voi gândi la el şi voi aştepta noaptea mântuitoare, pentru el ori pentru mine.

Ştiam cum se trezeşte tekia. Întâi se scula Mustafa, dacă nu dormea la el acasă. Clămpănea cu încălţările-i grele pe pardoseala de piatră din încăperile de jos, izbea uşile, ieşea în grădină pentru rugăciunea de dimineaţă, suflându-şi tare nasul, curăţindu-şi gâtul, frecându-se pe pieptul lat, se închina la repezeală, apoi făcea focul, începea să umble cu vasele din bucătărie, totul cu un zgomot ce ar fi trezit şi pe unul nedeprins să se scoale devreme. E surd, în lumea lui pustie, fără sunete şi ecouri, zgomotul nu-i decât o dorinţă, şi când uneori reuşeam să-i spunem că prea trânteşte, izbeşte, sparge şi bubuie – se mira că pe unii poate să-i supere şi aşa ceva.

Aproape în acelaşi timp se auzea şi tusea lui hafiz-

Muhamed, care uneori, nu contenea toată noaptea; primăvara şi toamna devenea grea şi sufocantă, ştiam că scuipă sânge, dar urmele roşii le înlătura singur, şi ieşea zâmbind, cu pete rumene în obraz vorbind despre lucruri obişnuite, nu despre el sau despre boala lui. Mi se părea uneori că este şi asta o trufie de un fel deosebit, ca să fie mai presus de noi şi de lume. Se spăla cu o sârguinţă deosebită, frecându-şi îndelung pielea străvezie. În dimineaţa aceea a tuşit mai puţin, mai uşor, se întâmplă să-l liniştească suflarea blândă a primăverii – aceeaşi care altă dată îi strica. Ştiam că astăzi va fi blând, liniştit, absent – astfel se răzbună el pe lume, fără să-şi arate amărăciunea.

Apoi cobora Mula-Iusuf. Bocănitul saboţilor săi este reţinut şi înfundat, prea măsurat pentru sănătatea lui clocotitoare. El are grijă de purtarea sa mai mult decât oricare dintre noi, căci are mai multe de ascuns. N-aveam încredere în smerenia lui, aducea a minciună, a nefiresc, când te uitai la obrajii roşii şi la prospeţimea celor douăzeci şi cinci de ani ai săi. Dar aceasta nu mai era un lucru sigur, ci doar o bănuială, o părere ce se schimba după felul cum eram dispus.

Nu ştiam multe unul despre altul, deşi trăiam împreună, căci nu vorbeam niciodată despre noi. Şi niciodată până la capăt, ci doar despre cele ce ne legau. Şi e mai bine aşa. Treburile fiecăruia sunt prea fragile, prea tulburi şi de prisos, fiecare trebuie să şi le păstreze pentru sine, dacă tot nu izbutim să le înăbuşim. Tipicul convorbirilor noastre se reduce, îndeobşte, la lucruri comune, cunoscute, de care s-au slujit şi alţii înaintea noastră, fiindcă sunt sigure, ştiute, fiindcă ne feresc de surprize şi neînţelegeri. Culoarea personală înseamnă poezie, răstălmăcire şi bunul plac. Iar a ieşi din cercul gândurilor comune înseamnă a te îndoi de ele. De aceea nu ne cunoşteam decât prin ceea ce nu avea însemnătate, sau prin ceea ce era la fel în noi. Cu alte cuvinte, nu ne cunoşteam, şi nici nu era nevoie. A ne cunoaşte, ar fi însemnat a şti ceea ce nu trebuie.

Dar reflecţiile acestea nu erau de loc liniştite, căci prin ele căutam adăpost în ceva sigur, să nu mă smulgă furtuna din cercul comun; păşeam chiar pe muchie şi doream să mă reîntorc în impersonal. Pe toţi îi pizmuiam în dimineaţa aceea, căci dimineaţa lor era cea de toate zilele.

Ar fi o cale sigură şi simplă de a-mi face cazna mai mică, poate chiar de a scăpa de ea: s-o prefac într-o grijă a tuturor. Fugarul e acum treaba întregii tekii, şi nu mai trebuie să iau singur o hotărâre. Am oare dreptul să ascund ceea ce este acum şi al lor? Pot să-mi spun părerea, pot să iau apărarea fugarului, dar nu am dreptul să-l ascund. Asta ar însemna tocmai hotărârea de care fugeam. Or, trebuia să o fac să fie a noastră, nu doar a mea, aşa este mai uşor şi mai cinstit. Orice altceva ar fi fost necinste şi minciună, aş fi simţit că fac ceva neîngăduit, şi nu aveam niciun temei pentru asta. Nici chiar convingerea că aşa trebuie să fac.

Dar cu cine să vorbesc? Dacă ne-am aduna cu toţii, fugarul ar fi dinainte condamnat. Ne vom teme unii de alţii şi vom vorbi şi pentru cei ce nu sunt de faţă – şi atunci, cea mai la îndemână ar fi hotărârea cea mai aspră. A vorbi cu unul singur este mai uşor, şi mai cinstit, când sunt mai puţine urechi – există şi mai multă aplecare pentru temeiurile minţii. Dar, pe cine să aleg? Surdul Mustafa nu intră la socoteală, suntem egali în faţa lui Dumnezeu, dar oricine ar râde, dacă m-aş sfătui tocmai cu el, şi nu numai pentru că este surd. E mereu cu gândul la nevasta lui fără cununie, de care fuge adesea dormind nopţi în şir la tekie, şi la cei cinci copii – unii ai săi, alţii căpătaţi de-a gata – şi s-ar fi mirat el însuşi, de ce-l întreb despre un lucru de care nu are habar, şi nu are habar de atât de multe lucruri, încât în privinţa asta seamănă cu numeroşii săi copii.

Hafiz Muhamed m-ar fi ascultat fără luare aminte, cu zâmbetul lui care nu spune nimic. Îşi ducea zilele aplecat asupra unor cărţi de istorie cu filele îngălbenite. Pentru omul acesta ciudat (pe atunci îl pizmuiam pentru asta), părea că nu există decât timpul care a trecut, chiar şi prezentul nu era pentru el decât timpul care va trece.

Rareori se întâmplă ca un om să fie atât de fericit în singurătatea lui, cum era hafiz-Muhamed. Ani de zile a hoinărit prin Orient, scormonind prin biblioteci celebre după scrieri de istorie, şi s-a întors pe meleagurile natale cu o grămadă de cărţi, sărac dar şi bogat, plin de cunoştinţe de care nu avea nevoie nimeni, în afară de el însuşi. Din el ştiinţa se revărsa ca un fluviu, ca un potop, te îngropa în nume, în întâmplări; te prindea spaima când te gândeai la vălmăşagul de fapte şi oameni ce trăiau în acest om, aievea parcă, nu ca nişte umbre şi năluci, ci asemeni unor oameni vii, în necontenită mişcare, într-un soi de cumplită veşnicie. La Ţarigrad, timp de trei ani încheiaţi, un ofiţer îl iniţiase şi în astronomie; din cauza acestor două ştiinţe el măsura toate lucrurile în raport cu întinderile uriaşe ale cerului şi timpului. Crezusem că scrie istoria timpului nostru, dar am început apoi să mă îndoiesc, căci pentru el oamenii şi întâmplările dobândeau măreţie şi însemnătate numai după ce mureau. Putea să scrie doar o filosofie a istoriei, o filosofie deznădăjduită, fără hotare, nepăsător la viaţa obişnuită, în curs de desfăşurare. Dacă l-aş fi întrebat de acest fugar, s-ar fi supărat, sunt sigur, că-i abat gândurile, dând buzna cu lucruri neplăcute în această minunată dimineaţă, pe care o întâmpina fără febră, şi că-l oblig să se gândească la asemenea fleacuri cum este soarta omului din grădina tekiei. Şi mi-ar fi răspuns atât de nedesluşit, încât tot nu mi-ar fi rămas altceva decât să hotărăsc singur.

Am hotărât să vorbesc cu Mula-Iusuf.

Tocmai îşi terminase abdestul şi, spunându-mi bună dimineaţa, vru să dispară fără o vorbă. L-am oprit, spunându-i că aş dori să stau de vorbă cu el.

M-a privit scurt şi imediat şi-a lăsat capul în jos – se temea de ceva. Dar eu nu urmăream vreun câştig de pe urma aşteptării lui chinuite, aşa că i-am povestit totul despre fugar: cum l-am auzit şi l-am văzut, din odaia mea, când a intrat în grădină şi s-a ascuns în tufiş. Se prea poate că şi acum mai este pe-aci pe undeva, şi e lucru sigur că e urmărit, căci altfel nu s-ar ascunde. I-am spus

tot adevărul, cum am stat la îndoială, cum mai stau şi acum, cum mă gândesc ce să fac – să-l predau stăpânirii ori să las totul în voia întâmplării. Poate că este vinovat, pe nevinovaţi nimeni nu-i fugăreşte în noapte, dar mă gândeam, pe de altă parte, că totuşi nu ştiu nimic despre el şi aş putea să fac o nedreptate, Dumnezeu să mă păzească de aşa ceva. Şi acum trebuie să vedem dacă este rău să ne amestecăm sau să nu ne amestecăm. E mai rău să ascundem o fărădelege, dacă este fărădelege, sau să nu facem o faptă de omenie?

Se uita la mine cu luare-aminte, încercând să ascundă interesul pe care i-l trezea povestea mea încurcată, totuşi, chipul lui rumen, fără cute, frăgezit de apă şi de aerul dimineţii, deveni însufleţit şi neliniştit.

— Mai este în grădină? a întrebat încet.

— Până în zori n-a ieşit, iar ziua nu poate.

— Cum ar fi bine să facem?

— Nu ştiu. Mă tem de păcat. Ne-ar mustra oamenii dacă s-ar dovedi vinovat, şi ar fi neplăcut şi pentru tekie. Dar dacă nu este vinovat, păcatul va cădea pe sufletele noastre. Şi numai Dumnezeu cunoaşte vina fiecăruia, oamenii n-o pot cunoaşte.

Se ivise o geană de lumină trandafirie, grea încă de umbrele nopţii, ziua se arăta senină, venise clipa când toate culorile sunt mai vii şi toate zgomotele mai puternice. Dar astăzi nu iau în seamă bucuria dimineţii neostenite, am legat ziua de ieri de cea de azi, neostoindu-i grijile cu somnul.

Când m-am întors din geamie, nealinat de rugăciunea de dimineaţă, am găsit în grădina tekiei străjeri însoţiţi de Mula-Iusuf. Au cercetat fiecare colţişor, au căutat în căsuţă, dar pe fugar nu l-au găsit.

— Poate că m-am înşelat, le-am spus străjerilor nemulţumiţi.

— Nu te-ai înşelat. A fugit aseară şi s-a ascuns undeva.

— Tu i-ai chemat? l-am întrebat pe Mula-Iusuf, mai târziu, după ce străjerii au plecat.

— Am crezut că dumneata ai vrut s-o fac. Nu mi-ai fi spus-o, dacă n-ai fi vrut.

De altfel, totuna-i, e chiar mai bine aşa. Am scăpat de răspundere şi de vină, fără ca cineva să fi avut de suferit. Ar fi trebuit să respir uşurat şi să nu mă mai gândesc la noaptea trecută.

Dar am continuat să mă gândesc, mai mult decât ar fi trebuit. Am trecut prin grădină. Se vedeau urme pe nisipul potecii, urma unui picior încălţat şi, alături, urma unui picior desculţ, asta-i tot ce a rămas de la el, şi crenguţe rupte de mărgăritar, şi imaginea mâinilor şi picioarelor răstignite pe poartă şi încă ceva neobişnuit, ce plutea pe sub ramurile bătrânilor copaci, ca un miros nou, ca o boare după furtună. Acum, când el nu mai era pe aproape, când nu mai rămăsese nicio primejdie pentru mine din partea lui, nici pentru el din partea mea, mă gândeam la omul necunoscut într-un mod ciudat, ca la un torent de apă, ca la o adiere de vânt, ca la o apariţie din vis. Se destrăma, simţurile mele îl negau, un om viu n-ar fi putut pleca de aici neobservat; cele două urme de tălpi confirmau trecerea lui, fără să anuleze prin aceasta un sens ciudat, pe care-l presimţeam, fără să-l pot înţelege până la capăt. A fugit din faţa străjerilor, pe fereastra odăii sale, când s-au dus să-l ia; din închisoare a evadat spărgând zidul, a sărit de pe stâncă, a intrat pe o poartă necunoscută, nerespectând locul îngrădit al tekiei, a dispărut printre străjerii care-l împresuraseră, dar nu i s-a auzit pasul, de parcă ar fi fost un duh. Nu m-a crezut, nu mai crede pe nimeni, fuge de frica altora, ca şi de cruzimile străjerilor, încrezător numai în sine. Îmi pare rău că şi-a pierdut de tot încrederea în oameni, se va simţi nefericit şi pustiit în sinea lui. E adevărat că prin asta şi-a păstrat viaţa şi e liber acum, dar aş dori să nu afle niciodată că aş fi putut să fiu vinovat de nenorocirea lui. Nu mă priveşte acest om, nu ne datorăm nimic unul altuia, nu poate să-mi facă nici rău, nici bine, dar mi-ar plăcea ca în singurătate să păstrez un gând frumos despre mine şi în greaua-i îndoială faţă de oameni să-mi păstreze o amintire mai bună decât celorlalţi.

Priveam de la o vreme cum Mula-Iusuf transcrie Coranul, afară, în faţa tekiei, la umbra deasă a unui măr rămuros, având nevoie de o lumină egală, fără sclipiri şi fără umbre. Am privit mâna plină şi trandafirie a flăcăului răsucind volutele încâlcite ale semnelor, în şiruri nesfârşite, peste care alţii îşi vor rătăci ochii, fără să le treacă prin gând cât a durat această trudă anevoioasă, şi poate fără să observe frumuseţea ei. Rămăsesem uimit când am descoperit prima oară meşteşugul neasemuit al tânărului, şi iată, după atâta timp, tot ca pe o minune îl priveam. Volute înnobilate, rotunjimi bogate, unda lină a rândului, iniţialele de aur şi chinovar, desenele florale de pe marginea filelor, totul se prefăcea într-o frumuseţe tulburătoare, chiar păcătoasă într-un fel, căci nu era un mijloc, ci un scop în sine, un joc scânteietor de forme şi culori, care abătea atenţia de la ţelul căruia ar fi trebuit să-i slujească. Paginile împodobite emanau parcă o senzualitate carnală, poate pentru că frumuseţea e prin ea însăşi plăcere şi păcat, ori poate că eu văd lucrurile cum nu trebuie.

Mirosea dafinul, acelaşi dafin din ajun, care mă înăbuşea cu parfumul lui greu, din mahala se auzea un cântec, acelaşi cântec din ajun care mă încremenise cu neruşinarea lui, mă cuprindea o furie oarbă, tot cea din ajun, care mă umpluse de spaimă, iată-mă ieşit din făgaş, zvârlit din cerc. Nimic nu mă mai ţine, nimic nu mă mai apără de mine şi de lume, nici ziua nu mă apără; nu mai sunt stăpân nici pe gândurile, nici pe faptele mele. Am ajuns străinuitor de tâlhari, trebuie să plec de aici, oriunde, trebuie să plec de lângă acest tânăr care mă mânie cu privirea lui cercetătoare. Trebuie să vorbesc orice, ca să nu mă trădez, ştie prea multe despre mine cel de azi-dimineaţă, există ceva întunecat în el, ceva crud şi netulburat, n-am mai văzut niciodată ochi mai fierbinţi şi totuşi plini de siguranţă.

Mi-am întors capul de la el, de la chipul hâd pe care-l zărisem în el, şi de la ura neînţeleasă care izbucnise în mine, înăbuşindu-mă, precum fumul, precum putregaiul.

Cât de liniştit s-a dus să-i cheme pe străjeri, ca să-l prindă pe fugar. Nicio clipă nu s-a gândit la soarta acestuia, nici la viaţa lui, nici la nevinovăţia lui posibilă. Eu m-am perpelit o noapte întreagă, el s-a hotărât pe loc. Şi acum stătea liniştit, zugrăvind literele lui minunate şi păcătoase, brodând precum păianjenul miraculoasa-i pânză, iscusit, crud şi nesimţitor.

M-am dus la urmele tălpilor întipărite în nisip şi le-am şters.

— Avea un picior desculţ, a spus Iusuf.

Mă privea, îmi urmărea mişcările şi gândurile. Mă stăpâni o dorinţă nebună să-l ajut, să nu rătăcească, să nu caute, să-i spun totul despre fugar, să-i spun tot ce gândesc – despre el, de altfel n-ar fi frumos ce i-aş spune despre el, despre mine şi despre multe altele, chiar şi ce nu gândesc, numai urât să fie.

— Poate că l-au şi prins, am spus ameţit, aproape să-mi pierd cunoştinţa.

A fost de ajuns doar o clipă pentru ca prudenţa să mă facă atent, să-mi schimb vorba. M-am speriat de acest tânăr, de ceea ce am vrut să spun, de ceea ce aş fi putut deveni, de ceea ce ar fi putut el să facă.

Cuvântul meu a fost neaşteptat, nepotrivit cu focul mânioasei hotărâri pe care abia reuşisem s-o ascund, nepotrivit cu timbrul vocii pregătită pentru hulire, şi el m-a privit mirat, dezamăgit parcă.

Şi atunci mi-a fost clar, că, de fapt, ştiusem din prima clipă ce va face acest om. Când am hotărât să vorbesc cuiva din tekie, când l-am ales chiar pe el, renunţând dinainte la toţi ceilalţi, când am spus că cel mai bine ar fi să nu ne amestecăm, am fost sigur că se va duce după străjeri. Atât de sigur, încât, după rugăciunea din geamie, am umblat pe străzile din jur, să nu văd cum îl prind şi-l duc. Am avut în vedere lipsa lui de scrupule. Am ştiut, şi totuşi m-a scârbit fapta lui. El a îndeplinit dorinţa mea tainică, care nu fusese o hotărâre, hotărârea a fost a lui, dar chiar dacă ar fi fost a mea, fapta e a lui.

Poate că totuşi sunt nedrept cu el. Dacă într-adevăr a

crezut că e dorinţa mea ca fugarul să fie predat străjerilor, vina lui ar fi că mi-a dat ascultare, iar asta, de fapt, nu-i o vină. Graba lui de a fi crud, ieri încă aş fi numit-o hotărâre. Astăzi îi găsesc vină. Nu s-a schimbat el, eu m-am schimbat, şi cu asta s-a schimbat totul.

Voiam să-l răsplătesc prin purtare prietenească pentru nedreptatea posibilă, de care el nu ştia, dar care pe mine mă apăsa, deşi părerea mea despre el nu mi-o schimbasem cu mult, ura nu se risipise încă din mine, şi poate că nici n-o ascundeam prea bine.

Coranul său va fi o adevărată operă de artă, i-am spus, iar el m-a privit uimit, aproape speriat, de parcă ar fi auzit o ameninţare. Poate pentru că bunătatea sinceră e un lucru rar între noi, iar dacă se întâlneşte totuşi, atunci slujeşte unui scop.

— Ar trebui să pleci la Constantinopol ea să-ţi desăvârşeşti caligrafia.

Acum pe chipul lui se arătă o frică adevărată, cu greu ascunsă.

Şi-a lăsat capul în jos.

Nu m-a crezut. S-o fi gândit că umblu să-l îndepărtez de aici. L-am liniştit, în măsura în care neîncrederea lui putea fi potolită în răstimpul acela scurt, dar am păstrat un simţământ neplăcut, ciudat. Oare această neîncredere a lui a fost şi ieri, şi anul trecut, dintotdeauna, iar eu o văd abia acum? Oare se teme şi el de mine, după cum mă tem eu de el?

Niciodată înainte nu am avut asemenea gânduri, totul se schimbă când omul îşi iese din făgaş. Iar eu tocmai asta nu voiam, nici să ies din făgaş, nici să-mi schimb unghiul de vedere, căci n-aş mai fi atunci ceea ce sunt, iar ce aş ajunge nimeni n-ar putea să ştie. Poate aş ajunge cineva nou şi necunoscut, căruia n-aş putea să-i prevăd, nici să-i determin faptele. Nemulţumirea e ca o fiară, neputincioasă când se naşte, cumplită când prinde puteri.

Da, voisem să-l predau pe fugar străjerilor şi sunt liniştit dinspre partea asta. El era înfruntarea, îndemnul, ademenirea în necunoscut, voinicul din basmele copilăriei,

visul de vitejie, sfidarea nebunească, cu atât mai primejdios cu cât nu era decât o plăsmuire a gândului meu, trebuia să-mi ucid gândul lipsit de răspundere, cu sângele lui, trebuia să mă întăresc pe locul care este al meu, al meu, după legile minţii şi ale cugetului.

Tekia se răsfăţa în soare, tihnită şi înverzită de iederă şi de frunzişul crud al copacilor. Din zidurile ei groase şi din pălăria roşie întunecată a acoperişului radia vechea siguranţă, de sub streaşină se auzea uguitul domol al porumbeilor, care a răzbit în simţurile mele până atunci zăvorâte. Revenea tihna de odinioară, grădina mirosea a soare şi a ierburi încinse, omul trebuie să aibă un loc care să-i fie drag, fiindcă este al lui, şi fiindcă acolo se simte în siguranţă; lumea este plină de capcane când nu ai niciun sprijin. Încet, cu talpa întreagă, calc prin iarba înaltă, ating boaba de sidef a mărgăritarului, ascult clipocitul apei, mă înscăunez în vechea linişte ca un bolnav însănătoşit, ca drumeţul întors acasă. Am rătăcit cu gândul, cât a fost noaptea de lungă, iar acum e ziuă, şi soare, şi m-am întors, şi totul e iarăşi frumos, redobândit.

Iar când am ajuns la locul unde ne-am despărţit în zori, l-am revăzut pe fugar. Zâmbetul său nedesluşit şi chipul său batjocoritor pluteau dinaintea mea, în fierbinţeala zilei care creştea tot mai mult.

— Eşti mulţumit? întrebă privindu-mă liniştit.

— Sunt mulţumit. Nu vreau să mă gândesc la tine, era să te ucid.

— Nu mă poţi ucide. Nimeni nu mă poate ucide.

— Îţi preţuieşti peste măsură puterile.

— Nu eu o fac, ci tu.

— Ştiu. Tu nici nu vorbeşti. Poate nici nu mai exişti. Eu gândesc şi vorbesc în locul tău.

— Atunci exist. Şi e cu atât mai rău pentru tine. Am început să-mi zâmbesc mie însumi, neputincios, aproape înfrânt. Nu trecuse mai mult de o clipă de la bucuria izbânzii asupra lui şi asupra a ceea ce putea el să însemne, şi iată că a şi înviat în mintea mea mai primejdios decât înainte.

5.
Oare au fost puse lacăte pe inimile lor?

În pridvorul lung care cuprinde hanul ca o cingătoare stătea lumea buluc. Aşteptau la uşa unei odăi, tulburaţi, strânşi grămadă, în cerc, cu un străjer în mijloc. Soseau mereu alţii şi pridvorul se umplea, ca un canal înfundat. Se auzea o şuşoteală furişă, mirată şi furioasă. Gloata îşi are limbajul ei, altul decât al fiecăruia în parte: seamănă cu zumzetul de albine, sau cu un mârâit. Cuvintele se pierd, rămâne doar glasul mulţimii, se pierd stările sufleteşti ale omului răzleţ şi rămân doar cele comune, primejdioase.

A fost omorât azi-noapte un călător, un negustor, acuşi o să-l aducă pe ucigaş, l-au prins azi-dimineaţă, stătea şi bea liniştit, de parcă n-ar fi făcut moarte de om.

N-am cutezat să întreb cine este ucigaşul, deşi numele lui nu mi-ar fi spus nimic. Mi-era teamă că l-aş recunoaşte, orice nume aş auzi, căci nu mă gândeam decât la unul. Aproape fără să-mi dau seama, am pus acest omor pe seama fugarului meu. L-a făptuit aseară, a fost urmărit, s-a ascuns în tekie, iar azi-dimineaţă s-a dus să bea, crezându-se în siguranţă. M-am gândit cu uimire ce strâmt e cercul care se închide în jurul vieţilor omeneşti, şi cum se întretaie potecile pe care umblăm. Aseară întâmplarea l-a adus la mine, iar acum întâmplarea m-a adus pe mine să-i văd sfârşitul. Poate că ar fi fost cel mai bine să plec, ducând cu mine această descoperire şi dovada neîntârziată a dreptăţii lui Dumnezeu, ca pe un semn şi o împăcare. Dar n-am putut; am aşteptat să-i văd chipul care m-a uluit aseară, să văd spulberată siguranţa lui de sine, sau neobrăzarea lui de criminal, ca să mă lepăd de el. Ascultând ceea ce şuşotea mulţimea din jurul meu despre felul cum a fost săvârşit omorul, cu cuţitul, în gât şi în inimă, mă gândeam că sunt amestecat într-o faptă mârşavă, că am petrecut o noapte grea, chinuit de

remuşcări, fără să presimt în niciun fel că este un ucigaş, că sunt întinat de întâlnirea cu el, umilit de vorbele lui, vinovat că a fugit şi că a putut astfel, nesăbuit, să intre în cârciumă.

Dar în zadar încercam să-mi închipui totul mai rău decât era, învinuindu-mă şi prefăcându-mă că sunt scârbit. De fapt mă simţeam uşurat, o povară chinuitoare căzuse de pe mine, pierise blestemul oare mă apăsase neîncetat. El este un ucigaş, un ucigaş, ticălos şi crud, care poartă moartea altuia în tăişul cuţitului său iute, moarte făptuită pentru nimic, pentru o vorbă sau pentru aur; doream din toată inima să fie aşa, în felul acesta aş fi scăpat de obsesia lui. De aceea stăruia în mine simţământul acela de uşurare: de-acum am să-l alung din minte, am să uit noaptea nebună ce a trecut, pârjolind, precum focul, tot ce păstrasem în mine ca ceva neprihănit. Iar ucigaşul nu e decât un nenorocit, şi totuna e dacă-l voi scuipa în faţă sau îl voi privi cu milă, acum el nu poate să-mi stârnească decât mâhnire, sau scârbă, doar atât, pentru că oamenii sunt cum sunt.

După vocile scăzute şi tulburate care foşneau acum ca o adiere de vânt (orice putea să se nască din ea, furtună sau linişte), voci pline de ură, de frământare, de curiozitate nestăpânită, de mirosul sângelui, de admiraţie ascunsă, de dorinţă de răzbunare sau de pornire violentă, ştiam că soseşte ucigaşul prins. Îl vesteau mişcările mai iuţi, mărunta mişcare a picioarelor care se frământau pe loc, întoarcerea curioasă a capetelor spre cei care veneau, nodul ce a încrâncenat gâtlejul oamenilor răpindu-le graiul, poate şi răsuflarea. În liniştea deplină se auzeau paşi pe lespezile pridvorului; fără să-mi ridic capul încercam să desluşesc dacă sunt inegali. Apoi l-am văzut între doi străjeri, i-am zărit picioarele, amândouă erau încălţate, am ridicat privirea mai sus, nimic nu-mi mai aminteam de aseară decât cămaşa albă şi un chip ascuţit; mâinile îi erau legate cruciş, învineţite, cu vinele umflate; nici despre ele nu ştiu nimic. Mi-am oprit ochii pe gâtul slab, trebuia să plec mai devreme, apoi, fără chef şi fără

grabă, mi-am ridicat privirea spre faţa ucigaşului. Nu era omul de aseară.

Ştiusem asta chiar înainte de a-l vedea.

Ucigaşul stătea la mijloc, palid, liniştit, mi se păru chiar că zâmbeşte uşor cu un colţ al buzelor subţiri, îi e totuna ce se întâmplă cu el, sau e mulţumit că oamenii îl privesc. Străjerii au rupt cercul şi l-au dus în camera în care zăcea negustorul omorât.

Am luat-o spre curte, nu mă mai interesa. Nu m-a mirat că nu era el, ar fi fost într-adevăr de necrezut, deşi dorisem să fie, aşteptasem o minune. Poate că i-am pricinuit o nedreptate, dar poate că nu, punând în legătură aparenţele şi uitând tot ce gândisem aseară şi azi-dimineaţă despre el. Dar nu el era important, ci eu. Voisem să scap de el, ca şi azi-dimineaţă. Aceasta e a doua mea încercare de a-l nimici, de a mă pedepsi şi de a şterge urmele pe care le-a lăsat în mine. Prea eram vrăjit de el, m-a făcut să mă rătăcesc într-atât încât ajunsesem să şovăi în sinea mea, dorind chiar să scape de urmăritori şi să rămână liber, ca un râu năvalnic. El reprezenta un prilej rar şi neobişnuit, ce trebuia păstrat. Aşa am gândit şi m-am căit numaidecât. A pătruns în viaţa mea într-un moment de slăbiciune, şi a fost pricina şi martorul unei trădări, scurte dar neîndoielnice. De aceea am dorit să fie el ucigaşul, totul ar fi fost mai uşor. Omorul e mai puţin primejdios decât răzvrătirea. Omorul nu poate fi pildă şi îndemn, el stârneşte scârbă şi dezaprobare, şi se întâmplă pe neaşteptate, într-o clipă de uitare a fricii şi a cugetului. Omorul e dezgustător, e amintirea trăiniciei pornirilor josnice şi oamenii se ruşinează de el, aşa cum te ruşinezi de înaintaşii nedemni şi de rudele netrebnice. Dimpotrivă, răzvrătirea este molipsitoare, ea poate aţâţa nemulţumirile, care nu lipsesc niciodată, ea seamănă cu vitejia, şi poate că şi este vitejie, căci ea înseamnă nesupunere şi împotrivire, ea are chip frumos, căci purtătorii ei sunt acei fanatici gata să moară pentru vorbe frumoase, care pun în joc totul, fiindcă tot ce au ei este nesigur. De aceea este ispititoare, cum uneori îi pare

omului ispititor şi frumos tot ce e primejdios.

Tata stătea în mijlocul odăii, deschisese uşa şi aştepta.

Ştiam ce ar fi trebuit să fac, să mă duc la el şi să-l îmbrăţişez, fără zăbavă şi fără şovăire. Lucrul acesta ar fi fost cel mai bun şi cel mai simplu, aş fi dezlegat astfel toate nodurile, ale lui şi ale mele, apoi am fi putut să ne purtăm ca tată şi fiu. Dar îmi venea greu să întind mâinile şi să-l îmbrăţişez pe omul acesta cu părul alb, care nu în zadar stătea în mijlocul odăii, temându-se de întâlnire. Eram tulburaţi amândoi, nu ştiam cum să ne purtăm şi ce să ne spunem, între ultima noastră întâlnire şi cea de acum stăteau mulţi ani şi ţineam să ascundem într-un fel că viaţa ne-a depărtat pe unul de celălalt. Ne-am privit îndelung, chipul lui era însemnat de bătrâneţe, ochii aţintiţi asupra mea, nimic nu era ca odinioară, toate trebuia să le pun eu la loc – trăsăturile aspre şi încordate, vocea puternică, simplitatea omului tare, nestânjenit de propriile-i mâini. Aveam nevoie, nu ştiu de ce, să mi-l închipui neşubrezit, mult timp l-am purtat aşa în minte. Dumnezeu ştie cum mă vedea el pe mine, ce căuta şi ce a găsit. Eram doi străini care nu voiau să se poarte ca atare, iar cel mai chinuitor era că ne închipuiam în clipa aceea ceea ce ar fi trebuit să fie, ce am fi putut face şi ce nu am fi putut.

M-am plecat să-i sărut mâna, toţi fiii o fac, dar nu m-a lăsat, ne-am prins de braţe, ca doi cunoscuţi, şi aşa a fost cel mai bine, părea ceva apropiat şi cu măsură totodată. Dar când i-am simţit mâinile, puternice încă, când am văzut de aproape ochii lui albaştri umezi, când am desluşit mirosul lui de om vânjos, drag mie din copilărie, am uitat de tulburarea mea şi a lui, şi cu o mişcare de copil mi-am sprijinit capul de pieptul său lat, înduioşat dintr-odată de ceva ce credeam că dispăruse de mult. Poate că m-a mişcat chiar acest gest, sau apropierea bătrânului, care a stârnit amintiri ascunse – mirosea a lac şi a lan de grâu – poate că motivul era şi tulburarea lui, dar am simţit cum îi tremură umărul de care îmi sprijinisem fruntea. Poate m-a biruit

firea, o rămăşiţă trezită la viaţă ca prin minune din ceea ce ar fi putut ajunge firea mea, uimindu-mă şi pe mine prin belşugul de lacrimi sincere. Totul n-a durat decât o clipă şi, înainte chiar de a începe lacrimile să se zvânte, m-am ruşinat de gestu-mi copilăresc şi caraghios, ce nu se potrivea nici cu anii, nici cu veşmintele pe care le purtam. Dar, lucru ciudat, acea slăbiciune stânjenitoare mi-a rămas apoi multă vreme în amintire ca o nesfârşită uşurare: pentru o clipă doar fusesem scos din toate şi purtat înapoi, în copilărie, sub ocrotirea altcuiva, uşurat de ani, de întâmplări, de chinul hotărârilor, totul fusese încredinţat unor mâini mai puternice decât ale mele; eram minunat de neputincios, fără trebuinţă de a fi puternic, sub ocrotirea iubirii care poate orice. Am vrut să-i povestesc cum alergasem aseară prin mahalale, speriat de tulburarea păcătoasă a oamenilor, otrăvit eu însumi de gânduri ciudate: întotdeauna se întâmplă aşa, când mă simt pierdut şi nefericit trupul parcă ar căuta o ieşire din chinuri. Şi toate acestea din cauza fratelui, şi el, tata a venit desigur tot din pricina lui; şi mai voiam să-i spun cum fugarul s-a ascuns în tekie, şi cum n-am ştiut ce să fac. Totul se stârnise în mine, de aceea aş fi vrut să mă pedepsesc şi pe mine şi pe el, azi-dimineaţă, şi acum, adineaori; nimic nu mai este la locul său, şi de aceea caut adăpost la pieptul lui, şi mă simt micuţ ca odinioară.

Dar când a trecut clipa de înduioşare, iute, ca o străfulgerare, am văzut în faţa mea un bătrân, zăpăcit şi speriat de lacrimile mele, pe care le ştiam acum neghioabe şi de prisos. Puterea să-i spulbere orice nădejde, căci nu se gândea decât la un singur lucru. Sau să-l facă să creadă că mi-am irosit viaţa, ceea ce nu era adevărat. Pentru mine mai era limpede de asemeni că n-ar fi înţeles nimic din tot ce mă gândisem să-i spun, deşi, la drept vorbind, nu gândisem, ci numai dorisem fierbinte, ca un copil, ca un nevolnic, căci m-ar fi oprit numaidecât ochii lui îngroziţi, şi paznicii mereu la datorie ai minţii mele. Doream acelaşi lucru unul de la celălalt, el încrezându-se în puterile mele, eu într-ale lui, neputincioşi amândoi, şi acesta era lucrul

cel mai trist în întâlnirea asta fără rost.

L-am întrebat de ce nu a venit la tekie, la noi trag şi călători necunoscuţi, şi ştie cât m-aş fi bucurat. Şi lumea va fi nedumerită, de ce s-a dus să înnopteze în altă parte, că doar nu ne-am certat, nici nu ne-am înstrăinat. Iar la han nici nu prea-i la îndemână, acolo trage lume de tot felul, hanul e bun pentru cine nu are pe nimeni apropiat. Nu ştii cine intră şi cine iese, umblă tot soiul de oameni în ziua de azi. La toate stăruinţele mele, pe care le înşiram încercând să mai amân ceea ce urma să vină, răspundea doar atât: că sosise seara târziu şi n-a vrut să ne stinghereascâ.

A dat din cap când l-am întrebat dacă a aflat de crima de la han. Aflase.

N-a primit să se mute la tekie, după-amiază ia drumul întoarcerii şi va înnopta la un prieten, într-un sat.

— Rămâi o zi-două, să te odihneşti.

A dat iar din cap: cu neputinţă să mai rămână. Pe vremuri vorbea domol, frumos, avea timp pentru toate, potrivind cuvintele în fraze frumoase, se simţea o linişte şi o siguranţă în vorbirea aceea domoală, măsurată; părea că e mai presus de lucruri, stăpân pe ele, crezând în sunetul şi în sensul cuvântului. Iar acum, mişcarea aceea neputincioasă a capului însemna îngenuncherea în faţa vieţii, renunţarea la cuvintele care nu pot nici împiedica, nici explica nenorocirea. Şi mai însemna că se închidea în acel gest, îşi ascundea sfiala în faţa fiului cu care nu mai ştia nici să vorbească, şi groaza în faţa oraşului care l-a întâmpinat cu crimă şi întuneric, neputinţa în faţa nenorocirilor care i-au năpădit bătrâneţea. Nu dorea decât să isprăvească treaba pentru care a venit, apoi să fugă imediat din oraşul care-i luase tot ce a avut – fiii, siguranţa, încrederea în viaţă. Trăgea cu ochiul în jur, se uita la podele, îşi strivea degetele noduroase, îşi ascundea privirea. Îmi stârnea milă şi îmi venea greu.

— Ne-am risipit, a spus, numai nenorocirile ne mai adună laolaltă.

— Când ai aflat?

— Dăunăzi. Au trecut prin sat nişte cărăuşi.

— Şi ai venit îndată? Te-ai speriat?

— Am venit să văd.

Vorbeam despre fratele şi despre fiul închis ca de un mort, fără să-i pomenim numele; el, dispărutul, ne-a unit. Ne gândeam la el şi atunci când vorbeam de altele.

Tata se uita la mine cu teamă şi nădejde, tot ce voi rosti va fi pentru el sfânt. Nu şi-a dezvăluit nici temerile, nici nădejdile, ferindu-se de magia rea a cuvântului. A adăugat doar cauza care l-a şi adus aici:

— Tu eşti om cu vază, îi cunoşti pe toţi fruntaşii oraşului.

— Nu e nicio primejdie. A vorbit ce nu trebuia.

— Ce a vorbit? Şi pentru o vorbă te închide?

— Azi mă duc la muselim. Să aflu pricina şi să cer îndurare.

— Trebuie să merg şi eu? Am să spun că au greşit, că au închis pe cel mai cumsecade om, el nu putea face niciun rău, sau am să cad în genunchi, să vadă durerea părintească. Voi plăti dacă trebuie, am să vând tot şi am să plătesc, numai să-i dea drumul.

— O să-i dea, nu trebuie să te duci nicăieri.

— Atunci am să aştept aici. N-am să ies din han până te întorci. Şi, spune-le că numai el mi-a mai rămas. Nădăjduiam că se va întoarce acasă, să nu mi se stingă focul în vatră. Totuşi, pentru el aş vinde totul, nu-mi trebuie nimic.

— N-ai nicio grijă, va fi bine, cu mila Domnului. Născocisem totul, în afară de mila Domnului – nu m-a lăsat inima să-i spulber orice nădejde, nici să-i spun că nu ştiu nimic de fratele meu. Tata trăia în credinţa naivă că sunt pentru fratele meu o pavăză puternică prin locul pe care-l ocup printre oameni, precum şi prin faptul că mă aflam prin preajma lui. N-am vrut să-i spun că nimic nu l-a ajutat, ba şi locul meu a fost pus sub semnul îndoielii. Cum ar fi putut înţelege că o parte din vina fratelui a căzut şi asupra mea?

Am ieşit din han covârşit de povara pe care am luat-o

asupră-mi de dragul lui, fără să ştiu cum am s-o duc la bun sfârşit, apăsat de cuvântul nesocotit care i-a scăpat la durere. Niciodată nu l-ar fi rostit, dacă ar fi fost stăpân pe el, după asta îmi dădeam seama cât de mare e jalea lui. Am înţeles că pe mine mă ştersese de pe răboj, pentru el nu mai existam; eram ca şi mort, numai celălalt îi rămăsese. Aşa trebuie să le şi vorbesc: eu sunt mort pentru tata, numai celălalt i-a mai rămas, daţi-i-l înapoi. Eu nu mai sunt. Pace sufletului păcătosului derviş Ahmed! A murit, şi doar pare că mai trăieşte. Niciodată nu i-aş fi aflat părerea asta despre mine, dacă durerea nu l-ar fi scos din fire; acum o ştiu şi mă văd altfel, cu ochiul altuia. Oare calea pe care am ales-o este atât de deşartă pentru tata încât m-a înmormântat de viu? Oare ceea ce fac nu înseamnă nimic pentru el, suntem oare atât de despărţiţi, atât de deosebiţi, păşim pe cărări atât de diferite, încât nici existenţa nu mi-o mai recunoaşte? Nici nu mai suferea pentru că mă pierduse, atât de veche şi definitivă era această pierdere. Dar poate că n-am dreptate, poate că şi pentru mine tata ar fi venit tot aşa, într-un suflet, dacă m-ar fi lovit năpasta, şi numai la mine s-ar fi gândit, căci cel mai important e totdeauna cel aflat la ananghie.

Ce s-a petrecut oare, aşa, dintr-odată, ce piatră s-a urnit din temelii, făcând ca totul să se surpe şi să se destrame? Viaţa părea o alcătuire bine durată, nu se vedea nicio crăpătură, şi deodată o zguduire, absurdă şi nemeritată, a năruit-o de parcă ar fi fost de nisip.

Din deal, dinspre mahalaua ţigănească, care s-a lăţit în sus şi în lături, bubuiau asurzitor tobele şi ţiuiau surlele, zaiafetul de sfântul Gheorghe se prăvălea asupra oraşului ca un torent, fără oprire, nu puteai fugi de el nicăieri.

Nesăbuiţii, îmi ziceam, cu gândul aiurea şi în virtutea furiei de ieri. Habar n-au că există şi lucruri mai însemnate pe lume.

Dar supărarea mea nu era năvalnică ca aseară. Nu mai eram furios, ci jignit. Deşănţata petrecere era o piedică şi o nedreptate; din pricina ei temerile mele erau mai greu de îndurat. M-am făcut una cu teama, ea e lumea

mea şi viaţa mea, nu mai e nimic în afara ei

Era nespus de greu tot ce aveam de făcut, greu ca nelegiuirea lor, ori ca primii paşi din viaţă, dar n-am altă cale, trebuie s-o fac: pentru mine – îi sunt frate, şi pentru el – mi-este frate. Nu mi-ar trebui altă justificare în afara acesteia, obişnuite, care sună atât de frumos şi se explică prin ea însăşi, dacă n-ar fi fost neliniştea din mine, frământarea plină de presimţiri negre, care mă silea să mă gândesc cu mânie surdă la fratele meu închis: de ce mi-a făcut una ca asta? La început am încercat să mă apăr de gândul egoist. Nu e frumos, îmi spuneam, că socoteşti necazul lui doar ca o nenorocire a ta, sunteţi de acelaşi sânge, trebuie să-l ajuţi fără să te gândeşti la tine.

Aşa ar fi fost mai frumos, aş fi putut fi mândru de gândul meu plin de mărinimie, dar nu reuşeam să alung grija pentru soarta mea. Şi-i răspundeam gândului meu curat şi neputincios: da, îmi este frate, dar tocmai de aceea e greu, a aruncat o umbră şi asupra mea. Oamenii se uitau la mine cu îndoială, batjocoritor sau cu milă, unii îşi întorceau capul ca să nu-mi întâlnească privirea. Încercam să mă liniştesc: nu se poate, ţi se pare numai, oricine ştie că fapta fratelui tău nu este şi a ta, oricum ar fi.

Dar în zadar, privirile oamenilor nu mai sunt ca înainte. E greu să le înduri, amintesc mereu de ceea ce aş vrea să nu se ştie. Oricât te-ai strădui să rămâi curat şi liber, cineva dintr-ai tăi îţi va face viaţa amară.

Am ieşit din târg, luând-o pe drumul de lângă pârâu, pe firul apei, între grădini şi albia lui joasă, pe acolo oamenii trec, nu se opresc: cel mai bine ar fi s-o iau în sensul apei şi să ies departe în afara oraşului, în câmp, printre dealuri; ştiu că nu este bine când omul vrea să fugă, dar gândul caută singur o scăpare când îl apasă ceva greu. În apa mică înoată ţipari mărunţi şi argintii, pare-se că nu cresc niciodată, şi e bine aşa. Îi privesc stăruitor, fără să mă opresc, ţinându-mă după ei; asta nu-i drumul meu, trebuia să mă duc în altă parte, dar nu mă întorc, oricând e timp destul pentru lucruri neplăcute.

Ce bine ar fi să fiu hoinar. Un hoinar poate oricând să

caute oameni buni şi ţinuturi dragi, şi are un suflet senin, deschis pentru cerul larg şi drumul liber care nu duce nicăieri, care duce oriunde. De nu l-ar ţine prins pe om locul o dată câştigat!

Piei, nevolnicie ticăloasă, mă amăgeşti cu mincinoase închipuiri de despovărare, care nici dorinţă măcar nu sunt!

Pe drum, în spate, am auzit un tropot înfundat, venind ca de sub pământ. O cireada mare de vite mergea de-a lungul râului, în nori de praf.

Am intrat pe poarta unei grădini, ca să las să treacă trupul acela cu o sută de capete încornorate, orb şi nebun, care alerga cu ochii închişi sub bicele văcarilor.

În fruntea cirezii călărea Hasan, într-o pelerină roşie, drept şi senin, singurul liniştit şi surâzător din toată învălmăşeala aceea plină de mugete agitate, de ţipete şi sudălmi, ce răsunau de-a lungul văii.

Veşnic acelaşi.

M-a recunoscut şi el şi, depărtându-se de cireada, de norul de praf, a venit la trap până la poarta unde stăteam.

— N-aş vrea să te calc tocmai pe tine, a spus râzând. Dacă ar fi altcineva, nu mi-ar părea rău.

A descălecat uşor, de parcă abia atunci ar fi pornit la drum, şi m-a îmbrăţişat cu putere. M-a încercat o sfială ciudată, când am simţit cleştele palmelor sale pe umerii mei – îşi arăta întotdeauna deschis bucuria. Dar tocmai asta mă şi mira, această bucurie. Mi-e adresată mie, sau nu e decât o risipă din partea unui om nesocotit, aceeaşi, faţă de oricine? O seninătate deşartă, care se revarsă precum apa, fără preţ, căci este a tuturor.

Se întoarce din Valahia, de luni de zile e pe drum, îl întreb, deşi ştiu, numai ca să spun şi eu ceva. Aseară am fost gata să-l dau pe mâna surorii lui.

— Eşti cam întunecat la faţă, zice.

— Am necazuri.

— Ştiu.

De unde putea să ştie? Auroape trei luni a umblat prin ţări străine, a străbătut mii de kilometri făcând negoţ, şi de-abia sosit, a şi aflat totul. Iar eu credeam că nici

oamenii din târg nu aflaseră cu toţii. Aşa se întâmplă, lumea află totdeauna nenorocirile şi relele, numai binele rămâne ascuns.

— De ce l-au închis?

— Nu ştiu. Nu cred să fi făcut ceva rău.

— Dacă făcea ceva rău, ştiai şi tu.

— A fost un băiat liniştit, am spus, fără să-l înţeleg.

— Oamenii noştri trăiesc liniştiţi, dar nenorocirea îi loveşte din senin. Îmi pare rău şi pentru el, şi pentru tine. Unde-i acuma?

— În fortăreaţă.

— Am salutat-o de departe, uitasem ce-i acolo. Am să trec diseară pe la tekie, dacă nu te stânjenesc.

— De ce m-ai stânjeni!

— Ce mai face hafiz-Muhamed?

— Bine.

— Pe toţi o să ne ducă la groapă, râse Hasan din nou.

— Te aşteptăm diseară.

Nu mă va ajuta, dar nici n-are cum să-mi strice bunătatea lui, de altfel, ieftină şi stearpă. Totul e ieftin şi de prisos la el, şi firea lui blânda, şi sufletu-i senin, şi mintea-i ageră, totul e ieftin şi fără adâncime. Era însă singurul om din târg care mi-a spus un cuvânt bun, fără folos, dar şi neîndoielnic sincer. Şi totuşi, mi-e ruşine să o spun, semăna cu milostenia pe care ţi-o întinde un sărman – nu m-a încălzit şi nici nu m-a mişcat.

S-a îndepărtat în fruntea coarnelor, aplecat ca pentru atac, învăluit în colbul care plutea ca un nor cenuşiu deasupra vitelor, ascunzându-le privirii.

M-am purtat rece cu el, din cauza celor petrecute aseară, şi din cauza celor ce urmau să se întâmple.

În gând am cotit-o pe podeţul de lemn, spre malul celălalt, în liniştea uliţelor paşnice, unde pasul se aude singuratic, iar casele stau pitite printre copaci, în dosul gardurilor înalte, de parcă s-ar feri unele de altele, trăgându-se în singurătate şi tihnă. N-aveam nicio treabă acolo, dar doream să mă duc, ca să amân totul, înainte de a fi început ceva. Poate că m-aş fi dus chiar în acele uliţe

moarte şi ascunse, de peste pârâu, unde mi-ar veni mai uşor, dar am auzit atunci din târg un bubuit speriat de tobă, altfel decât al ţiganilor, şi sunetul ţipător al trompetei din turnul orologiului, la o oră nepotrivită, şi voci tulburi învălmăşindu-se ca în toiul unei nenorociri obşteşti; totul semăna cu un stup stârnit – zumzăiau albinele înfuriate, fugeau să scape de năpastă şi se întorceau întru apărare, aruncând blesteme şi chemând în ajutor. Deasupra târgului se înălţa agale un fir cenuşiu de fum, de parcă în fuiorul acela subţire s-ar fi răsucit ţipetele oamenilor devenind vizibile, iar în jurul lui zburau stoluri de porumbei, stârniţi de zarva glasurilor şi de căldură.

În curând coloana de flăcări a crescut şi a început să se întindă deasupra caselor, groasă şi neagră. Pălălaia se dezlănţuise nemiloasă, aprigă, năvalnică sălta veselă de pe un acoperiş pe altul, peste ţipetele şi spaima oamenilor

M-am cutremurat în faţa acestei nenorociri, veşnic ne pasc tot felul de primejdii, mereu se întâmplă ceva rău. Dar apoi m-am închis în necazul meu, mai greu decât focul, şi mai important. Am început chiar să privesc cu plăcere pojarul, nădăjduind că oamenii vor rămâne neputincioşi în faţa lui, şi că în felul acesta se va dezlega totul, chiar şi ceea ce mă frământa pe mine. Dar n-a fost din parte-mi decât o clipă de nebunie, mai târziu nu m-am mai gândit la ea.

Şi iată, când aveam destule pricini ca să mă abat din drum, să nu fac ceea ce-mi pusesem în gând, am hotărât să nu mai amân. N-am stat să cumpănesc prea mult, poate a reînviat în mine nădejdea că e mai uşor să ceri milostivire când se abate o nenorocire ca asta, care le aminteşte oamenilor de micimea şi neputinţa lor în faţa voinţei Domnului.

Am dreptul să aflu despre fratele meu atât cât sunt datori să-mi spună, cât ar spune oricui, sunt nevoit să-l ajut, dacă este cu putinţă. Ar fi urât să stau cu mâinile în sân, şi oricine ar avea dreptul să mă arate cu degetul. Pe cine mai am în afară de el? Şi pe cine mai are el în afară de mine?

Mă îmbărbătam aşa şi mă dezvinovăţeam în ochii mei, îmi strigam drepturile şi-mi pregăteam retragerea. Nu uitasem ce-am gândit înainte, că pentru mine mă tem şi de el îmi pare rău, dar nici nu ştiam ce era mai însemnat şi nici nu puteam deosebi uşor aceste două lucruri unul de altul.

În faţa muselimatului stătea o strajă cu sabia şi puşca la chimirul de piele. Niciodată n-am fost aici, şi nu mă gândisem la străjile înarmate care stau ca o piedică în drum.

— Muselimul e înăuntru?

— De ce?

Nutrisem în taină nădejdea că nu-l voi găsi pe muselim, arde în oraş, el mai are şi tot felul de alte treburi, mare minune să fie aici tocmai când îl caut eu; poate că acest gând ascuns m-a şi adus aici, că n-am să-l găsesc şi am să amân întrevederea pentru o altă zi. Dar când straja, cu mâna pe armă, m-a întrebat cu obrăznicie ceea ce nu-l privea, s-a aprins furia în mine, de parcă zbuciumul şi-ar fi găsit o ieşire, abia aşteptând să se descarce într-un fel sau altul. Eu sunt derviş, şeful unei tekii, şi un seimen nu are voie să mă întâmpine în felul acesta, cu mâna pe armă, măcar pentru veşmintele pe care le port. Mă simţeam sincer jignit, iar mai târziu m-am gândit cum, pentru teama ce sălăşluieşte în noi, ne răzbunăm – care cum putem. Întrebarea lui era grosolană, voia să-şi arate dreptul şi însemnătatea, să mă facă să simt nimicnicia mea şi faptul că ordinul de care ţin nu impune respect. Iar toate acestea nu-mi puteau servi drept temei pentru a mă retrage. Dacă mi-ar fi spus că muselimul e plecat, sau că nu primeşte azi, i-aş fi fost recunoscător şi aş fi plecat uşurat.

— Sunt şeicul tekiei mevlevilor, am spus încet, stăpânindu-mi mânia. Trebuie să-l văd pe muselim.

Seimenul mă privea liniştit, de loc tulburat de cuvintele mele, bănuitor, cu o nepăsare jignitoare faţă de ceea ce-i spusesem. M-am speriat de nemişcarea lui de lup, mi s-a părut că e în stare să scoată arma să mă omoare, fără supărare şi fără bucurie. Sau să mă lase să

intru la muselim. Aseară el l-a urmărit pe fugarul meu, el mi-a dus fratele în fortăreaţă, faţă de ei el este vinovat. Iar ei doi sunt vinovaţi faţă de mine, din pricina lor sunt eu aici.

Fără grabă, mai aşteptând parcă ceva de la mine, ocări sau rugăminţi, chemă un alt ostaş din sală, şi-i spuse că un derviş vrea să intre la muselim. Nu m-am împotrivit acestei depersonalizări, poate că era mai bine aşa. Acum muselimul nu mă va refuza pe mine, ci pe un derviş oarecare, fără nume.

Am aşteptat ca vestea să străbată încăperile şi să se întoarcă răspunsul. Straja s-a aşezat iar la locul său, fără să-mi arunce o privire, cu mâna pe armă, nu-l privea, dacă voi fi primit sau nu; chipul lui negricios şi slab exprima o nepăsare calmă, pe care şi-o câştigase în acest loc. Aşteptând, m-am căit pentru încăpăţânarea mea de a trece peste această piedică, crezând că e un fleac; străjerul era de fapt una cu muselimul, mâna lui întinsă. Acum nu mai puteam să plec, singur m-am ţintuit aici, m-am pus în situaţia de a fi primit sau alungat. Nu ştiu cum e mai rău. Am avut de gând să trec pe la muselim, pe care îl cunoşteam, şi să aduc vorba despre fratele meu în treacăt. Acum asta nu se mai poate, am pus în mişcare un lanţ de oameni, am cerut ca muselimul să mă primească, convorbirea nu mai poate fi ca în treacăt, i s-a dat însemnătatea unui drept. Şi nu va fi decât o recunoaştere a slăbiciunii mele dacă voi vorbi cu jumătate gură, umil. Doream să-mi păstrez şi demnitatea şi precauţia. Grosolănia nu m-ar ajuta, şi nici nu-mi stă în fire, umilinţa m-ar jigni, dar o simt în toate mădularele. Mai bine ar fi să nu mă primească, mă simţeam zăpăcit şi nepregătit, în zadar încercam să mă gândesc ce voi spune, în zadar încercam să-mi închipui chipul meu când voi intra în odaie, nu vedeam decât trăsăturile ţepene ale unui om înfricoşat, care nu ştia nici măcar ce-l îndeamnă la un asemenea pas: iubirea de frate, teama pentru sine, grija pentru părintele său, şi care tremură de parcă ar făptui ceva rău, de parcă ar pune totul în primejdie. Ce puneam în primejdie? Nu

ştiam, de aceea spun: tot. M-au chemat înăuntru.

Muselimul stătea la fereastră, se uita la focul ce izbucnise în oraş. Când s-a întors, am văzut că este neatent, privirea lui nu mă oglindea pe mine, de parcă nu m-ar fi recunoscut. Cu nimic nu m-a ajutat chipul acela nemişcat. O clipă, în timp ce mă uitam în ochii lui duri, care-mi pregăteau osânda, m-am simţit ca un vinovat. Stăteam între el şi crima necunoscută care fusese săvârşită, muselimul mă îndepărta de lângă el, împingându-mă mai aproape de răufăcător.

Aş fi putut să deschid vorba în mai multe feluri, dacă n-aş fi fost tulburat. Liniştit: – N-am venit să-i iau apărărea, ci să întreb. Nestânjenit: – E vinovat, de vreme ce e închis, aş putea să ştiu ce-a făcut? Puţin jignit: – E închis, mă rog; ar fi fost drept să mă înştiinţaţi şi pe mine. Trebuia să fi pornit cu un gând precis, dovedind mai multă dârzenie în treaba asta; eu însă am ales calea cea mai rea, nici măcar nu am ales-o, a venit de la sine.

— Am vrut să întreb de fratele meu, am spus fâstâcit, începând cum nu trebuia, fără siguranţă, dezvăluindu-mi imediat locul slab, neizbutind să fac loc unei primiri şi unei păreri mai bune despre mine.

— Fratele? Ce frate?

În întrebarea aceea surdă, în glasul mort, în mirarea că am putut să-mi închipui ca el să ştie un lucru atât de neînsemnat, am simţit cum fratele meu şi cu mine ne-am micşorat ajungând cât un firicel de praf.

Să mă ierte toţi oamenii de onoare, mai curajoşi decât mine, toţi oamenii buni care n-au cedat ispitei de a-şi uita mândria, dar sunt nevoit să spun, cu nimic nu m-ar ajuta dacă aş ascunde adevărul: nu m-a jignit grosolănia lui voită, nici depărtarea fără sfârşit pe care a aşezat-o între mine şi el. Toate acestea însă m-au speriat prin neprevăzutul lor, m-am simţit copleşit de teamă şi primejdie, fratele meu nu exista ca o punte între mine şi acest om; el trebuia înviat, trebuia adus în faţa lui pentru prima dată, şi pentru prima dată cântărită vinovăţia lui. Dar ce puteam să spun fără să dăunez fratelui meu şi fără

să-l jignesc pe muselim?

Am spus că-mi pare rău de cele întâmplate, nenorocirea m-a lovit ca moartea celui mai apropiat om, soarta nu m-a cruţat de necazul de a-mi vedea fratele bun acolo unde se duc doar păcătoşii şi duşmanii, şi că oamenii se uită la mine cu uimire, de parcă aş purta şi eu o parte din vina, eu care de ani de zile îl slujesc cu cinste pe Dumnezeu şi credinţa. Şi, în timp ce vorbeam încă, ştiam că este urât ce spun, ştiam că făptuiesc o trădare, dar cuvintele curgeau uşor şi sincer, plângerea împotriva sorţii se desfăşura de la sine, până când mustrarea lăuntrică a ajuns atât de puternică, încât mi s-a făcut scârbă de bocetul acesta dulceag, de laşitatea căreia nu-i cunoaştem pricina, de iubire de sine care înăbuşise orice alt gând. Nu! striga ceva în mine, e urât, oare pentru asta ai venit, să te aperi? Fratele tău e în primejdie, o să te ruşinezi mai târziu, o să-i înrăutăţeşti soarta, taci şi pleacă, ori spune şi rămâi, uită-te în ochii lui; te sperie numai cu chipul lui de idol, potoleşte-ţi frica lipsită de temei, n-ai de ce te teme, nu te face de râs jelindu-te în faţa lui şi a ta, spune ceea ce trebuie să spui.

Şi am spus. Că fratele meu, după cum am auzit, ar fi făcut ceva ce poate nu se cuvenea, eu nu ştiu, dar nu cred că e ceva atât de rău, de aceea îl rog pe muselim să cerceteze cazul pentru a nu se pune pe socoteala întemniţatului şi ceea ce n-a făptuit.

A fost puţin ceea ce am spus, nici destul de curajos, nici de ajuns de cinstit, dar asta-i tot ce am putut. Mă cuprindea o oboseală grea.

Faţa lui nu spunea nimic, nu trăda nici mânie, nici înţelegere, din gura lui putea ieşi şi osândă şi îngăduinţă. Mai târziu îmi aminteam slab, că mi-a trecut atunci prin gând în ce situaţie groaznică se află oricine e nevoit să se roage: prin firea lucrurilor e mic, neimportant, sub călcâiul altuia, vinovat, umilit, la cheremul năzuros al celuilalt, aşteptând o bunăvoinţă întâmplătoare, supus unei puteri străine, nimic nu depinde de el, nici chiar expresia de spaimă sau de ură înscrisă pe propriu-i chip şi care-l poate

nimici. Sub privirea aceea ştearsă, care abia dacă mă vedea, am încetat să aştept un cuvânt bun sau îndurare, şi nu mai doream decât să plec, şi să se termine totul cum o vrea Allah.

În sfârşit muselimul a vorbit, mie însă îmi era de acum totuna; vorba-i era moartă, ca şi tăcerea omului deprins ani de zile să fie de nepătruns, să se poarte cu un dispreţ aspru, dar nu-mi păsa. Simţeam doar un fel de scârbă.

— Fratele, zici? Închis?

Am privit pe fereastră, focul a fost stins, doar fumul se mai târa deasupra oraşului, greoi, negru. Păcat că nu a nimicit totul.

— Ştii de ce e închis?

— Am venit să întreb.

— Poftim, nici nu ştie ce este închis. Şi vii să te rogi pentru el, orice ar fi făptuit!

— N-am venit să mă rog.

— Atunci vrei poate să-l învinuieşti?

— Nu.

— Poţi să numeşti un martor pentru sau împotriva lui? Să arăţi alţi vinovaţi? Sau complici?

— Nu pot.

— Atunci, ce vrei?

Vorbea leneş, cu întreruperi, întorcându-şi capul într-o parte, de parcă ar fi fost jignit, de parcă s-ar fi simţit prost că trebuie să lămurească nişte lucruri atât de simple şi că-şi pierde timpul cu un om fără minte.

Mă cuprinse ruşinea. Din pricina fricii care mă răzbise, din oricina laşităţii mele, din pricina dispreţului cu care mă trata acest om, din pricina dreptului său de a fi grosolan, din pricina plictiselii pe care nici nu o ascundea, din pricină că m-a umilit, că a vorbit cu mine de parcă aş fi fost un hamal, un şcolar, sau un duşman. Mă obişnuisem să ascult, să nu crâcnesc, să-mi plec capul, chiar şi faptul că am întrebat de fratele meu mi se părea aproape o nelegiuire, dar răutatea veninoasă a acestui om crud, poate şi mai mult, necuviinţa-i grosolană, au înăbuşit în

mine deprinderea îndelungată. Simţeam cum mă învineţesc de ură, deşi ştiam că nu-mi poate fi de niciun folos. Lui nu-i pasă, mie da, el asta şi vrea, se străduieşte, ba nici nu se străduieşte măcar, din el răzbate scârba faţă de oameni. Nu ştiu de ce ţine să-şi facă duşmani, nici nu-mi pasă, dar cum îndrăzneşte să se poarte astfel cu mine? Mă amăgeam încă cu gândul despre însemnătatea ordinului şi a chemării mele duhovniceşti.

Oamenii trăiesc liniştiţi, iar moartea îi loveşte pe neaşteptate, a spus negustorul acela ciudat, Hasan, care nu va întrece niciodată măsura şi nu va suferi niciodată din pricina unui pas necugetat. Şi eu credeam că nu trebuie să mă tem de surprize din parte-mi.

— Ce vreau? am spus, mirându-mă de mine însumi, şi ştiind că nu e bine ce fac. Nu trebuia să spui asta. Este oare o fărădelege să întrebi de fratele tău, orice ar fi făcut? E datoria mea să întreb, şi după legile omeneşti, şi după legea lui Dumnezeu, oricine m-ar putea scuipa în faţă dacă aş nesocoti acest drept al meu. Şi pe noi toţi, dacă s-ar încălca acest drept. Oare ne-am făcut fiare, sau mai rău decât fiarele?

— Sunt vorbe grele, a spus, la fel de calm, doar pleoapele i s-au lăsat peste ochii obosiţi. De partea cui e dreptatea? Dumneata îţi aperi fratele, eu legea. Legea este aspră, eu o slujesc.

— Dacă legea e aspră, noi trebuie să fim lupi?

— Cine este lup, cel ce apără legea, sau cel ce o atacă, cum faci dumneata?

Am vrut să spun că lup e acela care ţine cu orice preţ să fie crud. Nenorocirea îi loveşte pe oameni pe neaşteptate. Bine că n-am răspuns nimic la aţâţarea lui, el simte nevoia şi plăcerea să-i scoată pe oameni din minţi.

Pe urmă m-am simţit mâhnit, supărarea mi-a trecut repede, i-a luat locul căinţa pentru lipsa de stăpânire, străină firii mele. Răspunsesem aspru fiindcă fusesem prea încordat, neputincios să-mi strunesc pornirile necugetate. Tot ce face omul în asemenea împrejurări este de obicei păgubitor: e vitejie prostească, o sfidare sinucigaşă fără

rost, care nu ţine mult şi lasă în urmă un simţământ de nemulţumire. Şi mintea cea de pe urmă, care nu mai slujeşte la nimic.

S-a petrecut lucrul de care mă temeam cel mai mult, mi s-a spus că-mi apăr fratele împotrivindu-mă legii. Dacă într-adevăr este aşa, dacă i se pare cuiva că este aşa, căci eu ştiu că nu este, dacă oamenii vor crede că pun paguba mea proprie mai presus de tot ce e în afara mea, atunci totul a ieşit cum nu se poate mai rău, şi temerile mele tulburi au fost întemeiate. Iar cel mai rău e că, de fapt, nu-l apăram pe fratele meu, ci m-am răzvrătit doar într-o clipă de necugetare împotriva cruzimii cumplite, nu eram nici de partea lui nici de a muselimului. Nu eram nicăieri.

Mă bucur că se apropie amiaza, că nu voi rămâne singur, că mă voi cufunda în rugăciune, voi lăsa gândul apăsător la uşa geamiei, mă va aştepta desigur la ieşire, dar măcar un timp voi scăpa de el.

Când am păşit în faţa celor câţiva credincioşi şi am început rugăciunea, am simţit, mai puternic decât oricând, tihna ocrotitoare a locului cunoscut, mirosul cald şi gros al cerii topite, pacea tămăduitoare a pereţilor albi şi a tavanului afumat, duioşia maternă a razelor de soare care scânteiau pe firele de praf aurii. Asta-i moşia mea, covoarele uzate, sfeşnicele de aramă, mihrabul[7] din care înalţ rugăciuni în faţa oamenilor îngenuncheaţi, liniştea şi siguranţa mea; de ani de zile aici sunt eu însumi, cunosc desenul de pe covorul pe care calcă piciorul meu, este ros şi decolorat, mi-am lăsat urma pe ceea ce durează mai mult decât noi, zi de zi îmi fac datoria sfântă în casa asta care a devenit a mea, a noastră, şi a Domnului, ascunzând până şi de mine că cel mai mult era a mea. Dar în ziua aceea, în amiaza aceea, scăpat de chin, întors din lumea ciudată cu care nu sunt obişnuit, în pacea asta molcomă, eu nu-mi mai făceam datoria, eram sigur că nu slujesc nimănui, ci toate îmi slujesc mie, mă apără şi mă refac,

7 Mihrab – nişă în partea din faţă a geamiei, unde stă preotul musulman.

alungă visul cel urât şi tulbure. Mă scufundam în dulceaţa rugăciunii cunoscute, simţeam că-mi revine cumpătul zdruncinat, mulţumită tuturor acestor lucruri, ale mele de ani de zile, mulţumită mirosurilor familiare, murmurului nedesluşit al oamenilor, bufniturilor surde ale genunchilor, mulţumită rugăciunilor mereu aceleaşi, a cercului care se închidea ca o apărare, ca o fortăreaţă, justificându-mă şi confirmându-mă. Fără să întrerup rugăciunea, rostind-o în virtutea obişnuinţei, vedeam raza de soare care pătrundea prin geam, întinsă de la fereastră până la mâinile mele, de parcă se juca, stârnindu-mă; auzeam ciripitul certăreţ şi senin al vrăbiilor în jurul geamiei, rumoarea continuă a glasurilor lor vesele, ce păreau galbene precum grâul şi soarele; ceva cald şi limpede plutea în jurul meu, despărţindu-mă de toate printr-un zid, trezind amintirea a ceva ce fusese odinioară, nu ştiu când, nu ştiu unde. Dar a fost, n-am nevoie să reînvii nimic, totul este viu, puternic şi drag ca altă dată, ca niciodată, fără formă şi de aceea atotcuprinzător; a fost, ştiu, poate în copilăria care nu mai dăinuie ca amintire, ci ca părere de rău, poate ca dorinţa de a fi, de a dăinui, străvezie, ca o unduire, ca susurul molcom al apei, ca foşnetul calm al sângelui, bucurie însoritǎ şi năvalnică, şi ştiam că ăsta e păcatul, această uitare în rugăciune, această desfătare a trupului şi a gândului, dar nu puteam să mă smulg, nu doream să întrerup ciudata uitare. Dar s-a întrerupt ea singură.

Mi s-a părut că în spatele meu, printre oamenii care se rugau, stă fugarul meu de aseară. Nu cutezam să mă întorc, dar eram sigur că este în geamie. A intrat după mine, sau nu l-am văzut eu. Glasul lui se aude altfel decât al celorlalţi, e mai jos şi mai bărbătesc, rugăciunea lui nu este rugăminte, este cerere, privirea îi este pătrunzătoare, mişcările mlădioase, numele lui este Ishak, îi spun aşa deoarece este aici şi nu ştiu cum îl cheamă, şi ar trebui să ştiu. A venit pentru mine, să-mi mulţumească, sau pentru sine, să se ascundă. Vom rămâne singuri după rugăciune, să-l întreb ce am greşit aseară. Ishak, repet, Ishak, acesta era numele unchiului meu la care ţineam foarte mult când

eram copil, Ishak, nu ştiu cum de-i apropii unul de altul, cum şi de ce rechem atât de stăruitor copilăria; e fugă de ceva neplăcut. O fugă de ceea ce este acum, un refugiu inconştient în aduceri-aminte şi în dorinţa nebună ca ceea ce este să nu mai fie; dorinţa deşartă, m-ar fi împins la deznădejde dacă ar fi fost un gând adevărat; în felul acesta însă el se şi înfăptuia puţin, în clipe tulburi de nefirească înălţare, în care trupul şi forţele lăuntrice necunoscute îşi căutau liniştea pierdută. Nu-mi dădeam seama în clipa aceea că uitarea are viaţa scurtă, dar când s-a ivit gândul despre Ishak, ştiam că liniştea mea se va tulbura din nou, căci şi Ishak ţine de acea lume la care nu voiam să mă gândesc, şi poate că de aceea şi doream să-l aşez în spaţiul visurilor îndepărtate, separându-l de clipa şi de timpul în care nu puteam fi împreună. Simţeam dorinţa să mă întorc, din pricina lui îmi simţeam rugăciunea găunoasă, redusă la cuvinte fără miez, şi mai lungă decât oricând.

Despre ce aş putea vorbi cu el? Despre el nu vrea să spună nimic, m-am încredinţat aseară. Am putea vorbi despre mine. Ne vom aşeza aici, în încăperea goală a geamiei, în lume, dar şi în afara ei, singuri, va zâmbi, cu zâmbetul lui sigur şi depărtat, care nici nu e zâmbet, ci o răceală pătrunzătoare, o privire care vede tot şi nu se miră de nimic, mă va asculta atent, uitându-se la înfloriturile de pe covorul din faţa lui, sau la raza de soare care străbate stăruitor umbra plină de licăr, şi îmi va spune un adevăr care mă va uşura.

Închipuindu-mi acea convorbire, îi reînviam chipul, fără să mă mir cât de bine îl păstrasem în memorie, aşteptam să rămânem singuri, ca aseară, să reînnodăm discuţia neobişnuită, fără a ne ascunde. Omul acesta neastâmpărat şi răzvrătit, care gândea tocmai pe dos tot ce puteam gândi eu, mi se părea, printr-o toană a nestatorniciei, singurul om pe care m-aş putea bizui. Tot ce făcea era nebunesc, în nimic din ce spunea nu puteai fi de partea lui, dar numai în el m-aş putea încrede, căci este nefericit, dar cinstit, nu ştie ce vrea, dar ştie ce face, ar fi în stare să ucidă, dar nu să înşele. Şi, în timp ce

zugrăveam astfel în inima mea însuşirile frumoase ale răzvrătitului necunoscut, nici n-am băgat de seamă ce drum străbătusem de aseară şi până acum. Azi-dimineaţă am vrut să-l predau străjerilor, iar la amiază eram de partea lui. Dar nici azi-dimineaţă nu eram împotriva lui, şi poate că şi acum l-aş preda, aceste hotărâri nu au a face una cu alta, sau poate că au, dar într-un fel ciudat, foarte încurcat. De fapt, eram doar convins, că el, Ishak răzvrătitul, ar putea să-mi explice unele lucruri strânse ca un nod în mine. El singurul. Nu ştiu de ce, poate pentru că a suferit, pentru că în chinuri şi-a câştigat experienţă, pentru că răzvrătirea l-a eliberat de calea obişnuită de a gândi, care te leagă; pentru că nu are prejudecăţi, pentru că a terminat-o cu temerile şi spaimele, pentru că a luat-o pe un drum fără ieşire, pentru că e de mult condamnat, doar că mai amână curajos moartea. Asemenea oameni ştiu multe, mai multe decât noi cei care bâjbâim între regula învăţată şi teama de păcat, între obişnuinţă şi frica de o vină oricând posibilă. Şi cu toate că n-aş păşi niciodată pe drumul răzvrătirii, nici măcar în gând, aş asculta cu plăcere adevărul lui. Despre ce?

Nu ştiu despre ce.

Am să-i spun aşa:

De douăzeci de ani sunt derviş, am intrat la şcoală de mic copil, şi nu ştiu nimic în afară de ceea ce au vrut să mă înveţe. Am fost învăţat să ascult, să rabd, să trăiesc pentru credinţă. Mai buni decât mine au fost destui, mai credincioşi nu sunt prea mulţi. Totdeauna am ştiut ce trebuie să fac, ordinul călugăresc a gândit pentru mine, iar temelia credinţei e largă şi trainică, şi nu am nimic al meu care să nu poată sta pe ea. Aveam familie, îşi trăia traiul ei, a mea prin sânge şi prin amintirea îndepărtată, prin copilăria pe care de o viaţă mă străduiesc s-o îngrop, amăgindu-mă că este moartă, familia mea căci aşa trebuie să fie; ţineam la această iubire fără legături şi fără folos, deşi din pricina asta era rece. Trăiau, erau ai mei, şi asta mi-era de ajuns, şi lor poate; cele trei întâlniri în timpul acestor douăzeci de ani n-au stricat şi n-au îndreptat

nimic, n-au ajutat, dar nici n-au dăunat osârdiei mele întru slujirea credinţei, deşi mândria că mi-am găsit o familie mai mare întrecea mâhnirea pricinuită de părăsirea căminului părintesc. Şi iată, s-a întâmplat ca fratele meu să fie lovit de o nenorocire. Spun acest cuvânt căci nu-l găsesc pe cel adevărat, nu pot spune că este nici dreptatea, nici nedreptatea, şi aici începe chinul. Nu-mi place silnicia, mi se pare un semn de slăbiciune şi de nechibzuinţă, o cale de a-i împinge pe oameni la rău. Şi totuşi, când se săvârşea asupra altora, am tăcut, refuzând să judec, trecând răspunderea asupra altora, sau străduindu-mă să nu mă gândesc la ceea ce se petrecea fără vina mea, ba chiar recunoscând uneori că răul este necesar pentru un bine mai mare şi mai important. Dar când biciul puterii l-a izbit pe fratele meu, m-a sfâşiat şi pe mine până la sânge. Simt, deşi nedesluşit, că măsura luată împotriva lui e crudă, îl cunosc pe acest băiat, nu e în stare să facă rău. Dar iată, nu-l apăr cu destulă dârzenie, dar nici lor nu le găsesc justificare, mi se pare doar că toţi laolaltă mi-au făcut un rău, aproape deopotrivă de mare, m-au zdruncinat, punându-mă faţă-n faţă cu viaţa din afara drumului meu drept, silindu-mă să mă pronunţ într-un fel. Ce sunt eu acum? Frate nevrednic sau derviş şovăielnic? Am pierdut iubirea omenească, sau am ciuntit neclintirea credinţei, pierzând astfel totul? Aş fi vrut să-mi pot plânge fratele, orice fel de om ar fi, sau să fiu apărător dârz al legii, chiar dacă e vorba de fratele meu, chiar şi cu părere de rău. Dar nu pot, niciuna nici alta. Ce este asta, Ishak, mucenic răzvrătit, care ţi-ai ales drumul şi nu ştii ce înseamnă nehotărârea, mi-am pierdut oare chipul omenesc sau credinţa? Sau amândouă? Şi ce a mai rămas atunci din mine? O carapace goală, un mormânt? O piatră de mormânt, fără niciun semn? Frica a intrat în mine, Ishak, frica şi buimăceala, nu mai cutez să fac niciun pas în nicio direcţie, mă tem că mă voi prăbuşi într-o prăpastie.

Nu m-am întors să-l văd, nu mai credeam că este acolo, nu ştiam ce i-aş putea spune din tot chinul acesta fără nume. Era şi primejdioasă intenţia de a-i încredinţa

tocmai lui ceea ce n-aş fi spus la nimeni. Nu mi-a venit în gând un derviş, niciunul din oamenii cu care mă întâlnesc, ci un răzvrătit, un fugar, un om în afara legii. Mă gândisem oare că numai el nu s-ar fi mirat de această destăinuire? Crezusem oare că numai el nu s-ar fi uitat dojenitor la mine? Ajută-mă, Doamne, să ies din încercările acestea şi să rămân la fel cum am fost. Iar singura ieşire adevărată e să nu se fi întâmplat nimic.

Pace şi mântuire lui Ibrahim.

Pace şi mântuire lui Musa şi Harun

Pace şi mântuire lui Ilias.

Pace şi mântuire lui Ishak.

Pace şi mântuire nefericitului Ahmed Nurudin. Oamenii se îndreptau spre ieşire tuşind uşor, şopotind, mă lăsau singur; am rămas în genunchi în faţa suferinţei, singur, din fericire, singur, din păcate, temându-mă să părăsesc acest loc unde mă puteam chinui în şovăirea mea.

De-afară se auzeau tropăit, învălmăşeală, cineva striga, altcineva ameninţa, nu vreau să aud cuvinte, nu vreau să ştiu cine strigă şi cine ameninţă, e urât tot ce se întâmplă în lume, primeşte, Doamne, rugăciunea neputinţei mele, ia-mi puterea şi dorinţa de a ieşi din această linişte, redă-mi pacea dintâi sau cea de pe urmă, crezusem că între ele se află ceva, a fost o dată un râu, şi ceaţă în amurg şi lucirile soarelui pe undele lui, există şi acum în mine, credeam că am uitat, dar vezi bine că nimic nu se uită, totul se întoarce din sipetele încuiate, din întunericul închipuitei uitări, şi e al nostru tot ce am crezut că nu e al nimănui; stă în faţa noastră deşi nu ne trebuie, licăreşte cu luminile unei foste vieţi, aducându-ne aminte şi rănindu-ne. Şi răzbunându-se pentru trădare. E prea târziu, dragi amintiri, în zadar vă întoarceţi, sunt de prisos alinările voastre neputincioase şi aducerea aminte a ceea ce ar fi putut să fie, căci ce n-a fost nici n-a putut să fie. Şi pare totdeauna frumos ceea ce nu s-a făptuit. Voi sunteţi amăgirea care naşte nemulţumire, amăgirea pe care nu pot şi nu vreau s-o alung, căci mă dezarmează, şi cu tristeţea ei molcomă mă apără de suferinţă.

Mă aşteaptă tata, pierdut de durere, din cauza fiului său, numai el i-a mai rămas, eu nu mai exist, nici el nu mai există, e singur. Bătrânul mă aşteaptă la han, singur; cândva am crezut că suntem una, acum nu mai credem nimic, întâi mă vor întreba ochii lui şi eu voi răspunde, cu un zâmbet; voi găsi atâta putere pentru el. Da, muselimul mi-a spus că fratele meu va fi în curând eliberat, îl voi petrece pe tata dându-i speranţă, de ce să plece copleşit, nu i-ar folosi la nimic să afle adevărul. Şi mă voi întoarce trist la tekie…

Respiram noaptea proaspătă de mai, tânără şi plină de licăr; îmi place primăvara, mă gândeam, îmi place primăvara, neistovită şi neîngreunată, ea ne trezeşte cu chemarea ei senină şi uşuratică să începem din nou amăgire şi nădejde de fiecare an; noi muguri încolţesc pe trunchiul bătrân; îmi place primăvara, strig cu încăpăţânare în sinea mea, mă silesc s-o cred; o ascunsesem de mine în anii trecuţi, dar acum o chem, mă las învăluit de ea, ating floarea mărului de lângă drum şi ramura tânără, mătăsoasă; gâlgâie seva în vinele ei nenumărate, îi simt curgerea, treacă prin buricul degetelor în trupul meu, să încolţească floare de măr pe degetele mele şi frunze verzi, străvezii în palmele mele, să fiu mireasma uşoară de pom înflorit, molcomă nepăsare vegetală; îmi voi purta mâinile înflorite prin faţa ochilor uimiţi, le voi întinde spre ploaia hrănitoare, săditîn pământ, hrănit de cer, întinerit de primăveri, adormit de toamne. Bine ar fi să poţi lua totul de la început.

Dar nu mai e niciun început, el nu are însemnătate şi nici nu ştim când este; mai târziu ne dăm seama, când suntem prinşi în viitoare şi când totul continuă, şi atunci ne gândim că ar fi putut să fie altfel, dar n-a fost, şi ne agăţăm de primăvară, ca să nu ne gândim la începutul care n-a fost şi la continuarea lui urâtă.

În zadar rătăcesc pe străzi, irosesc timpul ce nu se poate irosi. Hasan mă aşteaptă la tekie. Tata m-a aşteptat azi la han, Hasan diseară la tekie, îmi aţin toate drumurile,

sunt la toate răscrucile, nu mă lasă să-mi ies din griji. Să-mi trimiţi veste îndată ce i-or da drumul, mi-a spus tata la plecare. N-am să-mi găsesc liniştea până nu aud vestea asta. Şi, cel mai bine ar fi – să vină acasă.

Cel mai bine ar fi fost, dacă nu pleca de loc de acasă.

— Du-te mâine la muselim – mi-a amintit să nu uit – şi mulţumeşte-i. Mulţumeşte-i şi din partea mea.

Îmi pare bine că a plecat, e greu să te uiţi la faţa lui care cere alinare, iar eu îi puteam da numai minciună. A luat cu el şi una şi alta, mie mi-a rămas doar amintirea grea. Ne-am oprit la marginea câmpului, i-am sărutat mâna, iar el m-a sărutat pe frunte, din nou îmi era părinte, am privit în urma lui, păşea gârbovit, ducând calul de căpăstru de parcă s-ar fi sprijinit de el, întorcând capul neîncetat; m-am simţit uşurat când ne-am despărţit, dar eram trist şi singur – acum ne despărţeam pentru totdeauna, nu mai încăpea nicio amăgire. Ne înmormântasem unul pe altul tocmai în clipa când ne recunoscusem din nou, cu nimic nu ne-a putut ajuta acea ultimă căldură de prisos.

Stăteam în mijlocul câmpului când tata a încălecat pe cal şi s-a pierdut printre stânci, de parcă l-ar fi înghiţit piatra sură.

O umbră lungă a după-amiezii, poate sufletul întunecat al muntelui, se târa pe câmp posomorându-l, trecu şi peste mine, mă înconjură din toate părţile, iar soarele se feri de ea, retrăgându-se spre muntele celălalt. Departe-i noaptea, aceasta e doar solia ei dintâi, ceva prevestitor de rău. Nu este nimeni pe câmpia tăiată în două de umbră, pustii sunt amândouă jumătăţile, stau singur pe întinsul acesta dezbinat care se întunecă, mărunt în spaţiul care se închide, copleşit de neliniştile tulburi ce sălăşluiesc în sufletul meu străvechi, străin, şi totuşi al meu. Singur în câmpie, singur pe lume, neputincios în faţa tainelor pământului şi a cerului necuprins. Atunci, de undeva dinspre munte, din pâlcul de case ce suie pe costişă, s-a auzit un cântec, străbătea întinderea însorită a câmpiei până la umbra mea, părea că-mi vine în ajutor şi,

într-adevăr, m-a trezit din vraja aceea nelămurită de o clipă.

N-am scăpat de nedorita întrevedere cu Hasan. L-am găsit împreună cu hafiz-Muhamed în cerdac, deasupra râului, în minteanul lui albastru, cu barba-i moale proaspăt tunsă, parfumat, senin, zâmbitor – spălase de pe el cele trei luni de călătorii, mirosul de vite, de sudoare, de hanuri, de colb, de noroaie, uitase înjurăturile, uitase de codri, de treceri primejdioase peste ape şi acum arăta ca un agă tânăr şi răsfăţat de o viaţă ce nu-i pretindea nici trudă, nici curaj.

I-am găsit la taifas. Acest neguţător de vite, fost *muderis*[8], îl aţâţa pe hafiz-Muhamed să spună ceea ce ştia, pentru a-l putea contrazice, în glumă, fără să dea vreo însemnătate nici celor auzite, nici celor spuse de el însuşi. Dintotdeauna m-a mirat cum în discuţii neserioase descoperea temeiuri înţelepte, îmbrăcându-le însă în straie zurlii.

M-a întrebat, după ce ne-am dat bineţe:

— Ai aflat ceva despre frate-tu?

— Nu. Am să mă duc mâine din nou. Dar tu, cum ai călătorit?

Aşa e cel mai bine, grijile mele să-mi rămână mie.

A rostit câteva vorbe obişnuite despre peregrinările lui, glumind cum că el depinde totdeauna de voia Domnului şi de năravul vitelor, şi că voia lui şi-o potriveşte după a lor, iar apoi i-a propus lui hafiz-Muhamed să-şi continue gândurile, foarte interesante dar şi foarte dubioase despre apariţia şi dezvoltarea fiinţelor vii, chestiune însemnată atâta timp cât există fiinţe vii şi foarte potrivită pentru controverse, mai ales în vremuri când nu există niciun fel de controverse şi murim cu toţii de plictiseală, fiind de acord în toate.

Hafiz-Muhamed, care tăcuse trei luni, sau vorbise numai despre lucruri obişnuite, şi-a continuat şirul gândurilor despre facerea lumii, o poveste ciudată şi neadevărată, în afara învăţăturilor Coranului; era

8 *Muderis* – dascăl la şcoala confesională.

interesantă imaginea lumii pe care el o desfăşura, luată din cine ştie ce carte din multele pe care le-a citit, însufleţită de închipuirea lui, sclipind învăpăiată de ceasurile lui de friguri petrecute în singurătate, când în nălucirile lui bolnave lumea se făcea şi se desfăcea. Semăna a blasfemie, dar noi ne obişnuisem, abia de-l mai socoteam derviş adevărat, şi-a cucerit dreptul de a nu da socoteală nimănui, dreptul cel mai frumos şi cel mai rar în ordinul nostru, şi nimeni nu socotea prea dăunătoare spusele sale, căci erau destul de tulburi.

Mi se părea foarte neobişnuit, de neînchipuit aproape, cum un învăţat naiv îi vorbea despre facerea lumii unui ştrengar plin de duh, blând şi neserios, odinioară cărturar, iar acum geambaş de vite şi însoţitor de caravane. Parcă însuşi satana şi-ar fi pus mintea să-i adune laolaltă pe aceşti doi oameni care nu aveau nimic comun, şi să-i împingă într-o dezbatere la care nu se aştepta nimeni.

Tânărul acesta mă uimea de fiecare dată cu câte o noutate pe care nu era uşor s-o explici sau s-o justifici. Deşi înzestrat şi cult, tot ce făcea era neobişnuit, depăşea orice aşteptare. Şi-a făcut studiile la Ţarigrad, a umblat prin Orient, a fost dascăl într-o *medresa*, slujbaş la Poartă, ofiţer, apoi a părăsit totul, s-a mutat dintr-un motiv oarecare la Dubrovnik, s-a întors de acolo cu un negustor şi cu nevasta acestuia, se vorbea că este îndrăgostit de latina aceea cu obrazul alb, cu părul negru şi cu ochii verzi, care se afla la ora asta cu bărbatul ei, tot la Dubrovnik; a dat în judecată pe o rudă îndepărtată care îşi însuşise averea lui, apoi şi-a retras plângerea, când a văzut câţi copii hrăneşte nefericitul acela, s-a însurat cu fata acestuia, pe care i-au băgat-o pe gât în schimbul averii, iar când a văzut cu ce l-au fericit, a fugit din oraş, lăsându-i pe toţi în casa lui, şi a început să facă negoţ, călătorind la răsărit şi la apus, spre groaza familiei. Cum de a întrunit atâtea îndeletniciri, ce era al lui din toate astea, e greu de spus. Nimic, râdea el, dar omul trebuie să trăiască din ceva şi, la urma urmelor, toate-s la fel. Era prea vorbăreţ

pentru slujba de la Poartă, prea neastâmpărat pentru un dascăl, cu prea multă carte pentru un văcar. Se povestea că ar fi fost alungat din Ţarigrad, se spuneau tot atâtea poveşti despre cinstea, cât şi despre necinstea lui, se zicea că ar fi neobişnuit de înzestrat, precum şi cu totul incapabil; a fost socotit fără suflet, când a pornit plângerea pentru avere şi un prost când a retras-o; unii ziceau că-i un neruşinat pentru că trăieşte cu femeia din Dubrovnik şi că ea are un bărbat prostănac, iar alţii că el este un prostănac pentru că femeia aceea şi bărbatul ei profită de pe urma lui. Gura târgului l-a vorbit şi l-a cercetat pe toate feţele, a fost un subiect potrivit pentru nenumărate presupuneri, mai ales la început, când lumea încă nu se obişnuise cu el; dar el dădea din mână a lehamite auzind toate astea, nu-i păsa de nimeni şi de nimic. Se împrietenea cu oricine, stătea de vorbă cu dascălii, făcea negoţ cu neguţătorii, bea cu puşlamalele, glumea cu calfele, egal cu toţi în orice făcea, şi totuşi ratat în toate.

Nu voiam să vorbesc cu el despre fratele meu, asta l-ar fi întristat poate pentru scurtă vreme, l-ar fi supărat, dar numai o clipă. Mă frământam şi din cauza discuţiei de aseară cu sora lui. Mai bine n-ar fi venit.

Noroc că nu era om sâcâitor. Şi noroc că-l atrăgea discuţia pe care o purtau el şi cu hafiz-Muhamed. În felul acesta puteam să amân totul.

Umezeala şi căldura sunt izvorul vieţii, spunea hafiz-Muhamed. Din umezeala putredă, în care s-au înfiripat încetul cu încetul, întâi au apărut fiinţele vii fără formă, fără membre, nişte boabe şi bastonaşe în care pâlpâia viaţa, bâjbâind în întuneric, orbecăind, fără scop şi fără ţintă, trăind în apă, ieşind pe uscat, vârându-se în mâl. Mii de ani au trecut astfel…

— Dar Dumnezeu? întrebă Hasan.

Era o întrebare glumeaţă şi totuşi serioasă. Hafiz-Muhamed s-a făcut că n-aude.

— Mii de ani au trecut astfel, acele fiinţe mici şi neputincioase se schimbau, unele se deprindeau cu uscatul, altele cu apa. Se năşteau surde şi oarbe, fără

mâini, fără picioare, fără nimic pe ele, şi totul răsărea după o îndelungă nevoie şi după multe încercări.

— Dar Dumnezeu?

— Dumnezeu a vrut aşa.

Deşi suna neconvingător, hafiz-Muhamed mai degrabă înlătura astfel, cu o afirmaţie de netăgăduit, o piedică stânjenitoare, decât răspundea la provocare.

M-a uimit atât purtarea unuia cât şi a celuilalt. Hafiz-Muhamed înlătura într-adevăr mâna lui Dumnezeu de la facerea lumii, iar Hasan nu făcea decât să atragă atenţia în glumă asupra acestui fapt, fără să împingă lucrurile până la capăt şi fără să profite de superioritatea pe care-o putea câştiga uşor.

Le cunoşteam, erau învăţăturile puţin schimbate ale filosofilor greci, tălmăcite în arabă de Ibn-Sina în operele lui. După aceste învăţături, omul a ajuns treptat la ceea ce este azi, adaptându-se încet, supunându-şi natura, devenind unica fiinţă înzestrată cu conştiinţă. De aceea natura nu mai este o taină pentru el, nici întinderea din jurul lui o necunoscută, le-a cucerit şi le domină, parcurgând drumul uriaş de la vierme la stăpân al pământului.

— Prost stăpân, râse Hasan.

Controversa şi întreaga discuţie, de aici a şi pornit: că oamenii au înjghebat prost lumea asta, după cum afirma Hasan fără a se necăji prea mult. Iar hafiz-Muhamed nu era de acord, şi a pornit-o după dovezi până la germenii lumii.

Sute de obiecţii se puteau aduce la tot ce spunea hafiz-Muhamed, de la zămislirea fiinţelor vii, care ar fi avut loc de la sine, şi până la afirmaţia că omul ar fi stăpânul pământului, aproape neatârnat de voinţa lui Dumnezeu. Dar când m-am amestecat şi eu în vorbă, nu i-am pomenit de aceste greşeli, mi se părea caraghios să discut nişte lucruri atât de cunoscute. Mai important mi se părea altceva: oare nu este naivă părerea că omul este bine aşezat pe pământ şi că aici ar fi lăcaşul lui adevărat?

Spaţiul este temniţa noastră, am spus ascultând

ecoul gândurilor mele necunoscute, picurând o neaşteptată ardoare în discuţia moartă şi netrebuincioasă de până atunci. Spaţiul ne stăpâneşte pe noi. Noi îl stăpânim numai cât poate ochiul să-l cuprindă. Iar el ne oboseşte, ne sperie, ne cheamă, ne alungă. Ne închipuim că spaţiul ne vede şi de fapt lui nu-i pasă de noi, spunem că-l cucerim, când de fapt nu facem decât să profităm de nepăsarea lui. Pământul nu ne este prielnic. Trăsnetele şi valurile nu sunt ele pentru noi, ci noi suntem în ele. Omul nu-şi are sălaşul lui adevărat, el şi-l dispută cu forţele oarbe. Pământul e un cuib străin, el n-ar putea fi decât sălaşul unor monştri în stare s-o scoată la capăt cu tot felul de nenorociri care i se oferă din belşug. Sau al nimănui. Nici al nostru.

Noi nu cucerim pământul, ci un petic pe care să punem piciorul, nici muntele – numai imaginea lui în ochiul nostru, nici marea, doar vigoarea ei mişcătoare şi luciul ei. Nimic nu este al nostru în afară de nădejdi amăgitoare, de aceea ne ţinem strâns de ele.

Nu suntem ceva în ceva, ci nimic în ceva, nu suntem una cu cele din jur, suntem altfel, nepotriviţi cu restul. Dezvoltarea omului ar trebui să meargă în sensul pierderii conştiinţei lui de sine. Pământul este neprielnic pentru trai ca şi Luna, iar noi ne amăgim că aici e sălaşul nostru adevărat, căci n-avem încotro. Pământul e bun pentru cei fără minte sau pentru cei invulnerabili. Poate că dezlegarea pentru om va fi să se întoarcă înapoi, să devină doar forţă.

Iar după ce am rostit toate aceste gânduri nesăbuite, m-am speriat că am dat la iveală tot ce voisem să ascund. Am dat răspuns zilei de azi şi amărăciunii mele. M-am pus într-o situaţie stânjenitoare şi pe mine şi pe ei.

Hafiz-Muhamed se uia la mine uimit, aproape speriat, iar Hasan distrat, cu zâmbetul pe buze, şi de-abia în ochii lor am văzut adevărata greutate a vorbelor mele, la care nu chibzuisem niciodată până atunci. Dar remuşcări nu aveam, ba chiar m-am simţit uşurat.

Chipul lui Hasan a devenit dintr-odată gânditor. Nu, a

spus încet, clătinând din cap, de parcă s-ar fi dezvinovăţit că vorbeşte serios. Omul nu trebuie să se prefacă în opusul său. Tot ce e vrednic în el este supus stricăciunii. Poate că nu este uşor să trăieşti pe lume, dar dacă vom crede că nu aici este locul nostru, va fi şi mai rău. Iar, a dori numai putere şi lipsă de simţire, înseamnă a te răzbuna pentru dezamăgirile suferite. Dar asta nu este o dezlegare, ci renunţare la tot ce omul ar putea să fie. Negarea oricărei raţiuni trădează o teamă străveche, însuşirea cea mai însemnată, dintotdeauna, a fiinţei umane, care-şi doreşte putere căci îi este frică.

— Suntem aici, pe pământ, a spus hafiz-Muhamed tulburat. A nega că aici este locul nostru, înseamnă a nega viaţa. Căci…

A început să tuşească, dar a continuat să dea din mâini, în semn că nu este de acord cu mine, fără să-şi poată potoli boala stârnită.

— Trebuie să te duci în odaie, l-a făcut atent Hasan. Afară e rece şi umezeală. Vrei să te ajut?

A dat din mână: nu trebuie. Şi a plecat, tuşind: nu-i plăcea să aibă martori la boală.

Am rămas singuri, Hasan şi cu mine.

Păcat că nu ne putem despărţi, fără nicio lămurire, fără alte vorbe; cel mai bine ar fi fost să ne sculăm şi să plecăm, era greu să continui, dar să şi curmi totul, şi nu mai era nici hafiz-Muhamed, care ne slujea de legătură şi justificare pentru discuţii mai cuprinzătoare. Ceea ce va urma, ne privea numai pe mine şi pe el.

Dar Hasan nu era stingherit, găsea oricând o cale ca totul să pară firesc. Şi-a întors privirea de la hafiz-Muhamed la mine şi a râs. Râsul era calea lui spre inima omului, căci însemna înţelegere, aducea uşurare.

— L-ai speriat pe hafiz-Muhamed. Părea uluit.

— Îmi pare rău.

— Ştii la ce mă gândeam, în timp ce vorbeai? Cum unii oameni pot spune tot ce vor, şi poţi să iei sau să nu iei de bună ceea ce spun, oricum rămâi liniştit. Iar alţii îşi pun tot sufletul în ceea ce spun, încât deodată totul se încinge,

şi nimeni nu mai rămâne netulburat. Ne dăm seama cu toţii că se petrece ceva însemnat. Asta nu mai este schimb de vorbe.

— Dar ce este?

— Hotărârea de a arunca totul pe rug. Prea te-a zguduit nenorocirea fratelui tău.

N-aş fi lăsat pe nimeni să-mi vorbească astfel, aş fi răspuns cu mânie, el însă m-a biruit, prin faptul că a ghicit miezul răzvrătirii mele, dar şi mai mult prin bunăvoinţa lui ce nu era în cuvinte, ci în privire, în sinceritatea-i adâncă, în înţelegerea şi îngrijorarea care izvorau din el, de parcă abia acum m-ar fi văzut şi încă dinspre partea care de obicei rămâne ascunsă. Şi totuşi dacă n-am ripostat, aş fi vrut măcar să schimb vorba, nu-mi plăcea să scormonească nimeni înăuntrul meu.

— La ce te-ai gândit, când vorbeai despre străvechea frică pe care o păstrăm în noi?

— Oare ne vedem pentru prima dată în seara asta? Voiam să vorbesc cu tine despre fratele tău. Dacă nu te supără.

Puteam să-i spun: nu te priveşte, lasă-mă-n pace, nu te băga în ascunzişurile mele, mi-e silă de oamenii care dau sfaturi. Astfel aş fi fost cel mai sincer. Dar nu-mi plăcea grosolănia nici la mine, nici la alţii; mă ruşinam, când mă biruia şi o ţineam minte îndelung, când mă atingea. Am spus, justificându-mă, că mi-a venit astăzi tata de acasă, şi că nu prea eram în apele mele.

— Ea două oară că mă respingi, zâmbi el.

— Ce-aş putea să-ţi spun? N-am aflat nimic.

— Nici pentru ce e închis?

— Nici asta.

— Atunci eu ştiu mai mult decât tine. Nu era uşor să scapi de el.

Mi-a spus o poveste ciudată, pe care abia dacă am înţeles-o cu experienţa mea mărginită şi neînsemnată, copilărească prin necunoaşterea lumii în care trăiam.

În împrejurimile oraşului trăise un mic proprietar, spunea Hasan, trăise, căci acum e mort. Să fi avut un

temei adevărat, vreo nedreptate care i s-a făcut, sau o fi fost naiv doar, sau cinstit, să fi fost ţâfnos, bătăuş sau fanatic, sau o fi avut pe cineva în spate ori dispunea de dovezi, să fi fost nebun ori îi era totuna ce o să se întâmple cu el, e greu de ştiut, şi acum toate astea nu mai au nicio însemnătate, fapt e că omul acesta a început să vorbească lucruri din cele mai negre despre unii de la putere, învinuindu-i sus şi tare pentru anumite lucruri pe care le ştie toată lumea, dar nu le pomeneşte nimeni. I-au trimis vorbă, cu frumosul, să-şi vină în fire, dar el a crezut că le e teamă, şi n-a încetat să facă ceea ce nu folosea nimănui. Atunci au trimis seimenii după el, l-au adus legat în oraş, l-au închis în fortăreaţă, au întocmit interogatoriul în care nenorocitul îşi recunoştea o mulţime de păcate, citind propriile sale cuvinte împotriva credinţei, împotriva statului, împotriva sultanului, împotriva valiului şi explicând că le-a spus la supărare şi mânie. A recunoscut chiar că a întreţinut legături cu răsculaţii din Krajina, că le trimitea ajutoare, iar casa lui ar fi fost locul de întâlnire al solilor şi al oamenilor lor de încredere. A fost trimis cu toate hârtiile la vizir, în Travnik, dar, pe drum, omul a fost tăiat cu săbiile, căci a încercat să fugă. Acum, în ceea ce priveşte încercarea asta de fugă, poate să creadă cine ce o vrea, poate că a şi încercat să fugă, sau n-a încercat, asta n-are importanţă, căci oricum l-ar fi tăiat vizirul, dacă nu o făceau seimenii. Şi nu ţi-aş fi povestit despre el, căci nu este nici primul, şi nici ultimul, dacă în toate astea nu ar fi fost amestecat şi fratele tău. Omul acela nu-l cunoştea, nu l-a văzut vreodată şi nici n-a ştiut vreodată că există, şi soarta i-ar fi fost aceeaşi şi dacă fratele tău nu se amesteca. Nu se cunoşteau, nu s-au întâlnit niciodată, nu erau legaţi între ei, erau deosebiţi unul de altul, şi totuşi, se asemănau în ceva: amândoi aveau ceva de sinucigaş în ei. Din nefericire, fratele tău lucra la cadiu, zic „din nefericire”, căci e grea şi primejdioasă vecinătatea celor puternici, iar el, copist de încredere, a dat de nişte hârtii ascunse. Cum le-a găsit, nimeni nu ştie, se ştie doar că nu i le-a arătat nimeni, a dat de ele din întâmplare şi era lucrul

cel mai blestemat de care putea da.

— Ce a găsit?

— Interogatoriul scris al celui vinovat, întocmit înainte ca omul să fi fost cercetat, înainte de a fi fost adus în oraş, înainte de a fi fost închis, şi aici a fost toată primejdia şi toată nenorocirea. Pricepi, ştiau dinainte ce are să spună, ce are să recunoască, ce o să-i aducă pieirea. Bine, nici asta nu-i chiar atât de neobişnuit, se grăbeau, aveau nevoie ca totul să se termine cât mai repede şi cât mai sigur, şi totul ar fi fost cum a fost dacă tânărul copist ar fi lăsat interogatoriul dinainte ticluit acolo unde l-a găsit. Şi dacă ar fi uitat că l-a văzut vreodată. Dar n-a făcut-o. Ce a făcut nu ştiu, poate că l-a arătat cuiva, sau a povestit pe undeva, poate că l-au prins cu documentele acelea, fapt e că l-au închis. Ştia prea multe.

Ascultam împietrit. Ce-i asta? Nebunie? Groaza care ne cuprinde în coşmaruri? O cărare întunecoasă a vieţii, pe care unii nu pătrund niciodată? Pare de necrezut ca unui om să-i rămână neştiute atâtea lucruri! Oare au tăcut oamenii în faţa mea, sau au şuşotit prea încet, sau eram pregătit dinainte să nu cred nimic, căci cunoaşterea m-ar fi smuls din pacea-mi dobândită cu greu şi mi-ar fi tulburat imaginea despre o lume a mea, destul de cumpănită. Chiar dacă nu-mi închipuiam că este desăvârşită, credeam că se poate suporta, cum aş fi putut să mă împac cu gândul că e nedreaptă? Cineva ar putea să se îndoiască de sinceritatea vorbelor mele şi să mă întrebe: cum se poate ca un om matur, care şi-a trăit atâţia ani printre oameni, încredinţat că le este apropiat şi că poate pătrunde în ceea ce ei ascund de alţii, un om care nu este mărginit, să nu vadă şi să nu afle nişte lucruri care se petrec în jurul lui şi care nu sunt de loc lipsite de importanţă? Să fie asta făţărnicie? Sau orbire? Dacă n-ar fi păcat să juri, aş jura cu tot sufletul că n-am ştiut nimic. Dreptatea o socoteam trebuincioasă, iar nedreptatea posibilă. Tot ce am aflat însă era prea întortocheat pentru părerea mea naivă despre viaţă, făcută în singurătate şi în supunere, era nevoie de multă închipuire neagră pentru a pătrunde în încâlceala acestor

legături, pe care eu le socotisem drept o luptă grea şi cinstită, deşi cam nedesluşită pentru gândul lui Dumnezeu. Sau oamenii ascundeau totul de mine, ferindu-se să nu spună ceea ce n-aş fi vrut să aud? E greu de crezut. Chiar şi atunci când am auzit, eram gata să nu cred, cel puţin nu în întregime, a crede ar fi însemnat să mă sperii de moarte, ori să întreprind ceva, nici nu găsesc cuvântul potrivit pentru a exprima acel gând primejdios care mijea în cugetul meu. Recunosc, nu mi-e ruşine, sinceritatea gândului meu îmi serveşte de justificare, persoana lui Hasan a scăzut greutatea ştirilor pe care le-am aflat. Era un om cu gânduri bune, dar superficial, cinstit, dar uşuratic, şi fantezia lui nesocotită putea născoci cine ştie ce poveste de necrezut, adăugând la un grăunte de adevăr un car de năluciri. Şi de unde ar fi putut şti, că abia a venit de la drum? Am întrebat, aruncând ancora de care să mă pot agăţa:

— Cum ai aflat?

— Din întâmplare, a răspuns liniştit, de parcă s-ar fi aşteptat la această întrebare.

— Poate că totul nu este decât o bănuială, o vorbă goală?

— Nu este bănuială, nici vorbă goală.

— Acela care ţi-a povestit are o anume putere ca să poată şti?

— Ştie numai ceea ce ţi-am spus.

— Cine este?

— Nu pot să-ţi spun, şi nici n-are însemnătate! De la el n-ai putea afla mai mult decât ai auzit. Ce-ţi trebuie mai mult?

— Nimic.

— Era atât de speriat că mi s-a făcut milă de el.

— Atunci de ce ţi-a vorbit?

— Nu ştiu. Poate a vrut să scape de o povară. Ca să nu-l strivească ceea ce ştia.

Eram atât de năucit de cele auzite, încât nu reuşeam de loc să-mi adun gândurile, se împrăştiau precum păsările ameninţate de foc, se ascundeau în găuri întunecoase,

precum viperele. Cumplită, se deschidea în faţa mea priveliştea răului atotputernic.

— E groaznic, am spus. Atât de groaznic, că nu-mi vine nici să cred. Mai bine nu-mi spuneai…

— Aşa gândesc şi eu. Socoteşte că nu ţi-am spus nimic, dacă nu-ţi este de niciun folos ceea ce-ai auzit.

— Asta nu se poate. Lucrurile spun.

— Lucrurile nu se pot spune până nu există. Întrebarea e dacă trebuie sau nu spuse. Dacă aş fi ştiut cât o să te tulbure, poate că aş fi tăcut. De ce ţi-e teamă de adevăr?

— La ce-mi foloseşte?

— Nu ştiu. Dar poate că nici nu este adevărat.

— E prea târziu acum să dai înapoi. Nu putem şterge ceea ce a fost rostit. Eu îl cunosc pe cel care ţi-a povestit?

M-a privit uimit.

— Voiam să te ajut. Am crezut că ai să chibzuieşti cum să-ţi scapi fratele, cât mai repede. Iar pe tine te preocupă, pare-se, numai sărmanul acela care poate nu doarme noaptea de frică. Parcă n-ai vrea să ştii nimic altceva!

Poate că e adevărat, cred că are dreptate, gândindu-mă la lucruri lăturalnice, am încercat să-mi uşurez povara mea cumplită. Numai că nu trebuia să vorbesc aşa, şi mi se părea că ştiu şi cum trebuia. Îmi sta pe buze o întrebare prostească şi copilărească: ce să fac, omule bun, tu care ai trecut peste povaţa minţii tale şi ai ieşit în întâmpinarea altui om, spune-mi încotro s-o iau? Sunt încremenit de ceea ce mi-ai dezvăluit, de parcă aş fi fost dus la marginea prăpastiei, şi nu vreau să mă uit în ea, vreau să mă întorc la ceea ce am fost, sau să nu mă întorc, doresc să-mi păstrez încrederea în lume, iar asta nu e cu putinţă până nu se lămureşte neînţelegerea asta groaznică, ucigătoare. Spune-mi de unde să încep?

Nu-mi dădeam seama atunci că nu accept ruptura, că apăr cu deznădejde legăturile de mult statornicite, neştiind că în felul acesta arunc vina asupra fratelui meu, căci cineva trebuie să fie socotit vinovat. De ce n-am început să

vorbesc, aş fi încetat prin asta să mă ascund, de el şi de mine! Nu ştiu ce s-ar fi întâmplat, poate că n-ar fi ştiut să-mi spună nimic poate că n-ar fi putut să mă ajute cu nimic, dar ar fi slăbit zvârcolirea sufletului meu şi n-aş mai fi fost singur. Şi poate că aş fi ocolit drumul pe care a pornit mai târziu viaţa mea, dacă mi-aş fi însuşit experienţa lui mai mare şi mai amară, dacă nu m-aş fi închis în durerea mea. Deşi nici asta nu e sigur, căci planurile noastre se deosebeau în totul – el dorea să salveze un om – eu salvam o idee. De fapt, aşa am început să gândesc mai târziu dar, în clipa aceea, mă simţeam amărât, pierdut, pornit fără să-mi dau seama împotriva lui, pentru că descoperise ceea ce eu nu ştiam, ştiind că trebuia să fac totul pentru ca adevărul să iasă la lumină, acum n-aveam încotro: dacă n-aş fi ştiut, puteam să mai aştept, neştiinţa m-ar fi apărat. Acum nu mai puteam alege, eram osândit la adevăr.

Copleşit de grija celor ce urmau să se petreacă mâine, peste două zile, peste un timp care nu e departe, mă gândeam totuşi ce greu e să ne despărţim. Să-l las să plece, fără nicio vorbă, să ne spunem ceva obişnuit, să ne depărtăm rece şi cu supărare? Nu găsesc cuvântul şi purtarea potrivită când este vorba de treburile mele: până acum am ştiut întotdeauna ce să spun şi cum să mă port. A rămas ceva stânjenitor în urma acestei discuţii, o greutate a presimţirii şi nemulţumirea că nu s-a spus totul dar, mă stăpâneam fără să vreau, să nu mă arăt rece şi jignit, căci nu ştiam dacă n-o să mai am nevoie de acest om. Spun: fără să vreau, căci nu eram viclean cu bună ştiinţă, nu ştiam în ce treabă ar fi putut să-mi fie de folos, căci nu luasem încă nicio hotărâre, dar o prevedere lăuntrică mă îndemna să nu-l pierd. Şi poate că voi avea nevoie de bunăvoinţa lui pentru treaba pe care o pusesem la cale cu soră-sa. De aceea am încheiat discuţia, lăsând deschisă calea de a o reînnoda sau nu, după cum va fi voia lui Dumnezeu.

Am spus, cu dorinţa sinceră ca vocea să-mi pară obişnuită şi prietenească:

— E târziu. Eşti obosit, sunt sigur.

M-a uimit din nou, prin răspunsul şi prin gestul său, neaşteptat, dar firesc, atât de simplu încât tocmai de aceea părea ciudat.

Şi-a lăsat degetele lungi şi tari pe dosul palmei mele care se odihnea pe spătarul băncii, abia atingându-mă, doar atât cât să simt răcoarea plăcută a pielii sale şi moliciunea buricelor degetelor, şi a spus blând, cu glasul liniştit şi adânc cu care, poate, se spun vorbele de dragoste:

— Se pare că te-am rănit, şi n-am vrut s-o fac. Credeam că ştii mai multe despre lume şi despre oameni, mult mai multe. Trebuia să vorbesc altfel cu tine.

— Cum ai fi putut să vorbeşti altfel?

— Nu ştiu. Cum vorbeşti cu un copil.

Aceste vorbe puteau să nu însemne nimic, dar pe mine m-a tulburat felul în care le-a rostit, cu voce adâncă de flaut, fără adaosuri lăturalnice, fără pauze pline de nelinişte, cu zâmbetul trist din pricina a ceva ce s-a petrecut altă dată, şi blând, şi înţelept, şi despovărător; şi m-am gândit cu mirare pentru prima dată că are ceva foarte matur şi adânc, ce se dezvăluia numai în clipele când nu se fereşte de loc. Când te învăluie, ca acum, clarul de lună, picurând în suflet nelinişte, în clipele când e greu. Am păstrat în amintire glasul acela plin care îndeamnă la spovedanie, şi zâmbetul acela paşnic, şi clipa aceea de miez de noapte, când se desferecă tainele; mi-a rămas totul în memorie, din cauza a ceva puternic, dar nedesluşit până la capăt. Poate pentru că mi s-a părut că un om mi-a arătat pe neaşteptate partea ascunsă a fiinţei sale, pe care nimeni înaintea mea, n-a mai văzut-o. Nu ştiu dacă abia se plăsmuia sau doar se dezvăluia, desfăcându-şi pielea de şarpe, nici nu ştiu ce a arătat, ştiu doar că momentul a fost deosebit. M-am gândit că poate şi propria mea tulburare a putut transfigura cuvintele, mişcările, faptele, dar amintirea a rămas.

Atunci s-a sculat, a dezlegat cu pricepere nodurile stânjenelii ce dăinuia între noi, a găsit cuvântul potrivit, care sună frumos şi îndelung, şi a putut să plece.

Tulburarea fără motiv de adineauri îmi trecuse, o înlocuise un gând urât; mai ciudat era că s-a ivit îndată după însufleţire, decât că a apărut.

La plecare, a scos din buznar o legătură şi a pus-o pe bancă. Pentru tine, a spus. Şi a plecat.

L-am petrecut până la poartă. Iar când a dispărut după colţ, m-am luat după el. Păşeam uşor, aproape de ziduri şi de garduri, gata să mă opresc, dacă s-o întoarce, ca să creadă că e o umbră. Se pierdea în întunericul uliţelor, îl urmăream după bocănitul paşilor, ai mei nu se aud, sunt moi şi ascunşi, niciodată înainte nu umblasem astfel; din nou zăresc minteanul albastru şi statura înaltă la răspântiile luminate de lună, mi se pare că umblă în cerc, apoi văd dezamăgit cum rotirea înşelătoare se îngustează, spre un loc cunoscut. M-am oprit lângă geamie, el a bătut cu inelul metalic în poarta curţii lui şi cineva i-a deschis repede, de parcă l-ar fi aşteptat în spatele porţii. Dacă ar fi intrat într-o casă străină, aş fi fost încredinţat că a intrat la acela al cărui nume n-a vrut să mi-l destăinuiască. Aşa, nu aflasem nimic. M-am întors la tekie, obosit, dar nu era osteneala trupului.

Pe bancă zăcea darul lui Hasan; „Cartea cu povestiri” de Abul Faradj, cu coperţi scumpe de saftian, cu patru păsări de aur în colţuri. Mi s-a părut neobişnuit că şi pe năframa de mătase în care fusese învelită cartea erau brodate tot patru păsări de aur. Darul n-a fost cumpărat la întâmplare.

O dată, stând de vorbă cu el, îl pomenisem pe Abul Faradj, amintindu-mi de tinereţe. L-am pomenit şi am uitat. El nu.

M-am aşezat pe bancă şi ţinând cartea în poală, mângâind saftianul neted, priveam râul sleit de lună, ascultam bătăile timpului din turnul orologiului, şi cuprins de o linişte ciudată, îmi venea să plâng. De la Bairamul îndepărtat al copilăriei, era acum pentru prima dată că cineva îmi aducea un dar, prima dată că se gândise cineva la mine. A ţinut minte o vorbă de-a mea, şi s-a gândit la ea aflându-se undeva departe, într-o ţară străină.

Am un simţământ cu totul ciudat: de parcă ar fi o dimineaţă răcoroasă cu soare, de parcă m-aş fi întors acasă dintr-o călătorie lungă, de parcă m-ar fi inundat o bucurie puternică şi fără motiv, de parcă s-ar fi risipit întunericul.

Bătu şi miezul nopţii, se auzeau vocile străjilor, ca strigătele unor păsări de noapte, timpul se scurgea, iar eu stăteam mai departe uimit. Din cauza cărţii lui Abul Faradj şi din cauza celor patru păsări de aur. Le văzuse cândva pe o năframă, singurul lucru care-mi rămăsese de-acasă; tata îmi adusese odată pesmeţi tari de casă într-un ştergar ţărănesc şi, pe deasupra pânzei de in grosolane, aşternuse năframa aceea frumoasă. Şi Hasan a ţinut minte.

E greu de crezut, dar e adevărat: am fost adânc mişcat, Pentru că un om şi-a adus aminte de mine. Fără motiv, fără interes, din inimă curată, sau poate în glumă. Uite aşa se lasă cumpărat, cu o atenţie, până şi bătrânul şi scorţosul derviş care crezuse că şi-a biruit măruntele-i slăbiciuni. Iar ele pare-se, nu pier aşa uşor. Şi nici mărunte nu sunt.

Noaptea trecea, iar eu şedeam radios, caraghios în propriii mei ochi, cuprins de o tulburare pe care nu mi-o puteam lămuri. Dar nici nu voiam să mă lipsesc de ea.

6.

Slab e cel care cere, slab e şi ceea ce i se cere.

Am ieşit azi-dimineaţă pe câmpie, am urcat pe dealul în floare, am stat lângă un trunchi scund de pom, cu obrazul lângî ciorchinii de flori, de frunze, de petale, de evantaie, atâtea minuni vii gata să rodească, simţeam o desfătare îmbătătoare urcând din acest clocot, din vuietul sevelor ce treceau prin nenumărate vinişoare nevăzute, şi iarăşi am dorit, ca şi aseară, să-mi pierd amândouă mâinile printre crengi, să mă pătrundă sângele străveziu al plantelor, să înfloresc şi să mă ofilesc, fără durere. Şi tocmai revenirea acestei dorinţe ciudate îmi dovedea ce

grea era povara pe care o purtam.

Din pădure răsunau în răstimpuri lovituri măsurate de topor – era avântul unor braţe puternice şi o linişte scurtă după lovitură; chiar şi la asemenea depărtare ştiam că toporul e ascuţit, cu tăişul lung, şi că muşcă din lemn şuierând furios, înfigându-se turbat până la miez. Se făcea auzit şi cucul, cu cântecu-i de jale pe două voci, de o nepăsare tristă precum destinul, şi chemarea cuiva, a unei femei, o chemare senină, pătrunzătoare, nedesluşită. Femeia e tânără, pârlită de soarele primăverii, zâmbitoare, eu nu o văd, dar mă întorc spre glasul tânăr, ca spre tărâmul făgăduinţei şi ştiu totul despre ea. Numai aceste trei voci sunt în liniştea dimineţii de primăvară, în cuprinsul unei lumi străine mie. Am închis ochii, plin de aroma dulce a polenului, şi am ascultat: trei glasuri simple. Şi atunci am trăit o clipă de ciudată uitare. Nu era o aducere-aminte, ci o trăire, într-un alt timp, demult apus, nimic din mine cel de acum n-a existat atunci, nu era decât o bucurie uşoară şi deplină, o contopire dătătoare de fiori cu totul din jur. Ştiam, toporul e al tatii, braţele lui zvâcnesc puternice în pădurea din spatele casei. Recunosc şi glasul cucului, nu l-am văzut niciodată, dar îl aud întotdeauna din acelaşi loc. O ştiu şi pe fată, are şaisprezece ani, o văd după atâta amar de vreme lungă cât veacurile, şi totuşi n-am uitat nimic – pufuşorul auriu din jurul buzelor surâzătoare, mijlocul subţirel – să-l cuprinzi în palme, mireasma de iasomie, neştearsă de anii cei lungi. Pe cine cheamă fata peste ani? Nu puteam să-i răspund la chemare, nu puteam să mă întorc.

Din această vrajă a vremurilor îndepărtate m-a trezit o întâlnire plăcută. Pe drum îmi venea în întâmpinare un băiat, rupea flori şi le arunca peste cap, arunca cu ghemotoace tari de scaieţi după păsări, striga cuvinte neînţelese, numai ale lui, vesel şi fără griji ca un pisoi. Zărindu-mă, se potoli şi se îndepărtă serios. Nu făceam parte din lumea lui.

De mult, cu ani în urmă, am întâlnit pe o altă potecă, pe alte meleaguri, un băiat la fel. Nu aveam niciun motiv

să-mi amintesc de asta şi să-i pun alături. Dar iată, mi-am amintit. Poate pentru că ziua era sortită amintirilor sau pentru că şi atunci fusesem la o răspântie a vieţii, ca şi acum, sau pentru că amândoi sunt bucălaţi, şi cu capul în nori, singuri într-un ţinut pustiu, şi pentru că amândoi au trecut pe lângă mine gravi, de parcă eu le-aş fi stins bucuria. L-am întrebat pe băiatul cu ochii ca floarea de in acelaşi lucru ca şi pe cel de odinioară, întrebarea este veche şi sună trist, dar el nu avea de unde s-o ştie.

Din fericire, convorbirea noastră a fost cu totul altfel decât cea de odinioară. O aştern aici pentru a-mi uşura sufletul, fără altă nevoie, aşa cum călătorul obosit se opreşte lângă o apă răcoroasă.

— Al cui eşti, băieţaş?

S-a oprit şi m-a privit cu bănuială.

— Nu te priveşte.

— Nu te duci la şcoală?

— Nu mă mai duc. M-a bătut hogea ieri.

— Pentru binele tău te-a bătut.

— Binele ăsta l-aş împărţi bucuros la oricine. Iar hogea îl împarte pe fundurile noastre. Pentru orice slovă te învineţeşte ca pe o vânătă.

— Nu spune vorbe urâte.

— Da’ ce, vânăta e vorbă urâtă?

— Eşti un drac şi jumătate.

— Nu spune vorbe urâte, efendi.

— Ai fost şi ieri tot aşa slobod la gură?

— Până ieri am fost toba lui hogea. Astăzi sunt ca pasărea ceea. Ia să mă mai lovească acuma careva!

— Taică-tu ce zice?

— Zice: oricum domn n-ai să te faci. Iar de arat poţi să ari şi cu carte şi fără carte, pământul te aşteaptă, n-o să-l dăm la altu’. Iar bătaie pot şi eu să-ţi dau.

— Vrei să vorbesc cu el să te iau cu mine la oraş? Ai să înveţi la şcoală şi ai să te faci domn.

Aşa i-am spus şi băiatului de odinioară, acum este la tekie, derviş. Dar acesta este altfel. De pe chipul lui dispăru veselia făcând loc urii. Mă privi o clipă ursuz, cu o

nedumerire furioasă, apoi se aplecă şi puse mâna pe un pietroi.

— Uite-l pe tata, spuse ameninţător. Ară. Du-te la el şi spune-i, dacă-ţi dă mâna.

Poate că ar fi dat de-adevăratelea cu piatra. Sau ar fi fugit plângând pe deal. Era mai isteţ decât băiatul cel de demult.

— Nu mă duc, am spus împăciuitor. Nimeni nu vrea să te silească să înveţi. Şi poate că e mai bine să rămâi aici.

Stătea descumpănit, dar lăsă piatra din mână.

Am plecat, dar mi-am întors privirea de câteva ori. Nu se mişca din loc, stătea ca o stavilă între tatăl său şi propunerea mea, speriat şi neîncrezător. Abia după ce m-am îndepărtat, când nu mai avea de ce se teme, a aruncat bolovanul departe, în lanul de grâu, şi a luat-o în fugă înspre tatăl său.

M-am întors întunecat.

O femeie micuţă mi-a deschis poarta şi, ascunzându-şi pasămite faţa cu vălul, m-a condus în grădină. Sunt acolo, zice, trei nebuni, fugăresc pe unul turbat, şi, dacă vreau, pot să mă duc acolo, dar pot să aştept şi aici, ea o să-l vestească pe Hasan, şi o să-mi aducă răspunsul lui, dacă o spune ceva, căci azi nu prea e vorbăreţ.

Mă duc şi eu acolo, am spus, iar femeia a închis poarta şi a intrat în casă.

În grădina mare din spatele casei, pe un tăpşan înconjurat de pruni, cei doi slujitori de-ai lui Hasan se străduiau să prindă un armăsar tânăr. Hasan stătea deoparte lângă gard, privind liniştit şi tăcut, sau îndemnându-i cu strigăte şi ocări scurte.

N-am intrat în arena aceea înverzită, în care smocuri de iarbă zburau de sub copitele calului sălbăticit.

Se apropiau de el, pe rând: cei doi feciori, cel mai în vârstă – scund şi vânjos, cel mai tânăr – înalt şi zvelt. Era de neînţeles, de ce nu încercau să-l prindă amândoi, în acelaşi timp, l-ar fi biruit mai uşor, şi era de neînţeles că Hasan tăcea, lăsându-i să se chinuie.

Armăsarul, cu părul negru şi lucios, cu crupa puternică, cu picioarele vânjoase şi gleznele subţiri, stătea în mijlocul tăpşanului, furios, cu nările trandafirii umflate şi ochii holbaţi, cu pielea vălurită de un tremur uşor.

Slujitorul mai în vârstă, cu capul vârât între umerii largi, încordat ca un arc, se apropie de cal dintr-o parte, fără să-l liniştească cu vorba sau cu vreun gest, acceptând să fie duşmani, apoi se repezi, încercând să-l apuce de gât sau de coamă, sigur de forţa sa. Calul stătea la prima vedere liniştit, apoi deodată se răsuci, cu o mişcare fulgerătoare, dar bărbatul parcă se aşteptase la asta, sări în lături şi se aruncă asupra lui din partea cealaltă, apucându-l de coama lungă. Calul se opri, surprins, dar apoi începu să se smucească, încercând să scape, strânsoarea însă era puternică, şi mâinile tari nu scăpau gâtul mlădios. Părea că o să-l biruie, părea o minune cum puterea omenească poate să îmblânzească ghemul acela de muşchi încordaţi, stăteau ca împietriţi, de parcă ar fi fost istoviţi, de parcă n-ar fi avut cum să se despartă, de parcă n-ar fi ştiut ce trebuie să facă mai departe. Apoi animalul, cu o mişcare neaşteptată, îl zvârli pe om departe de el.

Acelaşi lucru se petrecu şi cu slujitorul cel mai tânăr. Se apropia de cal cu băgare de seamă, mai viclean, încercând să-l păcălească cu palma întinsă, chiar şi cu o privire prietenească, şi cu un zâmbet caraghios, dar ajuns la o depărtare de un braţ, calul se răsuci în cerc şi-l îmbrânci cu trupul.

Hasan le aruncă o vorbă urâtă, cel mai tânăr râse, iar cel mai vârstnic înjură mârţoaga sălbatică.

— Tu eşti o mârţoagă, îi spuse Hasan.

Mă uitam cât de liniştit urmăreşte această luptă, ca pe o trântă, ca un duel; nu era important ca cei doi să prindă calul, deşi fierarul aştepta de partea cealaltă a gardului, ca şi mine, îi făcea plăcere să-i privească cum încearcă şi nu izbutesc, iar el nu voia să-i ajute cu un sfat, nu voia să întrerupă jocul primejdios. Dar mai mult m-a mirat că e neobişnuit de grav, chiar întunecat, nemulţumit

de ceva, deşi nu cred că de neîndemânarea slujitorilor. E ciudat că lasă să ţină atât de mult jocul, era o cruzime de prisos, poate obişnuită între ei, dar mie mi se părea fără nicio noimă. Iar purtarea asta îmi schimba şi părerea pe care mi-o făcusem despre el. Nu e nici blând, nici senin, cum mi-am închipuit, sau este aşa când e cu cei de o seamă cu el, iar cu slujitorii e la fel ca şi alţii. Dar şi după ce m-a văzut şi m-a salutat scurt, nu s-a schimbat. Nu le-a scurtat chinul, dar nici ei nu crâcneau.

Din fericire, calul îl nimeri pe slujitorul mai vârstnic în coapsă şi acesta îi răspunse cu o lovitură cumplită în coaste.

— Eşti smintit, ca şi el! Ieşiţi de acolo! strigă Hasan, şi feciorul fugi şchiopătând din preajma animalului.

Hasan aşteptă ca ei să se dea la o parte şi să se aşeze lângă gard, apoi o luă uşurel spre cal, ocolindu-l de jur-împrejur, apropiindu-se de el din faţă, schimbându-şi mereu locul, fără grabă, fără gesturi iuţi, fără să încerce să-l păcălească, până când animalul se opri în sfârşit locului, astâmpărat de ceva, poate de mişcările lui măsurate, poate de vorbele lui încete şi nedesluşite care se auzeau ca un murmur continuu, poate de privirea lui stăruitoare, sau de lipsa de frică şi de furie, aşteptând ca omul să se apropie de el, la prima vedere neîncrezător încă, fornăind din nările-i largi; dar Hasan ajunse lângă el, liniştindu-l mai departe cu şoapte molcome, întinse o mână spre fruntea calului şi începu să-l mângâie, şi din nou fără grabă, fără nerăbdare, parcă fără să bage de seamă cum calul smuceşte din cap, lunecându-i uşor palma pe bot, pe frunte, pe gât, apoi îl prinse de coamă şi-l duse spre gard.

— Iată, le spuse slujitorilor, poate că acum o să izbutiţi.

Şi veni la mine.

— Ai aşteptat mult? Mă bucur că ai venit. Hai în casă.

— Nu prea eşti în apele tale azi.

— Se întâmplă să fiu şi mai rău.

— Vrei să plec, poate te stingheresc?

— Nu, de ce? Te-aş fi căutat eu, dacă nu veneai.

— Te-au supărat băieţii?

— M-au supărat. Am dorit să moară unul. Nu răspunsei nimic.

— Un adevărat răspuns de derviş: tăcere. Da, sunt pus pe ceartă, şi vorbesc prostii. Iartă-mă.

Am zis: să plec, dar doream să mă oprească, n-aş putea, n-aş îndrăzni să ies pe stradă, nici hoinăreala de dimineaţă n-a fost fără rost, doream să-l văd, aveam nevoie de cuvântul lui liniştit şi de siguranţa sa neclintită oare potolea furtunile din jurul meu, aşa cum doreşte omul să se aşeze uneori lângă un râu puternic şi domol ca să dobândească linişte de la curgerea lui înceată şi neabătută. Dar iată că am găsit în el un alt om, un necunoscut, îmi părea rău, mă simţeam păgubit, şi nu ştiam ce ar putea face doi oameni cuprinşi de nelinişte.

Din fericire, Hasan ştia să se stăpânească, sau firea lui senină nu suporta timp îndelungat supărarea, aşa că redevenea tot mai mult cel pe care-l căutam.

M-a poftit în odaia mare, cu geamlâc pe tot zidul din faţă, o jumătate de cer se lăsa descoperit privirii; m-au mirat întinderea acelei odăi de vară, divanurile, dulapurile încrustate, inscripţiile din Coran, mulţimea de covoare, o întreagă bogăţie prăfuită, de care nu se îngrijea nimeni. Toate astea seamănă cu el, mă gândii. Mie îmi plăcea ordinea severă, de călugăr.

Socoteam că fiecare lucru trebuie să-şi aibă locul lui, ca şi totul în lume, că omul trebuie să ţină rânduială, ca să nu-şi piardă minţile. Ciudat, dar nu mă supăra această neorânduială, era libertatea generoasă a omului de a se sluji de lucruri fără să le fie aservit şi fără să le respecte prea mult. Deşi eu unul n-aş putea fi aşa.

Râdea, punând la locul lor – minteanul, cizmele, armele, obişnuit cu dezordinea de prin hanuri, pe care o vedea abia când o privea cu ochii altuia, când venea cineva. Iar eu cred că este aşa dintotdeauna, asta îi e firea, nepăsătoare şi împrăştiată. Şi i-am spus, în glumă, că tocmai asta-mi place la el, şi sunt sigur că totdeauna e la fel. A primit gluma, râzând: adevărat, dintotdeauna a fost

dezordonat, uneori preţuieşte ordinea făcută de alţii, dar el însuşi nu-i simte nevoia, nu se gândeşte la asta. O dată în viaţă chiar a încercat, silindu-se pe sine, dar în zadar. Parcă ar fi în duşmănie cu lucrurile, sau ele nu l-ar respecta, refuzând să i se supună, nu are darul să fie stăpân, nici măcar asupra lor. De fapt, se şi teme puţin de ordine, ordinea înseamnă aşezare definitivă, lege neclintită, micşorarea numărului de înfăţişări sub care apare viaţa, credinţa falsă că stăpânim viaţa, când de fapt viaţa ne scapă tot mai mult printre degete, cu cât o ţinem mai strâns.

Ce ciudat şi uşor trecea geambaşul grosolan de adineauri la gânduri ce nu se potriveau cu meseria lui, eu însă le ascultam cu plăcere. Am întrebat:

— Dar cum trebuie trăit? Fără rânduială, fără o ţintă, fără ţeluri desluşite pe care încercăm să le realizăm?

— Nu ştiu. Bine ar fi dacă am putea să ne propunem un scop şi să ne fixăm nişte intenţii, să creăm reguli pentru toate situaţiile din viaţă şi să instituim ordinea închipuită. E uşor să născoceşti reguli generale, privind peste capul oamenilor, la cer şi la veşnicie. Dar ia încearcă să le aplici la oamenii vii, pe care-i cunoşti şi poate îi şi iubeşti, fără ca prin asta să-i vatămi. Cu greu vei reuşi.

— Oare nu statorniceşte Coranul toate regulile de convieţuire a oamenilor? Esenţa preceptelor se potriveşte cu fiecare caz în parte.

— Crezi? Atunci dezleagă-mi această ghicitoare. Nu este rară, nu este neobişnuită, nu este departe de noi. O putem vedea ori de câte ori vrem să deschidem un pic ochii. Trăiesc, să zicem, un soţ şi o soţie, care se iubesc, cel puţin la prima vedere. Sau, stai, să vorbim despre oamenii pe care-i cunoaştem, ne va fi mai uşor. Să zicem că este vorba despre cei doi pe care i-ai văzut, femeia care ţi-a deschis poarta şi feciorul cel mai vârstnic, Fazlia, bărbatul ei. Stau la mine, în căsuţa din curte, nu au de ce se plânge, el călătoreşte cu mine, câştigă mai mult decât au ei doi nevoie, îi aduce daruri din călătorii, şi e fericit de bucuria ei, şi ea ştie să se bucure ca un copil. El este

stângaci, puternic ca un taur, un pic copilăros, dar deosebit de grijuliu cu ea. O iubeşte, s-ar prăpădi fără ea. Pe mine mă fură puţin, de dragul nevestei, dar ţine la mine, şi-ar da viaţa ca să mă apere. Îmi părea bine că se înţeleg, aş fugi în lume de soţii care se gâlcevesc. Ţin la ei, fiindcă şi eu i-am ajutat să se găsească, şi am început să-i îndrăgesc. Şi acum mă gândesc aşa: ce s-ar întâmpla dacă femeia şi-ar găsi un alt bărbat şi i-ar dărui lui pe furiş ceea ce-i al soţului, şi după legile Celui atotputernic, şi după cele omeneşti? Ce ar trebui făcut dacă s-ar întâmpla?

— Nu cumva s-a şi întâmplat?

— S-a întâmplat. L-ai văzut şi pe el, celălalt, mai tânăr. Soţul nu ştie. Coranul spune: „aruncaţi cu pietre în păcătoasă”. Dar vei recunoaşte şi tu, porunca e cam învechită. Atunci ce să fac? Să-i spun soţului? S-o cert pe ea? Să-l alung pe cel tânăr? N-ar ajuta la nimic.

— Dar nici nu poţi să te uiţi liniştit la păcat.

— E mai greu totuşi să-l împiedici. Pe ea o iubesc amândoi, ea se teme de soţ, dar îl iubeşte pe flăcău. Şi el lucrează la mine, e puţintel viclean, dar şi deştept, şi atât de priceput în afaceri încât mă tem pentru cinstea lui, dar am nevoie de el. Locuieşte aici, cu ei, soţul l-a adus cu el, îi e un fel de rudă de departe. Înşelatul este un om blajin, nu bănuieşte nimic, se încrede în oameni şi nu mai poate de fericirea lui; femeia nu doreşte să schimbe nimic, se teme să nu strice totul; tânărul tace, dar nu vrea să plece. Aş putea să-l mut în altă casă, dar ea s-ar duce după el, singură, mi-a spus-o, şi totul ar fi şi mai rău. Aş putea să-l trimit în altă aşezare dar ea s-ar duce şi acolo după el. Orice s-ar schimba din cum e acum, n-ar fi bine. Soţul i-ar ucide, şi pe ea şi pe el, dacă ar afla, căci este un prost şi şi-a legat viaţa de a ei. Cei doi îşi fură fericirea, şi-şi închipuie că au dreptul la ea, dar nu îndrăznesc s-o facă mai frumoasă. Şi nu le vine uşor, nici ei, căci trebuie să fie nevasta omului pe care nu-l iubeşte, nici flăcăului, căci o lasă altuia în fiecare seară. Soţului îi este cel mai uşor, căci nu ştie nimic, şi pentru el nu există nimic, iar noi credem că el e cel mai păgubit. El nici nu mai are dreptul asupra

ei, îl mai păstrează doar frica ei. Iar eu aştept, las să dăinuie totul, aşa cum e, nu îndrăznesc să fac nimic, e atât de şubred totul, mi-e teamă să nu rup firele subţiri care-i ţin împreună, să nu grăbesc nenorocirea care le atârnă deasupra capetelor. Poftim, găseşte acum orice precept vrei, dezleagă asta şi fă rânduială! Dar fără să-i distrugi. Căci altfel n-ai făcut nimic.

— Toate astea nu pot sfârşi decât cu o nenorocire, singur ai spus-o.

— Mă tem că da. Dar nu vreau s-o grăbesc.

— Vorbeşti despre urmări, şi nu despre cauze, vorbeşti despre neputinţa poruncilor după ce răul s-a întâmplat, iar nu despre păcatul celor care nu le dau urmare.

— Viaţa este mai încăpătoare decât orice poruncă. Morala este doar o idee, pe când viaţa e ceea ce fiinţează. Cum s-o cuprindem într-o idee fără s-o vătămăm? Mai mult rău s-a adus vieţii prin împiedicarea păcatului, decât prin săvârşirea lui.

— Atunci, să trăim în păcat?

— Nu. Dar nici opreliştile n-ajută la nimic. Dau naştere la suflete făţarnice şi schiloade.

— Şi atunci ce-i de făcut?

— Nu ştiu.

Râse, de parcă i-ar fi părut bine că nu ştie.

Intră femeia, aducând şerbetul.

M-am temut că Hasan va începe vorba cu dânsa, e prea deschis şi prea iute ca să ascundă ceea ce gândeşte. Din fericire şi ca prin minune, n-a spus nimic, o privea cu un zâmbet abia mijit, de loc răutăcios, ba chiar cu o îngăduinţă ironică, cum priveşti o fiinţă dragă, sau un copil.

— O priveşti, de parcă ai fi de partea ei, am spus când femeia a ieşit.

— Da, sunt de partea ei. Femeia e întotdeauna interesantă, când este îndrăgostită, atunci e mai deşteaptă, mai dârză, mai drăgălaşă decât oricând. Bărbatul e împrăştiat, sau grosolan, sau necugetat, sau

înduioşat şi plângăreţ. Dar sunt şi de partea lor, a amândurora. Dracu' să-i ia!

Îmi era milă de el în clipele acelea, dar îl şi invidiam. Nu prea mult – niciuna, nici alta. Îl compătimeam pentru că a nimicit în el cu bună ştiinţă un mod de gândire sigur şi neştirbit, prin care ar fi putut să slujească credinţei, şi-l invidiam pentru un fel de libertate nedesluşită, pe care abia de o întrezăream în el. Nu era a mea asemenea libertate, îmi era străină, dar părea că se respiră mai uşor cu ea. Şi încep să cuget în felul acesta din pricina lui, încep să fiu îngăduitor, căci nu pot ascunde, mă bucur că-l văd, mi-e drag zâmbetul lui uşor, diafan, care înfloreşte de la sine, mi-e drag chipul lui înăsprit de vânt, pe care strălucesc ochii albaştri, îmi place seninătatea care-l înconjoară ca o lumină, poate chiar şi uşurinţa lui care nu obligă la nimic. Îmbrăcat în veşminte neobişnuite, în ceacşiri albaştri şi cizme galbene din piele de ied, în cămaşă albă cu mineri largi şi cu o tichiuţă cercheză pe cap, curat ca o piatră albă, cu umerii largi şi pieptul puternic, care îşi arăta triunghiul de întunecime sănătoasă prin deschizătura cămăşii, semăna cu un staroste de haiduci care se odihneşte la nişte tăinuitori siguri, cu un tâlbar vesel care nu se teme nici de el, nici de alţii, cu un cerb, cu un copac înflorit, cu vântul cel slobod. În zadar încerc să-l văd altfel, să-l readuc cum a fost. Şi exagerez, comparându-l cu mine.

Cândva fusese ceea ce sunt eu acum, sau asemănător mie. S-a petrecut ceva, cândva, de aceea şi-a schimbat drumul vieţii, de aceea s-a schimbat pe sine. Mi-l închipui pe şeicul Ahmed Nurudin astfel schimbat, bătând drumurile, petrecând prin hanuri, îmblânzind cai sălbatici, înjurând, vorbind despre femei, şi nu reuşesc să-mi duc gândul până la capăt, mi se pare caraghios, absurd, ar trebui să mă nasc a doua oară, şi să nu ştiu nimic din ce ştiu acum. Aş vrea să-l întreb, poate tocmai fiindcă presimt şi eu o schimbare în mine, nu aceeaşi, desigur, dar o presimt şi mă tem, şi nu ştiu cum aş face, ar părea ciudat, el nu vede drumul gândului meu şi temeiul curiozităţii

mele. Am luat-o pe o cale ocolită.

— Eşti mulţumit cu treaba pe care o faci?

— Sunt.

Apoi râse şi, privindu-mă vesel, drept în ochi, spuse deschis:

— Recunoaşte că nu asta ai vrut să întrebi.

— Ghiceşti gândul omului, ca un vrăjitor.

Aştepta cu zâmbetul pe buze, încurajându-mă cu privirea-i deschisă şi senină. Am folosit prilejul pe care mi-l dădea mie, aşa cum îl dădea oricând şi oricui:

— Cândva ai gândit la fel ca mine, sau aproape ca mine, ca noi. Nu e uşor să te schimbi, trebuie să te descotoroseşti de tot ce ai fost, de tot ce ai învăţat, de tot ce ţi-a devenit obicei. Iar tu te-ai schimbat în întregime. Asta e ca şi cum ai fi învăţat din nou să umbli, să rosteşti primele cuvinte, să câştigi primele deprinderi. Pricina trebuie să fi fost cât se poate de importantă.

M-a cercetat o clipă cu o ciudată luare aminte, de parcă l-aş fi întors în trecut, sau i-aş fi amintit vreo suferinţă uitată, dar expresia aceea încordată s-a şters repede. Mi-a dat dreptate liniştit:

— Da, m-am schimbat. Am crezut în tot ce crezi şi tu, ca şi tine, poate chiar mai neclintit. Dar atunci mi-a spus Talib-efendi, la Smirna: „Când vezi un tânăr năzuind spre cer, apucă-l de picior şi trage-l înapoi pe pământ”. Şi m-a tras pe pământ. Ai fost pus să trăieşti aici – mi-a spus dojenindu-mă – deci trăieşte! Şi trăieşte cât mai frumos, dar aşa fel ca să nu-ţi fie ruşine. Şi mai degrabă primeşte să te întrebe Dumnezeu: de ce n-ai făcut asta? Decât: de ce ai făcut asta?

— Şi acum ce eşti?

— Hoinar pe drumuri întinse pe care întâlnesc oameni buni şi oameni răi, cu aceleaşi griji şi nevoi ca şi aici, cu aceleaşi bucurii şi fericiri mărunte ca şi peste tot.

— Ce ar fi dacă toţi ar lua-o pe drumul tău?

— Lumea ar fi mai fericită. Poate, închidea cercul discuţiei.

— Şi acum nu-ţi pasă de nimic. Asta-i tot ce ai

făptuit?

— Nici măcar atâta.

Stau şi tăifăsuiesc, tot mai puţin atent, tot mai puţin preocupat, am aşteptat multe de la spovedania lui, şi n-am dobândit nimic. Cazul lui e mai rar. E şi puţin cam ciudat, sau e un om deştept ce-şi ascunde gândurile, sau un nefericit ce se apără înfruntând lumea, dar pentru asta trebuie să fii sau prea slab sau prea puternic, pe când eu nu sunt niciuna nici alta. Lumea ne ţine legaţi cu firele-i trainice, cum le-am putea rupe? Şi de ce? Şi în ce fel ai putea trăi fără credinţa, care s-a lipit de tine ca propria-ţi piele, care e una cu tine? Cum să trăieşti fără tine însuţi?

Iar atunci mi-am amintit de fratele meu, mi-am amintit încotro plecasem. Mi-am amintit că nu trebuie să rămân singur.

— Am venit să-ţi mulţumesc pentru darul tău.

— Mi-ar fi plăcut să fi venit fără motiv. Să tăifăsuim despre nimic, pentru nimic.

— De mult n-am fost atât de tulburat ca aseară. Oamenii buni sunt o adevărată fericire pe lumea asta.

Rostisem o vorbă prietenoasă care nu îndatora nici pe cel care o rosteşte, nici pe cel care o aude. Dar mi-am amintit de seara trecută şi mi s-a părut că aşa gândesc cu adevărat, şi că e prea puţin ce am spus. Simţeam dorinţa de a spune mai mult, de a-mi potoli o nevoie care creştea, de a mă pătrunde de duioşie şi căldură. În zadar încerca Hasan, râzând, să mă oprească, acum nu se mai putea. Mă ţineam de el ca de o ancoră, îmi era trebuincios chiar atunci, în clipa aceea, şi aveam nevoie să-mi fie cel mai drag, şi cel mai bun. Am spus că am să fac chiar mâine, poate şi azi, tot ce-mi stă în puteri pentru fratele meu. Sunt încredinţat că dreptatea e de partea mea, şi eu am s-o caut, până unde voi putea ajunge. Poate că n-are să fie uşor, aşa cred, poate că se vor ivi greutăţi (am şi început să le simt: azi-dimineaţă muselimul n-a vrut să mă primească, mi-au spus cu neruşinare că nu e acolo, deşi intrase în muselimat chiar în faţa mea), poate că voi fi singur şi în primejdie, şi iată, de aceea am venit azi la el, îl

simt apropiat, şi fără să-i cer nimic, afară de un cuvânt omenesc, am ţinut să-i spun asta, pentru mine.

Era adevărat tot ce am spus, un adevăr lăuntric neobişnuit, care m-a şi adus încoace, deşi şi pentru mine îl rostisem abia atunci, în faţa lui. Parcă porneam pe drumul pieirii, într-o bătălie primejdioasă, mă uitam la singurul meu prieten, care a apărut în acelaşi timp cu nenorocirea, pentru ca ea să nu fie deplină, şi cu toate că nu mă poate ajuta cu nimic, şi nici nu trebuie, o teamă adâncă şi necunoscută mă îndemna să-l păstrez. Poate că abia atunci, în faţa omului aceluia îngândurat care mă asculta tăcut, pătruns de gravitatea vocii mele şi de apăsarea tainică pe care o putea ghici, poate că abia atunci, zic, mi-a ajuns până la cuget golul pe care-l simţisem azi-dimineaţă în faţa muselimatului, în timp ce-i ascultam uimit pe seimeni cum mă mint fără ruşine. Eram umilit, dar n-aveam putere să simt jignirea. Mă încremenea conştiinţa faptului că ne legaseră pentru totdeauna laolaltă, pe mine şi pe fratele meu, printr-o osândă. Trebuia să mă salvez pe mine, salvându-l pe el. Dar nu puteam să-mi ascund mie însumi pustiul îngheţat care mă copleşise. Ştiam, nu era asta singura uşă la care trebuia să bat, nu era acela singurul om care să audă jalba mea, mai erau şi alţii, mai buni şi mai puternici decât fiara asta, orbită de putere, şi totuşi îngheţasem, simţisem dintr-odată o slăbiciune, ca un om care, în plină noapte, rătăceşte drumul. Şi aceasta era pricina pentru care, într-o clipă de destăinuire, în căutarea unui sprijin, îl legam pe Hasan de mine cu legături de prietenie, cu legături de iubire, mirat de mine însumi şi de această trebuinţă nouă, pe cât de negândită pe atât de puternică. Am izbutit, am făcut lucrul acesta cum nu se poate mai bine, îndemnat de viclenia negândită a neputinţei sincere, cu dorinţa aprigă de a-mi potoli o mare sete, pe care fără îndoială o purtasem în mine de mult, ascunsă şi înăbuşită. Mult timp apoi am ţinut minte clipa aceea şi tulburarea puternică ce pusese stăpânire pe mine. Îl tulburasem şi pe el. Ochii albaştri larg deschişi mă priveau de parcă m-ar recunoaşte, de parcă m-ar

desprinde din nefiinţă, dăruindu-mi trăsături şi chip. Obişnuita-i expresie de veselie batjocoritoare se prefăcuse într-o încordare neliniştită, iar când a început să vorbească, era din nou omul cumpănit şi atent, ce-şi stăpâneşte simţămintele, le ţine în frâu să nu izbucnească cu prea multă putere, ca la cei la care înflăcărarea se stinge uşor. Focul lui era mai trainic, nu era o flacără iute în care ard vorbele fierbinţi. Şi gândul acesta despre el era nou. Nu mai departe decât astăzi, ba chiar adineauri, îl socotisem uşuratic şi gol pe dinăuntru, deşi undeva în sinea mea gândeam cu siguranţă altfel; altminteri de ce aş fi venit tocmai la el când am simţit nevoia unui cuvânt omenesc. Iubirea mea cea nouă, însufleţirea mea, pe care o legasem de el, îi luau apărarea de teama singurătăţii. La urma urmelor, ce are a face, n-are decât să fie şi nesocotit, şi uşuratic, să-şi irosească cum o vrea mintea lui aleasă, dar este un om bun, şi cunoaşte taina de a fi prieten. Eu nu cunosc, el mi-o va dezvălui. Este poate rugăciunea din ajunul marii încercări, talismanul împotriva puterilor răului, descântecul dinaintea pornirii în hagealâcul suferinţei.

Dar niciodată nu ştim ce răsunet va stârni în altul cuvântul care pentru noi are un înţeles foarte lămurit şi răspunde doar unei trebuinţe a noastre. Zgândărisem, se vede, dorinţa lui bine ascunsă de a se amesteca în treburile altora. Parcă abia ar fi aşteptat revărsarea mea de prietenie ca să-mi întindă mâna şi sprijinul. Cuvintele nu-i mai erau de ajuns.

— Îmi pare bine că ai încredere în mine, a spus prevenitor. Am să te ajut, cât îmi va sta în puteri.

Dintr-odată totul înviase în el, pregătindu-se pentru faptă, pentru primejdie. Trebuia oprit.

— Nu cer ajutor. Cred că nu va fi nevoie.

— Ajutorul nu strică niciodată, iar acum va fi mai trebuincios ca oricând. Trebuie să-l scoatem cât mai repede de acolo şi să-l punem la adăpost.

S-a sculat, plin de neastâmpăr, aplecat asupra mi, în ochi îi lucea o lumină ameninţătoare. Oare ce trezisem în

el?

Nu mă aşteptasem nici la propunerea asta şi nici la o asemenea repeziciune a hotărârilor, se vede că până la sfârşitul vieţii voi căuta să cunosc oamenii fără să-i pot cunoaşte vreodată până la capăt, mă vor ului mereu prin faptele lor de neînţeles. Am chibzuit o clipă nedumerit, speriat de această iuţeală, în primejdie de a fi atras într-o treabă urâtă. Am refuzat, fără să spun adevăratul temei, fără să-l ştiu bine, de fapt.

— Atunci ar rămâne vinovat.

— Dar în viaţă! Important e să-l salvăm.

— Eu vreau să salvez mai mult: dreptatea.

— O s-o păţiţi, şi tu, şi el, şi dreptatea.

— Dacă e sortit să fie aşa, atunci aşa să fie, e voinţa Domnului.

Aceste vorbe pline de smerenie puteau fi triste, amare, neajutorate, dar erau sincere. Nimic altceva nu-mi venise să spun. Nu ştiu de ce, dar ele l-au atins, de parcă i-aş fi aruncat în faţă un bulgăre de noroi. Poate pentru că i-am încătuşat avântul, l-am împiedicat să fie mărinimos. Focul a izbucnit undeva în el, altfel decât adineauri, mai deschis, mai apropiat, ochii îi ardeau cu luciri de jar, în obraji îi urcă o roşeaţă aprinsă, îşi prinse mâna dreaptă cu cea stângă, împiedicând-o parcă să se ridice. Rareori mi-a fost dat să văd o tulburare atât de puternică şi o asemenea furie. Aşteptam o răbufnire, o explozie, o înjurătură. Şi totuşi n-a strigat, dar mai bine ar fi făcut-o, vorbea surd, nefiresc de încet, strunindu-şi glasul, devenind dintr-odată atât de frământat încât i se schimbă şi chipul. Pentru prima dată îl auzeam vorbind fierbinte, aşa cum gândea la supărare, nedrămuindu-şi cuvintele grele, nici jignirile. Auzeam uluit:

— O, sărmane derviş! Se întâmplă vreodată să nu gândeşti ca dervişii? Fapta potrivit poruncii, porunca potrivit voinţei Domnului, mântuirea dreptăţii şi a lumii! Cum de nu vă înecaţi cu asemenea vorbe mari! Oare nu se poate face ceva şi după voinţa omului, fără mântuirea lumii? Lasă lumea în plata ei, pentru numele lui

Dumnezeu, o să fie mai fericită fără grija voastră. Fă ceva pentru omul căruia îi ştii numele şi prenumele, şi care din întâmplare îţi mai este şi frate, să nu se prăpădească fără de vină în numele acelei dreptăţi pe care tu o aperi. Dacă moartea fratelui tău ar fi o chezăşie pentru raiul de mâine al celorlalţi, atunci fie, să moară, ar răscumpăra multe nenorociri. Dar nu va fi, totul va rămâne cum a fost.

— Poate că Dumnezeu vrea aşa.

— Nu găseşti altă vorbă, mai omenească?

— Nu găsesc. Şi nici nu-mi trebuie.

S-a dus la fereastră, privind jumătatea de cer boltită deasupra târgului şi a munţilor care îl împrejmuiau, de parcă în luminişul cel nesfârşit şi-ar fi căutat răspunsul sau liniştea, apoi începu să strige la cineva din curte, întrebând dacă a fost potcovit calul, şi poruncindu-i să se grăbească după lăutari.

În zadar – cu greu reuşesc să-l cunosc. De abia zăresc o latură, că se şi iveşte alta, necunoscută, şi nu ştiu care-i cea adevărată.

Când se întoarse, era din nou liniştit, dar fără zâmbetul senin de adineauri.

— Iartă-mă, a spus, încercând să fie vesel, am fost prost şi grosolan. Astea-s purtări de geambaş. Bine că n-am început să înjur.

— N-are a face. Nu-i vorba de asta acum.

— Dar poate că nici nu am dreptate. Poate că felul tău este mai bun. E mai bine să te conduci după măsura cerească, decât după cea obişnuită, de aici. Înfrângerile nu te mai supără, socoteşti întotdeauna cu timpul infinit, justificarea se află în pricini din afara ta. Pierderea proprie e mai puţin grea. Şi durerea. Şi omul. Şi ziua de astăzi. Totul se adaugă duratei – ea e impersonală, uriaşă, greoaie, şi adormită, şi solemnă, şi nepăsătoare. Precum marea: nu poate să plângă nenumăratele morţi care au loc necontenit în ea.

Tăceam. Ce puteam să-i spun? Cuvintele lui pline de zbucium dezvăluiau o nesiguranţă şi o îndoială fără sfârşit. Ce să dezaprob sau să încuviinţez, când nici el nu ştie ce şi

cum? Doar îndoială. Eu nu mă îndoiesc. Cred într-adevăr că voinţa Domnului este legea cea mai înaltă, că veşnicia este măsura faptelor noastre, iar credinţa e mai importantă decât omul. Da, marea există dintotdeauna şi pentru totdeauna, şi nu se poate învolbura pentru fiecare moarte măruntă. A spus-o cu amărăciune, cu alt înţeles, fără s-o creadă. Iar eu aş dori, să mă înalţ până la asemenea gând, chiar şi când e vorba de fericirea mea.

Nu doream să-l lămuresc, n-ar fi înţeles, căci gândeşte altfel decât mine, că nu pot primi eliberarea fratelui meu prin fugă pusă la cale, ori prin mituire, căci mai cred încă în dreptate. Dacă ar fi să ajung să nu mai cred că se mai află dreptate în lume, nu mi-ar mai rămâne decât să-mi pun capăt zilelor sau să mă întorc împotriva acestei lumi, care n-ar mai fi a mea. Hasan ar spune că şi aici gândesc ca un derviş, scufundat orbeşte într-un precept, de aceea nu vorbesc nimic, dar nu ştiu cum ar putea omul să trăiască altfel.

Sau ar putea?

Mă uitam la ramura înmugurită de sub fereastra deschisă. Trebuia să plec.

— E primăvară, am zis.

Parcă el n-ar şti-o. Dar nu ştie aşa ca mine. Nu-mi dădu prin gând că i-ar putea părea ciudată această vorbă a mea. Părea că vrea să curme discuţia şi gândul, dar n-o făcea.

Mi-am amintit cum belşugul alb şi trandafiriu se repeta la nesfârşit, azi-dimineaţă, erau o mulţime de umbre luminoase pe sub pomi, mirosea pământul trezit din somn, iar eu mă gândisem ce frumos ar fi să plec în lume cu traista de derviş în mână, pe drumul soarelui sau pe firul unei ape, a unei poteci, fără vreo altă dorinţă decât să nu fiu niciunde, să nu mă leg de nimic, să văd în fiecare dimineaţă un alt ţinut, să adorm în fiecare noapte în alt culcuş, să nu mai am obligaţii, nici păreri de rău, nici amintiri, să dau frâu liber urii mele, abia după ce plec, când ea nu-şi mai are rostul, şi să străbat lumea ca un străin. Dar nu, nu m-am gândit la asta, am luat drept a

mea dorinţa pe care Hasan a rostit-o adineauri, mi s-a părut atât de frumoasă, atât de eliberatoare, încât mi-am însuşit-o, şi o clipă am crezut că e a mea. Am însemnat-o chiar în mine cu vorbele lui. Se potrivea cu rătăcirea mea de azi-dimineaţă, şi mi-am apropiat-o acum, ca şi cum ar fi fost cu adevărat a mea. Deşi n-a fost, ştiu, sigur că n-a fost.

I-am povestit lui Hasan de întâlnirea cu băiatul, după umilinţa la care m-a supus muselimul.

— De ce l-ai chemat? întrebă Hasan râzând.

— Părea ager la minte.

— Ţi-era greu, fugeai de suferinţă, voiai să uiţi cum seimenii te-au alungat din faţa muselimatului, şi atunci, cu sufletul apăsat de povară, vezi un băiat ager şi te gândeşti la un viitor apărător al credinţei. Este sau nu este?

— Dacă mi-e greu, înseamnă că am încetat să fiu ceea ce sunt?

Dădea din cap, nu ştiam dacă îşi bate joc de mine sau mă compătimeşte.

— Spune că nu, te rog, spune că pentru tine e mai însemnat fratele tău decât orice, spune că le dai dracului pe toate numai să-l scapi pe el, ştii doar că este nevinovat!

— Am să fac tot ce-mi stă în puteri.

— Asta nu-i de ajuns. Hai să facem mai mult!

— Să nu mai vorbim de asta.

— Bine. Cum vrei tu. Aş vrea să nu-ţi pară rău.

Era stăruitor. Nu ştiu de ce voia să se amestece într-o treabă periculoasă şi nesigură, să salveze un om pe care abia dacă-l ştia; părea ciudat şi pentru faptul că asta dezminţea tot ce ştiam despre el. Dar nu minţea, nu era generos doar în vorbe, ştiind că eu sunt hotărât să nu primesc; ar fi făcut-o într-adevăr fără să se codească nicio clipă.

Ar putea crede cineva că am fost mişcat de dorinţa lui de a-mi sări în ajutor, că am primit jertfa lui neobişnuită cu lacrimi în ochi. Dar n-a fost aşa. Nu. La început doream ca propunerea lui să fie mincinoasă, o vorbă goală care nu obligă la faptă. Dar pentru că n-am reuşit s-o reduc la asta, căci sinceritatea lui era neîndoielnică, am simţit furie şi

jignire. Îmi părea nelalocul ei atâta grijă din partea lui, mă sâcâia, căci era nefirească. Depăşea râvna mea, dovedea că nu sunt de-ajuns de îngrijorat, venea cu jertfa lui ca să arate micimea iubirii mele, mă mustra şi mă pedepsea. Mi-a scos sufletul convorbirea asta şi nu doream decât să se isprăvească, nu aveam cum să ne înţelegem. M-a zăpăcit concluzia lui neaşteptată, ce dezvăluia un lucru la care nu mă gândisem şi fără îndoială adevărat; înţelesul a tot ce spusese era însă revoltă. Dibuind această concluzie, m-am închis în mine, ca într-o fortăreaţă asediată de care se loveau în zadar săgeţile. Nu mi-e prieten, sau este un prieten ciudat, care-mi taie rădăcinile, îmi sapă temeliile. Nu poate fi prietenie între oamenii care gândesc deosebit.

Acest simţământ amar (dar care-mi era mai trebuincios decât aerul, decât un leac) m-a ajutat să-l resping mai uşor, şi să încep discuţia grea pe care o tot amânam, dar mă gândeam neîncetat la ea.

Puteam să-l rog şi ca prieten, aveam dreptul, dar gândul meu o apucase pe altă cale, împiedicându-mă s-o fac; puteam să-i spun ce voiam ca pe un mesaj, ce, chipurile, nu mă privea, venit din partea altcuiva, dar atunci mi-ar fi greu să-i spun rugămintea mea, şi totul ar ieşi urât. Aşa e cel mai bine: nu mi-e prieten, asta-i neîndoios, şi am să-i redau cererea altuia, de la care eu aştept un folos. Poate că de aceea nici nu m-am arătat supărat adineauri, ca să nu-l stârnesc împotrivă-mi şi să-mi micşorez putinţa de izbândă.

Am spus înainte de plecare, de parcă mi-aş fi amintit chiar atunci, că am fost la sora lui, poftit de ea (ştiu, a spus, dându-mi astfel de înţeles că trebuie să spun mai mult decât mi-ar fi poate de folos) şi m-a rugat să-i spun că tatăl o să-l dezmoştenească (ştiu şi asta, râse Hasan), şi că cel mai bine ar fi să renunţe singur la moştenire în faţa cadiului, pentru ca ruşinea să fie mai mică.

— A cui ruşine?

— Nu ştiu.

— Nu vreau să renunţ. Să facă ce or vrea.

— Poate că aşa e cel mai bine.

De ce aş ascunde-o, nădăjduisem că mijlocirea în treaba asta urâtă mă va ajuta, pe mine şi pe fratele meu. Când a refuzat, mi s-a părut că e crud şi încăpăţânat, şi mi-a trebuit multă stăpânire ca să-l susţin în hotărârea luată. Era greu, cuvântul îmi ardea gâtlejul ca otrava, dar nu puteam face altfel: nu mi-aş fi iertat-o dacă ar fi înţeles jocul meu. Am pornit-o greşit, am încurcat totul, trebuia să spun simplu, de la om la om, n-ar fi fost nicio ruşine nici dacă m-ar fi refuzat, dar acum am stricat totul.

Prilejul pe care-l aşteptasem se pierdea pentru totdeauna, iar eu stăteam neputincios.

Dar chiar atunci, când îmi pierdusem orice nădejde, şi mă gândeam că vizita asta n-a avut niciun rost el şi-a dat seama:

— Ia stai, dacă renunţ cumva la moştenire, cumnatul meu, cadiul, l-ar putea ajuta pe fratele tău?

— Nu ştiu, nu m-am gândit.

— Hai să facem aşa! Să te ajute, şi am să renunţ la tot. Am să strig şi din minaret, dacă o trebui. De altfel, mi-e totuna, o să mă lase oricum fără o leţcaie.

— Ai putea să-i dai în judecată. Tu eşti primul moştenitor, n-ai făcut de ruşine familia, tatăl vostru este bolnav, e uşor să dovedeşti că face totul silit de cineva.

— Ştiu.

M-am căznit să spun asta, obligându-mă cu greu, pentru a doua oară, să fiu cinstit. Voiam să-i fiu egal, voiam ca mai târziu, când îmi voi aminti de mărinimia lui, să-mi pot spune: am făcut ce trebuia să fac, deşi în paguba mea, dar nu l-am înşelat, l-am lăsat să hotărască singur.

— Ştiu, a spus, dar acum să facem aşa. Şi cumnatul meu se teme de proces, el nu e prost, e numai necinstit. Şi lacom, din fericire. Poate că te va ajuta, căci îi pasă mai mult de avere decât de un pisar mărunt şi necunoscut. Să profităm de viciile oamenilor, dacă nu se poate altfel.

— Eşti prea darnic. Şi nu-ţi pot da în schimb nimic decât recunoştinţa mea.

Râse şi numaidecât îşi micşoră darul:

— Nu dăruiesc mult, oricum ar fi încăput pe mâna lor.

Cui îi arde să umble pe la judecăţi!

Acum în zadar aş încerca să-l abat de la hotărârea luată, nu s-ar mai da bătut. Dar voiam să mă mai joc cu soarta.

I-am mulţumit şi m-am pregătit să-mi iau rămas bun. Mi-a venit la loc buna dispoziţie şi nădejdea, m-a copleşit cu mărinimia-i nechibzuită. Din fericire, a renunţat de bunăvoie, nu mi-a atârnat de gât jertfa lui, nu m-a împovărat cu recunoştinţă şi nu îmi mai e duşman. (Putea ajunge orice în acele zile, nu era nimic sigur, îl vedeam mereu altfel de la o clipă la alta, ca în prima iubire, nesigură, care se poate uşor preface în ură.)

— Păcat că eşti derviş, spuse râzând. Te-aş fi poftit la o petrecere, trebuie să-mi vină nişte prieteni.

Şi adăugă cu şiretenie deschisă:

— Nu ascund, căci mâine vei afla oricum.

— Nu-ţi place ordinea?

— Da, nu-mi place. Ştiu, ai să mă cerţi, dar „voi cu ale voastre, eu cu ale mele”. N-are a face că nu facem bine, totul e să nu facem rău. Iar asta nu-i un rău.

Glumea şi pe seama Coranului, dar fără răutate şi fără ironie. Nu-i plăcea ordinea, nu-i plăceau sfinţii, era nepăsător faţă de toate acestea.

Deodată vocea lui veselă se frânse. Buzele întinse îi înţepeniră într-un cerc strâns, iar chipul, ars de vânturi, fu năpădit de o paloare uşoară. M-am uitat pe fereastră, urmărindu-i privirea: dubrovniceanca cea zveltă şi soţul ei intrau pe poartă.

— Şi ei au venit la petrecere? Cum? Nu, nu.

N-a durat decât o clipă, acea pierdere a stăpânirii de sine, acea tulburare care l-a biruit. Ochii i-au rămas nemişcaţi între deschizăturile largi ale pleoapelor, mâinile i s-au zăpăcit. Numai o clipă, şi totul a trecut, de parcă nici n-ar fi fost. I-a răsărit din nou zâmbetul pe buze şi din nou era sigur de sine, plin de o seninătate blândă, bucuros că i-au venit prietenii. Dar tulburarea tot îl mai stăpânea, deşi la prima vedere părea că se liniştise. Ştiam asta pentru că-mi dădeam seama că nu mă mai vedea, că nu mai existam

pentru el. Nu era neprietenos, privirea-i nu mă ocolea, a spus să mai trec, mi-a amintit să mă duc pe la sora lui, totul părea obişnuit, dar gândul lui nu mai era cu mine: era jos, în curte, alături de femeia care-i venea în vizită. Le-am ieşit în întâmpinare, ne-am întâlnit la intrare, salutând-o, am privit pe furiş şi la repezeală chipul ei, nu mi s-a părut deosebit de frumoasă, de aproape era slabă şi palidă ca după o boală sau o tristeţe, dar nu avea în trăsăturile chipului ceva ce ţi se întipăreşte în minte; am trecut apoi prin norul uşor de parfum şi m-am îndepărtat cu gândul că ceea ce se petrece între ei e fără dezlegare. De aceea a vorbit cu atâta ardoare de femeia din curte şi de cei doi bărbaţi! Oare asta să fie şi durerea lui, oare acesta-i şi drumul lui fără ieşire? Dacă n-ar fi îndrăgostit, totul ar fi mai uşor şi mai simplu, dar paloarea lui bruscă nu înşală. Ea o fi ştiind? O fi ştiind oare soţul ei, latinul cel blajin care s-a înclinat adânc în faţa mea cu zâmbetul plăcut al omului lipsit de răutate, greoi în toate? Desigur că el nu ştie, nu e mistuit de patimă. El n-ar ucide, chiar dacă ar şti. Femeia ştie, femeile ştiu întotdeauna, chiar dacă n-a fost spus nimic, şi mai degrabă vor crede că este, decât că nu este. Ce se petrece între ei, nerostit, sau bolborosit, alături de soţul care-i desparte prin prezenţa lui şi totodată îi încurajează prin lipsa lui de bănuială, gata oricând să depăşească tăcerile lor primejdioase prin taifasuri vesele despre nimicuri. Ce furie a dorinţei gustate dar nepotolite dăinuie între cei doi oameni tineri, ce vrajă hrănită doar cu gândul, care se poate preface într-un delir primejdios? Sau numai Hasan e prins, datorită trupului ei legănat, de trestie mlădioasă, şi seninătăţii molcome a ochilor strălucitori însemnaţi de boală? Oare de asta s-a însingurat, ca să se lase robit pentru totdeauna de o patimă care nu se cheltuieşte şi nu se poate istovi? Se gândeşte la ea, despărţit luni de zile, o întâlneşte când se întoarce, înfrumuseţată de dorinţa drumurilor lui îndepărtate, o soarbe cu ochi însetaţi, ca să o ţină minte şi s-o ia cu el în alte călătorii. Unde se va închide acest cerc în care patima e mereu hrănită şi niciodată nu se

cheltuieşte?

A uitat de mine acum, dacă a putut vreodată să se gândească la mine. Ea m-a alungat, pe mine şi tot restul ce nu este fiinţa ei. Şi dacă o uram în ceasul acela, era pentru că rochia ei de catifea lungă până la glezne, şi gura ei plină de fată, şi vocea adâncă şi alintată erau pentru el mai însemnate decât mine şi decât suferinţa mea. M-a aruncat în nefiinţă, mi-a năruit sprijinul, care de altfel nici n-a existat vreodată, dar mi-ar fi plăcut ca amăgirea să nu fi fost dată în vileag.

Sunt din nou singur.

Poate că e mai bine aşa, nu te aştepţi la niciun ajutor şi nu te temi de trădare. Singur. Am să fac tot ce pot, fără să nădăjduiesc într-un sprijin care nu există, şi atunci va fi al meu tot ce voi reuşi să făptuiesc, şi binele şi răul.

Am trecut pe lângă geamia din colţul străzii lui Hasan, am trecut pe lângă şcoala ce nu se vedea în spatele zidului, am trecut pe strada papugiilor, am ajuns până la blănari, parfumul latinei se risipise, gândul la Hasan se destrăma, păşeam pe lângă prăvăliile meseriaşilor, care-şi vedeau liniştiţi de treabă, păşeam pe tărâmul propriilor mele griji şi al drumului în necunoscut. În necunoscut, de ce? Nu mă îndoiam că voi reuşi, n-aveam voie să mă îndoiesc, căci n-aş fi avut putere să mai fac un pas mai departe. Şi trebuia, era în joc viaţa mea, ba poate chiar ceva şi mai însemnat. Tânjeam după linişte în clipa aceea, umblam cu capul plecat pe lângă prăvălii, mort de oboseală, simţeam mirosul de piei şi de scoarţă de arin. Istovit, priveam bolovanii rotunzi din caldarâmul din faţa mea şi picioarele trecătorilor, istovit, fără pic de vlagă, dornic de o odaie închisă şi de un lung somn de moarte, ca un înecat, ca un om aflat în spatele unei uşi închise, a unor ferestre astupate, ca un bolnav. Dar slăbiciunea, teama în faţa greutăţilor nebănuite, dorinţa de a mă culca şi de a muri, de a mă da bătut şi de a primi soarta aşa cum e n-au voie să mă oprească din drum. Niciun fel de oboseală şi de resemnare nu pot împiedica să-mi împlinesc datoria. Mă

îndemna îndârjirea ţărănească ce a mai rămas în mine şi gândul, de o crudă limpezime, că trebuie să mă apăr. Trebuie. Mergi înainte, apoi mori.

De unde însă frica şi presimţirea nenorocirii ameninţătoare, dacă experienţa mea nu mă putea preveni?

Când am auzit tropotul copitelor pe caldarâm, mi-am ridicat privirea şi am zărit doi seimeni călare, înarmaţi, mergând alături, fără să se sinchisească de cei din calea lor. Pe străduţa îngustă trecătorii se lipeau de uşi şi de pereţi ca să nu-i izbească crupa cailor şi să nu-i atingă scările ascuţite. Călăreau încet, şi lumea avea timp să se ferească, fără niciun cuvânt, aşteptându-i să treacă. Nu voiau să atingă pe nimeni anume, dar nici nu se uitau pe unde trec. Aproape că nici nu vedeau pe nimeni.

M-am gândit dacă să intru în vreo prăvălie şi să-i las să treacă, sau să mă strâng lângă perete, ca toţi ceilalţi. Voi rămâne în stradă, ca toată lumea. Am să-i las să mă umilească, trecerea e îngustă, mă vor agăţa cu scările, îmi vor rupe giubeaua, nici n-am să mă întorc, facă ce or vrea, voi fi şi eu ca toată lumea asta care tace, şi priveşte, şi aşteaptă; ce aşteptau oamenii aceia de pe lângă prăvălii în timp ce seimenii se îndreptau spre mine? Să vadă cum au să mă jignească, sau să audă cum am să strig la ei, cinul şi hainele îmi dau dreptul la asta. Doream şi una, şi alta în clipa aceea; mi s-a părut dintr-odată că e plin de însemnătate, că e hotărâtor ce voi face, m-au tulburat oamenii aceia – or fi de partea mea, sunt împotrivă, sau nu le pasă? Nici asta nu ştiam. N-aveam voie să strig – ar râde semenii de mine şi n-aş izbuti decât să mă fac caraghios, oamenilor nu le va fi milă de mine. Nu las să mă umilească, toţi vor vedea că nu m-am ferit, că sunt neputincios ca şi ei, ba chiar doream ca umilinţa să-mi fie mai mare, să-mi fie mai greu decât celorlalţi. M-am lipit de perete, simţind cu spatele muchiile cărămizilor, cu privirea plecată, fără teamă de umilinţa care mă aştepta. Anume am ales locul cel mai îngust, ba chiar aşteptam cu o plăcere dureroasă să vină, se va auzi, oamenii mă vor compătimi, încep să fiu victimă.

Dar s-a întâmplat ceva ce nu prevăzusem: un seimen a trecut înainte, apoi a venit şi celălalt. Ba chiar m-au şi salutat. La început am fost uimit, faptul m-a găsit nepregătit, toată truda mea fusese zadarnică, şi totul a ieşit oarecum caraghios: şi vitejia mea neputincioasă, şi fereala de prisos lângă perete, şi graba de a primi jignirea. Am plecat, fără să-mi ridic privirea, printre oamenii ce stăteau pe stradă urmărindu-mă în tăcere, păcălit şi ruşinat. Fusesem la un pas de a fi una cu ei, dar seimenii m-au împiedicat, m-au scos din rând cu lumea.

După ce am trecut prin şirul de ochi care mă biciuiau, neîndrăznind să-i privesc, după ce am cotit-o pe altă stradă, unde nu se mai găseau martori ai jertfei mele neizbutite, încordarea începu să slăbească, mă simţeam despovărat, îmi înălţăm privirea spre oameni, dădeam bineţe, răspundeam la salut, calm şi potolit, şi-mi era tot mai limpede ce bine e că s-a terminat aşa. Mi-au arătat stimă şi respect, nu şi-au îngăduit silnicie faţă de mine. Iar eu asta am şi vrut, ba chiar am descântat în sinea mea în timp ce stăteam lângă zid: dacă or trece unul în urma celuilalt, totul va fi bine, tot ce am de gând să fac. Sau poate că nu, poate că la asta m-am gândit mai târziu, după ce trecuseră, căci mai devreme m-aş fi temut, din superstiţie, să leg izbânda dorită de o împrejurare ce nu se putea împlini, de o minune. Dar n-are a face, minunea s-a petrecut, sau poate că nu e o minune, ci un semn şi o dovadă. Cum am putut, laşul de mine, să mă gândesc măcar că am fost aruncat şi nedreptăţit. De ce să fie aşa? Cui i-ar folosi asta? Am rămas ceea ce sunt, dervişul unui ordin de vază, şeicul unei tekii, un apărător vajnic al credinţei. Cum şi de ce să fiu aruncat? Nu doresc, nu vreau, nu pot fi nimic altceva, şi toţi ştiu asta, atunci de ce m-ar împiedica? Totul nu e decât o închipuire a mea, o încâlceală fără rost născocită de mine; nu ştiu de unde vine atâta laşitate, de sute de ori am stat ochi în ochi cu moartea, şi nu m-am temut, iar acum inima mi-e ca de piatră, moartă şi rece. Ce s-a petrecut? În ce s-a prefăcut vitejia noastră? În tresărire ruşinoasă la strigătul

cucuvelei, la un glas mai puternic, în faţa unei vini închipuite. Nu merită să trăieşti aşa. Cândva, treceam înot râul cu sabia în dinţi, înaintam târâş prin stufăriş ascultând întărâtat răsuflarea duşmanului, mă repezeam în buza puştii fără preget, iar acum mă sperii de un seimen puturos! Vai şi amar, s-a petrecut ceva cu noi, s-a întâmplat ceva groaznic, ne-am micşorat fără să băgăm de seamă. Când ne-am pierdut oare, cum de ne-am îngăduit aşa ceva?

Mai dăinuie încă lumina zilei, slabă, obosită, o muşcă de-acum umbrele, dar trebuie să mai dureze măcar atâta cât să nu intru în noapte cu ruşine şi suferinţă. Ştiam încotro merg încă înainte de a fi hotărât să-i fac o vizită. Mă gândeam fără să-mi dau seama la el, sperând că nevasta i-a povestit de convorbirea noastră, ne vom preface amândoi că habar n-avem de nimic, vom păstra pasămite taina, nu vom vorbi despre Hasan, dar chipul meu senin îi va dezvălui totul. Şi chiar de nu i-o fi spus, n-am de ce mă teme. Poate că ar fi fost mai bine să fi trecut întâi pe la dânsa să-i duc vestea învoielii lui Hasan, ca un dar. Aş vorbi apoi mai uşor cu bărbatul ei.

În zadar însă, laşitatea ne-a copleşit, gândim cu laşitate. Vorbeşte în noi, afurisita, chiar şi atunci când ne e ruşine de ea

Am folosit clipa de amărăciune şi m-am hotărât, ca să nu amân pentru niciodată.

De necrezut, dar Aini-efendi m-a primit numaidecât, de parcă m-ar fi aşteptat, nu au trebuit să meargă înaintea mea solii şi solii, deşi pe coridoare se simţea prezenţa ascunsă a oamenilor şi a ochilor.

M-a primit cu bunăvoinţă, cu un salut care nu era nici zgomotos, nici nepăsător, fără să se prefacă nici bucuros, nici uimit, măsurat în toate, cu zâmbet nedesluşit, neîncercând nici să mă sperie nici să mă îmbărbăteze. Asta-i cinstit din partea lui – mi-a trecut prin gând, dar nu mă simţeam la largul meu.

De undeva s-a furişat o pisică, m-a privit cu nişte ochi răi şi galbeni, şi s-a apropiat de el, adulmecându-l. Fără să-

şi ia privirea de la mine, o privire risipită, omul mângâia animalul alintat, care unduia cu desfătare sub mâna lui, frecându-se cu gâtul şi cu şalele de genunchiul lui, apoi i se urcă şi i se încolăci în poală şi începu să toarcă, privindu-mă rău prevestitor cu ochii mijiţi. Acum mă priveau două perechi de ochi, galbeni şi de o prudenţă rece şi unii şi alţii.

Voiam să mă gândesc la nevasta lui, dar nu se arăta ea singură din întuneric, din depărtare, din pricina lui, care stătea ţeapăn la pândă, cu mâinile ascunse, pierdute în mânecile largi, cu faţa străvezie, cu buzele subţiri, cu umerii înguşti; e fragil, limfatic, în venele lui curge apă. Cum or fi nopţile între ei, în casa aceea mare şi surdă?

Stătea cufundat într-o tăcere de nepătruns, fără să se clintească (părea ca un mort ori ca un fachir încremenit prin stăpânire de sine), cu aceeaşi expresie cu care l-am găsit, cu un zâmbet care nu spunea nimic, răstignit înşelător pe gura-i fără buze. Mă obosea zâmbetul acela mai mult decât pe el.

Din când în când, şi de fiecare dată cu totul neaşteptat pentru mine, învia o mână perfidă şi ieşea din mânecă asemeni unui şarpe (ale ei sunt ca nişte păsări), şi ochii lui priveau la cei ai pisicii, de aceeaşi culoare cu ai ei, înhlânziţi doar atunci pentru o clipă.

Nu ştiu cât am stat aşa, s-a lăsat amurgul, apoi întunericul, din poala lui licăreau ochii de fosfor, dar de necrezut, şi ai lui licăreau la fel, sau aşa mi se părea mie, avea patru ochi licăritori, apoi s-au adus lumânări (ca şi în seara aceea, dar nu mă mai gândeam la ea, nu mai puteam), şi a fost şi mai rău, mă neliniştea zâmbetul lui mort, mă speria înfăţişarea lui de mort, mă înspăimânta întunericul din spatele lui şi umbra din perete, mă neliniştea foşnetul încet, de parcă ar fi mişunat şobolani în jurul nostru. Iar cel mai chinuitor din toate era poate faptul că n-a ridicat niciodată vocea, nu şi-a schimbat felul de a vorbi, nu s-a înflăcărat, nu s-a supărat, n-a râs. Vorbele se desprindeau încet de el, galbene, de ceară, străine, şi de fiecare dată mă miram din nou ce bine le

îmbină şi cum le găseşte locul potrivit, căci părea că se vor revărsa, fiind grămădite undeva în scobitura gurii, şi vor porni să curgă fără rânduială. Vorbea stăruitor, răbdător, sigur, nicio clipă n-a stat la îndoială, nu s-a gândit la o altă cale, deşi uneori – rareori – eram de altă părere; atunci se arăta sincer uimit, ca şi cum l-ar fi înşelat auzul, ca şi cum ar fi avut în faţă un nebun, şi continua să însăileze fraze din cărţi, adăugând la vechimea lor de veacuri mucegaiul mortăciunii sale. De ce vorbeşte? mă întrebam neliniştit. Oare îşi închipuie că nu ştiu frazele acestea atât de cunoscute, sau că le-am uitat? Vorbeşte oare locul lui înalt, slujba lui însemnată? Vorbeşte din obişnuinţă, sau pentru a nu spune nimic, sau în bătaie de joc, sau nu are la îndemână alte vorbe în afară de cele învăţate? Sau mă chinuie, ca să mă aducă la nebunie, iar pisica asta este aci ca să-mi scoată la urmă ochii?

Apoi m-am gândit că o fi uitat cu adevărat toate vorbele obişnuite şi lucrul acesta mi se păru îngrozitor: să nu ştii un singur cuvânt al tău, să n-ai un singur gând al tău, să fii surd pentru tot ce-i omenesc, să vorbeşti fără trebuinţă, fără rost, să vorbeşti în faţa mea de parcă n-aş exista, să fii osândit la o vorbire care nu e decât memorie. Iar eu sunt osândit să ascult ceea ce mi-e ştiut.

Sau e nebun? Ori mort? O nălucă? Ori un călău cumplit?

La început nu mi-am dat crezare urechilor, părea cu neputinţă ca omul viu din faţa lui şi întemniţatul viu din fortăreaţă să nu-l poată face să rostească măcar un singur cuvânt adevărat, potrivit cu ceasul acela. Încercasem să-l atrag la vorba omenească, să spună, nu importă ce, despre el, despre mine, dar totul era în zadar, vorbea numai din Coran. Dar vai, vorbea totuşi şi de el, şi de mine şi de celălalt.

Atunci m-am scufundat şi eu în Coran, este al meu cât şi al lui, îl cunosc cât şi el, şi astfel începu înfruntarea cuvintelor vechi de o mie de ani, care le înlocuiră pe cele de acum, ale noastre, făurite de dragul fratelui meu închis. Semănăm cu două cişmele părăsite, ca o risipă de apă

stătută.

Când i-am spus pentru ce am venit, a răspuns cu vorbele din Coran:

— Cei ce cred în Dumnezeu şi în ziua judecăţii de Apoi nu ţin prieteşug cu duşmanii lui Alah şi ai proorocului său, fie ei chiar şi părinţii, fraţii, sau rudele lor.

Am strigat:

— Dar ce a făptuit? Îmi va spune cineva ce a făptuit?

— O drept-credincioşi, nu întrebaţi de lucruri care v-ar împovăra cu griji şi deznădejdi, dacă v-ar fi spuse de-a dreptul.

— Am să-ţi rămân dator până la moarte. Am venit să mi se spună deschis. Şi aşa sunt copleşit de grijă şi deznădejde.

— Cu trufie pre pământ au umblat şi urzeli urâte au urzit.

— De cine vorbeşti? Nu pot crede că vorbeşti de fratele meu. Dumnezeu spune asta despre cei necredincioşi, pe când fratele meu e drept-credincios.

— Vai de cei ce nu cred.

— Am auzit că ar fi fost închis pentru niscai vorbe.

— Nu pot fi nici înţelegeri, nici şoapte tainice între trei, fără ca Dumnezeu să fie al patrulea. Întâlnirile tainice sunt isprava satanei, căci satana vrea să-i întristeze pe cei drept-credincioşi.

— Îmi ştiu bine fratele, nu putea să făptuiască niciun rău!

— Nu fi ajutor şi proptea celor necredincioşi!

— Doar frate mi-e, pentru numele lui Dumnezeu!

— Dacă părinţii voştri, fiii voştri, fraţii voştri, nevestele voastre, familiile voastre vă sunt mai dragi decât Dumnezeu, decât prorocul său şi lupta lui, nu aşteptaţi milă de la Domnul.

— O, drept-credincioşi, păziţi-vă de bănuială şi clevetire, căci clevetirea şi bănuiala sunt pline de păcat

Asta am spus-o eu.

I-am întors-o la fel, tot din Coran, nu mai puteam rămâne la cuvintele obişnuite, ar fi rămas mai puternic

decât mine. Temeiurile lui erau dumnezeieşti, ale mele omeneşti. Nu eram egali. El este mai presus de lucruri, şi foloseşte vorbele toate-făcătorului iar eu încercam să pun necazul meu mărunt pe cântarul obişnuitei dreptăţi omeneşti. M-a silit să-mi măsor pricina cu măsura veşniciei, ca să nu-şi piardă preţul de tot. Nici nu mi-am dat seama atunci că în aceste întinderi ale veşniciei mi-am pierdut fratele.

Dar şi acum el apăra principiile, pe când eu mă apăram pe mine; el liniştit şi sigur, eu frământat, aproape dezlănţuit. Spuneam aceleaşi vorbe, dar vorbeam de lucruri deosebite.

A spus: N-au plâns după cei păcătoşi nici pământul, nici cerul. Iar eu mă gândeam: Vai de om, dacă măsură îi sunt pământul şi cerul. Şi a mai spus: Adevărat vă spun că nefericit va fi acela ce sufletul şi-l va întina. Şi încă: O, Zulkarnein, Iedjudj, Medjudj seamănă tulburare pe pământ.

Iar eu: O, Zulkarnein, Iedjudj şi Medjudj seamănă tulburare pe pământ. Şi: În adevăr, fi-va nefericit cel ce sufletul şi-l va întina. Şi: Pe lângă adevăr mai e şi rătăcire. Şi: Ierte oamenii şi aibă îndurare, căci doară vreţi şi voi ca Dumnezeu să vă ierte. Şi încă: Cu adevărat, omul e un mare silnic, iar cei silnici sunt cel mai departe de adevăr.

Atunci el tăcu o clipă, apoi spuse liniştit, ba chiar zâmbind:

— Vai de tine, vai de tine, şi iar vai de tine!

— Alah este alinarea tuturor, am răspuns pierdut. Atunci ne-am privit unul pe celălalt, eu sfâşiat de tot ce a fost rostit, gândindu-mă că pe frate l-am uitat, iar pe mine m-am împovărat; el netulburat, mângâind coada ridicată a pisicii scârboase care i se gudura la spate. Trebuia să plec, unde era norocul nici să nu fi venit – nimic n-am aflat, cu nimic nu m-am ajutat, doar am rostit vorbe ce nu trebuiau. Căci Coranul e primejdios, dacă legi cuvântul Domnului despre păcătoşi de numele celuia pus să hotărască cine anume sunt păcătoşii. De o mie de ori te căieşti pentru cele spuse, rareori pentru cele nespuse; înţelepciunea asta

o ştiam atunci când n-aveam trebuinţa de ea. Mai bine să fi ascultat numai, şi să fi spus doar singurul lucru însemnat pe care-l aveam de spus, îl pierdusem cu totul din vedere, şi sunt sigur că era însemnat, îl privea şi pe el, şi pe mine, deşi femeia mi-a spus că ţine ascuns de dânsul. Mi-am amintit: doar pentru asta mi-am vândut prietenul.

Şi i-am povestit pe scurt, luptându-mă cu ruşinea ce mă copleşea, cum l-am înduplecat pe Hasan să se lepede de moştenire. Nimic altceva, doar atât. N-am făcut nicio legătură, nici cu mine, nici cu această vizită, nici cu fratele meu. Dar el o va face, n-are încotro, nu va putea să-mi răspundă cu Coranul. Era şi o răutate neagră în această neaşteptată schimbare a vorbei, şi dorinţa înveninată de a-l întina cu propria-i lăcomie.

M-am înşelat iară. Cu nimic n-a arătat că m-a înţeles, nici nu s-a mirat – pe chipul lui nu vedeam nici supărare, nici bucurie, dar în cartea sfântă a găsit răspuns şi pentru asta:

— Slab e cel ce cere, precum slab e şi ce i se cere. Spusa lui putea să însemne orice, sau nimic. Sfârşitul discuţiei, mânie ascunsă, zeflemea. În zadar, este mai tare decât mine. Pare numai un mort, dar nu e mort: nu se clinteşte de la litera legii.

Doi ochi îi licăresc în poală, de sub mână, sunt ai pisicii, nu îndrăznesc să privesc într-ai lui, mă sfredelesc cu gheaţa lacrimilor fosforescente.

Mi-am plecat privirea şi am tăcut, speriat de îndrăzneala mea fără folos şi de refuzul lui rostit de sus.

— Mai treci pe aici, spuse binevoitor. Nu ne prea vedem noi des.

7.

Nu vă-ntristaţi, bucuraţi-vă de raiul ce v-a fost făgăduit

Am ieşit în noapte, picioarele mi le simţeam ca de

lemn, fiori de gheaţă îmi străbăteau vinele, mă copleşise oboseala, căinţa, furia, frica; se strânseseră în mine toată nebunia şi neputinţa, prefăcându-se într-o tulbureală ce-mi înăbuşea cugetul. M-a petrecut cuviincios, până la tindă, lumânările clipeau în mâinile a doi feciori (de unde ştiau că ies?), orbindu-mă cu licărul lor în întunericul prelung, m-a poftit să mai vin, de câte ori poftesc. Poate că mai aştepta să mă întorc, poate că ar trebui să mă întorc, să spun că n-am gândit nimic rău, că sufăr, că sunt tulburat şi neliniştit şi să uite de tot ce am spus. Poate că ar trebui să mă întorc, să-l omor, să-l apuc de gât şi să-l înăbuş. Nici atunci nu i-ar pieri zâmbetul de pe buzele lui palide, şi nici ochii galbeni şi fosforescenţi nu i s-ar stinge în cap.

Îmi frecam una de alta mâinile năduşite, de parcă aş fi luat umezeala pielii sale în palmele mele, le ţineam desfăcute în faţa mea ca să se zvânte după atingerea închipuită, încercam să scap de ea.

Am umblat mult de-a lungul râului, întâlnind trecători rari – oamenii se încuie devreme în case, în noapte rămân numai paznicii, beţivii şi năpăstuiţii.

Totul mă trăgea la tekie, să încui uşa grea şi să rămân singur. Dorinţa era puternică, ca dorul evadării. Dar nu mi-am îngăduit această slăbiciune, o alungam, chinuindu-mă, căci ştiam că această fugă jinduită n-ar fi fost nicicând mai primejdioasă ca acum, m-ar micşora în ochii mei, m-ar face nevrednic, n-aş mai avea niciun respect pentru mine, n-aş putea să mai fac vreodată ceva, aş primi toate loviturile cu capul plecat, aş ajunge un nemernic, un nimic. N-am voie să mă dau bătut. Eu i-am stârnit şi trebuie să rămân în picioare. M-aş nimici până la capăt dacă aş da acum înapoi.

Păşeam pe malul liniştit ascultând clipocitul pârâului şi nădăjduind să mă întorc la tihnă, căci firea şi clocotul ei puternic îl liniştesc pe om poate tocmai fiindcă sunt nepăsătoare faţă de el. Dar pârâul nu m-a ajutat, vuietul din mine s-a dovedit mai puternic.

Nu mă aşteptam să-l întâlnesc pe răzvrătitul Ishak, m-am maturizat din clipa când, în geamie, îmi dorisem

nedesluşit să-l aud. Părerea lui şi sfatul lui astăzi nu mă mai priveau. El îşi are un ţel al lui, şi necazurile le simte aşa cum ai simţi ploaia, sau norii. Pe când eu nu mă gândeam la nişte necazuri anume. Ştiam că tot ce era al meu se afla în primejdie. Totul – asta e foarte vag, dar şi foarte real. Asta înseamnă impas şi pieire, înseamnă părăsirea făgaşului vieţii, iar alt drum nu este, e un simţământ de groază fără nume, din pricina golului surd ce se cască în jurul tău.

Poate cineva depărtat şi necunoscut va citi însemnările mele neobişnuite, şi mă tem că nu va înţelege totul, căci pare-se există cu adevărat un fel anume de a gândi al dervişilor despre ei şi despre această lume, în care tot ce e al nostru atârnă de alţii. Nimeni nu poate fi atât de lipsit de apărare şi fără rost, de nimicit în sinea lui, cum suntem noi, atunci când suntem daţi la o parte. Chiar şi noi greu ne dăm seama de asta până nu ni se întâmplă.

Lângă podeţul de lemn, unde râul face un cot, m-a oprit pazvangiul. Stătea ascuns în umbra unui copac şi îmi şopti să mă ascund şi eu, până vor pleca ei. Nişte tineri aruncau cu pietre în felinarul de lângă drum.

Când sticla felinarului plesni şi lumina gălbuie se stinse, plecară fără grabă.

Pazvangiul privea liniştit în urma lor şi îmi spuse că, de la o vreme, le-a intrat în obicei să strice câte ceva în fiecare seară. Iar el se fereşte, îşi păzeşte capul. A doua zi plătesc oamenii din mahala, nu este drept să plătească el din buzunarul lui. Îl întreb de ce nu-i dă în vileag, zice că nu-i cunoaşte cine sunt. Noapte, depărtare, întuneric, poate omul să-şi vâre sufletul în păcat. Când i-am spus că în locul lui eu nu i-aş cruţa, mi-a răspuns că aşa ar face şi el, dacă ar fi în locul meu. Dar aşa, nu vede, nici n-aude, şi apoi ce ar putea face dacă nu-i decât un funigel: ajunge să sufli ca să piară. Dumnezeu ştie ai cui or fi, sătui şi băuţi cu toţii, îmbrăcaţi şi încălţaţi, nu ştiu nici ce e greul nici ce e necazul, hoinăresc până în zori, umblă după femei, să ierte preacinstita mea faţă, îşi caută beleaua. Fuge de ei cât e noaptea de lungă, se ascunde ca să nu-i întâlnească,

iar dacă-i întâlneşte, le spune: mai duceţi-vă şi în altă parte, iar ei zic: nu vrem, iar el le spune: atunci nu vă duceţi, iar ei îi spun: eşti un bătrân neghiob; ştiu, zice el, tot mai neghiob pe zi ce trece; vrei să te aruncăm în râu, spun ei; nu vreau, zice el. Aşa stau puţin la taifas, iar el se gândeşte cum să scape. Asta-i treaba, zice el, vede omul şi aude de toate. Noaptea-i bună pentru lucruri care se fac pe ascuns, iar el, umblând până în zori, află şi ceea ce nu vrea şi nici nu-l priveşte. Şi ar putea să privească pe mulţi ce vede el, numai că lui nu-i place să trăncănească, mai ales dacă din asta nu iese nimic: de ce să-şi piardă timpul fără rost? Iar el n-are nevoie de lucrurile pe care le află, că nu-s nici de mâncat, nici de băut, dar unora ar putea să le prindă bine. Deşi îi pare ciudat: el ştie, dar nu-l priveşte, iar pe alţii îi priveşte, dar nu ştiu. Bucuria lui e doar să dăruiască ceea ce ştie, să încredinţeze noutăţile aflate celor cărora le pot fi de un folos, în schimbul doar al dragostei şi prieteniei, cât să nu se ducă cu mâinile goale acasă la copilaşi. Vorba vine – prietenie, că multă nu-i pe lume; noaptea nu o vede, iar ziua doarme şi nu ştie. Din toate câte i-a fost dat să afle, nu s-a procopsit cu nimic. Până şi la nevastă-sa a început să se uite chiorâş, nu cumva îi urzeşte vreun rău. Acum, cât o priveşte pe nevastă-sa, el cam întrece măsura şi păcătuieşte cu sufletul, dar sărmana şi-ar da şi lumina ochilor pentru el, dacă ar fi nevoie, zice numai aşa, mai mult spre o pildă.

Ascultam trăncăneala asta vicleană şi maniacă, şiretenia neascunsă a celui care-i spionează pe toţi, gata să vândă tainele oricui, pe mine astea nu mă privesc, dar acum nu mă grăbeam să plec, am rămas îndelung acolo, omorându-ne timpul, şi al meu şi al lui; el dorea să povestească, eu să ascult, n-are a face ce, începuse chiar să mă preocupe felul cum îşi ascunde gândul, ca să-l dezvăluie apoi în întregime, nestatornic în viclenia sa. În cele din urmă mi s-a părut ciudat şi năzuros, e bătrân, are cincizeci, pe puţin, iar bătrânii se plictisesc, sau se tem de singurătate. M-a poftit să cutreier cu el străzile, desigur că n-am văzut niciodată oraşul noaptea târziu, iar omul viu

trebuie să vadă totul, e frumos mai ales în zori, când prin brutării se scot pâinile calde. Putem să ne ducem şi pe strada lui Hasan, dacă vreau, Hasan petrece, a adus şi lăutari, ne vom opri undeva, deoparte şi vom privi, nu este niciun păcat, iar pe deasupra poate să însenineze sufletul oricui, chiar şi al unui derviş. I-a părut rău că nu m-am învoit. Cum vrei, a spus, cum vrei, treaba ta, dar păcat că nu vrei. M-a mirat această invitaţie, părea o glumă grosolană sau o dorinţă copilărească. O să aştepte pe altcineva.

— Bine, du-te, spuse petrecându-mă. Se temea oare de ceva?

A rămas sub o poartă cu streaşină, ferit în întuneric. Ciudată lume, mă gândeam, umblând pe străzile pustii. Totul se schimbă când se lasă întunericul. Pentru păcat n-a fost lăsat un ceas anume, dar timpul lui firesc este noaptea (acum dorm copiii cei mici şi isteţi precum şi cei mari şi tâmpiţi, şi cei care apucă să facă rău în timpul zilei). Şi totdeauna când nu se vede.

Iată, atâta am făptuit şi noi; am ascuns păcatul de lumina zilei şi astfel l-am făcut şi mai mare.

Trec prin oraşul potolit, nu se aude decât cântecul îndepărtat al surlei, uneori se arată doar pentru o clipă o umbră omenească, neliniştită ca un suflet rătăcitor, latră câini prin mahalale, lumina lunii e de plumb, nicio uşă nu s-ar deschide chiar dacă aş scoate un strigăt de moarte: mă opresc greu în clipa asta care curge, totul din mine năzuieşte spre ce a fost sau ce va să fie, dar nu izbutesc să depăşesc graniţele acestei nopţi. Numai că o simt îndepărtată, parcă aş privi de pe deal un ţinut trist; sunt în afara lui, desprins de el, şi totuşi în cuprinsul lui. Mărunt îmi apare totul din această lume, multe naşteri care au loc chiar în clipa asta, mulţi morţi, multe iubiri, multe rele. În lumea mea, căci alta nu există.

În jurul ei sunt umbre şi clarul de lună. În jurul nostru pl curul domol al timpului. În mine o nepăsare sleită de puteri şi o linişte fără viaţă. Nu-i lumină în mine, ca în cei necredincioşi.

Pentru ce păcat neştiut mă pedepseşti, Dumnezeul meu?

Te rog, ascultă ruga mea.

Pace şi mântuire lui Ishak, care nu e în noaptea asta.

Pace şi mântuire lui Ahmed Nurudin şi fratelui său Harun, care se caută în noaptea asta.

Pace şi mântuire tuturor celor pierduţi în această mare tăcere, între cer şi pământ.

Trebuia să rămân cu pazvangiul, să nu rămân singur cu mine însumi şi cu neputinţa mea de a mă împotrivi sau de a mă împăca.

Gol şi plin de o tristă nepăsare. Şi totuşi m-am bucurat când m-am apropiat de tekie. Prin urmare nu sunt nici gol nici nepăsător, căci este bine dacă omul se bucură sau se întristează, n-are a face pentru ce. Şi cum am dibuit fărâma de bucurie (îmi cercetam sufletul şi tot ce se petrecea în el cum cercetează plugarul cerul, norii şi vânturile, ca să vadă cum va fi vremea), m-am simţit mai tare, îmi da puteri crâmpeiul de senin zărit printre nori. El există şi când nu-l vedem, există şi când îl punem la îndoială.

Când am păşit pe uliţa mea îngustă, care m-a îmbrăţişat ca o rudă apropiată, din umbra tekiei s-a desprins un om, i-am zărit numai capul în razele lunii, de parcă ar fi ieşit din apă, sau şi-ar fi lăsat trupul în altă parte. M-a salutat, străduindu-se să fie prietenos, crezând de bună seamă că m-a speriat.

— Ai întârziat. Te aştept cam de multişor.

Tăceam, nu ştiam ce ar trebui să spun sau să întreb. Chipul lui îmi părea cunoscut, deşi nu-mi aminteam să-l fi văzut vreodată, cunoscut într-un fel anume, ca atunci când observăm vreo trăsătură deosebită a chipului, vreo expresie, vreo însuşire, cândva, la cineva, apoi o uităm pentru că n-a fost însemnată.

Am privit spre tekie, liniştită şi moartă în lumina lunii şi, în timp ce mă întorceam spre el, îi şi uitasem înfăţişarea. M-am întors din nou, străduindu-mă să-mi întipăresc chipul lui, dar în zadar, se pierdea din memorie

de cum nu-l mai priveam, uimitor de şters.

A băgat de seamă privirile mele nedumerite şi s-a grăbit să spună:

— M-au trimis nişte prieteni.

— Ce prieteni?

— Nişte prieteni. Am crezut că nici n-ai să mai vii în seara asta, la tekie n-au ştiut să-mi spună nimic. Ai zăbovit mult pe undeva.

— Am umblat pe străzi.

— Singur?

— Am fost singur, până acum. Şi am fost mulţumit. A râs, cuviincios, binevoitor.

— Înţeleg, cum să nu!

Are chipul turtit, parcă-s două palme despărţite printr-un nas, o gură mare şi puternică, întinsă într-un zâmbet senin, ochii-i vioi mă privesc cu atenţie. Parcă ar fi deosebit de încântat că ne-am întâlnit, şi-l bucură tot ce spun sau ce fac. Înfăţişarea lui ar putea fi plăcută, dacă n-ar fi noapte şi dacă n-am fi fost singuri. Nu mi-e teamă de acest om, nu-i pic de frică în mine. Nu mă tem nici chiar de silnicie. Numai că mă simt cam ciudat, se face strâmt în jurul meu. Sunt nerăbdător.

— Bine, prietene, spune, ce vrei, sau lasă-mă să trec.

— Ai umblat pe străzi şi ţi-ai pierdut timpul, iar acum dintr-odată zor nevoie.

Am încercat să trec, dar s-a aşezat în faţa mea.

— Aşteaptă. Uite ce am vrut.

Arată încurcat, de parcă ar căuta cuvinte potrivite, sau ar fi stingherit că mă împiedică să trec. Dar nu se codeşte totuşi s-o facă.

— Mă faci să şovăi, îmi vine greu să vorbesc acum. Nici nu ştiu cum să încep.

— Ai aşteptat mult, puteai să te gândeşti. Râse vesel:

— Ai dreptate. Nu-i uşor cu dumneata. Iată dar. Totuşi, poate că e mai bine să intrăm în tekie.

— Bine. Poftim.

— Totuna-i, putem şi aici. Solia e scurtă. De la cine crezi că vine?

— Mie nu-mi trimite nimeni solii, iar prietenii îmi spun singuri ce doresc. Dumneata ori îţi baţi joc, ori vrei să mă superi.

— Asta-i bună! Chiar că sunteţi caraghioşi, dumneavoastră, oamenii învăţaţi. Ce-i dacă glumesc? Nu putem şi noi să vorbim ca oamenii! Ascultă, dar. Prietenii îţi trimit vorbă să fii cu băgare de seamă ce faci.

— Îmi vine să cred că ai greşit omul, îmi închipui că nu ştii cu cine vorbeşti.

— N-am greşit, şi ştiu cu cine stau de vorbă. Să fii cu băgare de seamă. Prea te repezi, ar putea să fie primejdios. Pentru dumneata, adică. De ce să-ţi pui o vină în cârcă, mai ales dacă nimeni nu se ia de dumneata. De ce să-ţi cauţi singur necazul cu lumânarea, nu-i aşa?

Deci, ameninţare. Voit umilitoare, pusă în gura acestei străji necioplite, care mai şi petrece pe cont propriu, dându-mi sfaturi. Acuma îi par interesant ca o lighioană rară, prinsă în capcană, chiar ţine un pic la mine: aş putea să-i aduc o bucurie.

— Bine, am spus potolindu-mi mânia, căci nu voiam să o arăt în faţa insului. Spune-le prietenilor dumitale…

— Şi ai dumitale.

— Spune-le acestor prieteni că le mulţumesc pentru solie, dar că ar fi putut şi singuri să-mi spună asta. Iar pentru tot ce fac eu, voi răspunde în faţa lui Dumnezeu şi a cugetului meu. Ai să ţii minte?

— Cum să nu? Dar mă gândesc că s-ar putea să răspunzi şi în faţa altcuiva. În faţa lui Dumnezeu e uşor: e iertător. Iar în faţa cugetului şi mai uşor: o să-i strecori mii de justificări. Dar când te vei pomeni în menghină, sus în cetate, o să fie mai greu. Mai ales când te ştii vinovat.

— Nu sunt vinovat de nimic.

— Asta n-o fi chiar aşa cum zici. Cine nu are nicio vină, spune adevărul. Uite, vine Hasan, geambaşul, la tekie sau nu? Vine. Vorbiţi tot felul de lucruri? vorbiţi. Pe urmă…

— Cum de nu ţi-e ruşine?

— Nu mi-e ruşine, efendi. Pe urmă, n-ai ascuns dumneata în grădina tekiei un fugar? Da, l-ai ascuns. A

fugit? Da, a fugit! Şi cine l-a ajutat să fugă?

— Am chemat străjerii.

— Prea târziu i-ai chemat. cât despre alte vinovăţii să nu mai vorbim. Iar dumneata spui: n-am nicio vină. Dar la urma urmei, te-a întrebat cineva de toate astea? Nu te-a întrebat nimeni. Aşa că asta-ţi spun: lasă-te de belele. Iar dacă nu vrei, treaba dumitale, nu-i aşa? Treaba mea e să-ţi spun.

— Asta-i tot?

— Dar ce vrei să mai fie? Unuia cu scaun la cap şi asta i-ar fi prea de ajuns. Iar dacă o mai fi nevoie, o să se mai găsească şi altele, n-ai nicio grijă. Toţi întreabă aşa la început: asta-i tot? Pe urmă nu mai întreabă. Şi mie-mi plac oamenii curajoşi, dar unde sunt ei? La câţiva ani doar unul dacă se găseşte mai ţanţoş. Unul dintre atâţia. Îţi vine să scuipi pe lumea asta! Uite aşa. Să nu spui pe urmă: n-am ştiut. Acum ştii.

Tot mă mai privea cu aceeaşi preocupare ca şi la început, dar acum, că-şi terminase treaba, dorea să vadă ce a făptuit, dacă mi-a băgat frica în oase.

A izbutit să mă neliniştească, dar frică nu simţeam. A biruit-o furia din pricina procedeului urât şi a jignirii aduse. Încolţise în mine chiar şi un soi de sfidare, şi dorinţa de a nu mă lăsa, stârnită de gândul de o clipă că vor să mă împiedice în ceea ce am dreptul să fac. Asta înseamnă însă că nu sunt siguri, şi că le e teamă. Căci, dacă n-ar fi aşa, de ce m-ar mai preveni? Ar face ce vor, fără să le pese ce vorbesc şi ce fac eu. Asta mi-a întărit siguranţa lăuntrică, pe care o am de mult, că reprezint ceva aici, în acest loc, în ordinul din oare fac parte, că n-am trecut prin viaţă nevăzut şi necunoscut. Nu sunt chiar atât de proşti, ştiu că ar fi în paguba lor să mă atace, s-ar da în vileag că nu respectă pe nimeni, nici pe cei mai cinstiţi, nici pe cei mai devotaţi, asta însă nu vor, nu le vine la socoteală.

Mă gândeam mergând spre tekie, cu dârzenie crescândă, că poate chiar e bine că mi l-au trimis pe acest om: au arătat că se tem, iar prin jignire mi-au întărit

hotărârea. Dar ştiam că nu trebuie să-i las să unelteasc mult timp împotriva mea, trebuie să ajung înaintea lor la acel care poate să hotărască totul. Dacă n-ar fi noapte, m-aş duce chiar în clipa asta. M-a bucurat hotărârea luată de a nu mai aştepta, de a nu mă lăsa pradă tristeţii şi nădejdii neputincioase, de a face ce-mi stă în putinţă. Nu trebuie să mai umblu pe străzi ca un lunatic, cu voinţa sleită, ca un schilod. Omul nu este ceea ce gândeşte, ci ceea ce făptuieşte.

Dar când am închis poarta grea de stejar şi am tras zăvorul, când m-am pomenit în siguranţă în grădina tekiei, m-a cuprins deodată, împotriva oricărei logici, împotriva oricărei aşteptări, căci aici totul era al meu şi totul mă apăra, o nelinişte grea, neaşteptată, aproape fără nicio trecere, de parcă deschizând şi închizând uşa, trăgând zăvorul, şi cercetându-l dacă s-a aşezat în lăcaşul lui de lemn, aş fi pierdut gândul care-mi susţinea curajul. A dispărut, zvâcnind în noapte ca o pasăre sălbatică, şi a apărut neliniştea, asemănătoare cu frica, abia atunci, cu întârziere nu ştiu de ce; nu îndrăzneam să caut cauzele, poate că tocmai de aceste cauze mi-era teamă şi le lăsam în întuneric, nedesluşite, dar ştiind că există. M-a inundat un gând, ca un val de fierbinţeală, m-a izbit, cred că aşa vine damblaua, ca o strălucire dureroasă, mi s-a dezvăluit ca un tunet adânc şi surd: încep să mă împresoare.

Nu mi-am dat seama nici atunci, nici mult timp după aceea că gândul omului este un val nesigur, pe care-l ridică sau îl potoleşte vântul schimbător al fricii sau al dorinţei.

Singurul lucru pe care-l ştiam, pe care îl aflam din nou, căci îl uitasem, era că presimţirea este primul sol al nenorocirii.

Dar şi în ceasul acela mi-era limpede că nu trebuie să mă predau. Mâine, dis-de-dimineaţă, voi întări stăvilarul din faţa acestui şuvoi, pe care îl şi aud vuind.

N-am să mă dau bătut.

Să mi se usuce mâinile, să-mi amuţească gura, să-mi rămână sufletul pustiit, dacă nu voi face tot ce e de datoria

unui om să facă.

Iar Dumnezeu să hotărască.

Dis-de-dimineaţă mi-am îndeplinit toate îndatoririle sfinte, poate cu mai multă vioiciune decât altă dată, prefirând emoţie în mişcările şi vorbele cunoscute, amintindu-mi de frământarea de aseară, gândindu-mă la însemnătatea treburilor care mă aşteaptă, ca înaintea unei bătălii hotărâtoare, fără să stau o clipă la îndoială dacă trebuie să pornesc sau nu. În luptă poţi să te alegi cu răni, poţi să şi mori, şi de aceea ruga este mai fierbinte ca oricând, dar întoarcere nu există, de aceea jurământul şi blestemul cu care aseară îmi întâmpinasem şovăiala au fost de prisos. Mi-am amintit, totul era într-adevăr ca înaintea bătăliei, atunci. Aseară am făcut baie după ce m-am întors, m-am gândit că poate apa o să mă liniştească, am făcut baie şi azi-dimineaţă. Am luat o cămaşă curată, proaspătă, albă ca zăpada. Ca şi atunci. Numai că în acea bătălie am pornit cu alţii, în rânduri mai tari decât granitul, cu sabia goală în mână, cu o bucurie fierbinte în ochi. Acum pornesc singur, o vremuri dragi de demult, în giubeaua neagră în care mi se împleticesc picioarele, eu mâinile goale şi căzute, cu teamă în suflet.

Dar pornesc. Trebuie.

Am trecut pe la Hasan. Nu aveam prea mult timp, mă îmboldea nerăbdarea, totuşi am trecut, nu puteam pleca fără să-l văd, altminteri mi s-ar părea că am scăpat un lucru deosebit de însemnat. Deşi nu ştiu la ce bun, dar făceam şi asta; nu mă putea ajuta, nu-mi putea da niciun sfat. Poate fiindcă-mi era cel mai apropiat, deşi nici el nu-mi e cu adevărat apropiat. Aducea puţin a farmece, a apărare de deochi: seninătatea lui mi-ar putea aduce noroc.

Nu era acasă. Am bătut mult cu ciocanul la uşă, credeam că doarme, şi când m-am gândit să plec, poarta mi-a deschis-o tot femeia aceea mărunţică, ferindu-şi din nou obrazul, şi potrivindu-şi părul, ciudat de tulburată. A explicat, grăbindu-se şi poticnindu-se în vorbă, că Hasan nu este acasă, a plecat aseară şi nu s-a întors încă, soţul ei

s-a dus să-l caute şi acum ei stau şi îi aşteaptă pe amândoi. Ea şi el îi aşteaptă pe cei doi, încuiaţi, tulburaţi, mulţumiţi că necazul altuia le-a adus o clipă de fericire.

Îi spusesem şi lui hafiz-Muhamed unde mă duc, să văd ce părere are. Nu mi-aş fi schimbat hotărârea orice ar fi spus, dar aşteptam să mă încurajeze. S-a arătat grijuliu, de parcă eu aş fi fost bolnav şi nu el. Trebuie să te duci, a spus. Păcat că n-ai făcut asta mai devreme. Datoria noastră este să ajutăm şi pe un necunoscut, darmite pe fratele nostru bun. Şi nu te sfii, nu faci niciun rău. Aşa a spus, sincer şi tulburat, dar vorbele lui nu m-au îmbărbătat prea mult, căci mă aşteptam la ele. Un om bun va spune totdeauna la fel, şi asta nu-i o părere, ci o simplă compătimire. Hasan nu-i acasă. Niciodată nu-s de găsit cei pe care-i căutăm.

Trecând pe lângă brutărie, am simţit mirosul pâinii calde, şi mi-am amintit că de ieri nu mâncasem nimic. Pazvangiul a vorbit aseară de pâine. Şi pe el trebuie să-l găsesc, chiar astăzi. Cum de n-am priceput că voia să-mi destăinuiască ceva? Nu numai despre omul care mă aştepta cu ameninţarea. A vrut aproape cu de-a sila să mă ţină lângă el, ca să mă facă să-l descos. Dar eu am fost surd şi orb.

Apoi m-am silit să mă gândesc la nevasta cadiului, voi intra din nou în casa aceea tăcută, şi la Hasan, ce a făcut aseară şi unde s-a dus, şi la tata, să-l înştiinţez de îndată ce se va isprăvi tot necazul, şi la noaptea trecută, lungă şi fără somn, şi la nenumărate alte nimicuri – nimeni n-a curăţat tufele de trandafiri din grădina tekiei, îi vor năpădi mărăcinii, copiii lui Mustafa tot mai des vin în faţa tekiei, femeia îi alungă de acasă ca să nu o stânjenească, iar Mustafa bombăne şi le duce de mâncare, o să râdă lumea de noi, au şi început să le spună „copiii dervişilor”, dar n-am inimă să-i alung şi să-i opresc să mai vină, şi la câte şi mai câte, numai să nu mă gândesc la convorbirea cu muftiul. Nu pentru că n-aş şti ce să spun, ci pentru că după aceea nu mai există nimic. Până la sentinţă se poate nădăjdui orice, după aceea nu-i decât sentinţa. Dacă-i

bună, nu mai e nevoie de nădejde, dacă-i rea, nu face nici să te gândeşti.

Casa muftiului e pe deal, singuratică, într-o grădină împrejmuită cu zid înalt. Niciodată n-am intrat înăuntru. Pare-se că n-o voi face nici acum.

Straja de la intrare îmi spuse că muftiul nu este acasă. E plecat din oraş.

— Când se întoarce?

— Nu ştiu.

— Unde-i plecat?

— Nu ştiu.

— Cine ştie?

— Nu ştiu.

Poftim, toată frica mi-a fost zadarnică. Nădejdea se prelungeşte, dar e tot mai firavă. Poate că în curând nici nu-mi va mai fi de trebuinţă.

Nu ştiam ce să fac. Dacă plec de aici, cu greu voi ajunge până la muftiu, şi poate prea târziu, dacă oi mai ajunge. Unde o fi plecat? La care din casele lui? Pe care moşie? Ugosko? Ugijesic? Gor? Tihovice? În câmpie? Pe lac? La râu? Fugea adesea, şi de toate, de căldură, de frig, de ceaţă, de umezeală, de oameni.

Unde o fi acuma? Numai aici puteam afla.

— Nu ştiu ce să fac, m-am plâns străjii. Muftiul mi-a trimis vorbă să vin, aveam o treabă însemnată. Trebuie să-l găsesc.

Straja a dat din umeri, repetând astfel acel singur cuvânt pe care-l ştia. Iar eu nu puteam pleca cu niciun chip.

— Trebuie să ştie cineva din casă.

Atunci s-a deschis uşa şi un om uscăţiv, fost soldat, judecând după cicatricile de pe faţă şi după îmbrăcămintea desperecheată pe care o purta, părându-i, se vede, rău s-o arunce, se uită aspru la mine. Până mă justific, sunt un vinovat pentru el.

Şi lui i-am repetat cele spuse străjii.

După chipu-i neîncrezător, mi s-a părut că se îndoieşte de vorbele mele. M-a jignit neîncrederea lui, dar

mai puternică a fost dorinţa să-l fac să-mi dea crezare. M-am vârât în minciună, am fost silit, dar dacă muftiul o va afla, şi are să o afle negreşit, va trebui să-mi cer iertare şi nu dreptate.

— Nu face nimic, am spus, dând să plec.

În clipa aceea am băgat de seamă că faţa aspră a soldatului se schimbă, se îmblânzeşte, se lăţeşte într-un zâmbet. De ce? Atunci l-am recunoscut şi eu pe el. Am făcut o parte din război împreună, numai că el a fost în armată şi înainte şi după mine.

Ne-am bucurat amândoi.

— Te-ai schimbat, spuse vesel, cine să te mai recunoască în hainele astea de derviş! Dar uite că te-am recunoscut!

— Iar tu eşti neschimbat. Puţin mai bătrân, puţin mai slab, dar la fel.

— Chiar la fel nu mai sunt. Au trecut douăzeci de ani. Intră.

Când a închis uşa în urma noastră, a devenit parcă mai nesigur.

— Şi zici că te-a chemat muftiul?

— Trebuie să vorbesc cu dânsul. Straja n-a vrut să-mi spună unde-i plecat.

Grădina era străbătută de un drum alb, curat, presărat cu pietriş mărunt de râu şi tivit cu tufe de cimişir şi de mărgăritar, de un verde gingaş. Cineva a risipit cu pricepere pomi, mesteceni, pini, tufe de trandafir sălbatic, plantând ici un singur copac în mijlocul unui tăpşan, acolo laolaltă un pâlc de copaci, a izbutit un joc care semăna a natură şi o natură care semăna a joacă. Frumuseţea asta înverzită şi înflorită, pe o întindere mare, se arăta ca o minune, mai mult poate la gândul că toate astea au fost făcute doar ca un singur picior să calce iarba verde şi o singură privire să se odihnească pe rămurişul subţire al copacilor. Într-adevăr, pare-se că frumuseţea nu e decât o prisosinţă.

Soldatul îşi coborî vocea. Şi eu la fel. Vorbim aproape în şoaptă în pădurea asta măturată, greblată, îngrijită,

căreia i-a fost luată sălbăticia dar lăsată prospeţimea, în spaţiul acesta tăcut, împrejmuit cu zid, unde până şi furtunile au aripile retezate.

Soldatul se uită în lungul drumului, spre casa albă, ascunsă printre copaci. Mă uit şi eu. Îmi joacă înaintea ochilor, când verdele frunzişului, când sclipirile soarelui, mai iute şi mai molcom – razele soarelui se răsfrâng în geamuri şi se leagănă uşor crengile copacilor.

Pe soldat îl cheamă Kara-Zaim. Acum nu mai e decât o umbră a lui Kara-Zaim cel de odinioară, n-a rămas decât o zdreanţă din tânărul acela neînfricat care pornea cu sabia goală împotriva altei săbii goale, până când o sabie de ulan şi-a deschis drum între coastele lui, pe piept şi pe spate. Până atunci a fost împuns, crestat, tăiat, scurtat, îi lipseau jumătate din urechea stângă şi trei degete de la mâna stângă, chipul îi era brăzdat de cicatrici roşii, care nu se mai ştergeau, celelalte semne şi le ascundea sub haine, şi de fiecare dată se înzdrăvenea uşor şi se întorcea la luptă. Avea sânge vârtos, şi tăieturile adânci în carnea tânără se tămăduiau repede. Dar când l-a străpuns sabia duşmană de ulan, făcându-i gaură prin care a pătruns pentru prima dată înăuntrul lui lumina soarelui, când vârful şi tăişul ei i-au trecut pe unde nu le este drumul, prin plămâni, Kara-Zaim, a căzut leşinat, solii l-au lăsat acolo, când s-au retras, iar sanitarul i-a atins doar în treacăt mâna rece, fugind şi el după armată, cu gândul să spună o rugăciune întru pomenirea lui, când s-o găsi într-un loc mai ferit. Kara-Zaim s-a trezit noaptea, în frig, printre morţi, neputincios şi tăcut ca şi ei. A scăpat cu zile, dar nu mai era bun de armată. Acum e paznic în grădină şi în casă, un nevolnic trăind din milă.

— Îmi merge bine, zise privindu-mă vesel. Mă silesc să privesc liniştit chipul lui brăzdat de tăieturi. Munca nu-i grea. Iar muftiul are încredere în mine. Sunt ca un fel de staroste al străjilor, îi dăscălesc puţin, îi supraveghez, şi cam atât.

— Puteai să fii şi altceva. Comandant de cetate. Ajutor de caimacam. Puteau să-ţi dea şi ţie pământ, cum

au dat la atâţia, să stai la moşioara ta.

— De ce? întrebă el neliniştit. Au vrut să-mi dea, dar n-am primit. Eu sunt mulţumit. Pe locul meu nu poate fi oricine.

Mă durea şi mă jignea că se tot uita temător spre casă, el, viteazul Kara-Zaim de odinioară. Oare şi eu tot aşa ar trebui să privesc, dacă aş lua-o într-acolo? De ce, oare, se teme el, care altă dată de nimic nu se temea?

I-am spus, nevrând să-l jignesc:

— Straşnic ai mai luptat! Dumnezeule mare, ce viteaz ai fost!

Şi îndată m-am căit. De ce să reînvii trecutul? De ce să-l trezeşti din picoteală? N-a uitat, asta nu-i cu putinţă, dar s-a liniştit, s-a potolit, sau poate s-a resemnat; nu trebuie zgândărite rănile care au încetat să sângereze.

Vai, vorbeam şi despre mine.

Acum e prea târziu, am rostit ce nu trebuia.

M-a privit buimac, de ani de zile, desigur, nimeni n-a mai vorbit de trecutul lui, sau a vorbit el însuşi, îndemnându-i pe alţii să spună, să-şi amintească de el cel de altă dată, oare şi amintirea a murit? oare nu mai e în gândul nimănui? Dar poate că nici el nu mai vorbeşte, la ce bun? Sau vorbeşte tot mai mult şi mai cu deznădejde, cu cât trecutul e mai departe, şi nu mai speră să-şi amintească cineva de el. În el e viu totul, în alţii a murit.

Şi iată, un derviş a vorbit despre el, cel de odinioară. Şi încă cum a vorbit! A visat poate ca cineva să-i spună tocmai aceste cuvinte: Dumnezeule mare, ce viteaz ai fost! L-au izbit drept în inimă, desigur, au năvălit în sânge ca un vânt fierbinte, i-au asurzit urechile. Sau a crezut că sunt cuvinte din visele lui, nimeni nu le-a rostit, le-a auzit numai dorul lui. Dar nu! Le-a rostit bătrânul derviş. I-au venit în minte şi le-a rostit.

Mă privi o clipă pierdut, ca un apucat, nu ştiam dacă va sări în sus de fericire, pentru a se prăbuşi apoi frânt pe piatră, sau dacă mă va îmbrăţişa, ca astfel să rămână pe picioarele-i slabe, dacă va izbucni în râs ori în plâns, sau va muri, dar eu nu-l cunoşteam de-ajuns pe viteazul Kara-

Zaim. Mi-am amintit de un viteaz, cum să nu fie şi acum la fel? Numai tremurul vocii îl trădează şi horcăitul uşor din plămânii-i străpunşi, din cauza tulburării:

— Ţii minte? Ţii minte cu adevărat?

— Ţin minte. Totdeauna când mă gândesc la acele timpuri, pe tine te văd.

— Cum mă vezi?

Era o şoaptă scăzută, mă chema din negura vremurilor.

— Într-o lumină, Kara-Zaim. Pe o câmpie întinsă. Singur. Păşeşti liniştit, nu te uiţi înapoi, nu aştepţi pe nimeni. În veşminte albe. Ai mâinile goale până la cot. În mână sabia, iar lumina de pe tăişul ei e poate de la soare. Aidoma vântului care nu poate fi oprit. Aidoma razei de soare care pătrunde peste tot. Toţi ceilalţi s-au oprit, privesc, nu există. Eşti numai tu.

— Nu mergeam aşa.

— Aşa-i amintirea mea. S-a şters poate ce a fost şi numai asta a rămas.

— E frumos. Mai frumos decât aievea. Sau nu. Într-o lumină, zici. Pe o câmpie întinsă.

Şopteşte vrăjit, iar apoi se uită la mine, îşi caută chipul în vorbele mele, gloria lui de altă dată pe buzele mele.

Îşi închipuie că înalţ un cântec în cinstea vitejiei sale, dar eu îl compătimesc.

Şi nu mai pot îndura.

— Mă bucur că te-am văzut, spun, luându-mi rămas bun.

— Stai.

Îi vine greu să mă lase să plec, eu sunt omul mult dorit care ştie, eu sunt martor că amintirile nu mor, eu sunt dovada că în el nu-i totul numai o umbră, amintirea mea este despăgubirea pentru uitarea cea lungă, răsplată pentru aşteptare.

Aceleaşi cuvinte, două simţăminte deosebite. Şi al meu şi al lui au aceeaşi rădăcină, dar pentru el e fericire ceea ce pentru mine e întristare. N-are a face, şi fericirea,

şi întristarea sunt bătrâne de o mie de ani. Şi mai mult chiar. Nu merită să te mai omori cu asta.

— Trebuie să plec.

— Stai. Muftiul e aici, în casă. Intră, dacă ai ceva însemnat. Spune-i că eu te-am lăsat. Sau nu. Spune că el te-a chemat.

— Nu m-a chemat. Am venit singur.

— Ştiu. Dar spune-i aşa: ai trimis vorbă să vin. Are atâtea treburi, n-o să-şi amintească. Iar dacă va întreba de mine, şi dacă o să-ţi vină bine, spune ce ştii. Ce ştii de demult.

Am crezut că muftiul nu e acasă şi mi-a părut rău, dar m-am resemnat. Aproape că m-am simţit uşurat că trebuie să amân pe mai târziu. Dar acum totul s-a schimbat dintr-odată, şi ceea ce am dorit, trebuie să se i-tâmple. Eram încurcat şi nepregătit. Nu m-a mirat rugămintea lui Kara-Zaim, îmi părea rău doar că s-a răzgândit atât de repede să fie el cel care să mă sprijine. Având în faţa ochilor imaginea aceea, în lumină, în luptă vitejească, s-a oferit să-mi fie ocrotitor. Dar a dat înapoi în aceeaşi clipă, de cum şi-a amintit că toate astea nu erau decât trecut îndepărtat. Se aprinsese, dar în aceeaşi clipă se şi prefăcuse în scrum. Pe chipu-i crestat mai jucau încă fericirea pentru cele ce au fost şi nesiguranţa temătoare pentru ceea ce este acum. Oare în el se ciocneau veşnic cele două timpuri, deosebite în toate, dar nedespărţite; nu poate scăpa de niciunul din ele?

În timp ce şuşotea cu un bărbat la intrarea casei, mă gândeam tulbure, văicărindu-mă în sinea mea, că am pierdut bietul lui ajutor, că nesiguranţa mea este la fel de mare ca şi a lui. Aşteptam ajutor unul de la celălalt, neîncrezându-ne prea mult în noi înşine. Încercam să întovărăşim două neputinţe, ca să iasă o umbră de nădejde. Nădejdea lui a rămas, dar făcea tot atât cât şi a mea, era la pământ.

Când insul ieşi din casă şi cu glas scăzut îi spuse ceva lui Kara-Zaim, el mă chemă cu mâna: te-am ajutat vino! Şi fără o vorbă mă îndrumă spre intrare, dar acum asta

însemna: intră, poate că o să fie bine. De toate astea îmi dădeam seama însă în treacăt, nesigur; tot atât de nedesluşit am văzut şi lămâiul sfrijit din faţa casei, şi un palmier şi mai sfrijit, abia scăpat din iarna noastră grea, picotind acum în soarele primăverii ca un bolnav. Nu-mi amintesc nici pe unde am trecut, nici câţi oameni m-au urmărit din ochi, fiind îngrijorat de primul cuvânt pe care va trebui să-l rostesc. Primul cuvânt. Ca o armă, ca un scut. Totul depinde de el, nu pentru că ar lămuri ceva, ci pentru că mi-aş putea pierde curajul dacă va fi nepotrivit; s-ar putea să sune caraghios şi să fiu apoi judecat după el. Am încercat în sinea mea cuvinte neînchipuit de multe, e de necrezut câte se îmbulzeau să fie ele primele. Părea că în creier s-a stricat ceva, părea ca după un cutremur care a răvăşit totul, lăsând doar năuceală şi pustiu. În timp ce mergeam prin coridorul acela, care a rămas întunecos şi nedesluşit în amintirea mea, mi-au trecut fel de fel de lucruri prin cap, de la rugăminţi solemne şi până la înjurături. Nici nu pot scrie câte gânduri au vrut să iasă la lumină la acea primă întâlnire, la acea primă întrevedere. A fost o nebunie greu de lămurit, atât părea de neînţeles ce puteam eu, ce putea creierul meu dezlănţuit să născocească atunci, bătându-şi joc de tot ce era raţiune. Parcă însuşi satana s-ar fi cuibărit în mine, şoptindu-mi vorbe atât de nedemne şi de respingătoare, fapte atât de caraghioase şi de netrebnice, că eram de-a dreptul uluit. Cum de m-a găsit chiar în ceasul acesta, când aveam nevoie de cea mai mare stăpânire de sine? Dar el vine tocmai atunci când nu-l aştepţi, şi când ţi-e mai greu. Căci a gândi cum gândeam eu, om aşezat şi liniştit, să mă apropii de muftiu şi să-i spun că-i o capră de Antiohia, nu era cu putinţă decât din îndemnul păcătos al satanei. Piei, necuratule! spuneam, stârnindu-l şi mai mult.

Mă zăpăciseră şi plantele acelea de la miazăzi, palmierul şi lămâiul, aşezate în mormintele lor de scândură, în faţa casei. Ştiam că muftiul e din Antiohia, şi că nu cunoaşte limba noastră, dar unde e Antiohia aceea, în ce ţară, şi ce limbă se vorbeşte acolo, nu-mi venea de loc

în minte.

Din fericire, n-a fost nevoie de primul cuvânt, n-a fost nevoie să spun nimic, n-a fost nevoie să fac nimic.

În odaia în care am fost poftit, muftiul juca şah cu cineva pe care nu-l mai văzusem niciodată. Mai bine zis, jocul se terminase, sau se întrerupsese numai, la început nu ştiam ce se întâmplă. Nici nu mă privea; necunoscutul, bolnăvicios de gras, cu un zâmbet obosit, răbdător şi supus, accepta orice, întorcându-şi cu stăruinţă capul spre mine, ca să abată atenţia muftiului de la el. Cred că în sinea lui îmi ura reuşită în toate – numai muftiul să mă bage în seamă.

Dar muftiul n-a văzut multă vreme că intrasem în odaie (deşi cu siguranţă că dăduse încuviinţarea să fiu adus), nici n-a răspuns la salutul meu.

Toată iarna a lâncezit în odăile sale, din cale afară de încălzite, speriat de frigul cumplit care înşira ţurţuri mari de un arşin pe la streşini; le privea de bună seamă uluit, chinuit, gălbejit ca şi plantele lui din ţările calde, ce abia au mai apucat primăvara. Întors cu spatele la fereastră, cu dulamă pe umeri, se încălzea la soare, veştejit, ursuz.

Amândoi graşi, năpădiţi de osânză, palizi, ofiliţi de aerul din casă, păreau că au stat toată iarna la masa asta neagră din lemn de abanos, aplecaţi deasupra pieselor de şah din fildeş.

La început mânios, dar pe urmă tot mai palid, tot mai ursuz, muftiul boscorodea, pe când celălalt se străduia să-l împace. Părea ciudat felul cum muftiul pune întrebări, cum argumentează, cum răspunde. Cu greu izbuteam să desluşesc câte ceva.

— Ceva nu-i în regulă.

— Văd.

— Tu nu vezi nimic.

— Ceva nu-i în regulă.

— Tot timpul am stat mai bine.

— Ştiu.

— Ce vezi?

— Undeva am făcut o mutare greşită.

— Cum de pierd atunci?
— Nu-mi dau seama de loc.
— Cred că ai făcut vreo mutare greşită.
— Cred că am făcut o mutare greşită.
— De unde-i calul tău aici?
— Aşa, aci e greşeala. Nu puteam să-l pun în locul acela.
— Atunci, şah.
— Aşa. A venit şeicul, uite.
— De ce nu eşti atent? Nu pot să văd nici eu totul.
— De obicei nu mi se întâmplă aşa ceva.
— Dacă calul e aici, eu îl iau, nu-i aşa? Eu îl iau.
— Şi mat.
— Care şeic?
Omul arătă din fericire spre mine şi muftiul se întoarse. Avea obrazul cenuşiu-galben, fleşcăit, eu cearcăne grele. Mă întrebă:
— Joci şah?
— Nu cine ştie ce.
— Ce vrei?
— M-ai poftit să vin. Am cerut să stau de vorbă cu domnia ta.
— Te-am poftit? Da? Când? Cum e afară?
— Soare. Cald.
— Şi astă-iarnă se spunea tot aşa: nu-i frig. Toate iernile sunt aşa aspre?
— Aproape toate.
— Cumplită ţară.
— Omul se deprinde.
— Plicticoasă ţară. Joci şah?
Omul cel gras intră în vorbă, încet:
— Nu joacă, a spus.
— Dar ce vrea?
— Are o rugăminte.
— Cine e dânsul?
Am spus cine sunt, şi că sunt la ananghie, şi în căutare de dreptate, şi că nu mi-o va face nimeni, dacă el nu o va face.

Muftiul s-a uitat la omul din faţa sa, fără să-şi ascundă plictiseala, aproape cu deznădejde.

— Unde am greşit?

Se ridică, uitându-se în dreapta şi în stânga, căutând parcă unde ar putea fugi, apoi începu să umble prin odaie, păşind cu băgare de seamă pe dârele de lumină. Apoi se opri, căzu pe gânduri, privindu-mă mohorât:

— Am vorbit despre asta cu mulla din Ţarigrad. Îmi plăcea să stau cu el de vorbă uneori, nu pentru că era om deştept, oamenii deştepţi pot fi foarte plicticoşi, ci pentru că ştia să spună câte un lucru neaşteptat, ceva ce uimeşte şi te trezeşte – înţelegi, Malik, dar cred că nu înţelegi! – ceva ce-ţi pare că merită să fie ascultat şi discutat. Spunea: Ştiinţa omenească este neînsemnată. De aceea omul deştept nu trăieşte din ceea ce ştie. Dar altceva voiam… Despre ce vorbeam?

— Despre mulla din Ţarigrad, zise Malik.

— Nu. Despre dreptate. Noi credem – spunea o dată mulla – că ştim ce-i aia dreptate. Dar nimic nu e mai nelămurit. Poate fi lege, răzbunare, neştiinţă, nedreptate. Totul depinde de punctul de vedere. Eu am răspuns…

Continuă să umble, tăcut, apoi deodată se moleşi, mi s-a părut că există undeva în el un arc care-l pune în mişcare, îi învie cuvântul şi trupul, iar când arcul se opreşte, amorţeşte şi el, îl cuprinde lâncezeala.

Nu m-a poftit să stau jos, nu-l privea ce voiam să spun, şi nu mi-a mai rămas decât să vorbesc ori să plec. Altfel puteam şi eu să mă prefac în Malik, să ajung o a doua umbră a muftiului, de prisos ca, şi prima. M-am hotărât să vorbesc.

— Am venit cu o rugăminte.

— Sunt obosit.

— Poate că te-ar interesa.

— Crezi?

— Am să-ncerc. Vorbeai de dreptate. Dreptatea e aidoma sănătăţii, te gândeşti la ea abia când nu o mai ai, şi într-adevăr e nelămurită, dar poate mai mult ca orice ea este dorinţa de a opri nedreptatea, iar lucrul ăsta este

foarte lămurit. Fiecare nedreptate e la fel, dar fiecăruia i se pare că cea mai mare este aceea care i s-a făcut lui. Iar dacă i se pare, aşa şi este, căci nimeni nu poate gândi cu capul altuia.

Arcul muftiului s-a încordat din nou. M-a privit uimit, ochii lui stinşi s-au oprit asupră-mi cu oarecare recunoştinţă, de ajuns ca să-mi dea curaj. Îi trezisem atenţia. Ceea ce am şi vrut: el însuşi m-a îndemnat cu povestea sa stâlcită despre mulla din Ţarigrad. Dar mi-am dat seama curând că este mult mai uşor să te joci cu cuvintele spunând generalităţi, decât acele lucruri care sunt ale tale şi nu ale tuturor.

— Interesant, spuse muftiul în aşteptare, iar Malik mă privi cu respect. Interesant. Dar pot oare mai mulţi oameni să gândească acelaşi gând? Şi atunci, gândesc oare cu capul altuia?

— Două gânduri omeneşti adevărate nu sunt niciodată la fel, aşa cum nici două palme nu sunt leite.

— Ce înseamnă gând omenesc adevărat?

— Cel care de obicei nu se împărtăşeşte nimănui.

— Frumos spus. Poate neadevărat, dar frumos spus. Şi mai departe?

— Aş vrea să vorbesc de necazul meu. Am zis că-mi pare cel mai mare, căci este al meu. Şi mi-ar fi plăcut să fie al altcuiva, şi de-ar fi fost aşa, nu m-aş grăbi să-l aflu, cum mă grăbesc acuma să-l spun.

Voiam ca de la cugetări mai largi să trec la ce mă durea pe mine, cât timp îl mai ţinea arcul şi ochii îi sunt cât de cât vii; căci mi-era teamă de o nouă moleşeală – vorbele mele vor zbura zadarnic în jurul lui.

Îmi era tot mai limpede: pe el îl chinuia plictisul, şi lâncezeala. Îl înfăşură ca un giulgiu, îl învăluia ca o pâclă, îl copleşea ca lutul, îl înconjura ca văzduhul, îi intra în sânge, în răsuflare, în minte; venea din el şi din toate câte îl înconjurau, din lucruri, din spaţiu, din cer, se împrăştia ca un fum otrăvit. Urma să mă dau bătut şi eu, sau să lupt împotriva lor.

Nu mint, dacă aş fi ştiut că pot împrăştia ceaţa

mlaştinii dinlăuntrul lui, mi-aş fi sumecat poalele giubelei şi aş fi dansat dansul buricului, aş fi făcut orice, lucruri care unui om cu mintea întreagă nici nu i-ar fi dat prin gând. Poate că atenţia lui, înainte de a scădea, ar fi făcut ca mâna galbenă şi molatică să scrie cele patru cuvinte hotărâtoare: sloboziţi pe întemniţatul Harun. Fără să ştie măcar ce a scris şi fără să-şi mai amintească vreodată. Aş fi făcut totul, zic, orice nebunie, orice neruşinare, fără să fi roşit pe urmă, ba m-aş fi gândit chiar cu mândrie cum am biruit o nepăsare grea ca moartea de dragul unui om viu, al fratelui meu. Dar nu cutezam să schimb jocul, am văzut că l-a trezit pentru o clipă doar o scamatorie a duhului, ca haşişul, şi trebuia să-i dau şi mai mult, ca să nu se cufunde într-o nemişcare şi mai grea.

A fost cea mai ciudată luptă de care auzisem vreodată, împotriva amorţelii din el, a voinţei lui paralizate, a scârbei lui de viaţă. Luptă grea şi chinuitoare pentru că trebuia dusă cu mijloace nefireşti, răsturnând gândul în fel şi chip, împerechind simţăminte ce nu se potriveau, siluind cuvintele. Şi mă temeam, încă cum mă temeam, că atenţia lui va muri în clipa în care voi înceta jocul şi voi trece la scopul adevărat, pentru care le şi făceam pe toate astea. Eram nevoit să plutesc deasupra sensului adevărat, apropiindu-mă de el şi ascunzându-l, căci simţurile lui s-ar putea închide de la sine, de cum l-ar simţi.

Din fericire, nu era prefăcut, era străveziu: arăta totul, pe chipul lui se vedea totul, şi plăcerea şi dezgustul. De aceea îmi potriveam gândul meu înfrigurat după umbrele şi luminile chipului său, bucurându-mă că am acest semn diriguitor, căci s-ar fi putut să nu existe nici el.

Totul din el mă îndemna: uimeşte-mă, trezeşte-mă, încălzeşte-mă, şi eu îl uimeam, îl trezeam, îl încălzeam, dând o bătălie deznădăjduită ca să menţin în viaţă un muribund, mereu înspăimântat că n-am să izbutesc, şi toată nădejdea mea era în el. M-am muncit, mi-am întors mintea pe dos, răscolind cu înfrigurare prin toate cotloanele fiinţei mele, ca să găsesc sămânţă de drac în

mine: luptam cu un mort ca să nu mai fie încă unul, şi am răsuflat o clipă doar, când s-a aşezat, cu un pic de interes şi vioiciune pe faţa-i fleşcăită, când şi nădejdea mea a prins aripi.

— Am un frate – aiuram neştiind dacă asta-i de ajuns. Dar dacă nu mă grăbesc să-ţi spun, s-ar putea să spun mai târziu că l-am avut, iar am şi am avut e acelaşi lucru eu am şi nu am. Şi aici poate să hotărască o străfulgerare de bună sau de rea voinţă din partea cuiva. Mi-e frate, nu pentru că l-am vrut, căci dacă l-aş fi vrut, eu l-aş fi făcut, şi atunci nu mi-ar mai fi fost frate, şi nu ştiu nici dacă tata l-a vrut, dar când s-a împerecheat cu mama din desfătarea aceea a lor, din acel nimic pentru mine, s-a înfiripat legătura şi îndatorirea care se numeşte fiu şi frate. Fie că e alinarea dorită sau necazul obişnuit, Dumnezeu îl leagă de noi fără să ne întrebe, lipsindu-ne de toate plăcerile lui şi împovărându-ne cu toate necazurile şi nenorocirile lui, şi după cum ştie luminata minte a domniei tale, necazurile sunt mult mai dese decât plăcerile, aşa că am putea spune că un frate e nenorocirea pe care ne-o trimite Dumnezeu, şi de aceea o primim ca pe voinţa şi hotărârea Domnului, mulţumindu-i pentru tot. Uite aşa îi mulţumesc lui Dumnezeu pentru nenorocire, şi aş fi vrut mai mult ca el să fie fratele domniei tale, şi să-i mulţumesc pentru fericirea că eu te ascult pe domnia-ta, cum dumneata mă asculţi pe mine, şi să nu-mi pese. Dar pentru că nu poate fi fratele domniei tale, căci este al meu, iar eu nu pot fi domnia ta, căci Dumnezeu a vrut să nu fiu decât un derviş nevrednic, să fim ceea ce suntem: eu cu rugămintea, iar domnia-ta cu hotărârea. Sau mai bine: eu cu povestirea, iar domnia-ta cu ascultarea. Domniei-tale îţi vine mai greu, ştiu, căci domnia-ta nu eşti obligat, pe când eu sunt.

L-am trezit, a înviat, priveşte, ascultă, înţelege, primeşte! Nu este nevoie de dansul buricului, sunt de ajuns vorbe goale, lasă-le să zboare precum vântul, să facă tumbe aidoma maimuţelor, să roiască bezmetice printre razele soarelui de primăvară şi umbrele odăii, iată că s-a liniştit pe scaun, ascultă, aşteaptă.

— Şi mai departe? spuse destul de vioi.

Şi prima lui umbră se holbează la mine, se miră, poate învaţă. Nu-l văd bine căci nu-mi pasă de el. Mă uit la chipul muftiului.

Mai e o nădejde, frate Harun.

— Şi iată, am un frate, sau îl am numai pe jumătate: eu îi pomenesc numele, dar el stă închis în fortăreaţă. Jumătate din viaţa lui e aici, iar cealaltă jumătate acolo, sus. Dacă pierde jumătatea asta, s-ar putea s-o piardă şi pe aia.

— Care jumătate?

— Pe care o mai ţin eu, povestind.

— În care cetate?

— În cetate, la marginea oraşului.

— N-are a face, continuă.

— În fortăreaţă sunt închişi oamenii răi, hoţii, răufăcătorii, haiducii, duşmanii sultanului. Uneori. Dar cel mai adesea nişte proşti. Pentru că îşi închipuie că nu sunt vinovaţi, iar lucrul acesta omul nu-l poate şti niciodată. Se apucă mereu să facă dreptate, iar asta nu-i treaba lor, nici nu-i pune cineva să facă asta. Pentru că sunt mândri de nebunia lor, sunt uşor de prins, şi de aceea sunt foarte mulţi. Din asta s-ar putea înţelege că în libertate sunt numai cei deştepţi, dar nu este aşa: rămân şi cei nebuni, dacă ştiu să-şi ascundă nebunia. Şi nu rămân cei deştepţi, dacă-şi arată deşteptăciunea. Mai rămân şi cei care au dreptul să fie cum le place. Fratele meu a fost un nimeni şi un nimic, un om fericit, nici deştept, ca să se teamă cineva de el, nici nebun, ca să nu se ştie ce are de gând să facă, prea laş ca să fie haiduc, prea naiv ca să fie rău, prea leneş ca să fie duşmanul cuiva. Într-un cuvânt, înţelepciunea divină a rânduit ca oamenii să-i dea bună ziua fără să-l cinstească, să-i recunoască valoarea fără să-i ceară să le-o arate.

— De ce a fost închis?

— Pentru că nu l-a ascultat pe părintele său.

— Curios.

— Tata este un om simplu, munceşte cât poate,

plăteşte cât este silit, nu-l priveşte nimic decât ploaia, norii, soarele, omizile, buruza cartofului, neghina grâului, tăciunele porumbului şi liniştea familiei. Pentru că este un om foarte obişnuit, dintr-o bucată, precum o lingură de lemn, sau o strachină de tei, sau brăzdarul plugului, nu s-a lăsat de deprinderea netrebuincioasă a părinţilor de a spune ceea ce părinţii spun mereu, iar copiii n-ascultă niciodată. L-a sfătuit să nu plece de acasă, pământul va cădea în paragină, iar oraşele sunt strâmte, locui puţin şi guri multe, posibilităţi puţine, iar dorinţi multe, vom începe să ne nimicim unii pe alţii pentru o bucată mai mare de pâine. Fratele nu i-a dat ascultare. Atunci tata i-a spus: ţine minte, nenorocirea e că la noi fiecare crede că nu este la locul potrivit, şi fiecare este potrivnicul fiecăruia; oamenii îi dispreţuiesc pe cei ce nu răzbesc, şi-i urăsc pe cei ce ajung mai sus decât ei; deprinde-te cu dispreţul dacă doreşti linişte, sau cu ura dacă primeşti lupta. Dar nu te avânta în luptă dacă nu eşti sigur că-ţi vei doborî potrivnicul. Nu arăta cu degetul necinstea altuia dacă nu eşti de ajuns de tare ca să nu trebuiască s-o dovedeşti. Nici asta n-a ascultat. Acum tata are motiv să se bucure şi să spună: aşa păţesc fiii neascultători.

Vorbind, am văzut cu groază cum se stinge pâlpâirea plăpândă din ochii muftiului, privirea îi devine grea şi obosită, iar pe faţa lui apare ceva pierdut. A întrebat, abia deschizându-şi gura:

— Cine n-a fost ascultător?

O, Dumnezeule, mare! Păşesc necontenit, dar sunt tot mai departe. Cum mă apropii de ţintă, el se sperie. Cum încerc să folosesc ceea ce am clădit, el dărâmă totul. Truda mea e fără de sfârşit!

M-am repezit, orbeşte. Poate a mai rămas în el măcar o scânteie de viaţă, altfel n-ar fi întrebat. Am ajuns plicticos, l-am obosit filosofând, totul încetase a mai fi un joc şi se prefăcuse în batjocură, amărăciunea m-a făcut să pierd măsura şi spusele mele sună prea serios. Simţeam cum ameţesc: te rog, mai aşteaptă puţin, nu te stinge măcar o clipă încă.

Se stinge ultima rază de soare, iar eu sunt într-un pustiu îngheţat, în faţa mea e o noapte lungă de moarte. Şi nu îndrăznesc nici măcar să strig.

Mi-am pierdut siguranţa, a pierit uşurinţa cu care amestecam cuvintele, simţeam că n-o să-şi mai ia zborul, nu vor mai fâlfâi din aripi, se vor târî pe pământ precum şopârlele.

Doar un mănunchi de vorbe smintite, Doamne, trebuie să-mi dai, lupt pentru o viaţă! mă rugam deznădăjduit, dar ruga n-a ajutat. M-a paralizat nereuşita, o vedeam pe chipul lui.

Unde începi să dispari, frate Harun?

Tot ce-am mai spus în continuare a fost în zadar, de prisos. Am fost nevoit să-mi dezvălui ţelul.

Pe muftiu îl îneca tot mai mult plictiseala, se scufunda tot mai rău într-o băltoacă de nesimţire moartă. De la el va începe moartea lumii.

Malik dormea cu capul în piept.

— Sunt ostenit, spuse muftiul, înspăimântat, aproape cât şi mine. Sunt ostenit. Du-te acuma.

— N-am isprăvit.

— Du-te acuma.

— Porunceşte să-i dea drumul.

— Cui să dea drumul?

— Fratelui meu.

— Vino mâine. Sau spune-i lui Malik. Mâine. Malik se trezi, speriat:

— Ce s-a întâmplat?

— Doamne, ce plictiseală.

— Vrei să jucăm şah?

— Nimic nu s-a întâmplat.

Răspundea anapoda, sărind peste întrebări, reţinând ca prin minune vreun cuvânt la care venea mai târziu răspunsul, astfel că totul părea fără rost.

A ieşit fără să ne arunce o privire, strivit, poate a şi uitat că sunt aici. Dar poate că şi fugea.

Nu am reuşit să birui plictiseala. Ne-a copleşit pe amândoi, abia aşteptam să plec. Dacă aş fi ştiut cum e, nici

n-aş fi îndrăznit să încerc.

Malik mi-a aruncat o privire ucigătoare şi, ţopăind, şi-a urnit trupul greoi, grăbindu-se după muftiu.

— A spus să viu mâine.

— Eu nu ştiu nimic. Uf, m-ai nenorocit.

Aşa, acum s-a isprăvit. Poate că trebuia totuşi să-l apuc de amândouă urechile, sau să-l lovesc cu nodul degetului în fruntea galbenă. Şi din nou nu ştiam unde este Antiohia, nici în ce limbă am vorbit. Tot timpul mi se păruse că stau în cap, că atârn între podele şi candelabre, că ţin tavanul în spate, pierdut, tâmpit de lâncezeala lui şi de dorinţa mea de a o birui. Ciudată limbă am vorbit, într-adevăr, dar în zadar. Poate şi mâine va fi în zadar, căci mă va descuraja dinainte nereuşita de azi. Trebuie să viu, deşi îmi vor tremura genunchii, şi n-am să ştiu nu numai unde este Antiohia – afurisită să fie! dar nici cum îl cheamă pe fiul mamei mele. Ne vom chinui din nou ca doi bătrâni în a doua noapte conjugală, după prima care s-a sfârşit în mod jalnic, numai că totul va fi acum mai scurt, căci nu vom nădăjdui prea mult nici eu nici el.

Acum nu am încotro să mă grăbesc. Mâna cea galbenă şi greoaie n-a scris într-o clipă de vioiciune: să fie eliberat întemniţatul Harun.

Oare din pricina asta întemniţatul Harun se scufunda într-un întuneric şi mai adânc?

Am ieşit, m-au scos, m-au îmbrâncit afară, iar în faţa casei mă aştepta uitat Kara-Zaim. Oamenii nu-şi amintesc de el după douăzeci de ani, eu l-am uitat după o oră. Numai el nu uită, asta e.

— Ai stat mult, zice, privindu-mă curios.

— Oare bătăliile durează mai puţin?

— Cei oare vin ies de obicei mai repede. Şi ies de obicei tulburaţi.

— Eu sunt tulburat?

— N-aş zice.

Ochiul lui Kara-Zaim nu e tocmai ager. Fie cum spune el.

— Am vorbit despre toate.

— Dar despre mine?

— A zis să vin mâine.

— Aşa. Va să zică, mâine.

Şi din nou păşeam pe poteca curată din pietre de râu. Şi vom păşi din nou, mâine.

Credeam că n-o să am putere să vorbesc cu Zaim, că nici nu voi auzi ce-mi va spune, dar auzeam, şi răspundeam, deşi totul era răvăşit în mine, deşi tot mai stăteam cu capul în jos, îndreptându-mă încetul cu încetul, sigur că totul va arăta şi mai ciudat când îmi voi veni în fire. Va semăna cu o beţie, cu un vis urât, am să cred că am călcat pe farmece, şi că nimic n-a fost în fapt.

Zaim nu ştie ce se petrece în mine, el crede că am reuşit.

— Asta-i bine – zice – că te cheamă mâine. Înseamnă că i-ai plăcut, înseamnă că i-ai intrat în voie.

Nu prea eşti isteţ, nici prea iscusit la vorbă nu eşti, bunul meu Zaim. Da, i-am plăcut, grozav, când a ieşit abia mai răsufla, iar cazna o s-o continuăm mâine.

Zaim se uită încurcat la mine, căutându-şi cuvintele:

— Uite, aş vrea să te rog şi eu ceva.

Oare se uită şi el la faţa mea, dacă nu se stinge de la vorbele lui? îl îmbărbătez, fără chef, amintindu-mi:

— Spune, Kara-Zaim. Curaj. Te frământă ceva.

Aşa ar fi trebuit să-mi spună celălalt, mie, adineauri.

— Nu, nimic nu mă frământă. Dar aici nu se ştie cine sunt, oamenii cred că-s aşa bolnav şi prăpădit dintotdeauna. Nu zic de muftiu, ci de ăialalţi.

— S-a întâmplat ceva?

— Nu s-a întâmplat nimic. Zic că nu mai sunt bun pentru slujbă.

— Te dau afară?

— Asta e, mă dau afară. Aşa că mă gândeam dacă ai putea să-i spui muftiului să mă lase. Nu mai sunt bun de armată, dar să păzesc uşa, asta pot mai bine decât alţii. Primesc o sută de groşi pe an…

— Muftiul primeşte douăsprezece mii.

— Alta-i muftiul. Şi zic, dacă e prea mult o sută de

groşi, să fie mai puţin, să fie optzeci. Să fie şi şaptezeci. Ce, e mult şaptezeci de groşi pe an? Uite, asta am vrut.

Şaptezeci de groşi pe an, dacă e să judecăm, nu e mult. Eu zic că n-ai să te îngraşi de cei şaptezeci de groşi, frate Zaim, tu care ai greşit grozav că n-ai murit la timp. Dar iartă-mă că nu pot să te compătimesc, m-am luptat mult cu năluca şi sunt deşălat tot, niciun os nu îmi mai este la locul său.

— Nu eşti bun de armată, am spus fără să mă gândesc la nimic, dar arma poţi s-o ţii. Iataganul poţi să-l ţii. Cât ai cere ca să eliberăm un om nevinovat? E închis fără nicio vină, n-a făcut nimic. Ai primi pentru o sută de groşi?

S-a zăpăcit.

— Nu ştiu dacă mă ispiteşti, sau vorbeşti de ceva adevărat.

— Răspunde-mi.

— Nu-i uşor de răspuns. Când eram adevăratul Kara-Zaim, n-aş fi luat nimic. Iar acum, dacă-i un lucru cinstit... O sută de groşi?

— Două sute.

— Două sute de groşi? Doamne Dumnezeule! Trei ani aş putea trăi cu două sute de groşi. Un om nevinovat, zici? Unde e?

— În fortăreaţă.

— Va să zică, două sute de groşi. Şi un om nevinovat, în fortăreaţă. N-aş putea.

— Acum douăzeci de ani ai fi primit? Chiar de ar fi fost în fortăreaţă? Numai să fie nevinovat, închis fără vină?

— Aş fi primit.

— Iar acum nu?

— Acum nu.

— Atunci lasă.

— Ai vorbit serios sau în glumă?

— În glumă. Am vrut să văd cât te-ai schimbat.

— Păi, m-am schimbat. Iar dacă m-or da afară, să te caut?

— Dacă te-or da afară, îţi găsesc eu loc.

— Îţi mulţumesc, n-am să uit. Totuşi, vorbeşte mâine cu muftiul.

Ţinea să rămână cu orice preţ pe poteca asta albă care duce de la poartă până la casă. Umbra însemnătăţii muftiului cădea şi asupra lui, neînsemnatul; desigur i se părea că de aici este mult mai aproape de viteazul luptător de odinioară, decât ar fi din brutărie sau de la grebla de grădinar. Iar pentru el asta-i mai presus de orice.

L-am întâlnit în aceeaşi zi, către seară, în cea mai grea clipă, când mă îndreptam spre poarta morţii, a răsărit din ceaţă, a căzut din cer în faţa mea, pe un drum unde nu avea niciun rost să ne întâlnim, nici noi, nici chipurile noastre, nici simţămintele noastre. Al meu nu ştiu cum era, al lui strălucea de bucurie. Răsuflarea-i astmatică era biruitoare.

— Rămân, a spus încântat. Nu mă dă afară. Va să zică, rămân. M-au întrebat ce am vorbit cu tine, şi le-am povestit. M-au dus la Malik, şi din nou am povestit. Despre lumină şi despre câmpul de luptă, şi cum mi-ai oferit două sute de groşi, şi celelalte, dacă o să rămân fără serviciu. Malik a râs: om de treabă, zice, asta despre tine, şi eu tot aşa: da, zic, de treabă, şi aşa, va să zică, nu mai trebuie să vorbeşti nimic mâine.

— Bine.

Nici nu ştia că l-am ajutat.

Trecutul ar trebui ucis cu fiecare zi ce se stinge. Ar trebui şters, ca să nu doară. Atunci ar fi mai uşor de suportat ziua de azi, nu s-ar mai măsura cu cele ce nu mai sunt. Aşa se amestecă nălucile cu viaţa şi nu mai există nici amintire curată, nici viaţă curată. Se prigonesc şi se nimicesc una pe alta fără încetare.

8.

Doamne, nu am pe nimeni, în afară de tine şi de fratele meu.

L-am căutat pe Hasan, după aceea, de câteva ori, dar în zadar. L-a căutat şi slujitorul lui cel mai vârstnic, şi a aflat că e la închisoare, împreună cu prietenii lui. Au ieşit aseară din casă, pe la miezul nopţii, şi în mahalaua Frenk au snopit în bătaie nişte tineri, nu pare să fi scăpat unul teafăr. Dar băieţii aceia erau de vină, ei au atacat primii, şi acuma stau cu prişniţe reci, cu vânătăi, iar Hasan cu ai lui zace la închisoare. Aşa se isprăvesc întotdeauna chefurile la Hasan: sunt închişi atât el cât şi musafirii, chiar atunci când nu sunt vinovaţi, şi li se dă drumul, după ce plătesc, iar ei nu-şi amintesc dacă sunt vinovaţi, şi de obicei sunt. O să le dea drumul şi acum, dar li se cere mult, căci vânătăile sunt grele, iar tinerii din familii bune. Dar Hasan nu vrea să dea atât, ţipă că-i pare rău că n-a dat mai tare, şi că o va face când o ieşi, căci asemenea lepădături şi asemenea neobrăzaţi nu se află pe tot pământul. Iar slujitorul va duce banii, lui Hasan nu-i pasă de bani, ci de sfidare, dar ce sfidare o mai fi şi asta, să zaci la puşcărie? E drept că nu sunt în temniţă, nici în beci, ci doar aşa, într-o odaie, totuşi, afară-i soare, iar acolo întuneric, e greu să stai şi un ceas, dacă eşti nevoit, darmite mai mult.

Are să-i spună că l-am căutat, şi o să vină numaidecât la mine, cum s-o schimba şi o face baie, pentru că îşi îngălează hainele de fiecare dată şi se umple de păduchi, de trebuie să se dezbrace din curte, ca să nu aducă în casă vreo gânganie spurcată. Iar eu să stau la tekie dacă am ceva treabă cu el, să nu ne căutăm ca doi proşti, iar dacă nu-i nimic însemnat, atunci n-are a face, ne-om găsi când ne-om găsi. Dar poate că ar fi şi mai bine ca Hasan să tragă întâi un pui de somn, căci n-a închis ochii de ieri dimineaţă, deşi poate să nu doarmă trei zile şi trei nopţi, dar tot atât poate să şi doarmă, îl trezeşti doar să înghită ceva, aşa în neştire, apoi îi dă drumul mai departe, ca dobitoacele. Doamne iartă-mă. Orice s-ar zice, nu-i altu’ pe lume ca el!

Nu l-am căutat fără pricină, nici din dorinţa de a mă linişti şi îmbărbăta. Nu ştiu cum mi-a venit asemenea gând, de fapt nici nu era al meu, ci al lui Hasan, iar eu mi

l-am însuşit şi acum voiam eu să-l lămuresc să-l ducem la îndeplinire. Am încercat cu Kara-Zaim şi am dat înapoi când el n-a primit, dar cred că gândul încolţise mai înainte, când am văzut cum se stinge chipul muftiului, cum este în zadar tot ce fac şi ce vorbesc. Trebuie răpit Harun, trebuie mituiţi paznicii ca să-l lase să fugă, trebuie trimis în altă ţară, ca să mi-l mai vadă nimeni, niciodată. Numai aşa va scăpa din beciurile temniţei: scălâmbăielile mele n-au să-l ajute. Cu Hasan şi Ishak orice ar fi cu putinţă. Cu Ishak orice ar fi cu putinţă. Poate că Hasan ştie unde stă ascuns, iar Ishak nu s-ar da în lături, Ishak nu e bolnav de amintiri, precum Kara-Zaim, pe el nu-l ţin în loc amintirile.

M-a îmbărbătat amintirea acestui răzvrătit, o nevoie nepotolită mă îmboldea să mă mişc, să fac ceva, simţeam o tulburare şi un neastâmpăr sănătos: totul este cu putinţă, totul e la îndemână, iar omul n-are voie să se dea bătut. E greu până te hotărăşti, până atunci toate piedicile par de netrecut, toate greutăţile de nebiruit. Dar când te desprinzi de tine cel nehotărât, când îţi înfrângi nevolnicia, se deschid în faţa ta drumuri nebănuite, şi lumea nu mai este strâmtă nici plină de ameninţări. Puneam la cale fapte îndrăzneţe, descoperind nenumărate posibilităţi de vitejie adevărată, pregăteam viclenii care să răpună orice măsură de prevedere, mişcat şi tulburat tot mai mult, cu cât simţeam mai sigur, în adâncul inimii şi în cutele cele mai ascunse ale creierului, că toate astea nu sunt decât plăsmuire curată. Nu mă gândeam conştient la asta, n-am încălzit făţarnic la inimă două vreri opuse. Aveam un singur gând, şi m-am străduit sincer să găsesc calea cea mai bună de a-mi salva fratele. Cu atât mai sincer şi mai însufleţit, cu cât undeva în adâncul meu, ca o şoaptă nedesluşită din întuneric, ca o teamă despre care nu se vorbeşte şi nu se gândeşte, dar care este mereu acolo, se întărea tot mai mult credinţa că încercarea nu poate izbuti. Şi pe Ishak îl chemam pentru că era de negăsit. Puteam tânji după el din toate puterile sufletului meu, fără minciună, căci dorinţa nu mi se putea împlini. Dorinţa mea deviată mă apăra şi fără vrerea mea, îmi îngăduia cu

mărinimie frumoasa-mi nobleţe, fără s-o înfrâneze: ştia că nu-i nicio primejdie de pe urma ei, că nu se poate preface în faptă. Şi mă ajuta să mă răzbun pentru ruşinea de care m-am acoperit la muftiu.

Dacă ceea ce spun va părea cuiva ciudat, sau chiar de necrezut, aş putea adăuga doar atât, că uneori adevărurile sunt foarte ciudate, iar noi căutăm să ne încredinţăm că nici nu există, căci ne ruşinăm de ele, ca de nişte copii leproşi, cu toate că ele nu sunt din pricina asta nici mai puţin vii, nici mai puţin adevărate. De obicei înfrumuseţăm gândul nostru şi ascundem viperele care se târăsc în noi. Oare într-adevăr nu există dacă le ascundem? Eu nu înfrumuseţez nimic şi nu ascund nimic, vorbesc ca în faţa lui Dumnezeu. Şi mai vreau să spun că nu sunt nici om rău, nici ciudat, ci un om obişnuit, poate chiar mai obişnuit decât mi-ar fi plăcut să fiu, la fel ca cei mai mulţi dintre oameni.

Un cititor fără gând rău mi-ar putea spune: prea întinzi pelteaua, prea mult filosofezi. Am să-i răspund numaidecât: ştiu. Depăn pe larg un gând sărăcăcios, scurgându-l ca pe un ulcior gol din care nicio picătură nu se mai poate prelinge. Dar fac asta anume, ca să amân vorba despre lucrurile care mă mai cutremură şi acum, la câteva luni după toate câte au fost. Dar ocolirea nu ajută. Să evit nu pot, iar să întrerup nu vreau.

Trebuie să mai spun şi asta. L-am găsit pe acel pazvangiu acasă, se sculase de mult, ba chiar se întorsese şi din târg, dar m-a primit ursuz şi încruntat, de parcă abia atunci s-ar fi trezit. Nici urmă din cheful de vorbă de aseară şi din dorinţa de a mă opri lângă el, nici urmă de atenţie şi prietenie. Dorea să scape cât mai repede de mine. S-a supărat când l-am întrebat ce a vrut să-mi spună aseară.

— Tot ce-am avut, am spus. De ce aş fi ascuns ceva?

Să mă fi înşelat oare într-atât? M-am gândit mult la pălăvrăgeala aceea, şi nu atât la cuvinte, cât la înţelesul lor. Ştia ceva despre mine, fără îndoială. I-am pomenit asta, iar el jură pe ce avea mai scump că l-am înţeles

greşit. Noaptea-i noapte, iar ziua-i zi. Cine ştie la ce s-o fi gândit trăncănind vrute şi nevrute, şi cine ştie la ce m-oi fi gândit eu ascultând aceste vrute şi nevrute. Şi acum mi-am vârât în cap ce lui nici prin gând nu-i trecuse. Ce ştie el? Şi ce poate şti un om – se tânguia el acum, cu o voce plângăreaţă – care hoinăreşte toată noaptea, obosit ca un câine, şi abia aşteaptă să se bage în căsuţa lui săracă, sub plapuma lui zdrenţăroasă. Patru suflete hrăneşte, în afară de el însuşi, pe lumea asta păcătoasă, şi-i e destul şi prea destul, ca să mai ducă şi grija altora. Deodată, supărarea l-a mai lăsat şi, neaşteptat de potolit, ba chiar prietenos, mi-a spus că i-ar plăcea mai mult să mă ajute pe mine decât pe oricare altul, se vede că am un necaz, căci altfel nu veneam la el ca să-mi spună ce nu ştie, şi apoi nici măcar nu ştie ce caut. Dacă oi fi ştiind măcar eu lucrul acesta. Să fi auzit eu aseară în vorbele lui ceva ce n-a fost, sau s-a întâmplat ceva cu el?

Am plecat fără să aflu ceva, şi într-adevăr, avusese dreptate, fără să ştiu ce ar fi trebuit să aflu.

După rugăciunea de seară, obosit şi încordat, chinuit de gândul eliberării, acum tot mai greu de pus la cale din pricina piedicilor care se iveau cu duiumul, luându-mi nădejdea încă de pe acum de la ea, am rămas şi fără de ea, chiar de o fi fost mincinoasă, începând să mă împac cu gândul unei noi cazne, mâine, la muftiu. Mă simţeam slab, frânt, istovit de eforturile pe care mi le-am închipuit toată ziua; cred că n-aş fi fost atât de obosit dacă le-aş fi făcut cu adevărat, sau dacă ele m-ar fi aşteptat de acum încolo.

Copiii lui Mustafa au intrat în grădina tekiei. Întâi au jucat arşice pe lespezile din faţa casei, acolo au şi mâncat, apoi au început să se hârjonească, ca nişte căţei. Sărind peste trandafiri, rupând lăcrămioare, smulgând crengile mărului, strigând, râzând, ţipând, plângând, şi mă gândeam că vom fi siliţi într-o bună zi să le lăsăm lor tekia şi grădina şi să ne luăm lumea în cap. Am strigat la ei de câteva ori, apoi l-am chemat pe Mustafa, când a ieşit din casă, şi i-am spus că copiii mă supără, fac prea multă gălăgie.

— Aşteaptă masa de seară, spuse el, fără să mă audă. Am spus mai tare:

— Mă supără. Spune-le să plece.

— Doi sunt ai mei, trei ai ei, dinainte.

I-am arătat cu mâna: alungă-i, că înnebunesc! A înţeles, şi a plecat supărat, bombănind:

— Acu' şi copiii îl supără!

Când gălăgia s-a potolit, m-am uitat în jur, să văd câtă pagubă făcuseră, nădăjduiam să fie mai mare, aş fi vrut să mă-nfurii, ca să scap de gândurile care nu mă lăsau de zile întregi, m-aş fi aşezat sub bolta de viţă, lângă apa sclipitoare încă de soarele care apunea.

Nu ştiu dacă de la pornirea năvalnică de a mă simţi împăcat, ori de la liniştea alinătoare, după ţipetele copiilor, ori de la curgerea domoală a râului, care abia se auzea ca un gâlgâit, încordarea din mine a început să slăbească. S-a făcut simţită o clipă şi foamea, am şi uitat când am mâncat ultima dată. Trebuia să îmbuc ceva, m-ar fi întărit, mi-ar fi abătut gândurile în altă parte, dar acum nu se cade, mă gândeam cu seninătate, Mustafa e furios, am dat copiii afară, şi poate că nu trebuia să fac asta. E adevărat, m-am potolit, îmi tihnea liniştea, şi totuşi îmi părea rău. Nu prea mult, şi asta-i bine, dar e bine şi că-mi pare rău, mă întorc la gânduri obişnuite, la viaţa obişnuită, când omul e un pic bun, un pic rău, totul cu măsură, când credem că totul e destul de plicticos. Poate fi semn rău când omul nu simte că timpul trece greu. La război nu-i plictiseală, nici în nenorocire, nici la necaz. Când e greu, nu-i plictiseală.

Aşa am ajuns în acea stare plăcută când gândul uşor nu se zvârcoleşte, nu se ciocneşte cu sine însuşi, ci alunecă pe coaja lucrurilor, găsind dezlegări uşoare care de fapt nu dezleagă nimic. De fapt nici nu e gândire, ci o visare a gândului, o lăfăială, o lene plăcută a creierului, şi nimic n-ar fi fost mai alinător în clipa aceea. Nu, n-am uitat nimic din ceea ce era marea durere a vieţii mele, o purtam în măruntaiele mele, ca pe un bolovan, sângele o purta în drumurile-i lungi, ca pe o otravă, stătea chircită în cutele creierului meu, ca un polip. Dar se potolise în clipa aceea,

ca o boală grea în care a venit o clipă de uşurare, încât pare că boala n-ar mai exista. O încetare trecătoare a suferinţei, această scurtă alinare a durerii, tocmai fiindcă era scurtă de o clipă, mi-a dat prilejul să văd lucrurile frumoase din jurul meu. Prezenţa mea liniştită în desăvârşirea naturii o simţeam aproape ca pe o fericire.

Hafiz-Muhamed s-a întors de undeva, a salutat şi s-a dus în camera lui. Om bun, mă gândeam, stăpânit încă de fericirea contopirii uşoare cu cele din jur şi a gândurilor simplificate, s-ar părea că viaţa e nedreaptă faţă de el, dar asta nu-i decât o prejudecată, viaţa-i viaţă, una seamănă cu alta, fiecare e în căutare de lucruri plăcute, pe când necazurile vin singure. Plăcerea lui sunt cărţile, precum a altora este dragostea, necazul lui e boala, precum al altora sărăcia sau surghiunul. Toţi mergem de la un mal spre altul, pe firul subţire al drumului vieţii şi fiecăruia i se ştie sfârşitul, nu e nicio deosebire.

Mi-am amintit de stihurile lui Husein-efendi din Mostar, şi le-am rostit încet, cu o plăcere pe care n-o mai simţisem înainte. Le aud ca pe o şoaptă, fără ameninţări, fără intonaţii sumbre:

Desculţ, cu capul gol, pehlivanul Şahin păşi pe frânghia pe care doar vântul păşeşte fără teamă.

Şahin, şoimul, nu pregetă de pericol.

Rosti ramele Domnului şi trecu de la un mal la altul.

Iar şoimii cei tineri, ucenicii săi, trecură şi ei peste prăpastie.

Deasupra apei, în care strălucea soarele, păreau nişte mărgăritare.

Înşirate pe un fir subţire.

Prăpastia adâncă dedesubtul lor, cerul îndepărtat deasupra lor.

Şi ei umblând pe frânghia cea subţire, pe cărarea primejdioasă a vieţii.

Se potrivea de minune cu gândul meu de atunci asupra ursitei, această imagine a omului singuratic, dar vajnic, pe drumul greu al vieţii. Dacă aş fi fost într-o altă stare sufletească, poate că m-ar fi zguduit lipsa de nădejde

şi osânda drumului greu, dar atunci mi se părea ca o împăcare înţeleaptă, ba chiar ca o înfruntare. Nu ştiu la ce s-a gândit într-adevăr bunul Husein-efendi, dar mie mi se părea că râde puţin şi de el însuşi şi de alţi oameni. Hafiz-Muhamed ieşi din tekie şi se opri lângă gardul dinspre râu. Palid la faţă, neliniştit. Nici nu se uită la mine. O fi bolnav?

— Cum te simţi astăzi?

— Eu? Nu ştiu. Prost.

Simt că nu mă iubeşte, dar nu i-o iau în nume de rău. Şi el păşeşte cum poate, pe o frânghie de pehlivan între cele două maluri. Uneori încearcă să fie şi bun.

L-am întrebat, zâmbind, cufundat încă în aceeaşi stare plăcută, gata să înţeleg orice, gata să fiu recunoscător:

— Spune drept, ştiai ce voieşte nevasta cadiului, şi de aceea m-ai trimis pe mine?

— Care nevastă a cadiului?

— Un singur cadiu avem în oraş. Şi o singură nevastă a cadiului. Sora lui Hasan.

S-a înfuriat, aproape scârbit. Nu eram obişnuit să-l văd aşa.

— Nu-i pomeni împreună, rogu-te!

— Atunci, ai ştiut. Şi nu voiai să te amesteci. Nu-iaşa?

— Lasă ticăloşiile astea, pentru numele lui Dumnezeu! M-am gândit să te ajut, iată de ce nu m-am dus. Dar nu-i mai pomeni acum.

— De ce?

— N-ai aflat nimic?

— Nu.

— Atunci eu trebuie să-ţi spun.

După glasu-i tulbure, după sforţarea chinuitoare cu care mă privea în ochi, după mâinile-i frământate, care se ascundeau mereu în buzunarele adânci, apoi ieşeau din nou, după toate câte nu le-am mai văzut niciodată la el, părea cu totul alt om, după teama ce m-a cuprins, ştiam că e cumplit ceea ce avea să-mi spună.

Am întrebat, grăbindu-mă să mă înec în apa cea neagră:

— Despre fratele meu?

— Da, despre fratele tău.

— Trăieşte?

— L-au omorât. Acum trei zile.

Nimic n-a mai putut să spună, nici eu să întreb.

M-am uitat la el: plângea cu gura strâmbă, îngrozitor de urât. Ştiu că am văzut asta, şi ştiu că m-am mirat de ce plânge. Eu nu plângeam. Nici măcar nu-mi era greu. Lucrul pe care i-a spus a izbucnit ca o lucire orbitoare, apoi s-a lăsat liniştea.

Apa susura molcom.

Auzeam o pasăre în rămuriş.

Iată dar, s-a terminat, gândeam.

— Aşa, am zis, va să zică aşa. Deasupra apei în care strălucea soarele auriu.

— Linişteşte-te, spuse hafiz-Muhamed, îngrozit, crezând că-mi ieşisem din minţi, linişteşte-te. O să ne rugăm lui Dumnezeu pentru el.

— Da. Numai asta mai putem face.

Nici măcar nu simţeam durere. Parcă s-ar fi rupt ceva în mine şi acum nu mai era nimic, asta-i tot. E foarte ciudat că nu mai este, pare cu neputinţă, dar a durut mai tare cât timp a fost.

A venit şi Mustafa, desigur că hafiz-Muhamed i-a spus de nenorocirea mea, a adus ceva în strachină, se mulase tot, era şi mai stângaci ca de obicei.

— Trebuie să mănânci, mă poftea, străduindu-se să nu strige. De ieri n-ai pus nimic în gură.

A pus înaintea mea, ca un leac, ca un semn al duioşiei sale, am mâncat, nu ştiu ce, ei doi se uitau, unul lângă mine, celălalt în faţa mea, ca nişte paznici nesiguri ai tristeţii mele.

Şi atunci, între două îmbucături, bucata ruptă a început să doară.

Am încetat să mănânc, năucit, şi încet, încet m-am sculat.

— Unde te duci? a întrebat hafiz-Muhamed.

— Nu ştiu. Nu ştiu unde mă duc.

— Nu te duce nicăieri. Nu acuma. Rămâi cu noi.

— Nu pot să rămân.

— Du-te în odaia ta. Plângi, dacă poţi.

— Nu pot să plâng.

Încetul cu încetul înţelegeam ce s-a petrecut şi durerea mea creştea ca o apă domoală în jurul meu; când îmi ajunse până la glezne mă gândii cu nelinişte şi frică la deznădejdea mea de mâine.

Simţii un val neaşteptat de furie, de parcă fratele vinovat s-ar fi aflat în faţa mea. Aşa-ţi trebuie, şuiera în mine mânia plângăreaţă, ce ai căutat? Ce ai vrut? Ne-ai nenorocit, prostule! Pentru ce?

A trecut şi asta, n-a durat decât o clipă, dar m-a pus în mişcare.

Dinspre deal, din mahalaua ţiganilor, bubuiau asurzitor cu izbucniri scurte tobele, ţiuiau surlele, neîntrerupt, fără odihnă, încă de azi-dimineaţă, de aseară, dintotdeauna – nebunia cumplită a sărbătorii sfântului Gheorghe se prăvăleşte şuvoi asupra târgului ca o sfidare, ca o ameninţare. Ascult şi tremur, bate undeva timpanul cel mare a răzmeriţă, cheamă pe cei care nu mai sunt, pe toţi fraţii morţi de sub pământ şi de pe pământ.

Cheamă în zadar.

Nu e încă în mine vreun gând, nici lacrimă, nici ţintă. N-am unde să mă duc, dar mă duc, urma lui Harun cel mort trebuie să fi rămas pe undeva.

Pe sub podeţul de piatră curgea râul meu, dincolo de el se întinde pământul mort. Niciodată n-am trecut dincolo decât cu privirea, aici se sfârşeşte târgul, şi oraşul şi viaţa, şi începe drumul scurt spre fortăreaţă.

Fratele meu a plecat pe aici şi nu s-a mai întors.

De atunci am străbătut adesea în gând drumul de la podul de piatră până la poarta grea de stejar, care face o gaură în zidurile cenuşii. În gândurile mele umblam ca în vis, drumul se aşternea de fiecare dată pustiu, uşor de străbătut pentru mine, cu toate că era chinuitor. Poarta este singura ţintă, drumul de pretutindeni duce numai spre ea, spre acest arc de triumf al morţii. O vedeam în

închipuire, în vis, în teamă, simţeam chemarea ei întunecată, foamea ei nepotolită. Mă întorceam şi fugeam, dar ea mă privea din spate, mă ademenea, mă aştepta. Ca întunericul, ca o prăpastie, ca un deznodământ. În spatele ei e taină, sau nimic. Aci încep şi se sfârşesc întrebările – pentru cei vii încep, pentru cei morţi se sfârşesc.

Pentru întâia dată trec aievea pe drumul lungilor mele chinuri noptatice, de mult nesigur de întâlnirea mea cu fratele meu. Este chiar pustiu, aşa cum mi-am închipuit şi am dorit atunci, dar acum mi-e totuna, ba chiar mi-ar plăcea să nu fie pustiu ca un cimitir. Mă priveşte posomorât, încruntat, cu răutate, de parcă ar spune: totuşi ai venit! Este tulburătoare trecerea asta în nimic, ea ucide şi bruma de curaj jalnic care se cheamă totuna. Aş vrea să nu mă uit, ca să micşorez frământarea şi tremurul din mine, dar văd totul, şi duşmănia străzii pustii, şi poarta cumplită în faţa tainei, şi ochii străjii, ascunşi în viziera mică a porţii. Ochii aceia nu i-am văzut în gând, atunci când trebuia să vin – atunci nu era decât poarta şi strada până la ea, frânghia până la malul celălalt.

— Ce vrei? a întrebat straja.

— A venit vreodată aici cineva singur?

— Ai venit tu. Ai pe cineva în fortăreaţă?

— Îl am pe fratele meu. E închis.

— Ce vrei?

— Pot să-l văd?

— Ai să-l vezi de te-or închide şi pe tine.

— Pot să-i aduc de mâncare?

— Poţi. Am să-i dau eu.

Încercam nebuneşte să dau timpul înapoi, să-l învii pe cel omorât: încă nu e mort, abia am aflat că e închis şi am venit numaidecât să întreb de el; este omeneşte, este frăţeşte, nu mi-e frică, nu mi-e ruşine, mai e nădejde, îi vor da drumul în curând, va primi merinde de la mine, va şti că nu este singur nici părăsit, la poartă se află cineva de acelaşi sânge cu el. Nici turnurile, nici străjile, nici scrupulele nu l-au putut opri să vină, a venit, am venit; el era cu cincisprezece ani mai mic şi eu totdeauna am avut

grijă de el, l-am adus la oraş; ei, oameni buni, cum l-aş putea lăsa acum, când îi e mai greu, inima lui întristată se va însenina, când va afla că am întrebat de el. Nu are pe nimeni mai apropiat decât mine, oare şi eu să-l amăgesc, pentru ce? În numele cui? Uitaţi-vă cu toţii chiorâş la mine, mâniaţi-vă, daţi din cap, nu-mi pasă, sunt aici, nu mă lepăd de el, n-am pe altcineva mai apropiat, răstigniţi-mă dacă vreţi pentru această iubire, cum aş putea să fiu împotriva ei? Am venit frate, nu eşti singur.

Prea târziu. După tot ce s-a întâmplat, nu pot decât să spun o rugăciune pentru liniştea sufletului său, cu nădejdea că-l va ajunge din urmă, şi va avea poate nevoie de ea.

Amarnică a fost acea rugăciune, altfel decât cele pe care le rosteam la căpătâiul morţilor culcaţi în sicrie. A fost numai pentru mine şi pentru el.

Iartă-mă frate, pe mine păcătosul pentru această dragoste târzie, crezusem doar că există, şi n-a existat cât a fost nevoie de ea, acum se trezeşte, dar nu mai poate ajuta pe nimeni, nici chiar pe mine. Şi nu mai ştiu nici măcar dacă este un semn al iubirii, sau numai o venire zadarnică. Numai pe mine m-ai avut, în afara celor două morminte de acasă, acum nu mai ai pe nimeni; poate ai crezut că stau la poarta asta ferecată, cum ai fi stat tu pentru mine, poate ai nădăjduit până în ultima clipă că te voi ajuta; unde nu-i norocul să fi crezut atât în mine – nu te-ar fi copleşit frica de ultima singurătate, când toţi ne părăsesc. Iar dacă ai ştiut totul, atunci Dumnezeu să mă ajute.

— Ce tot şuşoteşti acolo? a întrebat omul din spatele porţii.

— Spun rugăciunea pentru morţi.

— Spune mai bine o rugăciune pentru cei vii, lor le e mai greu.

— Ai văzut multe, trebuie să-ţi dau crezare.

— Mult îmi pasă mie dacă mă crezi.

— Câţi au intrat pe poarta asta?

— Mai mulţi decât au ieşit. Şi totuşi sunt toţi la

număr.

— Unde sunt la număr?

— Sus, în cimitir.

— E urât să glumeşti în felul ăsta, prietene.

— Ei glumesc. Şi tu, la fel. Iar acum, vezi-ţi de drum.

— De ce trebuie să fii grosolan, dacă eşti în locul acesta?

— De ce trebuie să fii prost dacă eşti în locul acela? Intră aici, păşeşte peste prag, numai o palmă de loc, şi îndată vei vorbi altfel.

O palmă de loc, numai atât, şi îndată totul va fi altfel.

Ar trebui aduşi toţi oamenii să vadă palma aceea de loc, să prindă ură pe ea. Sau nu, ar trebui ascunsă de oameni, să nu vină niciodată aici înainte de a fi aduşi, pentru a nu-şi tăinui fiecare gând al lor, pentru a nu se dezgusta de fiecare vorbă a lor.

Mă întorceam cu ochii plecaţi, căutând pe caldarâmul bolovănos, ce nu se acoperea cu iarbă, urme de picior, locul pe care el a păşit ultima oară. Nicio urmă de-a lui nu mai e. Tot ce a rămas, e în mine.

În ceafă simţeam cum mă împunge poarta cetăţii cu crăpăturile ochilor ei de piatră, cum mă străpunge focul lor în deznădejdea-mi mistuitoare.

Am fost la hotarul morţii, la poarta destinului, fără să aflu nimic. Află numai cel care intră, dar el nu mai poate povesti.

Oamenii s-ar putea gândi s-o prefacă în singura poartă a morţii, şi să ne treacă pe toţi prin ea, pe rând, în pâlcuri, de ce să mai aştepte întâmplaraa ori ceasul sortit.

Dar gândul acesta smintit nu era decât o apărare de groaza nespusă ce mă cuprinsese, o încercare de a-mi îneca durerea proprie într-una a tuturor. Am pornit să caut ultima urmă lăsată de cel ucis, dar am ajuns la prohodul lui, fără de mort, fără de nimeni, eu singur, fără să mă fi gândit a face asta, fără să ştiu de ce a fost nevoie să vin în acest loc ca să-i pomenesc sufletul. Poate pentru că aici este cel mai trist loc din lume, iar pomenirea morţilor cea mai trebuincioasă. Poate pentru că este cel mai cumplit loc

din lume şi trebuie să-ţi birui frica pentru a-i pomeni pe cei omorâţi. Sau pentru că este locul cel mai ticălos din lume, iar pomenirea ta, a acelui care ai fost, poate să fie aci o cumplită deschidere a ochilor. N-am căutat-o, dar s-a înfăptuit; nu aveam trebuinţă de ea, dar altfel nu pot.

La intrarea în târg stăteau vreo zece oameni, aşteptau, de parcă mă întorceam de pe lumea cealaltă. Mă privesc nemişcaţi, ochii le sunt liniştiţi, dar nu mă slăbesc; m-au împovărat, sunt mulţi pe fruntea mea, simt că voi începe să mă împleticesc. Nu ştiu de ce au venit, nu ştiu de ce mi-au tăiat drumul, nici ce aşteaptă, nu ştiu ce trebuie să fac.

În timp ce ieşeam din uliţa fortăreţei, ca din noapte, printre oamenii care aşteptau ocrotiţi de soare şi despărţiţi printr-un pod de drumul acela care nu ducea nicăieri, l-am văzut pe fugarul Ishak; avea un picior încălţat şi altul desculţ, chipul aspru ca şi al celorlalţi, ei sunt una, nu se deosebesc prin nimic, îi văd ca pe un Ishak multiplicat, cu mulţi ochi şi o singură întrebare (bubuitul surd al timpanelor se auzea din nou, acolo nu-l auzisem). Prin Ishak mi se pare că ghicesc de ce stau la hotarul acesta şi ce vor să afle. Ghicesc tulbure, presimt, datorită lui, şi nu îndrăznesc să-mi ridic privirea de la caldarâm, poate că se vor da la o parte, poate că voi trece cumva printre ei sau pe lângă ei, am să mă prefac că sunt îngândurat şi că nu bag de seamă că ei aşteaptă ceva, n-are a face că vor şti că nu e adevărat, mare a face că vor crede şi ei că le ocolesc privirea. Dar mi-ar fi plăcut să nu fie şi el printre ei. Nici n-ar fi venit nimeni dacă nu-i aducea el.

Iar când zidul de picioare s-a înălţat în faţa mea, mi-am ridicat privirea spre chipul lui Ishak, trebuie să văd ce vrea, nu mă pot feri. Nu era el. Ştiu unde a stat, al treilea din stânga. Iar acum din locul acela mă privea un tânăr slăbuţ, nu se mira că m-am oprit în faţa lui.

Ochii le sunt stăruitori, larg deschişi, aşteaptă. Unde e? Nu este nici la dreapta tânărului, nici la stânga lui; nu-i număr, dar ştiu că până la capătul rândului sunt nouă, trec cu privirea peste chipurile lor, le cercetez buzele strânse şi

sprâncenele încruntate, uitasem că vor ceva, îl căutam pe Ishak. Nu ştiu de ce-mi trebuie, nu ştiu ce i-aş putea spune, dar îmi pare rău că nu este. Doar l-am văzut, ce-i drept de departe, douăzeci de paşi am făcut cu ochii plecaţi, oamenii care mă aşteptau erau poleiţi de soare, ca de aur, în lumea asta de dincoace, străluceau ca nişte torţe, înşelând privirea, dar n-are a face, aş putea să jur pe orice că l-am recunoscut. Acestora nu le sunt dator să le spun nimic, chiar dacă aş şti ce trebuie să spun.

Am trecut, s-au dat la o parte ca să-mi facă loc. Câteva clipe a fost linişte, mergeam singur, apoi s-a auzit târşâit de picioare pe caldarâm, s-au luat după mine. Mi-am iuţit paşii, ca să mă depărtez, m-au urmat în grabă, nu-i tulbura depărtarea. Parcă ar fi tot mai mulţi.

Se lăsa amurgul primăvăratic, străzile erau albăstrii, cufundate într-o linişte încordată.

Nu l-am auzit pe muezin, nu ştiu dacă e ora rugăciunii, dar geamia e deschisă, numai o lumânare arde într-un sfeşnic înalt.

Am intrat şi m-am aşezat în faţă, la locul meu. Auzeam, fără să mă întorc, cum oamenii intră şi se aşază în spatele meu, fără o vorbă, fără să foşnească. Niciodată n-au fost atât de liniştiţi. Şi ruga le este liniştită, solemnă parcă. Mă răscolea murmurul grav din spatele meu.

Încă în timpul ritualului simţisem că nu este unul obişnuit, că e ciudat, altfel decât toate de până acum, mai fierbinte şi mai primejdios, că este o pregătire pentru ceva. Ştiam că nu se poate isprăvi ca de obicei. Amin va fi începutul şi nu sfârşitul: se auzea înăbuşit, dens, însemna aşteptare. Ce aşteptau? Ce se va întâmpla?

În tăcerea, în nemişcarea, în hotărârea lor de a nu pleca, deşi rugăciunea se terminase, mi s-a dezvăluit limpede ceea ce nu voiam să ştiu. Voiau să mă vadă în ceasul când am aflat nenorocirea, voiau să arăt cum sunt în clipa aceea.

Nici eu singur nu ştiu cum sunt, şi nu ştiu ce răspuns să le dau.

Totul depindea de mine.

Puteam să mă scol şi să plec, să fug de mine şi de ei. Şi asta ar fi fost un răspuns.

Puteam să-i rog să plece, să rămân singur în liniştea geamiei goale. Şi asta ar fi fost un răspuns.

Dar atunci, totul ar fi rămas în mine. Nimic n-ar fi ajuns până la nimeni. Încă la poarta fortăreţei m-am gândit cu teamă la durerea şi căinţa de mâine, s-ar putea să mă mistuie focul, să mă înăbuşe tristeţea, să mă amuţească pentru totdeauna furia şi jalea. Va trebui să vorbesc. Şi pentru aceştia care aşteaptă. Sunt om, măcar acum. Şi pentru el, cel care a fost lipsit de ocrotire. Să-i fie ca o tristă rugăciune frăţească, a doua pe ziua de astăzi, dar prima pe care o vor auzi oamenii.

Oare mi-a fost teamă? Nu, nu mi-a fost. Nu-mi era teamă de nimic, decât de gândul dacă voi îndeplini cu bine ceea ce trebuia să îndeplinesc. Simţeam chiar o hotărâre neclintită, izvorâtă din fapta ce urma să se producă şi din potrivirea adâncă cu ea, mai puternică decât răzbunarea, mai puternică decât dreptatea. Nu mai puteam face nimic împotrivă-mi.

M-am sculat şi am aprins lumânările, ducând focul de la una la alta, voiam să mă vadă toţi, voiam să-i văd pe toţi. Să ne ţinem minte unii pe alţii.

M-am întors, încet. Nimeni nu va pleca, niciunul. Mă priveau, lăsaţi în genunchi, tulburaţi de mişcările mele domoale, şi de flăcările lumânărilor ce împrăştiau un miros gros de ceară.

— Fii ai lui Adam!

Niciodată nu i-am mai numit astfel.

N-am ştiut, nici măcar o clipă înainte, ce voi spune. Totul se petrecea de la sine. Durerea şi tulburarea îşi găseau glasul şi cuvântul.

— Fii ai lui Adam! N-am să ţin o predică, n-aş putea chiar de aş vrea. Dar cred că mi-aţi lua-o în nume de rău dacă acum, în clipa aceasta, şi nu-mi amintesc de una mai grea în viaţă, n-aş vorbi tocmai despre mine. Niciodată n-am avut ceva mai de seamă de spus, şi totuşi nu vreau să dobândesc nimic prin ceea ce voi spune. Nimic decât să

văd compătimire în ochii voştri. Nu v-am numit fraţi deşi îmi sunteţi fraţi acum mai mult ca oricând, v-am numit fii ai lui Adam, gândindu-mă la ceea ce ne leagă pe toţi cei de aici. Oameni suntem, şi gândim la fel, mai ales când ne e greu. Aţi aşteptat, aţi vrut să ne găsim laolaltă, să ne privim ochi în ochi, întristaţi de moartea unui om nevinovat, şi zguduiţi de o fărădelege. Şi pe voi vă priveşte această fărădelege, căci ştiţi: cine omoară un nevinovat, e ca şi cum ar fi omorât pe toţi oamenii. Pe toţi ne-au omorât, de nenumărate ori, fraţi ai mei întru moarte, dar suntem îngroziţi când moartea se abate asupra fiinţei care ne este cea mai dragă.

Poate că ar trebui să-i urăsc, dar nu pot. Eu n-am două inimi, una pentru ură şi alta pentru iubire. Cea pe care o am, nu ştie acum decât de tristeţe. Rugăciunea mea şi ispăşirea mea, viaţa mea şi moartea mea, toate acestea aparţin lui Dumnezeu-ziditorul lumii. Dar durerea mea îmi aparţine mie.

Păstraţi legăturile de rudenie, a poruncit Alah.

N-am fost în stare să le păstrez, fiu al mamei mele! N-am avut putere să te feresc pe tine şi pe mine de nenorocire.

Musa zise: Dumnezeul meu! Dă-mi ajutor pe aproapele meu, pe Harun, fratele meu, întăreşte prin el puterea mea. Fă-mi-l pe fratele meu ajutor în munca mea.

Fratele meu Harun nu mai este şi pot să spun doar atât: Dumnezeul meu, prin el, cel mort, întăreşte puterea mea.

Prin el, cel mort şi neîngropat după legile Domnului, nevăzut şi nesărutat de cei dragi lui, înaintea drumului celui mare şi fără de întoarcere.

Eu sunt precum Kabil, căruia Dumnezeu îi trimise o cioară ca să scormonească pământul pentru a-l învăţa cum să îngroape trupul fratelui mort. Iar el spuse: Vai mie, oare nu pot face nici cât o cioară, ca să îngrop trupul fratelui mort?

Eu, nefericitul Kabil, mai nefericit decât cioara cea neagră!

Nu i-am apărat viaţa, nu l-am văzut mort. Acum nu mai am pe nimeni, decât pe mine, şi pe tine, Dumnezeul meu, şi durerea mea. Dă-mi putere să nu mă prăbuşesc de jalea de om şi de frate, şi să nu mă otrăvesc cu ură Repet vorbele lui Nuh: – Desparte-mă pe mine de ei şi judecă-ne.

Nu trăim pe pământ decât o zi, sau şi mai puţin. Dă-mi putere să iert. Căci cine iartă, acela e cel mai mare. Căci ştiu, să uit nu voi putea.

Iar pe voi, fraţii mei, vă rog nu-mi luaţi în nume de rău vorbele astea, nu-mi luaţi în nume de rău dacă v-au pricinuit durere şi tristeţe, şi v-au dezvăluit slăbiciunea mea. Nu mă ruşinez cu această slăbiciune în faţa voastră, m-aş ruşina de n-aş simţi-o.

Iar acum duceţi-vă pe la casele voastre şi lăsaţi-mă singur în nenorocirea mea. Mă simt uşurat acum, am împărţit-o cu voi.

Rămas singur, singur în întreaga lume, în lumina tare a lumânărilor, dar în cea mai neagră beznă, nesimţind nicio uşurare (oamenii au luat cu ei numai vorbele mele, dar durerea mi-a rămas toată, mai neagră încă – din pricina nădejdii înşelate că se va alina), am căzut cu fruntea la pământ, şi ştiind, vai, că e totul în zadar, am rostit cu deznădejde vorbele din Bakara-suret:

Dumnezeul meu, Ţie îţi cerem iertare!

Dumnezeule mare, nu ne pedepsi de vom uita sau vom greşi.

Dumnezeule mare, nu ne împovăra cu poveri peste puterile noastre.

Dumnezeule mare, nu ne cere ce nu putem îndura şi duce la împlinire.

Iartă-ne, îndură-te şi întăreşte-ne.

Poate a iertat, poate s-a îndurat, dar nu m-a întărit.

Copleşit de o slăbiciune cum n-am mai simţit niciodată, am plâns ca un copil nevolnic. Tot ce ştiam şi gândeam nu avea nicio putere, noaptea era neagră şi ameninţătoare, lumea cumplită, iar eu mic şi slab. Cel mai bine ar fi să rămân aşa în genunchi, să mă topesc în lacrimi, să nu mă mai scol de aici. Ştiu, nu trebuie să fim

slabi şi trişti dacă suntem credincioşi cu adevărat, dar în zadar o ştiu. Sunt slab, sunt îndurerat, şi nu mă gândesc acum dacă sunt credincios cu adevărat, sau un om pierdut în singurătatea surdă a lumii.

Apoi a urmat o linişte, un gol. Încă mai bubuia undeva în mine, tot mai departe, încă se mai auzeau ţipete, tot mai slabe, de deznădejde.

Furtuna a bântuit, apoi s-a potolit de la sine. Din pricina lacrimilor, poate.

Eram ostenit ca un bolnav abia sculat din pat.

Am stins lumânările, luându-le viaţa, una câte una, fără simţământul solemn cu care le aprinsesem. Durerea mă nimicise, şi eram singur.

Voi rămâne mult în întuneric, mă tem. Singur.

Dar când am stins sufletul şi ultimei lumânări, umbra mea n-a pierit. Se legăna, greoaie, pe perete, în penumbră.

M-am întors.

Lângă uşă stătea Hasan, uitat, cu o luminare aprinsă în mână.

Mă aştepta în tăcere.

9.

Tot ce puteţi face împotrivă-mi, faceţi, nu-mi daţi nicio clipă de răgaz.

Şi acum îmi mai tremură mâna cu care ţin condeiul, de parcă acum s-ar petrece ceea ce scriu, de parcă n-ar fi trecut mai bine de o lună de zile din clipa când viaţa mea s-a schimbat. N-aş putea spune lămurit toate câte le-am trăit, pe ce focuri m-am perpelit, ale mele şi ale altora, câte mi-au trecut prin gând atunci când furtuna m-a ajuns din urmă, căci de la depărtarea asta multe rămân nedesluşite, înecate în ceaţă, de parcă s-ar fi petrecut în clipe de tulburare a minţii. Dar să povestesc pe rând tot ce s-a întâmplat cu mine şi împrejurul meu. Iar cele ce s-au petrecut în mine le voi povesti cum voi putea, cât mă voi

pricepe.

A doua zi după predica mea de la geamie, seara, mi-au întors lovitura.

Nu presimţisem nimic, nu mă aşteptasem la nimic, deşi m-am gândit că vor începe să mă prindă în mreje murdare.

În după-amiaza aceea Hasan a trecut pe la tekie. Mi se părea că din ajun mă priveşte altfel, cu respect şi cu oarecare neîncredere, parcă ar fi fost uimit, nu s-ar fi aşteptat la răzvrătirea mea. Acum, după ce s-a petrecut, descopeream cu întârziere destule motive care să explice această răbufnire, ele îmi aţâţau jignirea şi simţul omului nedreptăţit. E fratele meu, mă gândeam, dacă n-am putut să-l apăr, am dreptul să-l plâng, cum se cuvine. Mă temeam ca Hasan să nu-mi reproşeze că n-am făcut nimic înainte, cât nu era prea târziu, dar el n-a pomenit de nimic, parcă ar fi uitat. Îi eram recunoscător pentru această uitare. Mai mult decât la mine mă uitam la el, îmi păsa foarte mult de părerea lui, căci ştia totul: ar fi putut să mă rănească crunt.

Privirea lui mirată îmi era dragă şi din altă cauză. Poate că niciodată n-am simţit mai bine ca atunci cât de mult atârnă hotărârile noastre, stările noastre sufleteşti, de cei ce ne înconjoară. Dacă Hasan şi hafiz-Muhamed s-ar fi mâniat, dacă ar fi înfierat predica mea ca pe ceva necugetat, eu m-aş fi neliniştit. Încuviinţarea lor a luat de pe umerii mei povara îndoielii şi acum ştiam: făcusem ceea ce se cuvenea, făcusem un lucru bun. Nechibzuit, poate, dar trebuincios. Hasan se miră, crezuse că sunt laş. Ei, iată că nu sunt.

E frumos simţământul acesta al mândriei, ne apără de căinţă.

Ceea ce am spus în geamie a fost durere, năuceală, plânset ori poate urlet înăbuşit. Dar totul a fost al meu. Tristă răfuială şi tristă apărare. Dar după ce le-am dat glas au ajuns dintr-odată altceva. Ori de unde să fi început, orice să fi fost, acum s-a prefăcut într-o povară comună şi într-o învinuire comună. Şi în îndatorire pentru mine, căci

nu mai erau doar ale mele acum, după ce le-am pus în cuvinte. A spus şi Hasan (i-a povestit lui hafiz-Muhamed, iar eu am auzit din casă) că de mult n-a văzut o durere mai sinceră şi o învinuire mai grea. A fost uluit, ca şi alţii, de simplitatea zguduitoare a vorbelor obişnuite şi de jalea omului care plânge, dar şi ridică glasul. Simţeam că toţi suntem vinovaţi şi îndureraţi, a spus.

Oare trebuia să uit acum tot ce s-a petrecut şi tot ce am spus? Şi cuvântul obligă, şi el este faptă, mă obligă în faţa altora, dar şi în a mea.

Când am ieşit în grădină, ei trecuseră la altele. Mi-a părut rău că n-am fost mai multă vreme în gândul lor, dar n-are a face, cele spuse când nu eram de faţă făceau mai mult decât dacă aş fi fost.

— Vorbeam de tatăl lui Hasan, spuse hafiz-Muhamed când mă apropiai.

Parcă s-ar fi temut să nu încep eu altă vorbă. Iar eu m-am gândit, cu mărinimie, că fiecare îşi are durerea lui, şi slavă lui Dumnezeu că este aşa.

Hasan vorbea, ca de obicei, senin, glumeţ, uşor şi zburdalnic în toate, în gânduri, în simţăminte, în purtarea faţă de el însuşi şi faţă de alţii. (Uitasem că aseară a rămas cu mine toată noaptea întristat.) Tata e om ciudat, spuse, dacă mai are rost să spun aşa ceva, căci la urma urmelor orice om e ciudat, în afară de cei care n-au formă şi nici culoare, dar aceştia sunt ciudaţi tocmai pentru că nu au nimic al lor, adică au aparte tocmai faptul că n-au nimic aparte. Şi în afară de fiecare dintre noi, fireşte, căci ne obişnuim într-atâta cu noi înşine, încât pare ciudat tot ce e altfel decât la noi, aşa că am putea spune că este ciudat tot ceea ce nu este al nostru. Aşadar, tata e ciudat, fiindcă socoate că eu sunt ciudat, iar eu cred la fel despre dânsul, şi aşa, nu se mai isprăveşte cu ciudăţeniile, dar poate tocmai acesta e lucrul cel mai ciudat. Deosebirea dintre ei doi este că tatăl socoteşte că el, Hasan, s-a nenorocit în felul acesta, iar Hasan este de părere că omul se poate nenoroci în multe feluri, cel mai puţin însă dacă face ceea ce-i place, şi ce nu-l face de ruşine, şi aşa reiese că tatăl

este nenorocit fiindcă fiul său este mulţumit, şi ar socoti o fericire, a lui şi a familiei, dacă Hasan ar fi nefericit cu adevărat.

— Ai fost pe la dânsul de când ai venit? întrebă hafiz-Muhamed surâzând.

— Am încercat. Voiam să-i arăt în câte feluri se pot ticăloşi oamenii. Şi să-l întreb, pe cine supără viaţa mea. Mie mi-este dragă, ca o gheată veche, scâlciată. Poate să ia apă, poate fi caraghioasă, dar nu-ţi face bătături, nu-ţi vine s-o dai jos în mijlocul drumului, nici nu simţi că o porţi. De ce să-mi facă viaţa bătături şi s-o simt ca pe un coşmar?

— Ai vrut să-i spui asta? Dar nu voiai să-l vezi.

— Cum aş fi putut să-i spun ceva fără să-l văd? Întâi am vrut să-l văd, căci asta vine pe primul loc, dar el n-a vrut să mă vadă, aşa că amândouă dorinţele mele le-am adus înapoi neîndeplinite.

— El ţi-a spus că nu vrea să te vadă?

— Şi-a trimis vorba prin altă gură. Vorba însă mirosea cât de colo că e de la tata şi m-a înduioşat atât de tare, încât aş fi vrut să sărut gura care a adus-o, o gură atât de tânără şi de nevinovată că nici nu ştia ce aduce.

— Trebuie să te mai duci, din nou.

— De dragul fetei?

— Cum vrei s-o iei, râse hafiz-Muhamed, numai să te duci.

— De câte ori trebuie să mă duc? De câte ori este dator un fiu să se ducă în zadar?

— Încă o dată.

Hasan îl privi bănuitor şi-l întrebă:

— Ai fost la tata?

— Am fost.

— Aşa, va să zică, ai fost? Şi de ce? Vrei să pui laolaltă doi oameni îndărătnici ca să iasă o împăcare stearpă?

— Fie ce o fi. Am spus că te vei duce astăzi. Stai puţin de vorbă cu el, un iată-i uşor de înduioşat.

— Da, mai ales al meu.

Mi-am amintit cu stânjeneală de discuţia mea cu

muftiul, semăna puţin cu asta de acum, dar eu n-am avut încotro, pe când cu ei ce-o mai fi?

Mă gândeam cu tristeţe că se va împăca poate cu tatăl său. Şi cu un pic de zavistie: mă va uita.

M-am spălat pentru rugăciunea de seară şi am plecat spre geamie.

Era un amurg cu nori, mi-amintesc bine, mă uitasem la cer ca un ţăran, o făceam dintr-o străveche obişnuinţă, dobândită de la alţii, obişnuinţă pe care n-o pierdusem încă, deşi nu mai aveam nevoie de ea. Eram în stare să adulmec schimbarea vremii cu zile întregi mai devreme. Atunci însă m-a înşelat norul, mi-a luat-o înainte, fusesem prea de tot preocupat de mine însumi. Îl doream însă, norul acela, şi timp urât, poate de aceea nici n-am băgat de seamă ce se pregăteşte. Speram prosteşte ca tata să nu pornească spre oraş pe timp de ploaie.

Ziua se mistuia, cerul mai era roşu la apus. Mi-amintesc, pe cerul purpuriu, întins în spatele lor ca o pânză, am văzut patru călăreţi la capătul uliţei. Erau frumoşi, brodaţi parcă pe mătase roşie, ţintuiţi pe cerul strălucitor, părea că patru războinici singuratici stau pe o câmpie largă, înaintea bătăliei, strunindu-şi cu mişcări abia văzute caii.

Când am pornit-o spre ei, caii s-au smucit din loc, îmboldiţi de lovituri ascunse şi i-am zărit venind în goană, aliniaţi, închizând uliţa îngustă de la un perete la altul.

Veneau asupra mea!

Nu eram laş, cândva, acum nu mai ştiu cum sunt, dar atunci n-ar fi fost de niciun ajutor nici curajul, nici laşitatea. Am întors capul, poarta era departe, la zece paşi de mine, cu neputinţă de ajuns. Am ridicat mâinile spre călăreţi: opriţi, o să mă călcaţi în picioare! Dar ei şfichiuiau cu bicele crupele cailor, îmboldindu-i, erau tot mai aproape, pământul bubuia cumplit, cum n-am mai auzit vreodată, iar dihania cu patru capete, dezlănţuită şi sălbatică, se apropia cu iuţeală ameţitoare. Am încercat să fug, sau m-am gândit numai la asta, dar în picioare nu mai simţeam nicio putere, caii îmi gâfâiau în ceafă, simţeam

de-a lungul şirei spinării fiorul tăişului de sabie ce urma să mă izbească, am să mă prăbuşesc, o să mă strivească, m-am lipit de perete, subţiat, dar nu de ajuns; vedeam deasupra mea patru boturi căscate, uriaşe, roşii, pline de sânge şi de spumă, şi patru perechi de picioare de cal ridicate în jurul capului meu, şi patru chipuri crunte de tâlhari, şi patru guri de tâlhari rânjite, roşii şi însângerate, ca şi ale cailor, şi patru vine de bou, patru vipere ce şuierau spre mine, încolăcindu-se pe obrazul, pe gâtul, pe pieptul meu; nu simţeam durerea, nu vedeam sânge, ochii priveau înnebuniţi namila răstignită, cu nenumărate capete şi nenumărate picioare. Nu! striga ceva fără glas în mine, mai groaznic decât orice spaimă, mai cumplit decât moartea, nici de Dumnezeu nu mi-am mai amintit, nici de numele său, nu exista decât o groază roşie, sângeroasă, neînchipuită.

Pe urmă au plecat, dar eu tot îi mai vedeam dinaintea mea, întipăriţi pe postavul însângerat al cerului şi în mine, sub pleoape, de parcă aş fi privit la soare.

Nu puteam, nu îndrăzneam să mă mişc, mi-era teamă să nu mă prăbuşesc pe caldarâm, nu ştiam cum de mă ţin pe picioare, căci nu mi le mai simţeam.

Atunci s-a apropiat de mine Mula-Iusuf, venind de undeva, nu ştiu din ce parte. Părea speriat.

— Te-au rănit?

— Nu.

— Oh, ba da.

— N-are a face.

Faţa lui plină, sănătoasă era palidă, în ochi i se citea durere. E îndurerat oare din pricina mea?

Noroc că tocmai el s-a nimerit pe aici, în faţa lui voi fi curajos. Nu ştiu de ce, dar trebuie. Faţă de oricine mi-aş putea arăta spaima, faţă de el n-am voie.

— Să mergem la tekie, spuse încet, şi mi-am dat seama că tot mai stau lipit de zid, fără să fie nevoie.

— Am să-ntârzii la geamie.

— Nu te poţi duce aşa la geamie. Mă duc eu, dacă vrei.

— Sunt plin de sânge?

— Da.

Am pornit spre tekie.

M-a luat de braţ, să mă ajute.

— Nu-i nevoie, mi-am tras mâna. Du-te la geamie, lumea aşteaptă.

S-a oprit, ruşinat parcă, şi m-a privit mohorât.

— Nu ieşi din tekie, o zi, două.

— Ai văzut totul?

— Am văzut.

— De ce m-au atacat?

— Nu ştiu.

— Am să fac o plângere.

— Lasă asta, şeic Ahmed.

— Nu pot să las. Mi-ar fi ruşine de mine însumi.

— Lasă, uită.

Nu mă priveşte în ochi, mă roagă, parcă ar şti ceva.

— De ce-mi spui asta?

A tăcut, ferindu-şi privirea, neştiind ce să spună, sau nevrând, dacă ştia ceva, sau căindu-se că a început să vorbească, după ce a hotărât că treaba asta nu-l priveşte. Doamne, ce-am făcut din el.

Din pricina lui mi-am ascuns frica şi slăbiciunea, din pricina lui am vrut să mă duc la geamie plin de sânge, din pricina lui am vrut să fac plângerea. Doream să rămân în picioare în faţa acestui tânăr, de care mă legau legături ciudate. I-a fost milă de mine, pentru prima dată. Iar eu credeam că mă urăşte.

— Du-te, am spus, văzând ce repede i-a venit ia loc culoarea în obraji. Du-te acum.

Ar fi fost mai firesc să mă copleşească spaima după întâmplarea asta de necrezut, dar, ciudat, ieşind din viitoarea primei clipe şi păstrând totul în mine, am izbutit s-o împing undeva în adâncuri, alungând-o pentru o vreme. Groaznic, vorbea în mine amintirea naivă, dar nu izbutea să învie nimic. Eram mândru că mi-am biruit frica, şi tot mă mai stăpânea simţământul frumos al vitejiei, nu prea tare, dar destul pentru a amâna totul.

În timp ce Mustafa şi hafiz-Muhamed mă dezbrăcau, uluiţi, înspăimântaţi, încercam zadarnic să-mi stăpânesc tremurul mâinilor şi al picioarelor, dar am avut destulă putere ca să nu mă ruşinez şi să nu mă tem. Focul înăbuşit a dat de câteva ori să izbucnească, tropotul acela cumplit şi spaima mea au năvălit, dar am izbutit să le birui şi să mă întorc la starea dinainte. A trecut, îmi spuneam, nu s-a întâmplat încă nimic ce ar trebui să mă sperie, numai să nu vie ceva şi mai rău, să se isprăvească totul cu atâta. Şi ascultam cu nesaţ vorbele lor fără de şir, pe Mustafa întrebând ce s-a întâmplat, căci, nu înţelegea nimic, şi pe hafiz-Muhamed oftând uluit, rostind îmbărbătări stângace, răstindu-se când şi când la Mustafa, şi ameninţând pe cineva necunoscut, pe care-l chema el. Mânia lui bâlbâită aţâţa în mine sentimentul nesigur al jignirii ce mi-a fost adusă, şi când Mula-Iusuf s-a întors de la geamie şi s-a oprit lângă uşă, tăcut, dorinţa mea de a face ceva a devenit mai dârză. Am pornit imediat s-o înfăptuiesc, speriat de cealaltă dorinţă, de a nu face nimic. Am întocmit o plângere către judecătorul valiului, şi am dat-o lui Iusuf s-o copieze.

Când m-am culcat, somnul n-a vrut să vină. Mă frământa plângerea, mai era încă la mine, nu eram hotărât dacă s-o trimit sau s-o rup. Dacă o arunc, totul se va sfârşi aici. Dar atunci va învia tot ce e ascuns, ar putea să răbufnească focul mocnit. Voi auzi din nou bubuitul care-ţi opreşte inima. Dacă trimit plângerea, îmi voi păstra credinţa că pot să mă apăr, că pot să învinuiesc. Am nevoie de această tărie.

Mi s-a părut că n-am închis ochii o clipă, atunci când m-au trezit din somn nişte paşi prin odaie şi flacăra unei lumânări. Deasupra mea stătea aplecat omul cu faţa turtită, care-mi adusese ameninţarea muselimului. Un altul, pe care nu-l cunoşteam, ţinea lumânarea.

— Ce căutaţi aici? am întrebat speriat, trezit din somn, zăpăcit de neobrăzarea lor.

Nu s-a grăbit să-mi răspundă, mă privea batjocoritor, curios, ca şi în seara aceea, şi totodată cu o bunăvoinţă

vicleană de parcă numai el şi cu mine am cunoaşte o glumă care ne leagă şi ne îngăduie să fim bine dispuşi fără să spunem ceva. Celălalt mă lumina în pat, ca pe o odaliscă.

— N-a vrut să-mi dea ascultare, spuse vesel omul.

Deşi i-am spus-o.

Luă luminarea şi începu să cerceteze odaia, să cotrobăie printre cărţi. Credeam că o să le arunce cu nepăsare, dar le punea cu grijă la loc.

— Ce cauţi? am întrebat neliniştit, vrând să aflu. Cine v-a dat drumul? Cum îndrăzniţi să intraţi în tekie!

Glasul mi-era foarte slab şi foarte nesigur. M-a privit uimit, fără să-mi răspundă. A găsit plângerea şi a citit-o dând din cap.

— Ce faci cu asta? a întrebat mirat. Şi tot el a răspuns:

— Treaba dumitale.

Şi a băgat plângerea în buzunar.

Iar când am deschis gura din nou, spunând c-o să mă plâng muftiului, m-a privit şi a dat din mână, de parcă l-ar fi plictisit să tot dea lămuriri unui naiv.

— Treaba dumitale, a repetat. Hai, îmbracă-te. Mi s-a părut că n-am auzit bine.

— Ai spus să mă îmbrac?

— Am spus. Dar poţi merge şi aşa, dacă vrei. Şi hai, mai repede, ca să nu avem neplăceri nici eu, nici dumneata.

— Bine, mă duc, dar cineva o să plătească asta.

— Aşa e cel mai bine. Întotdeauna plăteşte cineva.

— Unda mă duceţi?

— Ah, unde te ducem!

— Ce să le spun dervişilor? Când mă voi întoarce?

— Nu le spune nimic. Te întorci numaidecât. Sau niciodată.

Asta nu mai era glumă grosolană, ci o vorbă deschisă despre nişte lucruri adevărate.

Hafiz-Muhamed a intrat în odaie şi a încremenit. Totul era alb la el, ciorapii, cămaşa, obrazul. Semăna cu un

mort, sculat din mormânt, care nu poate vorbi. Putea fi un semn rău. Aşteptam ceva de la el, deşi ştiam că e o nebunie.

— Au venit după mine, să mă ia, am spus arătând spre oamenii care mă aşteptau, neînduplecaţi. Mă voi întoarce curând, nădăjduiesc.

— Cine sunt? Cine sunteţi dumneavoastră?

— Haide! mă grăbea insul. Cine suntem! Ce de tâmpiţi mai sunt şi pe lumea asta! Când te-om lua şi pe tine, o să vezi cine suntem.

— Luaţi-mă! strigă cel cu chip de mort, pe neaşteptate. Luaţi-ne pe toţi! Toţi suntem vinovaţi ca şi el!

— Tâmpitule, zise arnăutul, cu temei. Nu te înghesui peste rând, putem veni şi după tine.

— Cine se mândreşte cu silnicia…

N-a isprăvit vorba care poate l-ar fi nenorocit, l-a împiedicat la timp o tuse năvalnică, niciodată nu i-a fost mai folositoare. Se zguduia, de parcă tot sângele i-ar fi năvălit în gât; e din pricina zbuciumului, mă gândeam, fără să-l compătimesc, căci el rămânea aici. Mă uitam la el, cum se zguduie şi se chirceşte, mă uitam şi stăteam ţintuit, înfiorat de drumul ăsta nedorit în noapte. Dar nu voiam s-o arăt.

M-am apropiat să-l ajut. Arnăutul m-a oprit.

— Nenorocitul, a spus liniştit, ca pe o ocară sau o vorbă de dispreţ. Şi mi-a făcut semn cu mâna să ies.

În faţa tekiei ne mai aştepta un ins.

Mergeau alături de mine, în spatele meu. Păşeam încovoiat, sugrumat.

Era întuneric, o noapte fără lună, fără vedere, fără viaţă, numai câinii latră prin curţi, răspunzând la lătrături îndepărtate din deal, dinspre cer, e trecut de miezul nopţii şi duhurile umblă prin lume, oamenii liberi dorm, visând vise senine, pe întuneric, şi casele sunt în întuneric, şi oraşul, şi universul, e ora răfuielilor, clipa faptelor rele, nu se aude niciun glas omenesc, nu e niciun chip omenesc, în afară de aceste umbre, care o păzesc pe a mea. Nimic nu există, numai focul meu zbuciumat pâlpâie în pustiul

acesta întunecat.

Din când în când clipeşte pe alocuri câte un opaiţ sfios, la căpătâiul vreunui bolnav, al vreunui copil, care s-au trezit la ora asta nepotrivită poate de frica mea, poate de un foşnet rău; mă cutremur gândindu-mă la lumea asta liniştită, o alung ca să nu mă văd pe mine cum păşesc prin întuneric spre o ursită necunoscută, mă duc undeva fără rost, poate niciunde, mi se pare doar că păşesc, îmi pierd simţul realităţii, de parcă n-aş fi pe lumea asta, de parcă n-aş fi treaz, poate din pricina întunericului, a umbrelor schimonosite, din pricină că nu cred că acesta sunt eu, că acesta aş putea fi eu. Este altcineva, îl cunosc, mă uit la el, poate că e uimit, poate e speriat. Sau m-am rătăcit, nu ştiu unde sunt, sunt undeva în viaţa mea, cândva, umblu pe dramuri care mi-au fost sortite, niciodată n-am mai fost în aceste locuri şi nu pot ieşi, dar uite acum cineva va aprinde lumina şi mă va chema într-un adăpost sigur. Dar nimeni nu aprindea lumina, nicio voce dorită nu-mi arăta calea cea bună; noaptea se prelungea, şi meleagurile străine, şi necredinţa – totul nu e decât un vis urât, mă voi trezi şi voi răsufla uşurat.

De ce nu strigă oamenii când sunt duşi la moarte, de ce nu dau un semn, de ce nu cer ajutor? De ce nu fug? N-au cui striga, n-au cui să facă un semn, n-au pe cine să cheme – oamenii dorm, n-ai unde fugi, toate casele sunt bine zăvorâte. Nu vorbesc de mine, eu nu sunt osândit la moarte, mă vor lăsa curând, îmi vor da drumul, mă voi întoarce singur, pe drumuri cunoscute, nu pe acestea străine, cumplite, niciodată nu voi mai auzi cum latră câinîi, cum latră deznădăjduit, a moarte şi a pustiu, voi închide uşa, îmi voi astupa urechile cu ceară, ca să nu aud. Oare i-au auzit toţi cei ridicaţi noaptea de acasă? Oare lătrăturile astea le-au fost ultimul rămas bun? De ce n-au strigat? De ce n-au fugit? Eu aş striga dacă aş şti ce mă aşteaptă, eu aş fugi. Toate ferestrele s-ar deschide, toate uşile s-ar da la o parte.

O, nu, niciuna. De aceea nu fuge nimeni, ştiu toţi. Sau nădăjduiesc. Nădejdea este codoaşa morţii, un ucigaş mai

primejdios decât ura. Este prefăcută, ştie să cucerească, să liniştească, să adoarmă, să şoptească ceea ce omul doreşte, ştie să-l ducă drept sub cuţit. Numai Ishak a fugit. Îl duceau în noaptea aceea, aşa ca pe mine acum, nu, erau mai mulţi, el e altceva, el e mai important, eu nu sunt important pentru nimeni, desigur că n-a ascultat câinii lătrând, nu s-a gândit că visează şi că se va trezi, ştia unde îl duc, şi nu se amăgea cu nădejdea că va rămâne în viaţă. Nu se amăgea singur, ca alţii. Numaidecât a hotărât să fugă, acesta i-a fost primul gând, şi singurul. De aceea umbla cu băgare de seamă, temându-se ca gândul său să nu strige singur, atât era de puternic, şi se uita mereu în întuneric, noaptea era limpezită de lumina lunii, trădătoare, duşmană, dar el se uita după umbre, după ascunzişuri, căutând locurile cele mai ferite, şi s-a hotărât dintr-odată, când i s-a părut că nu sunt destul de atenţi, şi că alt prilej mai bun nu va avea. Într-o clipă, numai într-o singură clipă scurtă, am fost el, înainte de zvâcnet, înainte de fugă, ei sunt în spatele meu, lângă mine, suntem legaţi mai strâns ca nişte prieteni, ca nişte fraţi, acum se va rupe legătura, se va produce între noi o ruptură silnică şi dureroasă; ei fără mine nu sunt nimic, îi va durea despărţirea, şi totul va trebui să se hotărască într-o frântură de timp, nici nu ne vom da seama de ea, vom şti numai de saltul de o clipă, şi totuşi, şi totuşi orice întuneric e prea străveziu, orice pas prea scurt, orice adăpost prea la vedere. E zadarnic. Încotro să fugi?

Am dat înapoi descurajat la acest gând. Căci nu mă hotărâsem încă, nici nu trebuia să mă hotărăsc. Asta nu se petrece cu Ishak, ci cu mine, şi e mai puţin decât realitatea, sau mai mult: un lucru absurd care totuşi, nu se ştie cum, are loc.

Păşeam dintr-un întuneric în altul, nici formă, nici loc, pentru că nu vedeam nimic şi eram preocupat numai de mine, preocupat de închipuiri în care se pierdea şi ceea ce aş fi putut să recunosc. Schimbam întunericul, ştiam asta pentru că ne mişcăm, şi pentru că timpul trecea, deşi nu simţeam cum trece.

Undeva s-au întâlnit cu cineva, au şuşotit ceva, apoi m-au împresurat din nou, ajunsesem o valoare care n-avea voie să se piardă, nu mai ştiam cine-i cu mine, deşi mi-era totuna – toţi sunt la fel, toţi sunt nişte umbre, toţi au pornit din pricina mea la îndeletnicirea asta nocturnă. Ei se pot schimba, pe mine nu mă poate înlocui nimeni.

Când m-am izbit cu fruntea de uşorul scund, am înţeles că ajunsesem. Eu am ajuns, ei vor pleca. Îi vor înlocui zidurile.

— Daţi-mi lumină, am strigat spre uşa ferecată, când am intrat, necrezând că poate fi pe lume un asemenea întuneric.

Era ultima rămăşiţă a deprinderilor de afară, ultimul cuvânt rămas. Nimeni nu l-a auzit, sau n-a vrut să-l audă, sau n-a putut să-l înţeleagă. Putea fi luat drept aiureală.

Paşii se îndepărtau, poate acolo e coridorul. Iar asta poate e închisoarea. Iar ăsta poate că sunt eu. Sau nu sunt? Sunt, din păcate. Gândul nu se pierde în ceaţă, aidoma visului, eu nu mă pot observa din depărtare, ca pe un altul, sunt conştient, treaz, totul este neplăcut de limpede, nu e nicio amăgire.

Mult timp nu m-am dezlipit de uşă, nu m-am îndepărtat de mirosul iute al fierului ruginit; acesta e primul meu loc în întunericul în care m-am oprit, loc pregătit anume pentru mine, loc pe care-l cunosc de o clipă întreagă, şi care, de aceea, e mai puţin primejdios. Apoi am pornit de jur-împrejur, în cercetare, orb, încrezându-mă în degete, şi simţind peste tot umezeala grea a peretelui aspru, de parcă m-aş fi pomenit într-un puţ. Şi dedesubt e umezeală, o simt cu picioarele, se lipesc respingător de ceva cleios. Negăsind nimic, am ajuns din nou la uşă, la mirosul aspru de fier, care mi se pare mai uşor de îndurat decât duhoarea igrasiei.

Un gol îngrădit, un pustiu zidit, aici n-am să văd prea multe, nu ştiu dacă mai am trebuinţă şi de ceea ce ştiam dinainte. Nici ochii nu-mi sunt de niciun folos, nici mâinile, nici picioarele, nici experienţa, nici mintea, puteam să mă întorc liniştit la starea primelor vietăţi, de care vorbea

hafiz-Muhamed.

Câtă strădanie, o viaţă întreagă pentru aceşti doi paşi de igrasie, şi pentru o beznă de nepătruns!

E mică noua mea locuinţă, dar m-aş putea întinde, dacă aş avea pe ce. Cercetându-mi mormântul, am dat peste o piatră pusă de-a lungul peretelui, şi am stat lângă ea în picioare, neîncumetându-mă să mă aşez. Mai puteam încă alege. Parcă aş fi aşteptat ca uşa să se deschidă şi cineva să-mi dea drumul: hai, ieşi! Poate că nimeni la început nu s-a lăsat în umezeală şi în noroi, nădăjduind ceva, aşteptând ceva şi lăsându-se păgubaş abia după ce-şi pierde orice nădejde. Nu ţine mult asta. Curând m-am aşezat şi eu pe piatră, încercând să nu mă sprijin de zid – aşa-i la început – dar pe urmă m-am sprijinit, simţind cum umezeala pătrunde încet în mine. Acum putea începe destrămarea, nimic altceva nu mai aşteptam.

Nu ştiu dacă zdreliturile m-au durut şi până atunci, fără ca eu să-mi dau seama, sau au dat înapoi, lăsându-mă să simt doar ceea ce era mai covârşitor. Acum s-au făcut simţite, căci a venit timpul durerii, ori trupul s-a răzvrătit împotriva uitării şi mi-a amintit de el. M-am bucurat fără să vreau de ajutorul acela neaşteptat, începând să apăs rănile cu degetele, împrăştiind durerea ca să nu stea într-un singur loc, acoperind găurile ca să nu înceapă sângele să curgă, îmi simţeam palmele năclăite. Aseară în tekie mi le-au spălat cu muşeţel şi vată curată, iar acum eu ung ţesuturile sfâşiate cu toată murdăria strânsă de pe pereţi, şi mi-e totuna, nu mă gândesc la ce va fi, mă gândesc la ce este acuma, durerea e aprigă, s-a încins în întuneric, prin ea exist, trupul mă redă vieţii adevărate. Mi-era trebuincioasă această durere, era un semn că mai sunt viu, că sunt cel dinainte, aşa cum am fost pe pământ. Durerea mă apăra de întuneric şi de căutarea zadarnică a oricărui răspuns, împiedicându-mă să-mi amintesc de fratele mort care ar putea să apară pe zidul negru al mormântului meu cu întrebări la care nu găsesc răspuns.

Am adormit cu mâna pe rană, de parcă aş fi păzit-o să nu dispară, stând pe lespedea de piatră lângă peretele

igrasios şi, trezindu-mă, am regăsit-o sub palma-mi fierbinte, ca într-un cuib. Trăia, durea. Cum ai dormit? îmi venea s-o întreb. Nu eram singur.

M-am bucurat când am zărit o crăpătură în peretele dinspre arcadă, mi-a dezvăluit-o dimineaţa, şi cu toate că lumina zilei rămânea numai o dorinţă, o amintire. Întunericul meu nu mai era atât de deplin. Se lumina de ziuă în lumea de afară, de aceea se făcea lumină şi pentru mine, deşi noaptea mai stăruia. Priveam la pata cenuşie de deasupra mea, îmbărbătat, de parcă vedeam cel mai frumos răsărit de soare pe colinele domoale ale copilăriei mele. Zori, lumină, zi, fie şi numai ca o părere, dar există, n-a dispărut totul. Dar când mi-am luat privirea de la această sărmană licărire, eram orbit şi întunericul din subterana mea era din nou nepătruns. Abia după ce m-am obişnuit, am înţeles că asta-i o noapte veşnică în care ochii sunt totuşi necesari. Priveam în jur, dar recunoşteam doar ceea ce văzuseră degetele mele.

Ferestruica pătrată din uşă s-a dat la o parte cu un ţiuit, dar n-a intrat nici lumină şi nici aer. Din întunericul celălalt cineva mă pândea. M-am apropiat de deschizătură, ne priveam de aproape. Un chip bărbos, fără trăsături. N-are nimic – nici ochi, nici gură.

— Ce doreşti? am întrebat, temându-mă că nu va putea răspunde. Cine eşti dumneata?

— Djemal.

— Unde sunt? Ce-i asta?

— Mâncarea se dă o singură dată. Dimineaţa. Glasul îi e răguşit, întunecat.

— A întrebat cineva de mine?

— Vrei să mănânci?

Totul îmi părea murdar, slinos, putred, mi-era greaţă până şi la gândul mâncării.

— Nu vreau să mănânc.

— Aşa-s toţi. În prima zi. Apoi cer. Să nu mă chemi pe urmă.

— M-a căutat cineva?

— Nu. Nimeni.

— Or să mă caute nişte prieteni. Să vii să-mi spui.

— Cine eşti tu? Cum te cheamă?

— Derviş, şeicul tekiei, Ahmed Nurudin. A închis uşiţa şi a deschis-o din nou.

— Ştii vreo rugăciune? De podagră?

— Nu ştiu.

— Păcat. Mă dă gata podagra.

— E umezeală aici. O să ne îmbolnăvim cu toţii.

— Vouă ce vă pasă. Vă dă drumul. Sau vă omoară. Iar eu rămân veşnic aici. Iac-aşa.

— N-ai vreo scândură ori vreo velinţă? Nu pot să mă culc.

— Ai să te deprinzi. N-am.

Dervişul Ahmed Nurudin, lumina credinţei, şeicul tekiei… Am uitat de el, toată noaptea n-am mai avut nume, nici cin. Mi l-am amintit acum, l-am înviat în faţa acestui om. Ahmed Nurudin, învăţat şi predicator, acoperişul şi temelia tekiei, mândria oraşului, stăpânul lumii. Acum cere o scândură ori o velinţă de la liliacul Djemal, ca să nu se culce în noroi, şi aşteaptă să fie sugrumat, şi întors fără viaţă în noroiul acesta în care nu vrea să se culce de viu.

E mai bine fără nume, cu rănile şi durerile, cu uitarea, cu rănile şi nădejdea că va veni dimineaţa, deşi dimineaţa asta moartă, fără lumină l-a trezit pe Ahmed Nurudin, i-a spulberat nădejdea, i-a alungat rănile şi durerile trupului în nefiinţă. Din nou au ajuns fără însemnătate în faţa ameninţării mai grele şi mai primejdioase care se înălţa din mine, ca să mă năruie.

Mi-era să nu înnebunesc, orice altceva putea să se întâmple. Dacă s-ar porni nenorocirea, nu s-ar mai putea opri, ar pârjoli, ar nimici totul în mine, ar rămâne un prăpăd mai rău decât moartea. Şi simţeam cum se foieşte, cum se mişcă, gândul meu nu se poate agăţa de nimic, mă întorc înfiorat, caut, a fost, până ieri, până adineauri, unde e, caut în zadar, niciun sprijin, m-am coborât în noroi, totuna-i, în zadar, şeic Nurudin.

Dar valul care s-a ridicat s-a oprit, nu mai creştea. Aşteptam plin de uimire: linişte.

M-am sculat încet, ţinându-mă cu mâinile de pereţi, sprijinindu-mă cu palmele de ieşituri slinoase, doream să stau în picioare. Tot mai nădăjduiesc, au să mă caute, au să vină, ziua abia a început, nu mă va răpune o clipă de slăbiciune, şi e bine că mă ruşinez de ea.

Şi am aşteptat, am aşteptat, înteţind în mersul ceasurilor lungi flacăra nădejdii, mă îmbărbătam cu durerea şi cu rănile fierbinţi, ascultam paşii şi aşteptam să se deschidă uşa, să-mi vină măcar o veste, şi venea noaptea, o ştiam, fiindcă nu mai aveam trebuinţă de ochi, dormeam în mâlul puturos, istovit, mă trezeam fără dorinţa să mă mai aşez pe piatră, şi mâncam dimineaţa mâncarea lui Djemal, şi aşteptam din nou, zilele treceau, veneau unele după altele zorile cenuşii, şi nu mai ştiam dacă mai aştept ceva.

Atunci, slăbit, pe jumătate adormit de oboseala aşteptării, răzbit de umezeala care se strângea în oasele mele, cufundat în fierbinţeala care mă încălzea şi mă scotea pentru o clipă din mormânt, atunci, zic, am stat de vorbă cu fratele meu Harun.

Acum suntem la fel, frate Harun, îi spuneam celui nemişcat, tăcut. Nu-i vedeam decât ochii, severi, îndepărtaţi, pierduţi în întuneric, îi urmăream sau îi aşezam în faţa mea, sau mergeam după ei. Acum suntem la fel. Nefericiţi amândoi; dacă am fost vinovat, acum nu mai e nicio vină, ştiu cât ai fost de singur şi cum ai aşteptat o vorbă de la cineva, cum stăteai la uşă, trăgeai cu urechea să auzi un glas, un pas, un cuvânt, cum credeai mereu că ele sunt pentru tine. Am rămas singuri, şi eu şi tu, nimeni n-a venit, nimeni n-a întrebat de mine, nimeni nu şi-a amintit, poteca mea a rămas pustie, fără urme şi fără amintiri, mi-ar fi plăcut să nu fi văzut măcar asta. Tu m-ai aşteptat pe mine, eu l-am aşteptat pe Hasan, nu a venit nimeni, niciodată nu vine nimeni, fiecare la urmă rămâne singur. Suntem la fel, suntem nefericiţi, suntem oameni, frate Harun.

Jur pe timpul care este începutul şi sfârşitul tuturor lucrurilor, că fiecare-i întotdeauna păgubit.

— A venit cineva? îl întrebam pe Djemal din obişnuinţă, fără să mai nădăjduiesc ceva.

— Nu. Nimeni.

Ţineam să nu-mi pierd nădejdea, nu se poate trăi fără aşteptare, dar nu mai aveam putere. Am părăsit locul de pândă de lângă uşă, stăteam unde se nimerea, tăcut, înfrânt, tot mai tăcut. Pierdeam simţul trăirii, dispărea hotarul dintre vis şi realitate, se întâmpla parcă aievea ceea ce visam, umblam liber pe potecile copilăriei şi ale tinereţii, niciodată pe uliţele acestui târg, de parcă şi în vis aş fi putut să fiu dus la închisoare, mă întâlneam cu oameni din vremuri de demult, şi era bine, căci nu venea trezirea, nu ştiam de ea. Şi Djemal era un vis, şi întunericul din jurul meu, şi pereţii uzi, şi chiar când îmi veneam în fire, nu sufeream prea mult. Şi pentru suferinţă trebuie să ai putere.

Am aflat cum se moare, şi am văzut că nu este greu. Nici uşor. Nu este nimic. Doar că se trăieşte tot mai puţin, eşti tot mai puţin, tot mai puţin gândeşti, tot mai puţin simţi, tot mai puţin ştii, şuvoiul bogat al vieţii seacă, şi mai rămâne doar un firicel subţire de conştiinţă nesigură, tot mai sărac, tot mai neînsemnat. Şi apoi nu se mai întâmplă nimic, nu mai e nimic, e nimicul.

Iar când o dată, în ofilirea aceasta fără timp, căci timpul se fărâmiţa neizbutind să se lege într-o durată, Djemal a spus ceva prin deschizătura uşii, n-am priceput ce spune, dar am ştiut că este însemnat. M-am trezit şi am înţeles: prietenii mi-au adus daruri.

— Care prieteni?

— Nu ştiu. Doi. Ia.

Ştiam, nici n-a fost nevoie să întreb, ştiam că vor veni. Ştiam de mult, aşteptarea a fost lungă, dar ştiam.

Zgâriam uşa cu degetele, ca să mă scol. Nu în zadar am zăcut acolo.

— Doi?

— Doi. Le-au dat străjii.

— Ce au spus?

— Nu ştiu.

— Spune-i să întrebe cine sunt.

Voiam să aud nume cunoscute. Hasan şi Harun. Nu. Hasan şi Ishak.

Am luat merindele, şi curmalele, şi cireşele, erau bobiţe verzi când am intrat aici, erau flori trandafirii, doream să mă pătrundă sângele lor străveziu şi să înfloresc fără durere în fiecare primăvară, ca şi ele, asta a fost odată, de mult într-o viaţă încă frumoasă. Poate că ni se părea grea atunci, dar când mă gândesc la ea din locul acesta, aş dori să se întoarcă.

Mi-era teamă să nu-mi scape bocceaua. Mâinile mi-erau străpunse, mâinile mi-erau fericite, mâinile mi-erau nebune şi neputincioase, apăsau strâns pe piept dovada aceasta că nu sunt mort. Ştiam că vor veni, ştiam! Îmi plecam capul şi trăgeam în piept mireasma proaspătă a verii timpurii, însetat, dornic, încă, încă, igrasia va pătrunde în curând în mirosul roşu şi străveziu al cireşelor, le atingeam cu degetele noroioase pieliţa gingaşă ca de copil, peste o clipă, peste o oră se vor stafidi, vor îmbătrâni. Nu-i nimic, nu-i nimic. Asta-i un semn, o solie din lumea cealaltă. Nu sunt singur, mai pot nădăjdui. Lacrimile nu s-au revărsat, când mă gândeam că sfârşitul e aproape, iar acum ţâşneau din belşug din izvorul înviat al ochilor, lăsând fără îndoială urme pe scoarţa de noroi a feţei. Să cungă. M-am sculat din morţi. A fost de-ajuns un semn cât de mic că nu am fost uitat, şi toată puterea pierdută a revenit. Trupul mi-e slăbit, dar asta nu-i nimic, mă încălzea un foc undeva înăuntru, şi nu mă mai gândeam la moarte, şi nu-mi mai era totuna. A sosit în ultima clipă, ca să mă oprească pe povârnişul pe care lunecam, ca să-mi împiedice pieirea. Care într-adevăr începuse. (M-am încredinţat, şi nu numai acum, că sufletul poate adesea să izbăvească trupul, dar trupul niciodată sufletul: sufletul îşi are poticnirile lui şi propria lui pierzanie.)

Aşteptam iară.

Spuneam: şi-au adus aminte, Harun.

Şi mă gândeam la Hasan. Şi mă gândeam la Ishak.

Vor porni o răscoală şi mă vor scăpa.

Se vor furişa prin intrări tainice şi mă vor răpi.

Se vor preface în aer, în păsări, în duhuri, se vor face nevăzuţi, vor veni.

Se va întâmpla o minune, şi vor veni.

Cutremurul va nărui zidurile astea vechi şi ei vor veni să mă scoată din ruine.

Hasan şi Ishak vor deschide primii această uşă, oricine ar veni, orice s-ar întâmpla.

Niciun gând obişnuiiit nu mai era în mine, toate erau în afara rânduielii şi făgaşelor obişnuite. Ascultam vuietul eliberării mele ca pe o bucurie, aşteptam un bubuit ca o răzbunare pentru alt bubuit pe care încercam cu spaimă să-l înăbuş în mine, de cum îl presimţeam că se va face auzit. Această aşteptare nu putea să aibă un sfârşit obişnuit. Poate din pricina mormântului în care eram închis şi la apropierii morţii căreia îi simţeam răsuflarea, poate din pricina coridoarelor adânci şi a porţilor trainice care nu se deschideau la o vorbă şi la o rugăminte, poate din pricina cumplitei nenorociri care m-a lovit, şi pe care o putea înlătura numai o nenorocire şi mai cumplită. Aşteptam un fel de ziuă a judecăţii şi eram sigur că va veni. Mi-o anunţaseră cei doi.

A doua zi am primit din nou daruri, timpul s-a legat din nou, şi din nou au fost doi, fără nume, dar eu ştiam cine sunt, şi aşteptam cutremurul.

— Dacă s-ar întâmpla un cutremur, sau foc, sau răzmeriţă? îl întrebam pe Djemal, mirându-mă că nu înţelege.

Sau înţelegea. Mă întreba şi el pe mine:

— Tu eşti derviş. Ştii să spui: „Când va veni întâmplarea cea mare?”

Oare ne gândim la acelaşi lucru?

— Ştiu.

— Vino. Vino încoace. Spune.

— Nu vreau.

— Păcat. Nu eşti om bun.

— La ce-ţi trebuie?

— Îmi place. S-ascult.
— De unde ştii?
— De la un puşcăriaş. Dinaintea ta. Om de treabă.
— Asta-i din Coran. Din sura Vakia.
— O fi.
— „Când va veni întâmplarea cea mare”…
— Mai încet. Vino-ncoa’.
— „Când va veni întâmplarea cea mare, pe unii îi va înălţa, pe alţii îi va coborî. Când pământul se va zgudui cumplit, veţi fi de trei feluri”.

În întunericul cenuşiu, proptit cu bărbia de muchia ascuţită a cercevelei de fier, întrezăream chipul lui fără trăsături în cadrul pătrat, aproape de tot de ochii mei. Asculta mirat ceea ce vorbeam, cu un interes pe care nu mi-l puteam tălmăci.

— Nu e asta.
— O fi „Păianjenul”?
— Nu ştiu. Totuna-i. Care trei feluri?
— „Unii sunt cei fericiţi, egali în fericire. Ei au fost în frunte, şi s-au aşezat înaintea tuturor oamenilor. De Alah s-au apropiat şi trăiesc în grădinile fericite ale raiului. Aceasta e ceata celor dintâi, şi puţini vor veni mai târziu. Ei stau pe tronuri bătute din aur, plăcut aplecaţi unii spre alţii, le slujesc fadoraşi ai căror ani nu se schimbă niciodată, trec prin faţa lor cu ulcioare, ibrice şi pahare, umplute cu o băutură curată care curge dintr-un izvor. De la acea băutură n-o să-i doară capul, nici trupul nu le va slăbi. Şi vor lua fructe care le plac, şi carne de pasăre pe gustul lor. Vor sta în jurul lor fete minunate, cu ochii mari, frumoase precum mărgăritarele care în scoici sunt păstrate. Asta-i răsplata pentru faptele lor vrednice. Nu vor auzi cuvinte deşarte nici grai păcătos. Vor auzi numai cuvintele: pace! pace!”

„Şi cei din dreapta sunt soţi întru fericire. Stau pe sub ramuri de lotus pline de rod şi fără ţepi, şi pe sub bananii din care atârnă ciorchini de rod, la umbra deasă, de-a lungul râurilor cu ape limpezi, în belşugul de fructe care nu se isprăveşte niciodată, nici nu se împuţinează, se

odihnesc pe culcuşuri înalte”.

— Frumos. Bine şi de ei.

Şoapta îi e plină de încântare şi de pizmă.

— „Dar vai de acei sărmani pe care i-a lovit nenorocirea! Locul lor este în focul încins şi în apa clocotită şi în fumul cel negru, care nu este plăcut nici frumos. Veţi mânca roadele cele amare din copacul zekkum, şi veţi bea apă clocotită. Veţi bea precum cămilele moarte de sete. Noi am hotărât ca printre voi să domnească moartea, şi puterea noastră e mare, şi fi-va aşa”.

— Dar de ce? Sunt vinovaţi?

— Dumnezeu ştie, Djemal.

— Mai este?

— „Vor spune cei nefericiţi celor aleşi: Staţi să luăm puţin din lumina voastră! Li se va răspunde: întoarceţi-vă şi căutaţi-vă lumina voastră. Atunci între ei se va înălţa un zid, înăuntru va fi milostivire, iar afară pătimire. Vor striga cei din afară: Oare nu am fost alături de voi?”

— Of, Doamne Dumnezeule. Iar. Fără lumină.

A tăcut apoi multă vreme, creierul lui tulburat se chinuia. Avea răsuflarea grea.

— Iar eu? Eu unde voi fi?

— Nu ştiu.

— Voi fi oare de partea dreaptă?

— S-ar putea.

— „Pe voi vă aşteaptă grădinile raiului, în care pâraie curg”. Aşa spunea el. Cel dinaintea ta. Şi despre soare. Unde voi fi eu? Asta-i pentru fapte bune. Am şi eu? Fapte vrednice? De cincisprezece ani tot aşa. Aici. Iar acolo soare. Râuri. Fructe. Pentru fapte vrednice.

— Ce s-a făcut cu omul acala?

— A murit. Bun. Liniştit. Îmi spunea. Aşa. Şi tu, cică. Acolo. Şi toţi oamenii buni. Asta-i bine. Am spus. La soare. Lângă apă. Limpede. Pentru podagră. A mea.

— Cum a murit?

— Greu. Sufletul nu voia. Să iasă. S-a zbătut. Am fost şi eu. Aşa. Am dat ajutor.

— Cui ai dat ajutor?
— A fost sugrumat.
— Şi tu ai dat ajutor să-l sugrume?
— Se smucea.
— Nu ţi-a fast milă?
— Milă. Pentru soarele. De care vorbea.
— Cum îl chema? Nu cumva Baram?
— Nu ştiu.
— Du-te, Djemal.
— Poate că şi eu? De partea cealaltă? A zidului?
— Sigur, Djemal.

M-a întrebat, dacă nu vreau să trec în altă celulă, e mai puţin întuneric şi mai puţină umezeală decât într-a mea.

— Totuna-i, Djemal.

— Ai să mai spui? Din nou? „Când va veni”. Numai atât. Primii. Şi aici e întuneric. Şi urât. Cincisprezece ani. Nu-i drept. Şi acolo.

— Du-te, Djemal.

Mult timp s-au învolburat în jurul meu spusele lui dezlânate, chircite, schiloade, părea că abia se ţin laolaltă, şi frânturile pierdute, trunchiate rămâneau ca prin minune împreună, exprimând chiar un dor omenesc.

Mă scufundam din nou.

Când o dată, pe urmă, după ziua aceea, sau mult mai târziu, sau niciodată, s-a deschis uşa celulei mele, m-au învăluit două simţăminte potrivnice, teama că mă vor sugruma, şi nădejdea că-mi vor da drumul. Au năvălit împreună, ca două fiinţe speriate şi nerăbdătoare, împingându-se şi întrecându-se. Sau depărtarea în timp era atât de mică între ele, încât cu greu se puteau deosebi unul de celălalt. Probabil că am alungat numaidecât primul gând, căci Djemal era singur, şi imediat am simţit bucurie: eliberarea! Putea fi şi una, şi alte, nu trebuia numaidecât să existe un temei. Dacă ucid fără vină, poate că şi eliberează fără temei.

Dar nu era niciuna, nici alta. Trebuia să trec în altă celulă.

Am primit, fără bucurie.

Am intrat în mormânt străin, acum e şi al meu, şi m-am oprit lângă uşă, ca să mă deprind.

— Pss!

Mi se păru ciudat acest îndemn la tăcere, din întuneric, dar în clipa aceea de pe meterez îşi luă zborul un porumbel. L-am zărit abia când a zburat.

— Acum ţipă cât vrei, îmi spuse cel care mă făcuse atent să nu sperii porumbelul.

— N-am ştiut. O să mai vină?

— Doar nu-i nebun. S-a rătăcit din întâmplare.

— Îmi pare rău. Îţi plac porumbeii?

— Nu-mi plac. Dar aici ajungi să-ţi placă şi liliecii.

— La mine nu erau nici lilieci, poate din pricina umezelii.

— Nu sunt nici aici. Nu suferă apropierea oamenilor. Am prins unul când a intrat din greşeală, am vrut să-l leg cu găitanul de la haină, dar apoi mi s-a făcut scârbă. Stai jos, alege unde vrei, totuna-i.

— Ştiu.

— De când eşti închis?

— De mult.

— Nu cumva te-au uitat?

— Cum să mă uite?

— Aşa, să te uite. Mi-a povestit unul, a fost aici, l-au prins undeva în Krajina, l-au tot dus zile şi săptămâni întregi dintr-un loc în altul, de la o închisoare la alta, până să-l aducă aici. Iar aici au uitat de el. Treceau lunile, iar el stătea, lâncezea, nimeni nu-l chema, nimeni nu întreba de el, le-a scăpat din vedere şi gata. Numai asta să nu ţi se întâmple.

— Am primit o veste de la prieteni. Au aflat unde sunt.

— Asta e şi mai rău. Şi de omul acela au aflat rudele, şi au venit, iar el le-a trimis vorbă să nu-l caute. Aşa cel puţin trăieşte, iar dacă şi-or aminti de el, s-ar putea să iasă rău. Şi într-adevăr, l-au dus într-o noapte. În surghiun, pare-se.

În glas îi străbate zeflemeaua, parcă ar vrea anume să mă sperie, dar povestea nu e de necrezut.

Râde. Râde de-adevăratelea. Părea atât de neaşteptat, încât m-am gândit că-i nebun. Deşi râdea cu totul firesc, chiar vesel, ca la el acasă. Poate tocmai de aceea.

— De ce vorbeşti aşa? Aici toată deşteptăciunea e să ai răbdare. Şi să fii gata de orice. Aşa-i locul. Iar dacă se întâmplă mai bine decât te-ai aşteptat, slavă Domnului, în cazul ăsta eşti în câştig.

— Cum poţi vedea totul atât de negru?

— Dacă nu vezi negru, poate fi mai negru. Nimic nu depinde de tine. Nu face să fii nici viteaz, nici laş, nici să înjuri, nici să plângi, nu merită nimic. Ei, şi atunci stai cuminte şi aşteaptă-ţi soarta, care e neagră măcar şi pentru faptul că eşti aici. Eu socot aşa: dacă nu eşti vinovat, e greşeala lor; dacă eşti vinovat, e greşeala ta. Dacă eşti fără vină, te-a lovit năpasta, ca şi cum ai fi căzut într-o bulboană. Dacă ai vreo vină, înseamnă că ţi s-a înfundat, şi nimic mai mult.

— La tine asta-i foarte simplu.

— De fapt, prea simplu nu e. Trebuie să te obişnuieşti, atunci e simplu. Vezi, eu cred că nu sunt vinovat, ca şi tine, îmi închipui. Asta, la drept vorbind, nu e aşa, nu se poate să nu fi greşit o dată în viaţă atât încât să trebuiască să-ţi ispăşeşti vina. Dar atunci ai scăpat de pedeapsă, iar acum n-ai nicio vină. Fireşte, ţi se pare că trebuie să-ţi dea drumul. Dar, cum să-ţi dea drumul? Poftim, încearcă să judeci în locul lor. Dacă nu sunt vinovat, înseamnă că ei au greşit, au închis un om nevinovat. Dacă-mi dau drumul, înseamnă că-şi recunosc greşeala, iar asta nu-i nici uşor, nici folositor. Niciun om cu mintea întreagă nu le poate cere să facă ceva împotriva lor înşile. O asemenea cerinţă ar fi neîntemeiată, şi caraghioasă. Atunci eu trebuie să fiu vinovat. Pricepi? Nu trebuie să fim prea nedrepţi. Fiecare privim cu ochii noştri şi socotim că e drept să fie aşa, dar când o fac ei, atunci ne supără. Trebuie să recunoşti că suntem cam nedrepţi.

— Dar dacă te uită, cine e vinovat atunci?

M-a înnebunit această posibilitate: te-au uitat, întunericul te înghite; nimeni nu ştie nici măcar că exişti, oamenii îşi închipuie că ai murit, sau că rătăceşti undeva prin lume, că eşti acolo unde ai vrut să te duci, şi că-ţi merge bine, poate că te şi pizmuiesc, iar tu stai şi aştepţi în zadar: nu există nicio vină, dar vina durează fără sfârşitt, nu există nicio pedeapsă, dar pedeapsa se ispăşeşte, fără oprire, mai cumplită decât dacă ai fi fost osândit cu adevărat.

— Cine e de vină? Uitarea. E omenesc, se întâmplă. Ba chiar, dacă te gândeşti bine, nimeni nu ţi-a făcut niciun rău. Asta ţi-e soarta. Sau singur eşti de vină, pentru că nu eşti vinovat. Căci, dacă ai fi vinovat, nu te-ar uita nimeni. Asta-i chiar recunoaşterea că nu eşti vinovat.

La naiba, el glumeşte, abia acum am înţeles! Ce om o mai fi şi ăsta, care se ţine de asemenea glume! O să-mi scoată sufletul, mai bine rămâneam singur.

— Faci glume proaste, prietene, am spus cu obidă.

— Dacă sunt proaste, nu sunt glume. Glumele nu pot fi niciodată proaste.

Atunci l-am recunoscut. Răsuflarea mi s-a tăiat, am strigat, sau mi s-a părut că am strigat, ar fi trebuit, aş fi fost dator să strig, n-aveam voie să-l întâlnesc aici!

Ăsta e Ishak!

Ishak, gândul meu necontenit, amintirea mea cea mai uşoară, dorinţa nesigură, nutrită de mine cel necunoscut şi nerealizat, lumina îndepărtată a întunericului meu, nădejdea mea omenească, cheia căutată a tainei, posibilitatea presimţită, alta decât celelalte, recunoaşterea imposibilului, visul care nu se poate nici împlini, nici da uitării, Ishak, slăvirea vitejiei nebuneşti, pe care am uitat-o cu toţii, căci nu ne-a mai trebuit.

L-au prins pe viteazul din singurele poveşti adevărate, din poveştile copilăriei, pe cel plăsmuit de nălucirile copilăriei şi amintit de nevolnicia anilor târzii. Au năruit chiar şi visurile omeneşti. Sunt mai puternici decât basmele.

Şi el credea în basme, zicea că nu-l vor prinde niciodată.

— Ishak! am strigat, de parcă l-aş fi chemat pe cel pierdut.

— Pe cine strigi? a întrebat omul mirat.

— Pe tine te strig. Pe Ishak îl strig.

— Eu nu sunt Ishak.

— N-are a face. Eu te-am numit aşa. Cum de te-ai lăsat să te prindă?

— Omul este făcut să fie prins, odată şi odată.

— N-ai gândit aşa înainte.

— Nici nu eram închis înainte. Cel dinainte şi cel de acum sântr doi oameni deosebiţi.

— Te predai lor, Ishak?

— Eu nu mă predau, am fost predat. Este în afara mea. Nu doresc, dar se întâmplă. I-am ajutat, căci trăiesc. Dacă n-aş trăi, n-ar putea să-mi facă nimic.

— Oare numai asta-i pricina, că trăieşti?

— Pricină şi condiţie. Totodată şi prilej. Pentru tine şi pentru ei. Rar rămâne nefolositor. N-are a face, dacă eşti aici sau sus. Nu ştiu numai care este sorocul vinovăţiei. Continuă oare şi pe lumea cealaltă?

— Dacă n-ai făcut nimic rău, nu eşti vinovat. Dumnezeu îndreaptă nedreptăţile făcute.

— Răspunzi prea repede. Gândeşte-te bine. Puterea oblăduitorilor e de la Dumnezeu? Dacă nu e, de unde au dreptul să ne judece? Dacă este, cum pot să greşească? Dacă nu e, îi vom coborî; dacă este, le vom da ascultare. Dacă nu este de la Dumnezeu, ce ne sileşte să răbdăm nedreptatea? Dacă este de la Dumnezeu, atunci nedreptăţile pe care ei le fac sunt nedreptăţi, sau sunt pedepse justificate de ţeluri mai înalte? Dacă nu e, înseamnă că asupra mea, şi asupra ta, şi asupra noastră a tuturor s-a făptuit o silnicie, şi atunci tot noi suntem de vină că o răbdăm. Acum răspunde. Dar să nu-mi spui, ca dervişii, că puterea e de la Dumnezeu, dar că uneori o mânuiesc oamenii răi. Şi să nu-mi spui că Dumnezeu îi va arde pe tirani în focul iadului, căci nu vom şti cu nimic mai

mult decât ştim acuma. În Coran se spune şi asta: „Supuneţi-vă lui Dumnezeu şi trimisului său, şi celora care conduc treburile voastre”. Asta-i poruncă divină, căci pentru Dumnezeu mai important e scopul său decât eu şi cu tine. Atunci, mai sunt ei tirani sau nu? Sau noi suntem tirani şi pe noi ne va arde focul iadului? Şi atunci ceea ce fac ei, e nelegiuire sau apărare? Conducerea treburilor înseamnă domnie, cârmuirea înseamnă forţă, forţa înseamnă nedreptate în vederea dreptăţii. Anarhia e mai rea: dezordini, silnicie şi nedreptate peste tot, frică în toate sufletele. Tăceam.

— Nu poţi să răspunzi? Mă mir, voi, dervişii, nu puteţi să lămuriţi nimic, dar să răspundeţi puteţi la orice.

— Eşti dinainte gata să nu fii de aceeaşi părere cu mine, orice aş zice. E greu să se înţeleagă doi oameni care gândesc deosebit.

— E uşor să se înţeleagă doi oameni care gândesc. Începu din nou să râdă. Nu era jignitor râsul acela, îl privea pe el cât şi pe mine, dar mi-a dat prilej să încetăm discuţia aceasta în care mă simţeam nesigur. Mi se întâmpla pentru prima dată să mă încurce nişte întrebări care mi se păreau clare. Dovezile lui erau alese la întâmplare, neînsemnate, chiar glumeţe, şi totuşi mi-era greu să răspund. Nu pentru că nu aveam un răspuns, ci fiindcă a făcut dinainte nemulţumitoare răspunsurile mele. A lăsat pământul sterp pentru sămânţa pe care aş fi putut să o arunc. A răsturnat dinainte tot ce aş fi putut spune, m-a aplecat asupra prăpastiei cu care m-a înconjurat, a făcut nevalabile, prin zeflemele, părerile mele posibile. M-a biruit prin faptul că mi-a impus felul lui de gândire şi obligaţia de a avea în vedere toate posibilităţile.

— Eşti cinstit, mi-a spus cu un respect prefăcut. Cinstit şi deştept. Nu vrei să răspunzi cu vorbe goale, iar de cele adevărate nu dispui. Deşi ţi-am pus răspunsul în gură.

— Pentru a putea să-l combaţi. Ţi-ai bătut joc de mine.

— Am vrut să stăm de vorbă, fără niciun gând anume.

Dar necazul e că tu nu îndrăzneşti să gândeşti. Ţi-e teamă, nu ştii unde te-ar duce gândul. Totul s-a răvăşit în tine, dar închizi ochii, te ţii de drumul cel vechi. Ai fost adus încoace pentru o pricină pe care nu o ştiu şi care nu mă priveşte, dar nu te împaci cu părerile mele despre vina omenească. Crezi că este o glumă. Poate că şi este glumă, deşi s-ar putea scoate din ea o foarte nostimă cugetare filosofică, cu nimic mai prejos decât altele, cel puţin ar avea o aplicare frumoasă, ne-ar împăca cu tot ce se întâmplă. Eşti amărât, căci socoteşti că nu eşti vinovat. Păcat. Dacă nu ţi-ar da drumul, ai muri repede, de supărare, şi totul ar fi în bună regulă. Dar ce s-ar întâmpla dacă ţi-ar da drumul? Ar fi una din cele mai ciudate nenorociri de care am aflat vreodată. Lumea de sus e a ta deopotrivă ca şi a lor, iar ei te-au scos din ea. Ce te faci? îi vei urî? Te vei lăsa păgubaş? Te întreb, căci nu ştiu ce este mai rău. Toate acestea sunt posibile, dar dezlegare nu văd. Dacă te-ai face haiduc, ai făptui silnicii, atunci de ce să te superi pe ei? Dacă îi vei urî, sufletul ţi se va învenina şi dacă nu pui ceva la cale împotriva lor şi împotriva ta, căci eşti la fel ca şi ei, te vor prinde din nou şi asta e ca şi cum te-ai sinucide. Dacă dai totul uitării, ai putea să găseşti o oarecare împăcare, socotind că eşti mărinimos, dar ei vor socoti că eşti un laş şi un făţarnic, şi nu te vor crede. Ai să fii scos din rândul oamenilor oricum, iar cu asta nu te poţi împăca. Singura dezlegare: să nu se fi întâmplat nimic.

— Acesta e gândul meu! am strigat uimit.

— Cu atât mai rău. Căci e singurul lucru cu neputinţă. Ishak! Altul, altfel, dar la fel ca şi atunci. Cu totul altfel, şi totuşi la fel. Ishak cel care nu răspunde, ci întreabă, care întreabă ca să propună şarade, care propune şarade ca să-şi bată joc de ele. Imposibil de prins. Pleacă, mi-ar spune acum ca şi atunci, dacă n-ar fi caraghios, căci nu pot pleca. El poate. Va ieşi dacă va voi, s-ar întâmpla minune şi ar dispărea, în zadar l-ar căuta, nu l-ar putea împiedica nici pereţii, nu l-ar putea opri nici paznicii, nimeni n-ar putea să-i facă nimic. Cu neputinţă de prins, ca şi gândul lui. Va pleca fără răspuns, deşi îl

cunoaşte. Mă lasă răvăşit, întotdeauna răscoleşte în mine tot ce ştiu şi în zadar mi-e limpede pe urmă ce ar fi trebuit să-i răspund, dacă n-am răspuns, dacă n-am putut să răspund, căci în clipele acelea mai mult îl credeam pe el, decât pe mine însumi, în zadar şi, pentru că nici nu mă cred pe mine fără el, mă tem că ar spulbera orice părere a mea dacă ar auzi-o, de aceea tac, deşi mi-aş putea-o păstra numai dacă aş apăra-o în faţa lui. Iar asta nu îndrăznesc. El gândeşte altfel decât mine, gândul lui umblă pe drumuri necunoscute, este neîncătuşat, dârz, nu respectă ceea ce respect eu. El priveşte totul liber, eu mă opresc în faţa multor lucruri. El dărâmă şi nu durează, spune ce nu e, dar nu şi ce este. Iar negarea este convingătoare, nu-şi pune stavile, nici scopuri, nu năzuieşte la nimic, nu apără nimic. E mai greu să aperi ceva decât să ataci, căci orice lucru ce se înfăptuieşte se şi toceşte neîncetat, şi astfel se depărtează de chipul cum a fost zămislit.

Am spus, încercând să mă apăr:

— Viaţa te trage mereu la pământ. E nevoie de efort neîncetat ca să i te împotriveşti.

— Gândul o trage, căci începe să se opună sieşi. Iar atunci ia naştere un gând nou, potrivnic, şi este şi el bun până începe să se înfăptuiască. Nu e bun ceea ce este, ci ceea ce e dorit. Când oamenii descoperă un gând frumos, ar trebui să-l păstreze sub sticlă, să nu se murdărească.

— Atunci nu e nicio putinţă să rânduim această lume? Şi totul nu-i decât rătăcire şi veşnică încercare?

N-a răspuns. A rostit un gând ciudat, la început ciudat, căci pe urmă mi-a fost totuna.

— Şi aici e o lume. Ne aflăm sub pământ. A o rândui, ar însemna să o facem mai rea.

Atunci a început absurdul. Mi se părea că îmi dau seama de starea asta, dar nu mă puteam împotrivi. Era o desfătare învăluitoare în acel nimic, în plutirea aceea fără trudă şi fără ţel. O frunză plutind pe un şuvoi nebunatic. Gând despovărat, ce nu se mai zbuciumă. Un joc zburdalnic şi plăcut, fără niciun ţel. Zbor neînfricat. Fleac de care nu te căieşti, o trebuinţa plăcută şi cu neputinţă de

ocolit, precum răsuflarea, sau curgerea sângelui.

— Pentru cine mai rea? am întrebat nepăsător.

— Pentru noi. Pentru ei. Ne vom închide unii pe alţii. Ne vom deprinde. Ne vom preface în cârtiţe, în lilieci, în scorpioni.

— Nici nu vom ieşi afară. Vom îndrăgi liniştea, întunericul.

— Nu vom ieşi. Vom rămâne aici veşnic. Nu putem fără veşnicie.

— Nu ne vom uita unii pe alţii.

— Îi vom închide pe duşmani acolo sus, îi vom surghiuni pe pământ. Şi vom uita de ei.

— „Când vor fi scoşi din iad, vor fi azvârliţi în râul vieţii”.

— Vor fi nefericiţi sus. Vor striga: „Daţi-ne puţin întuneric Am fost alături de voi!”

— Iar noi vom spune: „Căutaţi-vă singuri întunericul. Faceţi-vi-l singuri!”

— Ce nefericiţi or să fie! Vor striga: „Eliberaţi-ne! Lăsaţi-ne jos”. Iar noi le vom spune: „Singuri sunteţi vinovaţi. Nu ne-aţi crezut”.

— Voi înşivă sunteţi de vină. Rămâneţi sus.

— Eu am să ies uneori pe pământ.

— Totdeauna ai fost nesupus.

— Tu ai să fii un derviş-cârtiţă. Vei avea grijă să nu facem ochi, să nu ne depărtăm de lumea noastră întunecoasă.

— Vom păzi lumea noastră.

— Eu nu vreau să fiu cârtiţă.

— Or să ne crească gheruţe. Şi blăniţă. Şi botişor.

— Nu vreau să fiu cârtiţă. Pleacă.

Stăteam pe vine, cu fruntea sprijinită de peretele zgrunţuros şi ud, neavând putere să mă depărtez. Cineva stătea aplecat asupra mea.

— Eşti liber. Te aşteaptă prietenii.

Îmi aminteam, era un gând firav şi depărtat, că ar fi trebuit să mă bucur, dar nici măcar n-am încercat, nu simţeam nevoia.

— Unde-i Ishak? l-am întrebat pe Djemal. A fost aici.

— Nu-ţi face griji pentru alţii.

— Acum a fost aici, adineauri.

Pe coridor aştepta un necunoscut. Când m-au adus erau trei. Acum nu mai însemnam nimic.

— Haide, spuse.

Mergeam tăcuţi prin întuneric, mă loveam de ziduri, omul mă sprijinea; mergeam la pas, fugeam, am lipsit mult timp, acum veneam înapoi şi mă gândeam: cine mă aşteaptă? Şi mi-era totuna. Apoi, trecând din întunericul cel mare într-altul mai mic, mi-am dat seama că e noapte, o noapte trecătoare şi că e frumos tot ce nu e veşnic – noaptea şi ploaia de vară; am vrut să întind mâinile să-mi spele noroiul adus de sub pământ, să stingă fierbinţeala, dar mâinile-mi atârnau neputincioase, şi nefolositoare.

PARTEA A DOUA

10.

Nefericit va fi cel ce sufletul şi-l va întina.

De mult, un copil îmi vorbea despre frica lui. Semăna cu o poezioară:

Sus în pod este o grindă care te loveşte-n cap, este un vânt care izbeşte oblonul, este un şoricel care pândeşte din colţ.

Avea şase ani, se uita cu ochii vioi şi albaştri, încântat, la soldaţi şi la mine, tânărul derviş-ascher; ajunsesem prieteni şi nu ştiu dacă a mai iubit pe cineva atât, căci îl primeam cu bucurie şi nu-i arătam că sunt mai mare.

Era vară, ploile se schimbau cu arşiţa, stăteam în corturi, în lunca plină de ţânţari şi de orăcăitul broaştelor, la un ceas de râul Sava, lângă hanul în care locuiau puştiul cu maică-sa şi cu bunica pe jumătate oarbă.

Din primăvară zăboveam acolo, se scurseseră aproape trei luni de când îl hărţuiam pe duşmanul întărit pe malul râului. La început am pierdut mulţi oameni, apoi ne-am potolit, ştiind că nu-i putem face nimic cu forţele de care dispuneam, celelalte războindu-se cine ştie pe ce câmpuri de luptă ale marelui imperiu. Ne-am oprit în câmpia asta şi stăteam unii în drumul altora.

Începuse lâncezeala şi chinul timpului petrecut fără folos. Nopţile erau înăbuşitoare, lunca respira domol sub clarul de lună, broaştele fără de număr din smârcurile nevăzute făceau cu orăcăitul lor pătrunzător un vuiet cumplit, care se potolea numai în pâcla zorilor, când vălătucii albi şi cenuşii se târau peste noi ca la facerea lumii. Cel mai greu de îndurat era neînduplecarea cu care zorile urmau nopţilor şi nopţile zilelor.

Dimineaţa negura era trandafirie şi începea partea cea mai plăcută a zilei, fără de zăpuşeala umedă, fără de ţânţari şi fără de chinul nopţilor tulburi, pe jumătate nedormite. Ne cufundam atunci în somnul adânc, ca într-un puţ.

Dacă ploua, era şi mai rău, zarea se închidea, ne ghemuiam unii într-alţii şi tăceam, chinuiţi de frig, de parcă am fi fost la începutul iernii; sau povesteam, orice, sau cântam, întărâtaţi şi primejdioşi ca lupii. Ploaia răzbea prin foaia de cort, stropindu-ne cu picuri cenuşii, apa izvora de sub culcuşurile noastre, pământul se prefăcea în noroaie şi ne pomeneam prinşi în capoana propriilor noastre necazuri, ca totdeauna.

Soldaţii îşi petreceau timpul liber bând, jucând zaruri sub păturile întinse streaşină, certându-se, bătându-se; era o viaţă de câine pe care eu o trăiam la prima vedere liniştit, fără să arăt cu nimic că mi-este greu, nemişcat şi când mă mura ploaia, nemişcat şi când cortul se prefăcea în casă de nebuni, ori în cuşcă de fiare sălbatice; mă sileam să îndur fără o vorbă tot ce era urât şi greu, eram tânăr şi credeam că asta face parte din jertfă, dar ştiam că este urât şi greu. Ţăran şi seminarist, tresăream la fiecare sudalmă sau vorbă grea, până când am înţeles că soldaţii

le folosesc fără să-şi dea seama de necuviinţa lor. Dar când voiau anume să înjure, sau să spună un cuvânt de ocară, pregătindu-se şi savurându-l, era într-adevăr de neîndurat. Făceau asta cu furie rece şi plăcere neobrăzata, oprindu-se în loc şi ascultând ecoul cuvintelor nefiresc împerecheate. Îmi venea să urlu de supărare.

Am aflat multe despre viaţă şi despre oameni, lucruri pe care până atunci nu le ştiam. Unele le ascultam cu interes, altele cu uluire, câştigând astfel experienţă, pierzându-mi naivitatea şi neîncetând să-mi pară rău.

Stăteam cu soldaţii atâta timp cât simţeam că ceea ce văd şi aud mă mâhneşte, şi-mi îngăduiam să mă depărtez abia după ce mă linişteam, sau ajungeam nesimţitor la toate, împăcându-mă cu toate de nevoie, socotindu-le o parte din ceea ce se cheamă viaţă, şi care nu întotdeauna este frumoasă. Rareori încercam să-i fac mai chibzuiţi. De câteva ori şi-au bătut joc atât de crunt de mine (căci lăsând deoparte faptul că eram derviş, încolo eram ca şi ei, nu aveam niciun grad care să mă apere), încât, şi spre folosul meu şi al lor, m-am dezvăţat să mă amestec în ceea ce făceau, mulţumindu-mă cu rugăciunile mele, care făceau parte şi ele din îndatoririle ostăşeşti, ca şi marşurile sau gărzile. Atunci îmi trecea prin minte gândul ciudat, descurajator, cât de greu îi vine unui om mai luminat, dacă nu-l apără funcţia şi teama stârnită de ea. Ajunge un singuratic: unităţile sale de măsură sunt altele şi nu folosesc nimănui, iar pe el îl scot din rândul celorlalţi.

Astfel rămâneam cel mai adesea singur, cu o carte sau cu gândurile mele, negăsind nici un singur om de care să vreau să mă apropii. Pe toţi îi vedeam ca pe un întreg neobişnuit, aspru, vânjos, chiar interesant. Luaţi fiecare în parte, erau curios de neînsemnaţi. Nu-i dispreţuiam când mă gândeam la ei ca la o mulţime, chiar îndrăgisem făptura asta cu o sută de capete, puternică şi grosolană, dar în parte nu-l puteam suporta pe niciunul. Iubirea mea, sau chiar mai puţin decât iubire, îi privea pe toţi, nu pe unul singur, şi asta îmi era de ajuns.

O dată, stând în câmp, pe o buturugă putredă, cu picioarele în iarba aspră, până la genunchi, singur, asurzit de ţârâitul greierilor, în bătaia soarelui fierbinte (veşnic ţârâia, ţiuia, cânta ceva în lunca aceasta), tulburat de ceea ce auzisem de la soldaţi despre tânăra femeie de la han, l-am zărit pe băiat cum s-a oprit în iarbă, scufundat aproape până la gât. S-a apropiat de mine cu încredere. Eram vechi cunoştinţe.

Mi-ar fi plăcut să nu mă fi găsit. Mă temeam parcă să nu-mi citească în ochi ceea ce aflasem despre mama lui.

Nu era cu neputinţă ceea ce mi-au povestit ostaşii. Era singura femeie tânără din împrejurimi, cele mai apropiate sate abia dacă se zăreau în depărtare, deşi ostaşii se duceau şi acolo, mai ales noaptea, cel mai adesea pentru femei; nimeni nu este mai lipsit de cuget ca un soldat, care ştie că poate muri în orice clipă, dar nu vrea să se gândească la moarte, nu vrea să se gândească la nimic, şi lasă cu sufletul liniştit în urma sa prăpăd. Dar şi femeile sunt mai îngăduitoare faţă de ei, datorită, poate, străvechii compătimiri care-i însoţeşte pe ostaşi, şi pentru că ruşinea o iau cu ei, în călătoriile lor nesfârşite. Pe unde trece armata, nu mai răsare iarbă, dar răsar copii. Totuşi, mă împăcam greu cu gândul despre mama acestui băiat. Fie orice femeie, numai una, anumită, nu. Atât de mult generalizam, încât desfiinţam lucrurile.

Mărunţică, slăbuţă, încă tânără, nu atrăgea atenţia din capul locului, dar privirea ei dreaptă, şi gesturile domoale, şi purtarea stăpânită te sileau să nu treci nepăsător pe lângă ea. Atunci puteai descoperi nişte ochi care nu priveau distraţi, o gură frumoasă, puţin zeflemitoare şi îndărătnică şi firescul mişcărilor propriu numai unui trup sănătos şi mlădiu. Se lupta curajos cu nevoile vieţii. Rămânând văduvă, a hotărât să păstreze cum o putea hanul şi bucata de pământ din jur, pe care războiul o nimicea încetul cu încetul, de începuse să semene cu un cimitir şi o paragină. N-a plecat, a rămas să-şi păzească singura ei avere, încercând să întoarcă necazurile în folosul ei. Vindea ostaşilor hrană şi băutură,

îi lăsa să joace jocuri de noroc în han, şi câştiga şi ea astfel din amărâta lor soldă, dându-le în schimb ceea ce le lipsea. Se străduia să ferească băiatul de soldaţi, trimiţându-l de acasă, de câte ori se putea, dar nu se putea întotdeauna. Am stat cu ea de vorbă. „De dragul lui muncesc, a spus liniştită. Viaţa o să-i fie grea de va trebui s-o ia de la nimic

Şi iată, acum am aflat că trăieşte cu ostaşii. Poate că n-a avut încotro, n-a putut să se apere, poate că o dată s-a lăsat ispitită, iar pe urmă au început s-o silească, aşa că s-a obişnuit; nu ştiu, n-am vrut să întreb pe nimeni, dar mă chinuia ceea ce auzisem. Din pricina băiatului. Ştie oare sau abia o să afle? Şi din pricina mea. Înainte de a afla, am preţuit curajul ei, dar apoi am început să mă gândesc ca orice tânăr, deşi mă ruşinam de gândul meu.

Dar acum ea era ca o apă care curge liber, ca o hrană ce-i îmbie pe toţi, la o întindere de braţ. Nimic nu o mai apăra, în afară de ruşinea mea, dar ştiam că ruşinea nu-i o piedică prea mare. De aceea m-am legat şi mai mult de băiat – să mă apăr şi pe mine şi pe el.

Mă învoiam să mă ducă pe potecile lui de copil, amândoi ca nişte copii, să gândim copilăreşte, eram fericit când o scoteam cu bine la capăt, mă simţeam mai bogat. Făceam fluiere din tulpină de săbiuţă şi ne bucuram de ţiuitul ascuţit pe care-l scotea tăişul verde când spinteca aerul din gură. Meşteream cu răbdare lemnul de soc, scoteam miezul umed, ca să fac golul plin de sunete. Împleteam cununi din flori de baltă, albastre şi galbene, ca să le ducă mamei sale, dar pe urmă îl puneam să împodobească cu ele ramuri de mesteacăn, ca să nu mă gândesc la nimic urât.

— Or să răsară flori pe crengi? mă întreba.

— S-ar putea să răsară, spuneam, crezând eu însumi puţin în învierea florilor pe copacul cenuşiu.

— Unde-i soarele? m-a întrebat o dată.

— După nori.

— Totdeauna e acolo? Şi când e înnorat?

— Totdeauna.

— L-am putea vedea dacă ne-am urca în vârful

plopului?

— N-am putea.

— Dar pe minaret?

— Nici. Norul e mai sus ca minaretul.

— Dar dacă am face o gaură în nori?

Într-adevăr, de ce nu fac oamenii gaură în nori, de dragul băieţaşilor care îndrăgesc soarele?

Când ploua, stăteam cu el într-una din multele odăi ale casei, mă ducea şi în pod, acolo m-am lovit într-adevăr cu capul de o grindă; îmi povestea poveştile lui frumoase cu o barcă mare, cât casa asta, care pluteşte pe câmpie, cu porumbelul îndrăgit care în nopţile înăbuşitoare flutură din aripi deasupra patului său în timp ce el doarme, ori despre bunica lui care nu vede, dar ştie toate poveştile din lume.

— Şi cea cu pasărea de aur?

— Şi cea cu pasărea de aur.

— Cum e pasărea, asta de aur?

— Nu ştii? se mira micul meu dascăl. E o pasăre toată din aur. E greu de găsit.

Pe urmă m-am dus tot mai rar în casa lor, gândurile nu-mi mai erau neprihănite, şi vorbeam tot mai greu pe limba lui. Iar când mă duceam, mă purtam nefiresc. Stăteam la bucătărie, mama lui intra şi ieşea, zâmbindu-ne ca la doi copii. Îmi ascundeam ochii. Nu voiam să mănânc, nici să beau, nu primeam când mă poftea, voiam să fiu altfel decât ceilalţi, pentru că eram şi eu la fel ca ei.

— Rămâi la noi, mi-a propus băiatul. De ce să te duci pe ploaie?

Femeia a râs văzând cum m-am roşit.

Într-o noapte, înainte de ivirea zorilor, duşmanul a atacat şi ne-a scos din corturile noastre. Surprinşi, am încercat să ne împotrivim, dar abia am apucat să ne luăm armele şi lucrurile cele mai trebuincioase, şi am rupt-o la fugă pe câmpie, toţi numai în izmene şi cămăşi, cu mâinile pline de jalnica avuţie ostăşească, ne-am oprit abia când s-a lăsat dimineaţa şi nu mai era nimeni în spatele nostru.

Duşmanul a ocupat poziţiile noastre, şi hanul. A săpat tranşee şi ne întâmpina fără teamă.

I-am alungat înapoi pe malul râului, după vreo şapte zile, când ne-am luat din nou locurile noastre din jurul hanului.

Atunci au ieşit din casă doi soldaţi de-ai noştri; atacul neaşteptat i-a surprins la han, ori se ascunseseră acolo, şi acolo au petrecut toate cele şapte zile cumplite, în timp ce duşmanul mişuna în han şi în jurul lui. Femeia i-a hrănit.

Îi eram recunoscători, până ne-au povestit că a trăit şi cu ostaşii duşmanului.

S-a lăsat tăcere.

I-am rugat pe mai-marii noştri ca băiatul şi bunica lui oarbă să fie duşi în satul cel mai apropiat.

— Dar mama? a întrebat puştiul.

— Va veni mai târziu.

Au împuşcat-o de cum căruţa s-a făcut mică în depărtare, pe câmpia întinsă.

Băiatul a aflat desigur ce s-a petrecut cu mama lui, şi desigur că poezia lui cu tavanul s-a făcut mai amară.

Mi-am amintit de băiat şi de spaimele lui pe când stam în odaie şi mă întorceam cu gândul înapoi, în copilăria mea.

Şi în casa mea fusese un pod. Stăteam ghemuit pe o şa veche, aruncată, singur în lumea aceea plină cu lucruri nefolositoare; îşi pierduseră forma lor de odinioară şi luaseră una nouă, mai potrivită cu ora din zi sau cu starea mea sufletească, cu lumina mai slabă sau mai puternică, ce le schimba înfăţişarea, ori cu tristeţea sau bucuria din mine. Călăream în şa cu dorinţa să se întâmple ceva, să se înfăptuiască ceva din visările mele tulburi de copil, care se schimbau năzuros, nestatornice, ca şi lucrurile în umbra deasă a podului.

Podul acela mă făurea, aşa cum m-au făurit apoi nenumărate alte locuri şi împrejurări, întâlniri, oameni; luam fiinţă din mii de prefaceri şi de fiecare dată mi se părea că tot ce-am fost înainte pierea odată cu noua schimbare, se pierdea fără însemnătate în ceţurile timpului apus. Dar atunci, iarăşi, pe neaşteptate, găseam urmele a tot ce a fost, ca pe nişte vechi zăcăminte vii, şi deşi vechi şi

urâte, îmi erau dragi şi îmi păreau frumoase. Trecutul acesta descoperit şi păstrat în mine, şi care nu era doar o amintire, timpul îl înfrumuseţa şi îl aducea din depărtări neştiute, unindu-mă cu el. Astfel acest trecut dăinuia îndoit – ca parte din fiinţa mea de acum, şi ca amintire. Ca prezent şi ca trecut.

În podul acela, unde, cunoscându-mă bine, îmi căutam singurătatea şi mă refugiam de zările largi ale meleagurilor mele, deşi le iubeam mai mult decât pe mama, mă gândeam adesea la pasărea de aur din povestirile bunei. Nu ştiam cum e acea pasăre de aur, dar în timp ce ascultam cum bate ploaia în acoperişul de şindrilă, şi cum uşa deschisă este izbită de vânt, îmi închipuiam că găsesc pasărea mea de aur, ca viteazul din basmul murmurat al bunei. Ştiam că astfel, într-un chip ciudat, neînţeles, se dobândeşte fericirea.

Mai târziu am uitat, viaţa mi-a risipit visările de băieţandru, născocite de închipuirea fierbinte şi fără zăgazuri, de dorinţa fără hotar, născută din lipsa de experienţă. Şi iat-o apărând din nou, ca o zeflemea, când îmi era mai greu.

A fost odată un băiat, trăia în casa părintească de lângă râu şi visa visuri de aur, căci nu ştia nimic despre viaţă.

A mai fost şi un alt băiat, dintr-un han din câmpie, care se gândea şi el la pasărea de aur. I-au omorât mama; a fost o păcătoasă, iar pe el l-au alungat în lume.

Am fost patru fraţi şi toţi patru am căutat pasărea de aur a fericirii. Unul a căzut în război, unul a murit de oftică, pe unul l-au ucis în fortăreaţă. Eu pe a mea nu o mai caut.

Unde sunt păsările de aur ale visurilor, peste câte mări şi ţări se ajunge la ele? Oare acest dor adânc al copilăriei neştiutoare ne apare mai târziu numai ca un semn trist, brodat pe basmale şi pe coperţile de saftian ale unor cărţi netrebuincioase?

Am încercat să citesc din Abul-Faradj, m-am silit, fără tragere de inimă, fără o trebuinţă lăuntrică, am vrut să aud şi gândul altuia, nu numai al meu.

Am deschis cartea la nimereală şi am dat de povestea lui Alexandru Macedon. Împăratul, se zicea acolo, a primit în dar nişte vase minunate din sticlă. Darul i-a plăcut foarte mult, şi totuşi a spart vasele. De ce? Oare nu erau frumoase? a fost întrebat. Tocmai de aceea, răspunse el. Sunt atât de frumoase că mi-ar părea rău să le pierd. Dar cu timpul tot s-ar sparge, unul câte unul, şi eu aş fi şi mai trist decât acum.

Povestea e naivă, şi totuşi m-a uluit. Sensul ei este amar: omul trebuie să se lipsească de tot ce ar putea să îndrăgească, căci pierderea şi dezamăgirea sunt de neînlăturat. Trebuie să ne lipsim de iubire, ca să nu o pierdem. Trebuie să nimicim iubirea noastră, ca să nu ne-o nimicească alţii. Trebuie să ne lipsim de orice apropiere sufletească de frica căinţei posibile.

Gândul e plin de cruzime şi deznădejde. Nu putem nimici tot ce iubim: întotdeauna va rămâne o cale ca alţii să ne nimicească iubirile.

De ce cărţile sunt socotite înţelepte, dacă sunt amare? Nicio înţelepciune, fie ea a oricui, nu mă poate ajuta. Mai degrabă mă întorc la începuturi. Fac asta cu uşurinţă, fără să mă silesc. Nu caut nimic, totul se caută şi se găseşte de la sine.

Plouă zile în şir, picăturile saltă răutăcios pe ţigla vechiului acoperiş al tekiei, orizontul e întunecat, tulbure, în pod, deasupra capului meu, umblă picioare nevăzute, este o grindă care te loveşte în cap, este un vânt care izbeşte uşa, este un şoarece care pândeşte din colţ. Este o copilărie care priveşte cu ochii trişti din întuneric.

Pentru o clipă izbutesc să mă gândesc la băiatul acela singuratic de demult, să simt şi să mă tem ca şi el. Totul este o taină frumoasă, şi totul n-are decât viitor sau o durată fără sfârşit, totul e scăldat într-o bucurie adâncă sau o tristeţe adâncă. Astea nu sunt întâmplări, ci stări sufleteşti, uneori se ivesc singure, ca un zefir blând, ca un

amurg molcom, ca o licărire vagă, ca o beţie. Sau se ivesc crâmpeie de imagini, chipuri care izbucnesc o clipă din întuneric, un râset al cuiva într-o dimineaţă însorită, o rază de lună pe unda râului, un copac noduros la o cotitură de drum. Nici nu bănuiam că mai port în mine aceste mici fărâme din fosta mea viaţă şi nici nu ştiam că ele s-au păstrat atâta timp. Este cu putinţă oare ca ele să fi însemnat atât de mult odinioară, întipărindu-se astfel în memorie, iar apoi să se rătăcească asemeni unor jucării vechi? M-am uitat pe mine cel care am fost, înecat în timp, iar acum apăreau la suprafaţă fărâme şi aşchii.

Toate acestea sunt eu, mărunţit, făcut bucăţele, sunt licăriri, clipiri, întâmplări, pricini nedesluşite, sensuri care au existat, dar s-au pierdut, şi acum nu mai ştiu ce sunt eu în tot prăpădul acesta.

Începusem să semăn cu un lunatic.

Stăteam târziu noaptea, nemişcat, două lumânări aprinse ardeau la cele două capete ale odăii, ca să gonească întunericul. Pitit, tăcut, ca şi noaptea din jurul meu, ca şi lumea în noapte, priveam geamul negru care mă despărţea de întuneric, pereţii cenuşii care mă despărţeau de tot, neîndrăznind să-mi mut privirea ca nu cumva pereţii să se dea la o parte, din pricina unei clipe de neatenţie din partea mea. Fără să mă scol, fără să mă mişc din colţul în care mă aşezam, pentru a avea toată încăperea în faţa mea, ascultam cum toarnă cu găleata şi cum gâlgâie apa în ulucii de lemn neîncăpători, cum râcâie porumbeii cu picioruşele lor şi scot un uguit somnoros, şi toate aceste sunete monotone şi liniştite deveneau o parte a nopţii care nu se sfârşea şi a unei lumi care nu trăia.

Nu mai căutam închegarea până atunci ştiută a lucrurilor.

La capătul a tot ce încercasem să desluşesc, să rânduiesc, să cuprind într-un sens, stătea o lungă noapte neagră şi ape care creşteau necontenit.

Şi rămânea băiatul din luncă, ca un simbol chinuitor.

L-am găsit mai târziu, şi l-am adus la şcoală şi în

tekie. Abia ne-am recunoscut, pentru că sufletul ni se schimbase.

Bunica îi murise, era singur pe lume. Cioban în satul unde l-au lăsat, orfan a cărui mamă s-a prăpădit în război, lăsându-i amintire faptele ei dubioase. Şi o povară neagră în suflet.

Semăna cu o floare de baltă răsădită în munţi, semăna cu o lăcustă căreia copiii i-au rupt aripile, semăna cu băiatul din câmpie căruia oamenii i-au răpit copilăria fără griji. Totul era al lui, şi chipul, şi trupul, şi glasul, dar nu mai era el.

N-am să uit niciodată cum stătea în faţa mea, pe un bolovan, stins, mut, depărtat, fără urmă de bucurie, acea bucurie de pasăre, care izvora mai-nainte din el, chiar şi fără tristeţe, fără nimic, destrămat. Ai să fii cu mine, am să-ţi port de grijă, ai să înveţi la şcoală, îi spuneam, dar îmi venea să urlu: râzi, aleargă după fluturi, vorbeşte despre porumbelul care fâlfâie din aripi ocrotindu-ţi somnul. Dar el nu mai vorbea despre nimic.

Acum, în timp ce afară ploua, în timp ce, în prăpastia care se deschisese în faţa mea, mă apucam, ca un înecat, de paiul copilăriei, de cărţi, de năluci, intra neauzit în camera mea; uneori, când mi se părea că liniştea s-a făcut altfel, îl găseam chiar în faţa uşii.

Se oprea lângă perete, fără o vorbă.

— Stai jos, Mula-Iusuf.

— Totuna-i.

— Ce doreşti?

— Ai nevoie să-ţi scriu ceva?

— N-am nevoie.

Mai stătea un timp, nu ştiam cum să ne vorbim, ne simţeam stingheriţi şi eu şi el, apoi pleca fără un cuvânt.

N-aş putea să spun ce s-a strecurat între noi, ce legături ne mai uneau şi ce suferinţe ne despărţeau. Cândva îl iubisem, şi el pe mine, iar acum ne priveam cu priviri moarte. Ne lega lunca de dinaintea nenorocirii, şi bucuria care luminase acele timpuri, ca lumina soarelui. Şi totuşi, mereu ne aduceam aminte unul altuia că bucuria nu

poate ţine mult.

Niciodată nu vorbea de copilăria lui, nici de câmpie, nici de han, dar mie mi se părea că în ochii lui, de câte ori se uita la mine, văd amintirea morţii mamei sale. Parcă ar fi existat o legătură ce nu se putea desface între mine şi această, cea mai grea, amintire a lui. Poate că a uitat cum a fost, şi mă socotea şi pe mine vinovat, pentru că eram ca şi ceilalţi. O dată am încercat să-i explic, iar el m-a întrerupt, speriat: Ştiu.

Nu lăsa pe nimeni să intre pe tărâmul ăsta oprit, nici şi tulbure rânduiala neagră pe care o făcuse acolo. Şi aşa ne îndepărtam tot mai mult, ascunzându-ne amărăciunea, el – din pricina îndoielii, înrăit, nenorocit, eu – din pricina nerecunoştinţei sale.

Hasan s-a împăcat cu tatăl său, şi ne povestea în glumă, cum s-a ales cu un tutore o soacră şi un copil răzgâiat, toate într-o singură persoană, dar bucuria se revărsa din el. S-a înţeles cu tatăl său ca din partea lor de avere să lase o ctitorie, de suflet şi întru pomenire, spre folosul celor săraci şi năpăstuiţi; alerga ziua întreagă, ocupându-se de întocmirea actelor trebuincioase, căuta un om potrivit să-l pună vătaf, un om cinstit, deştept şi priceput, de s-o găsi şi aşa ceva, zicea râzând. Nu eram sigur dacă se bucură mai mult pentru că s-a împăcat cu bătrânul, sau că i-a scăpat printre degete lui Aini-efendi, cumnatul său, o asemenea avere. Dacă nici acum nu-i plesneşte inima – spunea plin de veselie – înseamnă că-i de piatră.

A cumpărat Coranul copiat de Mula-Iusuf, ca să-l ofere în dar tatălui său. Iusuf n-a vrut să ia bani, dar Hasan avea darul de a fi convingător:

— Doi ani de muncă nu se dăruiesc uşor.

— Ce nevoie am eu de bani?

— Dă-i celui care are nevoie. Se minuna privind Coranul:

— E un artist, şeic-Ahmed, iar tu taci. Îi ascunzi, ţi-e teamă să nu ţi-l ia careva. Îmi aminteşti de faimosul Muberid. Poate că e chiar mai frumos. Mai pasionant, mai

sincer. Ai auzit de Muberid, Mula-Iusuf?

— N-am auzit.

— A ajuns om de vază şi bogat datorită unul har ca al tău. Iar de tine nu ştie nimeni în oraşul nostru. Nici chiar cei care vin la tekie. Oamenii noştri înzestraţi pleacă la Ţarigrad sau în Egipt, şi alţii ne aduc veşti despre ei. Noi nu ne pricepem, nu ne pasă, şi nu ne încredem în noi.

— Gloria e mică aici, n-are a face din ce pricini, am spus neprimind dojana. Am vrut să-l trimit la Ţarigrad, dar nu s-a învoit.

— Eu fac asta pentru mine, spuse Iusuf încet. Şi nu m-am gândit de loc dacă are sau nu preţ.

Hasan râse:

— Dacă vorbeşti sincer, ar trebui să mă scol în picioare în faţa ta.

Se uită după flăcău, când acesta plecă, stingherit de laude.

— Mai există oameni simţitori şi sfioşi, prietene dragă. Nu socoti că-i de mirare?

— Vor fi întotdeauna.

— Slavă Domnului. Prea suntem mulţi cei care nici nu mai ştiam ce-i aia. Cei ca el ar trebui păstraţi de sămânţă. Pare-se că te interesează prea puţin, spuse pe neaşteptate.

— E tăcut, închis.

— Sfios, tăcut, închis. Alah să-i fie în ajutor!

— De ce?

— Meseria voastră de dervişi este ciudată, voi faceţi negoţ cu cuvinte, pe care oamenii le cumpără de frică sau din obişnuinţă. El nu vrea sau nu ştie să vândă cuvinte. Nu ştie să vândă nici tăcerea. Nici daruri. Şi nu-i pasă de reuşită. De ce-i pasă atunci?

În zadar, e greu să-l mai opreşti pe Hasan, când cineva începe să-l preocupe. Adesea fără temei, sau dintr-o pricină care numai pentru el are însemnătate.

— De ce te interesezi atâta?

— Nu mă interesez. Vorbim şi noi aşa.

— Tu ai un dar ciudat de a simţi pe omul nefericit.

— E oare nefericit?

I-am povestit tot ce ştiam, sau aproape tot, despre câmpie, despre băieţaş, despre mama lui, şi în timp ce povesteam îmi dădeam tot mai limpede seama că băiatul e o victimă. Ca şi mine. Şi nu ştiam a cui nenorocire e mai mare, pe el l-a lovit la începutul vieţii, pe mine la sfârşit. N-am spus asta, dar simţeam totuşi că mă doare prea mult această nenorocire: mă dedublam, vorbeam şi despre mine.

Hasan asculta, privind într-o parte, fără să mă întrerupă, tulburat, dar destul de treaz ca să ghicească miezul:

— Pare-se că abia acum l-ai înţeles. Trebuia ajutat.

— Nu doreşte ajutorul nimănui, nu lasă pe nimeni să se apropie de el, nu crede pe nimeni.

— Ar crede în iubire. N-a fost decât un copil.

— L-am iubit. Eu l-am şi adus aici.

— Nu-ţi fac nicio vină. Toţi suntem aşa. Ne ascundem iubirea şi astfel ajungem s-o înăbuşim. Păcat, de tine, şi de el.

Ştiu ce gândea: ar fi putut să-mi ţină loc de frate. Dar nimeni nu-l mai poate înlocui pe fratele meu.

Nu l-am ajutat pe Iusuf! Dar pe mine cine m-a ajutat?

Am vorbit despre mine, el n-a auzit însă decât numele flăcăului. Povestind despre el, pe mine m-am ascuns în umbră. Pentru că Iusuf e tânăr? Sau pentru că eu sunt mândru şi puternic? Pe cei puternici nu-i compătimeşte nimeni.

— Dar acum? Cum mai e acum? Treceţi totul sub tăcere?

— Cei nefericiţi sunt prea mândri. Am putea să ne zgândărim rănile unul altuia.

Nu merita să vorbim despre ceea ce era greu de lămurit, că iubesc amintirea câmpiei şi că urăsc înstrăinarea lui rece şi tăcerea întunecată, care ucide nădejdea. Am simplificat, spunând o parte de adevăr, că suntem puţin înstrăinaţi, dar că legătura dintre noi e totuşi puternică, căci omul nu se desparte uşor de cel pe care l-a ajutat, prin el păstrează o amintire frumoasă despre sine

însuşi. Eu şi Iusuf suntem ca nişte rude apropiate, chiar şi neînţelegerile noastre sunt ca între rude – întotdeauna aproape de iubire.

— Există şi ură între rude, râse Hasan. Nu m-am mirat, prea mult stătuse serios. Am răspuns tot în glumă:

— N-am ajuns până acolo.

De atunci se întâlneau mai des, Hasan venea la tekie sau îl chema la el acasă. Alergau amândoi după treburile lui Hasan, scriau învoieli şi făceau socoteli, se plimbau seara pe malul râului. Mula-Iusui se schimba văzând cu ochii: ştiam, în jurul lui plutea prietenia lui Hasan, ca o abureală. Tot mai purta pe faţă o expresie ascultătoare şi pierdută, în care se închidea de oameni, dar nu mai părea deznădăjduit şi apăsat. Parcă ar fi început să învie băieţaşul cel de odinioară, încet, ce-i drept, şi ascuns încă în umbră.

Dacă Hasan nu venea, îl cuprindea neliniştea, când apărea, se uita la el luminat, se bucura de seninătatea lui şi de vorba lui prietenoasă, nu pleca, aşa cum făcea înainte, când eu şi Hasan începeam vreo discuţie, rămânea cu noi uitând aproape de respectul datorat, cu dreptul pe care i-l dădea prietenia cea nouă. Şi pe Hasan îl bucura apropierea aceasta tăcută şi fericirea cu care îl întâmpina flăcăul.

Dar deodată s-a schimbat totul. Prea repede, prea neaşteptat. Hasan a încetat să mai vină la tekie, nu-l mai chema pe Iusuf, nu se mai întâlneau.

L-am întrebat, mirat:

— Ce-i cu Hasan?

— Nu ştiu, răspunse tulburat.

— De când n-a mai venit?

— De cinci zile.

Părea abătut. Privirea îi era nesigură, umbre grele îi acoperiseră faţa oare abia începuse să se însenineze.

— De ce nu te-ai dus până la el?

Şi-a lăsat capul în jos şi a răspuns:

— M-am dus. Nu m-au lăsat să intru.

Şi eu am reuşit cu greu să-l văd pe Hasan.

Femeia măruntă, care se uita distrată la toată lumea, zâmbind domol unei amintiri sau unei aşteptări, cu flori în păr, îmbrăcată şi parfumată (soţul se gândea probabil că o făcea pentru el şi era fericit), m-a lăsat cu teamă, rugându-mă să spun că am găsit poarta descuiată; îi venea mai uşor să spună că a uitat s-o încuie decât că m-a lăsat să intru.

— De trei zile şi trei nopţi nu mai ies din odaie, spuse ea fără dojana. Totul i se părea vesel.

L-am găsit în odaia mare, cu prietenii. Jucau zaruri.

Odaia era în neorânduială, plină de fumul de tutun care se târa ca o ceaţă în întuneric; din pricina draperiilor grele, lăsate, mai ardeau încă lumânările deşi era dimineaţă, toţi erau palizi, istoviţi. În jurul lor tăvi şi pahare. Şi grămezi de bani.

Chipul lui Hasan era aspru, distrat, aproape răutăcios.

M-a privit surprins, deloc prietenos. Mi-a părut rău că am venit.

— Am vrut să stăm de vorbă.

— Acum am treabă.

Ţinea în mână zarurile de fildeş şi le arunca pe covor, preocupat de joc.

— Stai jos dacă vrei.

— Nu am timp.

— Despre ce voiai să vorbeşti?

— N-are importanţă. Altă dată.

Am ieşit jignit. Şi uimit. Cine-i acest om? Un pierde-vară şi un flecar? Soare de aprilie? Un om slab, dedat viciilor?

Eram supărat, copleşit de gândul că nu găseşti un singur om care să fie întotdeauna bun. El risipeşte vorbe frumoase pe care le uită numaidecât.

Dar când am ajuns la capătul coridorului lung, Hasan ieşi din odaie.

Pentru prima dată l-am văzut neîngrijit, nepăsându-i cum arată. De parcă n-ar fi fost el. Ochii nu-i erau senini, nici limpezi, ci tulburi şi încercănaţi, ofiliţi de băutură şi de

veghe îndelungată. Clipea urât la lumina zilei.

Ne priveam, fără să zâmbim.

— Iartă-mă, spuse cu voce posomorâtă. Ai venit într-un ceas nepotrivit.

— Văd.

— Nu-i rău să ştii totul despre mine.

— N-ai mai venit de atâtea zile. Am vrut să văd ce-i cu tine.

— Am avut nişte treburi. Afară de astea.

— Şi pentru Iusuf am venit. Te-a căutat, nu l-ai lăsat să intre.

— Nu sunt întotdeauna bun pentru taifasuri.

— S-a obişnuit cu tine. Te-a îndrăgit.

— M-a îndrăgit, asta-i prea mult spus. S-a obişnuit, asta nu înseamnă nimic. Şi nu sunt vinovat nici de una, şi nici de alta.

— I-ai întins mâna, l-ai scos din singurătate, şi apoi l-ai părăsit. De ce?

— Nu mă pot lega de nimeni pe viaţă. Asta-i nenorocirea mea. Încerc şi nu izbutesc. Ce-i ciudat în asta?

— Aş vrea să ştiu pricina.

— Pricina e în mine.

— Bine, mă duc. Iartă-mă.

— Mi-ai spus că l-ai iubit. Eşti sigur de asta?

— Nu ştiu.

— Atunci nu l-ai iubit. De ce l-ai adus la tine, dacă n-ai vrut să ai grijă de el?

— Am avut grijă.

— Ţi-ai făcut datoria numai, aşteptând recunoştinţa lui. Iar el se depărta tot mai mult şi se întărea în ură.

— În ură? Faţă de cine?

— Faţă de oricine. Poate şi faţă de tine.

— De ce m-ar urî? am întrebat, uluit de această întorsătură, deşi mă gândisem la ea şi mai-nainte.

— Trebuia să ţi-l faci prieten, sau să-l alungi. Aşa v-aţi încurcat ca doi şerpi care şi-au înghiţit unul altuia coada şi nu se mai pot desface.

— Am nutrit nădejdea să faci tu ceea ce n-am izbutit

eu.

— Şi mie mi-ar fi plăcut s-o facă altul în locul meu. Şi toţi oamenii doresc la fel. De aceea nici nu facem nimic. Ajunge. Sunt aşteptat.

Duhnea a rachiu şi a tutun, era ursuz şi repezit, gata de harţă, nesuferit.

— Toate astea Iusuf ţi le-a spus? S-a întors şi a plecat fără o vorbă. Bine că l-am văzut şi aşa.

Hasan e schimbător. Hasan nu ştie ce vrea, sau ştie, dar nu poate. Hasan e binevoitor, dar nestatornic, Hasan încearcă, dar nu izbuteşte, şi poate că într-adevăr nenorocirea lui stă în asemenea începuturi fără sorţi de izbândă, în durarea unor punţi peste care nu va trece niciodată. E blestemul dorinţei care nu se stinge, dar nici nu se înfăptuieşte. Caută necontenit, cu însufleţire, apoi dă repede înapoi, sterp şi găunos. Parcă l-ar atrage ideea dar l-ar respinge omul. Este o meteahnă ciudată şi un chin: nu că se lasă păgubaş, ci că o ia mereu de la început. Atunci totul e în el, şi nu în altul.

Şi totuşi căutam pricina în afara lui.

E vinovat fiindcă l-a alungat pe Iusuf. Şi totuşi, mă întrebam, cu totul în afara logicii: de ce? Fără să-mi dau seama că astfel trec vina asupra altuia.

Căutam pricina pentru care însufleţirea lui Hasan s-a stins atât de repede. Ce a făcut Iusuf? Am vrut ca Hasan să mi-o spună, dar el a luat toată vina asupra lui. Am trecut-o pe răbojul lui, dar mă întrebam în continuare; ce a făcut oare Iusuf?

Îmi puneam singur întrebarea, îl întrebam şi pe Hasan. Mă chinuia taina, ca întunericul, apucat cum eram îl puneam în legătură, ca şi pe toate celelalte, cu nenorocirea mea, care mă împrejmuise devenindu-mi hrană şi aer, miezul şi inima vieţii. Trebuia s-o dezleg, de asta depindea totul, şi mă chinuiam înfrigurat, trecând prin sită din nou fiecare om, fiecare întâmplare, fiecare cuvânt care mă privea pe mine şi pe fratele meu mort. Oare poate rămâne o taină deplină ceea ce se întâmplă între oameni?

Ruptura asta m-a făcut să mă întorc înapoi.

Totul se repeta în mintea mea de nenumărate ori, totul îmi era cunoscut, şi totuşi răscoleam din nou tot ce se depusese, până când din jocul acesta chinuitor au început să se înfiripe legături neaşteptate şi presimţirea tulbure a unei dezlegări. În clipele când vedeam limpede mi se părea că nu au niciun rost aceste scormoniri obositoare, că nu-mi poate aduce nimic această căutare a unui sens ascuns în cele mai neînsemnate cuvinte sau gesturi ale cuiva, dar nu mă puteam lăsa, mă simţeam prins ca într-un joc al sorţii. Când voi îmbina totul laolaltă, voi vedea ce am reuşit să adun. Totul semăna cu un joc de noroc, la fel de fără speranţă şi la fel de pătimaş. Nu mă aşteptam la un câştig sigur, dar şi nesiguranţa îşi avea farmecul ei. Mă îmbărbătau grăunţele de aur peste care dădeam, îndemnându-mă să caut vina.

Dar poate că nu era decât o apărare de spaima care m-ar fi putut cuprinde. Nu era departe, pâlpâia în jurul meu, ca un cerc de foc. Mă amăgeam că fac ceva, că mă apăr într-un fel, că nu sunt cu totul neajutorat. Nu era uşor să rechem în minte oamenii cu care mă întâlneam odinioară şi să-i silesc să rostească din nou vorbe cunoscute. Dar izbuteam ca în mişcarea asta a nălucilor, în zumzet, în şoapte, în învălmăşeală, în aceste împerecheri de cuvinte uneori smintite să mă leg de un gând, cum se leagă marinarul de catarg ca să nu-l ia valul stârnit de furtună.

Iar după ce voi dezlega nodurile, după ce voi alege tot ce-am adunat, voi şti dacă am fost aruncat din întâmplare în matca cea tulbure, sau există pricini şi vinovaţi.

În lumea-mi însingurată, înconjurat de susurul necontenit al ploii, de gânguritul porumbeilor, de mahmureala zilei înnorate sau de întunericul nopţii negre, odaia mea era populată de martori, nevinovaţi la început, neliniştiţi ca şi mine, dar treptat izbuteam să-i aduc la ordine, alegându-i unul câte unul ca la instrucţie. Îi împărţeam în importanţi şi neimportanţi. Neimportanţi

sunt cei care sunt vinovaţi, căci cu ei e limpede. Importanţi sunt cei care n-au spus totul.

Iar când am adunat laolaltă tot ce am putut din vorbele schimbate între mine şi ei, acum sau mai demult, mi-am dat seama că trebuie să-mi verific îndoielile şi presimţirile. Asta n-o mai puteam face doar cu umbre şi vorbe, care rămâneau mereu aceleaşi. Am pornit deci în întâmpinarea dezlegării, printre oamenii vii.

Am aşteptat doar să treacă oarecare timp, ca totul să fie dat uitării. Din fericire, oamenii uită uşor ceea ce nu-i priveşte. Încercam să conving pe toată lumea că şi eu am uitat, sau am iertat, sau m-am speriat, că m-am refugiat în rugăciuni. Creadă fiecare ce-o vrea.

L-am chemat pe Mula-Iusuf. Şi pe el îl silisem în cercetările mele din nopţile însingurate să repete tot ce a vorbit şi a făcut. Eram tulburat, căci discuţia era foarte însemnată. Am recunoscut că am greşit în faţa lui Dumnezeu şi a oamenilor, purtându-mă necugetat la nenorocire şi de loc vrednic de funcţia pe care o îndeplineam. M-au orbit durerea şi iubirea, şi asta-i singura mea justificare. Am uitat că Dumnezeu a vrut aşa şi că ne-a pedepsit pe fratele meu sau pe mine, sau pe amândoi, pentru păcate pe care nu le ştim. Cu mâna altuia, dar din voinţa sa.

Asculta recules, fără fereala cu care se apăra de obicei. Fie din pricina glasului meu smerit, scăzut, fie că i s-a deşteptat durerea propriei nenorociri, fapt e că se uita la mine liber şi deschis. Şi totuşi era neliniştit, aproape întărâtat.

— Care păcate? întrebă el duşmănos.

— Le vom afla în ziua Judecăţii de apoi.

— E departe Judecata de apoi. Ce să facem până atunci?

— Să aşteptăm.

— Dar e vinovată sau nu acea mână străină cu care Dumnezeu ne pedepseşte?

M-a uimit. Niciodată n-a vorbit atât de aspru şi n-a întrebat atât de mânios. Mi-a întrerupt spovedania şi a

deschis vorba despre el. Se gândeşte la ostaşii care i-au omorât mama, pentru păcatele ei ciudate, şi la el, cel fără niciun păcat. El singur a grăbit ceea ce doream.

— Nu ştiu, fiul meu, am spus liniştit. Ştiu doar că toţi vom răspunde în faţa lui Dumnezeu pentru ce făptuim. Şi ştiu că nu sunt toţi oamenii vinovaţi, ci numai acei care într-adevăr sunt.

— Nu întreb pentru cei care au făcut rele, ci pentru cei ce le-au îndurat.

— Întrebi pentru tine. Ţie ţi s-a făcut un rău. De aceea nici nu ştiu să răspund. Dacă aş spune că nu sunt vinovaţi te-aş supăra, şi nici nu ar fi drept. Iar dacă aş spune că sunt vinovaţi, aş înteţi ura din tine.

— Ce ură? Pe cine urăsc eu?

— Nu ştiu. Poate şi pe mine.

Stătea lângă fereastră, privindu-şi degetele împreunate; în spatele lui se vedea ziua cenuşie şi un cer înnourat, asemănător cu el. Când a auzit cuvintele lui Hasan, s-a întors brusc şi m-a privit năucit, uluit, aspru, într-adevăr cu ură. Dar numaidecât şi-a întors privirea şi a spus aproape în şoaptă:

— Eu nu te urăsc.

— Slavă Domnului, am spus, grăbindu-mă să-l liniştesc, temându-mă să nu plece, cum făcea înainte. Slavă Domnului. Aş vrea să-ţi recâştig încrederea, dacă am pierdut-o. Dacă nu, cu atât mai bine. Preţuiesc prieteniile noi, ele aduc dragostea de care oricând avem nevoie, dar prieteniile vechi înseamnă mai mult decât dragostea, ele sunt o parte din noi înşine. Eu şi cu tine suntem ca două plante care au crescut împreună, am avea de suferit amândoi dacă ne-am despărţi, avem rădăcinile împletite, şi ramurile. Şi totuşi, am fi putut mai mult decât să creştem pe acelaşi muşuroi al amintirii, trăindu-ne fiecare viaţa lui. Puteam fi una. Îmi pare rău acum, pentru tot ce n-am făcut. De ce am tăcut? Ştiam doar că fiecare din noi se gândeşte la cele întâmplate, asta nu se poate uita. Pe mine mă învinuiesc mai mult decât pe tine, sunt mai bătrân, cu mai multă experienţă. Mă justifică doar faptul că ştiam că

dragostea mea faţă de tine este mereu aceeaşi. Fereala ta mă ţinea la depărtare. Ai păstrat cu înverşunare durerea ta în tine, cum îşi ţine maimuţa copilul mort la piept. Cei morţi trebuie înmormântaţi, spre binele nostru, al celor vii. Numai eu te-aş fi putut ajuta în asta. De ce nu m-ai întrebat niciodată despre mama ta? Eu singur ştiu totul despre ea. Nu te crispa, nu te închide, n-am să-ţi spun nimic ce ţi-ar putea pricinui durere, am iubit-o şi pe ea, ca şi pe tine.

— Ai iubit-o?

Vocea îi e tulbure, hârâită, primejdioasă.

— Nu te speria. Am iubit-o ca pe o soră.

— De ce ca pe o soră? A fost curvă.

M-a speriat chipul lui, necunoscut până atunci, aspru, necruţător, gata de orice, deşi ştiam că este crud şi că se chinuie din pricina durerii înviata în urma discuţiei despre mama lui. M-a uimit şi sălbăticia cu care-şi răscolea rănile. Oare suferă chiar atât de mult?

Am spus, încercând să-l potolesc:

— Eşti crud, pentru că ţi-e greu. Mama ta a fost o femeie de treabă, o victimă, nu o păcătoasă.

— Atunci de ce au omorât-o?

— Fiindcă erau nişte proşti.

Tăcea, privind la podele, puteam să-mi închipui cât îi era de greu, deşi, înfiorat, abia ghiceam grozăvia durerii sale. Atunci a întrebat, privindu-mă în duşmănie, cu ultima speranţă că nu mă voi putea apăra.

— Dar tu ce ai făcut?

— Zadarnic i-am rugat s-o lase în pace. Şi te-am dus pe tine în alt sat, să nu vezi. Pe urmă am plâns, ascuns, singur, scârbit de oameni şi compătimindu-i, căci toată ziua şi-au ascuns ochii unii de alţii de ruşine.

— O zi nu e prea mult. Cine a… Cum au omorât-o?

— Nu ştiu. N-am putut să mă uit. Şi n-am vrut să întreb.

— Ce au vorbit pe urmă despre ea?

— Nimic. Oamenii uită repede ceea ce nu le face cinste.

— Iar tu?

— Am plecat curând. Mi-era ruşine pentru ei. Şi-mi părea rău şi de ea, mult. Şi mai ales de tine. Am fost prieteni, n-am avut niciodată un altul mai bun.

Şi-a închis ochii şi a început să se legene, ca ameţiţii.

— Pot să plec? a întrebat încet, fără să se uite la mine.

— Eşti bolnav?

— Nu sunt bolnav.

I-am pus mâna pe frunte, făcând cu silă gestul obişnuit, gata să mă opresc, simţind cum palma îmi arde înainte de a-l atinge. Iar când i-am atins pielea fierbinte, abia s-a stăpânit să nu-şi tragă capul, nefiresc de ţeapăn, de parcă ar fi aşteptat cuţitul.

— Du-te, am spus. Ne-am scos amândoi sufletul cu această discuţie. Trebuie să ne obişnuim.

A ieşit, împleticindu-se.

I-am poruncit lui Mustafa să-i facă rost de nişte miere, îl trimiteam să se plimbe, îl îndemnam să se apuce din nou de copierea Coranului, mă îngrijeam să-i fac rost de cerneală roşie şi aurie, dar el refuza, făcându-se tot mai ciudat şi mai închis. Parcă grija mea i-ar fi fost un chin.

— Ai să-l răsfeţi, mi-a spus hafiz-Muhamed, chipurile cu dojana, dar nu era greu de văzut că e mulţumit. Îl tulbura bunătatea altora, deşi el însuşi n-a vrut niciodată să se apropie de nimeni. Bunătatea era pentru el ca răsăritul soarelui: frumoasă pentru privit.

— A slăbit, am spus apărându-mă. Se petrece ceva cu el.

— A slăbit, e adevărat. N-o fi cumva îndrăgostit?

— Îndrăgostit?

— De ce te miri? E tânăr. Cel mai bine ar fi să se însoare şi să iasă din tekie.

— Pe cine să ia? Pe cea de care e îndrăgostit?

— Nu, nicidecum! Dar ce, puţine fete sunt în oraş?

— Văd că ştii câte ceva. De ce mă laşi să ghicesc?

— La drept vorbind, nu ştiu prea multe.

— Spune cât ştii.

— Poate nu-i cinstit să vorbesc. Poate nu-i decât o părere a mea.

N-am stăruit, ştiam că se înşală, şi mai ştiam că va spune ce ştie. Codeala lui prefăcută e caraghioasă, că doar de asta a deschis vorba, ca să spună totul. Şi cine ştie ce o fi văzut şi ce şi-o fi închipuit în naivitatea lui. Nu mă aşteptam la prea mult de la povestea lui.

Dar când a spus-o, mi s-a părut ciudată. Se ducea într-o zi la tatăl lui Hasan, spuse, şi la poarta casei cadiului l-a văzut pe Mula-Iusuf. Stătea nehotărât, se uita la ferestre, a luat-o spre poartă, s-a oprit apoi şi, privind înapoi, a plecat de acolo. Voia ceva, aştepta ceva, sau căuta pe cineva. Iar când s-au întâlnit, hafiz-Muhamed nu l-a întrebat nimic, iar flăcăul i-a spus că a trecut din întâmplare, plimbându-se. Şi tocmai faptul că a spus asta i-a trezit bănuiala şi grija, căci era limpede că nu trecuse din întâmplare şi nici nu se plimba. Şi ar vrea să nu-i fie adevărată bănuiala. De aceea a şi tăcut, uite până acum.

— Ce-ai bănuit? am întrebat speriat, pus pe neaşteptate în faţa dezlegării tainei.

— Apoi, mi-e ruşine şi să spun. Dar s-a purtat ciudat. Şi apoi, a minţit ca să se justifice, înseamnă că se simţea vinovat. Mi-a trecut prin minte că s-a îndrăgostit.

— De cine să se îndrăgostească? De sora lui Hasan?

— Vezi, şi tu te-ai gândit. De nu-i adevărat, Dumnezeu să mă ierte pentru gândul păcătos.

— S-ar putea, am spus sumbru. Câte nu li se întâmplă oamenilor!

— Ar trebui să vorbească cineva cu el. Ca să nu sufere în zadar.

— Crezi?

M-a privit uimit, neînţelegând întrebarea mea, neînţelegând nici că era o răutate, şi a spus că-i pare rău de băiat, o să-l mănânce mai rău decât rugina această dragoste fără nădejde şi ar putea să ne facă de ruşine şi pe noi şi pe el. Ruşine în faţa lumii, şi în faţa ei, femeie măritată şi cinstită. Iar el, hafiz-Muhamed, se va ruga lui Dumnezeu să-l abată pe flăcău din acest drum, iar pe el să-

l ierte dacă a văzut greşit şi s-a gândit cu păcat.

Era amărât când spunea toate astea, se căia. Dar l-ar fi ros mai rău dacă ar fi tăcut.

Unde nu-i norocul să fie adevărat ce vorbeşte acest om care se teme de păcat chiar şi acolo unde nu este. Dar poate că o fi? De ce n-ar fi cu putinţă?

M-a încălzit acest gând urât, l-am desfăşurat într-o clipă, i-am dat aripi, descoperind posibilităţi măreţe ascunse în el. Îmi aminteam de mâinile frumoase ale femeii, care se mângâiau una pe alta, strângându-se pătimaş, şi de forţa necheltuită izvorând din ochii ei reci, ca o apă adâncă, şi de neîndurarea ei calmă, cu care se răzbună la nevoie. Şi ţineam minte şi faptul că totul se isprăvise la ora aceea, că Harun era mort când mi-a cerut să-l trădez pe Hasan. Poate că n-a ştiut de fratele meu, poate că nici nu i-a auzit vreodată numele, dar eu treceam asta cu vederea, în amintirea mea ea a rămas crudă ca şi soţul ei, cadiul, pentru mine ei au rămas două scorpii însetate de sânge şi inima mea nu le putea dori nici, un bine. De aceea ura chiuia în mine: unde nu-i norocul! O vedeam subjugată, într-o clipă de slăbiciune, de tinereţea lui Iusuf, iar pe cadiu acoperit de ruşine, prin străvechea dreptate a păcatului.

Dar am alungat repede gândul, ştiam că este urât şi că m-a înjosit, făcându-mă să doresc o răzbunare meschină. Dar mi-a dezvăluit şi un lucru mai important: a scos la iveală neputinţa mea, şi frica de ei, iar frica şi neputinţa nasc imbolduri josnice. În gând, am dat locul meu în luptă altuia, şi măcar pentru o clipă, de pe margine, m-am desfătat cu înfrângerea lor. Dar ce înfrângere este aceasta, ce răsplată ar mai fi faţă de ceea ce am pierdut eu?

M-am ruşinat, şi m-am speriat. Nu, am spus, neclintit, nu vreau aşa. Orice aş hotărî, va trebui să fac eu singur. Fie să iert, fie să mă răzbun. Aşa e cinstit.

L-am chemat iar pe Mula-Iusuf, după convorbirea cu hafiz-Muhamed. L-am primit uitându-mă la darul lui Hasan, cartea lui Abul-Faradj legată în saftian, cu patru

păsări de aur pe copertă.

— Ai văzut asta? Un dar de la Hasan.

— Ce frumoasă-i!

Pipăia cu degetele saftianul şi aripile întinse ale celor patru păsări, privea minunatele iniţiale şi literele frumos ornate, transfigurat la faţă. Frumuseţea aceasta, care-i trezea o tulburare ciudată, i-a adormit neliniştea cu care intrase în cameră.

Ştiam că aş câştiga mult dacă l-aş lăsa să aştepte, să se teamă, încercând să-şi închipuie convorbirea noastră, să răscolească înfrigurat prin sipetul păcatelor sale, căci are destule, sunt sigur. Dar m-am lăsat păgubaş de acest câştig pe care mi l-ar fi adus spaima lui. Îmi plăcea mai mult încrederea.

Am spus că mă întorc anume la discuţia pe care am avut-o, căci frământarea lui nu s-a potolit încă, iar ăsta-i lucrul cel mai rău din toate, o ştiu din experienţă, când nu putem să ne hotărâm, când ne lăsăm sfâşiaţi de chinuri, uneori fără să ne putem da seama prea bine de unde vin ele, şi când ne clatină orice adiere, gata să ne smulgă din rădăcini. Aş vrea să-l ajut, pe cât îmi stă în putinţă, şi cât vrea el să primească. Fac asta pentru el, dar şi pentru mine, poate că sunt vinovat în faţa lui, n-am izbutit să mi-l apropii mai mult şi astfel să-i redau siguranţa de sine. Mi-am pierdut fratele, să-i ţină el locul. Nu cer să-mi spună ce se întâmplă cu el, fiecare are dreptul să-şi păstreze gândul pentru sine, oricare ar fi el, şi nici nu este totdeauna uşor să vorbeşti, adesea ne învârtim ca nişte titirezi, fără să ne putem găsi locul, înnebuniţi de nesiguranţă. Pendulăm între deznădejde şi dorinţa de liniştire, fără să ştim ce e al nostru. A te opri într-un punct, a te îndrepta într-o parte anume, asta-i ce ne trebuie, dar e greu de făcut. Orice hotărâre, în afară de cea care ne lasă cu cugetul împovărat, este mai bună decât descumpănirea pe care ne-o dăruieşte nehotărârea. Dar hotărârea nu trebuie grăbită, trebuie doar ajutată să se nască, când îi vine sorocul. Chinurile cumpănirii ne pot fi uşurate de prieteni, dar ei pot doar să le uşureze, nicidecum să le înlăture. Şi totuşi, e

nevoie de prieteni, ca şi de moaşe la naştere. Şi asta o ştiu din experienţa mea. Când mi-a fost cel mai greu, când m-am gândit că singura ieşire e să-mi iau viaţa, Dumnezeu mi l-a trimis pe Hasan. Să mă îmbărbăteze şi să mă ridice. Atenţia şi bunătatea lui, şi, poate am dreptul s-o spun: iubirea lui, mi-au redat încrederea în mine şi în viaţă. Semnele acestei atenţii unora le pot părea mărunte, dar pentru mine au avut o valoare nepreţuită. Rotirea mea bezmetică s-a oprit, groaza mea s-a potolit, în gheaţa care m-ar fi ferecat am simţit vântul cald al bunătăţii omeneşti, să mă ierte el, Mula-Iusuf, că mă tulbură şi acum simţământul acesta scump, dar un dar mai de preţ eu n-am primit de la nimeni în viaţă. Am fost singur, părăsit de toţi oamenii, lăsat în liniştea pustie a nenorocirii mele, ca nedreptatea să se săvârşească asupră-mi până la capăt, la un pas de a mă îndoi de tot ce credeam, căci se prăbuşea totul îngropându-mă. Dar iată, a fost de ajuns să ştiu că există un om bun pe lume, fie şi unul singur, ca să mă împace şi cu ceilalţi oameni. Poate că este ciudat că dau faptei lui, care ar trebui să fie obişnuită între noi, o importanţă atât de mare, şi că-i sunt atât de recunoscător. Dar am văzut că o asemenea faptă nu este de loc obişnuită, şi că ea l-a înălţat pe omul acesta din mijlocul celorlalţi oameni. Şi mai eram şi vinovat faţă de el, aşa că ajutorul lui îmi este şi mai scump.

Mula-Iusuf a ridicat capul.

Da, vinovat. I-am făcut un lucru urât, foarte urât. N-are a face în ce fel, n-are a face de ce. Poate că aş putea găsi o cauză şi o justificare, dar asta n-are importanţă. Prietenia lui mi-a fost trebuincioasă precum aerul, dar eram gata să o pierd, căci nu puteam să ascund minciuna în faţa lui. Doream să mă ierte, dar el a făcut mai mult: mi-a dăruit iubirea lui.

— I-ai făcut vreun rău? întrebă Mula-Iusuf cu greutate.

— L-am trădat.

— Dar dacă te-ar fi dispreţuit? Dacă te-ar fi alungat? Dacă ar fi spus tuturor despre trădarea ta?

— L-aş fi respectat şi aşa. Încă o dată m-a făcut să înţeleg că adevărata nobleţe nu se drămuieşte. M-a ajutat îndoit, şi tot îndoit s-a îmbogăţit. I-am spus lui Hasan că oamenii de felul lui sunt o adevărată binefacere, un dar pe care ni-l trimite însuşi Dumnezeu, şi într-adevăr ored că aşa e. El simte cu un simţ necunoscut cine are nevoie de ajutor, şi i-l oferă ca pe un leac. E un vrăjitor, fiindcă e un om. Şi niciodată nu-l părăseşte pe cel care l-a ajutat, e mai credincios decât un frate. Cel mai frumos e că iubirea lui nici nu trebuie măcar s-o meriţi. Dacă ar fi trebuit s-o merit, nici n-aş fi avut-o, sau aş fi pierdut-o de mult. El o păzeşte singur, el o dăruieşte, fără alt motiv decât trebuinţa pe care o simte el însuşi, şi fără altă răsplată decât mulţumirea lui şi fericirea celuilalt. Mi-am însuşit învăţătura pe care mi-a dat-o, că omul primeşte atunci când dă. Şi nu mai sunt aşa nevolnic, iubirea lui m-a întărit, m-a făcut vrednic să fiu şi eu sprijin pentru altul. M-a făcut vrednic de iubire, am s-o dăruiesc lui, lui Mula-Iusuf, dacă poate să-i fie de vreun ajutor.

Zâmbeam domol şi cald, adunând poate cu greu laolaltă tot ce doream să spun şi ce-mi părea însemnat, puţin neliniştit şi la gândul că Hasan nu s-ar justifica atât pentru prietenia lui. Dar fiecare cu felul lui, iar sarcina mea este mai grea.

Mula-Iusui se arăta mai închis şi mai tăcut decât la prima discuţie. Dar nu mai puţin zbuciumat. Stătea în faţa mea în genunchi, chircit, înfrigurat, încercând necontenit să slăbească încleştarea degetelor pe care şi le înfigea în coapsă, deschizând şi închizând neputincios ochii fierbinţi, ridicându-i înspre mine chinuit. Nu putea ascunde ce furtună pustiitoare stârneau în el vorbele mele. La un moment dat, când mi s-a părut că a izbucnit în hohote, am vrut să-l las să plece, să nu-l mai chinui nici pe el, nici pe mine, dar m-am silit să termin ce începusem. Asupra noastră se săvârşea destinul.

Am spus că prietenia lui Hasan şi acest dar, de la care a început totul între noi, m-au îndreptat spre gânduri şi hotărâri salvatoare. Singurul lucru care mi-a rămas de

acasă, de la mama, este o basma cu patru păsări de aur brodate, pe care o păstrez în sipet. Hasan le-a trecut pe coperta cărţii, şi m-a înduioşat ca pe un copil, ca pe un prost. Şi atunci am înţeles lucrul cel mai de seamă. Îşi mai aminteşte oare, l-am întrebat pe Iusuf, de pasărea de aur care aduce fericirea? Acum am înţeles: este prietenia, dragostea pentru aproapele. Tot restul poate să amăgească, asta nu poate. Tot restul poate să piară şi să ne lase pustiiţi, asta nu poate, căci depinde de noi.

Nu-i pot spune: te rog să-mi fii prieten. Dar pot spune: am să-ţi fiu prieten. Nu am pe altul mai apropiat decât pe el, pe Iusuf. Să-mi ţină loc de fiu, pe care nu l-am avut! Să-mi fie în locul fratelui, pe care l-am pierdut! Iar eu am să-i fiu tot ce-şi doreşte şi nu are. Acum suntem egali, ne-au nenorocit oamenii răi. De ce să nu ne fim unul altuia alinare şi apărare? Mie poate o să-mi fie mai uşor, căci îl am mereu în inimă pe băiatul din câmpie, chiar şi atunci când nefericirea mea mi-a fost mai presus de orice. Dar nădăjduiesc că nici lui n-are să-i fie greu: am să fiu răbdător, am să aştept să reînvie o prietenie pe care, ştiu bine, a simţit-o cândva pentru mine.

Nu s-a frânt? Nu a gemut? Nu şi-a oprit ţipătul chiar la marginea buzelor uscate?

E în zadar, nu e nicio scăpare, prietene nesortit.

De aceea pot să-i spun (am continuat neînduplecat) şi lucruri pe care nu le-aş spune dacă n-aş ţine la el. Sau le-aş spune altfel, cu alte gânduri, urmărind să apăr renumele ordinului nostru. Aşadar, să ia asta drept o vorbă prietenească, care ne priveşte numai pe mine şi pe el. N-are să-mi fie uşor să spun, nici lui să audă, dar ar fi şi mai rău dacă am tăcea.

Da, a spus abia suflând, speriat, cu o curiozitate pătrunsă de nelinişte, buimăcit de-a binelea de ceea ce auzise şi neştiind dacă asta era totul, căci încordarea lui arăta că mereu mai aşteaptă ceva, ceva important, cel mai important dintre toate: cauza ultimă a acestei discuţii. I-am dat-o, fără să dezvălui nimic, am lăsat ca el singur să se dea de gol.

Am spus:

Nu-l întreb pe unde umblă şi ce face, am aflat din întâmplare, şi-mi pare rău că am aflat, dacă este adevărat lucrul de care mă tem. (Mi se părea că o să-i iasă ochii din cap, se uita la mine ca la o viperă, vrăjit, grăbind cuvintele mele, şi temându-se de ele). Ce a căutat la poarta cadiului? De ce se-ngălbeneşte? De ce tremură? Poate că este mai bine să întrerup discuţia, dacă-l tulbură atât, şi totuşi, chiar asta mă îndeamnă să merg mai departe, căci se pare că nu-i o treabă nevinovată. Ştiu destule despre el, ştiu sau presupun ce se întâmplă cu el, şi deşi totul este urât, tulburarea lui este o dovadă că e încă vie conştiinţa lui şi că îl mustră.

Capul flăcăului se lăsa tot mai jos, se îndoia sub povara spaimei care-l frângea, de parcă-i plesneau vertebrele.

A încercat să repete, slab, că a trecut din întâmplare, dar am dat din mână, nevrând nici să aud de asta.

Aştepta, fără suflare, aşteptam şi eu abia suflând. Până în ultima clipă n-am ştiut dacă voi spune ceea ce era singurul lucru important, pentru care l-aş frige pe foc ca să recunoască. Striga totul în mine, înnebunit, însângerat, dar îmi opream învinuirea cu buzele care se muşcau luptând să nu o scape. Dacă-l va birui până la capăt frica şi-l va face să tăgăduiască totul, voi rămâne nelămurit.

În felul ăsta am făcut să se încordeze până la sfârşit, l-am înnebunit: aproape că mă aşteptam să-şi arate dinţii, să înceapă să mârâie, să se repeadă să mă sfâşie, pentru a vedea ce se ascunde în inima mea.

Asta mă întărea în bănuiala mea, dar nu aveam încă dovezi.

Acum trebuie să slăbesc iute strânsoarea, să pară totul un fleac. Dacă îi va apărea pe chip o uşurare, atunci sunt pe drumul cel bun. Este vinovat.

Potolindu-mi zbuciumul dinlăuntrul meu şi vuietul asurzitor al sângelui, am repetat presupunerea naivă a lui hafiz-Muhamed că ar fi îndrăgostit de sora lui Hasan. Mi-ar părea rău, căci inima lui, însetată de iubire, s-ar înnegri şi

s-ar usca din pricina acestei dorinţe păcătoase şi fără de nădejde. Asta l-ar doborî de tot şi l-ar înstrăina de oameni, poate chiar şi de mine. Şi să nu-mi ia în nume de rău, îi vorbesc cum i-aş vorbi fratelui meu, căruia sfaturile mele nu-i mai pot fi de niciun ajutor. Iar de ce plâng, va înţelege, nădăjduiesc, poate chiar şi acuma, sau poate mai târziu, când cea mai mare parte a vieţii o va avea în urma sa, când va fi nevoit să se gândească numai la pierderi, şi să lupte să păstreze dragostea prietenilor care i-au mai rămas.

Plângeam cu adevărat, cu lacrimi de durere şi de furie, tulburat ca şi tânărul buimăcit. Mai lipsea să încheiem cu o îmbrăţişare discuţia asta cumplită. Atâta n-aş fi putut să mă prefac. Iar dacă el ar fi făcut-o, mă tem că l-aş fi sugrumat, căci ştiam totul.

Ştiam totul. Când am ieşit din desişul vorbelor ocolite, unde o mie de cuţite erau ridicate, dar numai unul ucigător, şi el îl aştepta pe acesta, când l-am scos în luminiş, dezlegând nenumăratele noduri cu care-l legasem strâns, până la sânge, când l-am eliberat de spaima-i animalică cu mustrarea mea blândă, deasupra lui s-a deschis pe neaşteptate un cer senin, fără ameninţări, şi pe faţa-i chinuită s-a aprins o uimire sălbatică, o bucurie nebună pentru viaţa dăruită.

Prostul, mă gândeam privindu-l cu ură, crede că a scăpat din laţ.

Dar atunci s-a petrecut un lucru la care nu mă aşteptam, cu totul neprevăzut. Bucuria eliberării l-a luminat numai pentru o clipă, pierzându-şi imediat forţa şi prospeţimea de la început. Aproape în aceeaşi clipă l-a muşcat un alt gând, chipul lui şi-a pierdut vioiciunea, împovărându-se de o tristeţe neajutorată.

De ce? S-a ruşinat oare de bucuria sa? L-o fi frânt bucuria neaşteptată? I s-o fi făcut milă de neştiinţa mea copilărească? Sau şi-o fi dat seama cât de primejdioasă e această renunţare?

Încet, cu mişcări ciudat de domoale, s-a aplecat cu fruntea până la podea, de parcă s-ar fi închinat, de parcă s-ar fi prăbuşit, s-a sprijinit greu în mâini, părea că nu-l vor

putea ţine, şi s-a ridicat, ca prin vis. Şi a ieşit ca prin vis, pierdut de tot.

Am fost crud cu el, şi cu mine. Dar n-am avut altă ieşire. Am vrut să aflu. Hasan trăia printre altfel de oameni, în altă lume, şi totul i se dezvăluia uşor. Mie nu-mi spunea nimeni nimic şi a trebuit să întorc pe dos sufletul meu şi al lui Iusuf ca să ajung la adevăr. Lung a fost drumul acesta, aflam puţin câte puţin, picătură cu picătură. Mi-a trebuit mult timp ca să aflu ceea ce doi oameni obişnuiţi îşi şoptesc unul altuia la un colţ de stradă, într-o întâlnire scurtă. M-a izbit ca un pumn gândul care mi s-a dezvăluit atunci: ce departe sunt de oameni, cât de singur. Dar am amânat gândul acesta pentru mai târziu, când totul se va fi isprăvit.

Ploile au încetat, au urmat, aproape fără nicio trecere, zile calde cu soare. Am ieşit pe uliţe şi am umblat mult de-a lungul râului, uitându-mă cum abureşte pământul sub iarba grasă, îmi opream ochii asupra seninului larg al cerului, era la fel ca şi deasupra câmpiei din meleagurile mele natale, nu simţeam dorinţa să plec, pierise frica şi vuietul ameninţător al apelor năboite din întuneric, pierise şi neputinţa mea. Iată-mă! spuneam cuiva cu răutate, ştiind că sunt o primejdie numai şi pentru faptul că trăiesc. Simţeam nevoia să mă mişc, să fac ceva anume, folositor.

Aveam un ţel.

M-am dus printre oameni, smerit, liniştit, înarmat cu răbdare. Primeam cu recunoştinţă tot ce-mi puteau da, şi sudalme, şi ocărî, şi lămuriri.

Nu mergeam la nimereală. Chiar dacă mă abăteam din drumul drept, chiar dacă rătăceam, întotdeauna mă întorceam la drumul căutat. Mă conducea râvna mea şi cuvântul unuia sau altuia, o vorbă în doi peri, bucuria unora în faţa nenorocirii mele, sau mirarea iscată de schimbarea mea, şi păşeam tot mai sigur pe urmele tainei, tot mai bogat şi tot mai sărac de pe urma acestor dibuiri, de pe urma frânturilor de adevăr cuprinse în vorbele de ură sau de compătimire.

Am stat de vorbă cu pazvangiul, cu Kara-Zaim, cu gardieni, cu slujbaşi, cu dervişi, cu înrăiţii, cu nemulţumiţii, cu suspecţii, cu oameni care, fiecare în parte, ştiau puţin, dar toţi la un loc ştiau tot – îmi luam îfăţişarea paşnică a omului care nu caută nici dreptate, nici răzbunare, ci care vrea să înnoade la loc legăturile rupte cu lumea şi să-şi găsească liniştea în iubirea faţă de Dumnezeu, singurul lucru care ne rămâne chiar şi după ce pierdem totul. Mulţi au fost neîncrezători, mulţi grosolani şi cruzi, dar rămâneam smerit şi când mă umpleau de ocări, străduindu-mă să prind, fie şi cu capul plecat, măcar un crâmpei de adevăr, în tremurul vocii, în înjurătură, în bucuria răutăcioasă, în mila prefăcută sau adevărată, chiar în nobleţe, care mă mira mai mult decât răutatea. Şi ţineam minte totul.

Când am ajuns la capătul acestui drum spinos, aflând şi lucruri de care n-aveam nevoie, naivitatea mea a murit de ruşine.

Astfel am isprăvit ultima şcoală şi am ajuns la capăt. Trebuia să se întâmple ceea ce aşteptam. Dar nimic nu mai avea să se întâmple, şi nici nu mai aşteptam nimic. Eram zdrobit, asta-i tot ce înfăptuisem. Iar printre oameni a rămas o poveste frumoasă despre un derviş caraghios care vorbise cu ei potolit despre viaţa lor şi a lui, îndemnându-i la iubire şi iertare, precum şi el a iertat, şi care încercase să-i împace vorbindu-le de Dumnezeu şi de credinţă, de lumea cealaltă, mai frumoasă decât asta.

Întorcându-mă de la Abdulah-efendi, şeicul tekiei lui Sinan (am ajuns chiar şi până la el: a reieşit că ne-am îndoit unul de celălalt şi că amândoi ne-am înşelat, şi numai Dumnezeu ştie cât rău mi-a făcut el mie şi cât eu lui din pricina acestei bănuieli neîntemeiate), l-am văzut pe Mula-Iusuf în grădină în partea dinspre râu. Când am deschis poarta şi am intrat a tresărit; se uita la mine neliniştit, cu ochii arzând ca de boală.

Ştia încotro mă îndreptam şi ce căutam.

Nu ne-am dat bineţe. M-am dus în odaia mea, părea întunecoasă şi rece; îmi închipuisem că va fi o judecătorie

mare şi luminoasă când va sosi clipa aceasta, dar acum nu mai e nici măcar ce a fost. Mă respingea pustietatea ei, am uitat-o şi m-a uitat, tot umblând să desluşesc taina, i-am pierdut dragostea, iar altceva în loc n-am agonisit.

M-am dus la fereastră şi m-am uitat cu indiferenţă la ziua ce strălucea orbitor. Era tot ce puteam face, deşi ştiam că-i fără rost.

Când uşa s-a deschis, am ştiut cine a intrat. N-am spus nimic. Mi se părea că aud răsuflarea lui grea lângă uşă.

A durat mult acea tăcere chinuitoare, a stat mult în spatele meu, ca un gând negru. Ştiam că va veni, aşa, fără să-l fi chemat. De mult aşteptam această clipă, dar acum nu-mi doream decât să plece. Dar nu pleca.

A vorbit primul, cu glas domol şi limpede.

— Ştiu pe unde ai umblat şi ce ai căutat.

— Atunci ce vrei?

— Nu ţi-a fost căutarea zadarnică. Osândeşte-mă, sau iartă-mă, dacă poţi.

— Pleacă, Mula-Iusuf.

— Mă urăşti?

— Pleacă.

— Mi-ar fi mai uşor dacă m-ai urî.

— Ştiu. Ai simţi că şi tu ai dreptul la ură.

— Nu mă pedepsi prin tăcere. Scuipă-mă, sau iartă-mă. Nu-mi este de loc uşor.

— Nu pot face niciuna, nici alta.

— De ce mi-ai vorbit de prietenie? Ai ştiut totul, chiar de atunci.

— Am crezut că ai făcut-o din întâmplare, sau de frică.

— Nu mă lăsa să plec aşa.

Nu mă ruga cu umilinţă, îmi poruncea. Părea a fi curajul disperării. Apoi a tăcut, descurajat de răceala mea, şi a pornit spre uşă. Dar s-a oprit şi s-a întors. Părea vioi, aproape vesel.

— Aş vrea să ştii cât m-ai chinuit vorbindu-mi de prietenie. Ştiam că nu poate fi adevărat, dar doream să fie.

Doream o minune. Minuni însă nu există. Acum îmi e mai uşor.

— Pleacă, Iusuf.

— Pot să-ţi sărut mâna?

— Te rog, pleacă. Aş vrea să rămân singur.

— Bine, plec.

M-am întors iar spre fereastră, cu privirea pierdută în asfinţit, fără să ştiu la ce mă uit; n-am auzit când a ieşit şi nici când s-a închis uşa. Era din nou tăcut şi supus, mulţumit că totul s-a sfârşit în felul acesta. I-am dat drumul şobolanului din capcană, fără să simt nici mărinimie, nici dispreţ.

Privirea îmi rătăcea pe colinele din spatele oraşului şi pe ferestrele caselor, în care ardea soarele după-amiezii.

Uite aşa. Şi ce-i cu asta? Nimic. Amurg, noapte, şi zori, şi zi, şi amurg, şi noapte. Nimic.

Ştiam că mi-e cam necugetat gândul, dar mi-era totuna. Mă priveam chiar într-un fel batjocoritor, ca pe un străin, ar fi fost mai bine să fi continuat căutarea fără încetare, aş fi avut un ţel, cel puţin.

249

Atunci a intrat în odaie hafiz-Muhamed, a dat buzna, de fapt, tulburat şi speriat. Aproape îşi ieşise din minţi. Mi-a trecut prin gând că acum ar mai lipsi să-l apuce unul din valurile sale de tuse, ca de fiecare dată când era cuprins de nelinişte, şi să nu poată vorbi – atunci nu mi-ar rămâne decât să ghicesc singur taina chipului său înspăimântat. Din fericire, şi-a amânat tusea pentru mai târziu şi a îngăimat că Mula-Iusuf s-a spânzurat în odaia lui, şi că Mustafa l-a scos din ştreang.

Ne-am dus jos.

Zăcea pe pat cu chipul vânăt-roşu, cu ochii închişi, cu răsuflarea hârâită.

Mustafa stătea pe vine lângă el şi-i da să bea apă, încercând să-i desfacă buzele strânse cu o coadă de lingură şi cu degetele mâinii stângi. Ne făcu semn cu capul să ieşim afară. L-am ascultat şi am plecat în grădină.

— Bietul băiat, suspină hafiz-Muhamed.

— A rămas în viaţă.

— Slavă Domnului, slavă Domnului. De ce o fi făcut asta oare? Din dragoste?

— Nu din dragoste.

— Tocmai ieşise de la tine. Ce aţi vorbit?

— L-a trădat pe fratele meu Harun. Au fost prieteni şi l-a trădat. Chiar el a recunoscut-o.

— De ce să-l fi trădat pe fratele tău?

— A fost iscoada cadiului.

— Oh, Dumnezeule Doamne!

Bătrânul acesta cinstit, care-şi hrănea cinstea cu propria-i inocenţă, ar fi îndurat mai uşor să-i dau în cap cu ceva decât să-i îmbogăţesc experienţa cu o asemenea mârşăvie.

Se aşeză pe bancă, sprijinindu-se neputincios de spătar, şi începu să plângă încetişor.

Poate că aşa e cel mai bine. Poate că e cel mai cuminte lucru care se poate face.

11.

Pământul cel larg le-a devenit strâmt, inimile lor au simţit singurătate şi apăsare.

Nelinişтea mea s-a înteţit, întinzându-se şi asupra trecutului: mă gândeam că de mult eram încercuit şi ochi străini de mult îmi păndeau fiecare pas, aşteptând ca unul să fie greşit. Iar eu nu ştiam nimic, umblam ca prin vis, convins că tot ce-i al meu mă priveşte numai pe mine şi cugetul meu. Fiul meu spiritual veghea asupră-mi din porunca cuiva, lăsându-mi din libertate doar convingerea stearpă că o am. De ani de zile sunt un captiv, ţintuit de cine ştie câţi şi cine ştie ai cui ochi. Mă simţeam umilit şi strivit, pierzând şi spaţiul acela liber pe care, înainte de nenorocire, mi-l închipuisem drept al meu. Mi l-au luat, nu mai merita să mă întorc în lumea amintirilor. Nenorocirea începuse cu mult înainte de a-mi da seama de ea. Câţi nu

m-or fi ţinut sub ochi, câţi n-or fi tras cu urechea la vorbele mele, câţi străjeri plătiţi şi fără simbrie nu vor fi urmărit drumul meu şi n-or fi ţinut minte faptele mele, prefăcându-mă în martor potrivnic mie. Numărul lor era înspăimântător. Am păşit prin viaţă fără frică şi fără îndoială, ca prostul pe buza prăpastiei, iar acum îmi pare prăpastie până şi drumul drept.

Oraşul a ajuns o ureche mare şi un ochi mare, care vânează orice răsuflare şi orice pas. Cu oamenii mi-am pierdut siguranţa şi purtarea firească. Dacă zâmbeam, părea că vreau să-i linguşesc, dacă vorbeam despre lucruri fără însemnătate, părea că mă ascund; dacă vorbeam despre Dumnezeu şi dreptatea sa, părea că sunt prost.

Nu ştiam ce să fac cu prietenul meu Mula-Iusuf. Spun cu amar: prieten, dar cred că ar fi şi mai rău dacă am fi cu adevărat prieteni. Aşa, în ceea ce-l priveşte, nu pierd nimic. Ştiu, mi-aş obloji cu mai mult răsfăţ rana dacă aş putea să mă plâng: iată ce-mi făcu prietenul meu. Dar nu voiam. În felul acesta n-aş face decât să învinuiesc un singur om, şi totul s-ar reduce la o răfuială între mine şi el, căci jignit de trădarea prietenului aş uita de alţii. Astfel, punându-l la grămadă cu ceilalţi omeni, măream şi vina şi pierderea. Făceam asta fără să-mi dau seama, în dorinţa tulbure ca proporţiile să fie mai cuprinzătoare, ca şi durerea mea, ca şi răzbunarea mea. Spun: durere, dar nu o mai simt. Spun: răzbunare, dar nu o duc la îndeplinire. Oamenii mi-au devenit datornici grei, dar nu le cer nimic.

Mula-Iusuf mă întâmpină cu spaimă în ochii-i stinşi, dar îi zâmbesc obosit, negru tot pe dinăuntru. Uneori, dar numai uneori, mi se părea că aş putea să-l sugrum în somn, sau când îl văd dus pe gânduri. Uneori doream să-l îndepărtez de la mine, să-l trimit în altă tekie, în alt oraş. Dar nu mă încumetam să fac nimic.

Hasan şi hafiz-Muhamed se arătau mişcaţi de nobleţea mea sufletească şi de puterea mea de a ierta, iar mie, ciudat, îmi făcea plăcere recunoaşterea unor merite pe care nu le aveam. Căci nu uitasem şi nici nu iertasem.

Asta mi l-a adus înapoi pe Hasan, şi mulţumirea, greu

de înţeles, a prieteniei lui, ca un fel de lumină lăuntrică fără temei, aproape fără rost, dar eu o primeam ca pe un dar, şi doream să continue, neîncetat.

— Ai făcut bine că l-ai lăsat în pace, a spus, pomenind folosul, şi nu bunătatea: aprobarea lui sună aspru uneori. Dacă îl alungi, în locul lui va veni altul. Ăsta e mai puţin primejdios, o dată ce ştii cine-i.

— Pentru mine nimeni nu mai e primejdios. Am să-l las în pace, trăiască cum o şti. Nici măcar nu pot să-l urăsc. Nici să-l compătimesc chiar.

— Nici eu. E de neînchipuit ca un om să poată trăi numai din nenorocirile lui şi ale altora. Să se gândească la a lui, şi s-o pregătească pe a altuia. El ştie, cred, cum arată iadul.

— De ce nu mi-ai spus când ai aflat?

— N-aş fi împiedicat nimic. Totul se şi petrecuse. Te-am lăsat să cauţi şi să te deprinzi cu gândul. Cine ştie ce-ai fi făcut dacă ai fi aflat totul dintr-odată.

— Am crezut că voi face ceva când îl voi descoperi pe vinovat. Dar nu pot face nimic.

— Faci mult, spuse grav.

— Nu fac nimic. Las să treacă timpul, mi-am pierdut punctul de sprijin, nu mai simt nicio bucurie în ceea ce fac.

— N-ai voie să gândeşti aşa. Apucă-te de ceva, zbate-te.

— Cum?

— Fă o călătorie. Oriunde. Acasă, la Johovac. Schimbă locul, oamenii, cerul. E vremea secerişului. Suflecă-ţi mânecile, intră în rândul cosaşilor, asudă, oboseşte.

— E trist acum la mine acasă.

— Atunci, hai cu mine. Mă pregătesc de drum, spre Sava. Vom înnopta prin hanuri pline de purici, sau pe sub fagi, vom străbate o jumătate din Bosnia, vom trece şi în Austria dacă vrei.

Am râs:

— Tu crezi că drumeţia este o plăcere pentru oricine, cum e şi pentru tine. Ba chiar şi leac.

Am atins locul potrivit, şi coarda a prins să zumzăie. Fiecare ar trebui obligat să călătorească din când în când, spuse aprinzându-se. Chiar mai mult: să nu se oprească niciodată mai mult decât este nevoie. Omul nu-i copac, şi a sta pe loc e nenorocirea lui, îi macină curajul şi-i micşorează siguranţa. Legându-se de un loc, omul se învoieşte cu toate, chiar şi cu ceea ce nu-i convine, şi se sperie singur de necunoscutul care îl aşteaptă. Schimbarea locului începe să i se pară părăsire, pierdere a celor investite de el, un altul îi va ocupa locul cucerit de el, şi el va fi nevoit s-o ia de la început. Rămânerea pe loc este primul semn de bătrâneţe, căci omul este tânăr numai atâta timp cât nu îi e frică să înceapă mereu de la capăt. Rămânând, omul îndură de la alţii sau îi atacă. Plecând, îşi păstrează libertatea, gata să-şi schimbe locul şi condiţiile ce i se impun. Încotro şi cum să plece? Nu zâmbi, ştiu că n-avem încotro. Dar putem încerca uneori, ispitiţi de gândul înşelător al libertăţii. Chipurile, plecăm, chipurile, schimbăm. Şi ne întoarcem din nou, împăcaţi şi amăgiţi.

Niciodată nu ştiam când vorba lui va lua o întorsătură glumeaţă. Se temea oare de o vorbă răspicată, sau nu credea în ea?

— Tu de aceea pleci mereu? Ca să-ţi păstrezi iluzia libertăţii? Să însemne asta că libertatea nu există?

— Există şi nu există. Eu mă învârt în cerc, plec şi mă întorc tot acolo. Sunt şi liber şi legat.

— Atunci, eu trebuie să plec sau să rămân? Căci e totuna, pare-se. Dacă sunt legat, nu sunt liber. Iar dacă ne întoarcem, atunci la ce bun plecăm?

— Păi în asta stă totul: în a te întoarce. Să tânjeşti, să pleci dintr-un loc şi să vii din nou acolo. Fără acest loc, de care eşti legat, nu l-ai iubi nici pe el nici pe vreun altul, nici n-ai avea de unde să pleci, căci n-ai fi nicăieri. Dar tot nicăieri n-ai fi dacă nu ai avea decât acest loc. Căci atunci nu te gândeşti la el, nu ţi-e dor şi nici nu-l iubeşti. Iar asta nu-i bine. Trebuie să gândeşti, să-ţi fie dor, să iubeşti. Aşadar, pregăteşte-te de drum. Lasă tekia în grija lui hafiz-Muhamed, descotorosiţi-vă, tu de ei, şi ei de tine, şi fii gata

să te trezeşti călare pe un cal liniştit şi cu răni la dos, la poarta unei alte împărăţii.

— Nu-i prea grozav.

— Rănile sunt răni, dervişule.

— Locul nu e tocmai potrivit.

— Este ca oricare altul. Nu poţi călări în cap, unora ar putea să li se pară ciudat. Ar aduce a răzvrătire. Aşadar, ne-am înţeles?

— Ne-am înţeles. Nu merg nicăieri.

— Ia te uită! Parcă ar fi o fată năzuroasă, nu ştii niciodată la ce să te poţi aştepta. Ei, fată bărboasă şi cu nazuri, se pare că ai luat hotărârea neclintită să rămâi nehotărât. Dar dacă îţi schimbi părerea, dacă te saturi să lupţi cu un singur gând, precum cu o stafie, caută-mă, ştii unde să mă găseşti.

Nu voiam să plec nicăieri. Voisem să plec, odată, mai demult, să rătăcesc pe drumuri neştiute. Dar acelea au fost visuri deşarte, dorinţa neputincioasă de eliberare, gândul la ceva ce nu se poate împlini. Acum el nu mai există. Locul acesta mă ţine aici prin nenorocirea cu care m-a lovit. M-a ţintuit, ca o suliţă. Mi-au rămas puţine gânduri, puţine gesturi, puţine drumuri. Stăteam în grădină, la soare, sau în odaie, cu cartea, sau mă plimbam pe malul râului, ştiind că fac asta din obişnuinţă, fără chef, fără plăcere. Dar mă surprindeam tot mai des că mă simt bine la căldura soarelui citind o carte, sau urmărind licărul apei. Totul devenea iarăşi obişnuit, liniştit şi frumos. Părea că începusem să uit cu adevărat, că liniştea se înstăpânea în mine. Dar apoi, dintr-odată, fără o cauză anume, fără vreun gând care s-o stârnească, mă săgeta o durere de foc, chinuitoare, ascunsă ca un cârcel. Ce-i asta? mă întrebam chipurile uimit, temându-mă să recunosc, îngropând răscolirea nedorită în fleacurile pe care le aveam la îndemână sau în gând.

Dar eram în aşteptare.

Eram cu sufletul îndoit şi schimbător, ca omul care nu e nici bolnav nici sănătos, şi pe care semnele rare de boală îl sperie mai mult decât boala neîntreruptă.

Din starea aceasta chinuitoare m-a scos ura. M-a readus la viaţă şi m-a întărit, izbucnind într-o zi, într-o clipă, ca o vâlvătaie. A izbucnit, zic, căci până atunci a mocnit acoperită de cenuşă, şi s-a dezlănţuit furioasă, pârjolindu-mi inima cu văpaia sa. Se afla în mine de multă vreme, o purtam ca pe o scânteie, ca pe un şarpe, ca pe un buboi care s-a spart, şi nu ştiam unde se ascunsese până atunci, de ce stătuse liniştită, de ce tăcuse, şi de ce a apărut într-o împrejurare care nu era cu nimic mai prielnică decât altele, de dinaintea ei. S-a pârguit la loc ferit, ca şi oricare alt sentiment, şi s-a născut viguroasă şi năvalnică, îndelung hrănită cu aşteptare.

Şi, curios lucru, îmi plăcea să cred că a apărut pe neaşteptate, deşi o simţisem în mine şi înainte, dar mă prefăcusem că nu o recunosc. Mi-a fost teamă să nu prindă puteri şi iată că acum am prins eu puteri prin ea, ţinând-o în faţa mea ca pe un scut, ca pe o armă, ca un foc; eram îmbătat de ea, ca de dragoste. Crezusem că ştiu ce-i ura, dar tot ce am cunoscut până atunci n-a fost decât o umbră palidă a acestui sentiment. Ceea ce mi se dezvăluie acum sălăşluieşte în mine ca o putere întunecată şi cumplită.

Am să povestesc pe rând, fără grabă, cum s-au petrecut lucrurile. S-au petrecut, într-adevăr, ca un cutremur.

12.

Nu-i socotiţi morţi pe cei ce s-au prăpădit pe calea Domnului.

Ne duceam la giuvaiergiul hagi-Sinanudin Iusuf, eu şi cu Hasan, care mă târa peste tot după el – pe atunci ştiam bine că suntem prieteni şi mă simţeam bine cu el. Nu mai aveam nevoie de ocrotire, ci de apropierea unei fiinţe omeneşti, fără vreun alt folos.

În drum ne-am întâlnit cu Ali-hogea, îmbrăcat în haine vechi şi rupte, cu papuci scâlciaţi, şi cu un fes

ponosit pe cap. Nu-mi plăcea să mă întâlnesc cu el, de obicei e sâcâitor, se ascunde în spatele unei nebunii prefăcute, ca să poată spune ceea ce gândeşte. Şi o zice de la obraz.

— Vrei să avem o discuţie, de pe urma căreia nu vei trage niciun folos? îl întrebă pe Hasan, fără a se uita la mine.

— Vreau. Despre ce vom vorbi?

— Despre nimic.

— Aşadar, despre oameni.

— Tu ştii tot. Pentru că nu te priveşte nimic. Azi-dimineaţă am peţit-o pe soră-ta.

— De la cine ai peţit-o pe soră-mea?

— De la tatăl ei, cadiul.

— Cadiul nu-i este tată.

— Atunci mătuşă.

— Bine, ce i-ai spus mătuşii?

— I-am spus: dă-mi-o de nevastă, e păcat să se irosească frumuseţea şi tinereţea ei. O să rămână nemăritată stând aşa cu tine. Am să iau şi zestrea odată cu ea, oricum totul este al altora, am să mai iau asupra-mi şi o mie de ani din focul iadului care ţi-e sortit ţie, are să-ţi fie mai uşor. Lasă-mă-n pace, mi-a spus, şi vezi-ţi de drumul tău. Îmi văd de drumul meu, am spus, dar pe ea de ce nu o laşi să-şi vadă de drumul ei? O urăşti chiar atât de mult? Am crezut că măcar ea e singura fiinţă din lume pe care n-o urăşti. Dar tu, unde te duci?

— La hagi-Sinanudin Iusuf, aurarul.

— Du-te. Nu merg cu tine. Nu ştiu cum e.

— Nu ştii cum e hagi-Sinanudin?

— Nu ştiu. Se gândeşte numai la puşcăriaşi, le duce de mâncare în fiecare vineri, o să sărăcească din pricina lor, le dă totul.

— Şi asta-i rău?

— Ce s-ar face dânsul dacă n-ar mai fi puşcăriaşi? Ar fi nenorocit. Puşcăriaşii sunt plăcerea lui, cum pentru alţii este vânătoarea, sau băutura. Dar se cuvine să-ţi faci o plăcere din nenorocirea altora? Poate că da, nu m-am

gândit încă.

— Dar ce, e rău să te deprinzi cu fapte bune?

— Cum adică, fapta bună trebuie să devină obişnuinţă? Ea se întâmplă, ca iubirea. Şi când se întâmplă, trebuie ascunsă, ca să rămână numai a noastră. Cum faci tu.

— Ce fac eu?

— Îi duci lui hagi-Sinanudin ajutoare pentru puşcăriaşi, dar pe ascuns. Ţie ţi s-a întâmplat, dar te ruşinezi să-ţi arăţi iubirea. De aceea te duci singur.

— Nu sunt singur. Nu-l cunoşti pe şeic-Nurudin?

— Cum să nu-l cunosc pe şeic-Nurudin! Unde e?

— Aici, cu mine.

— Cu tine? Nu-l văd. De ce nu vorbeşte, măcar să-l aud?

— Nu vrei să mă vezi, şi nu ştiu de ce. Eşti supărat pe mine?

— Uite, vezi, nu este, mă căuta în zadar Ali-hogea în preajma lui Hasan. Nici glas, nici chip. Nu există niciun şeic-Nurudin.

A plecat fără să dea bună ziua măcar.

Hasan zâmbea încurcat, probabil din pricina mea.

— E muşcător.

— Muşcător şi răutăcios.

— Ciudat om.

— De ce n-a vrut să mă vadă?

— A vorbit înţelept la început. Pe urmă a avut nevoie de o ţicneală, ca s-o scoată la liman.

Nu, nu era o ţicneală. A vrut el ceva, a ţintit ceva. Nu există niciun şeic-Nurudin, a spus. Poate pentru că nu mai sunt ceea ce am fost. Poate pentru că n-am răspuns la lovitură? Sau pentru că n-am făcut nimic, din ceea ce un om ar fi trebuit să facă? Şi acum iată, nu mai exist.

— Ce crezi despre el? l-am întrebat pe Hasan, nevrând să arăt cât de mult m-a usturat că s-a făcut că nu mă vede, dar fără să-mi dau seama că mă trădam prin faptul că nu puteam uita. Din fericire, Hasan se străduia să mă despăgubească, şi o făcea cu stângăcie. Ştiam asta

pentru că făcea risipă de cuvinte, şi pentru că vorbea serios.

— Nu ştiu. E un om drept şi sincer. Dar nu are simţul măsurii. Asta i-a devenit un fel de plăcere, cum spune el. Şi o patimă. Nu apără dreptatea, atacă cu ajutorul ei: şi-a făcut din ea o armă, nu un ţel. Poate nici nu ştie că este glasul multora care tac, şi se simte mulţumit că el îndrăzneşte ceea ce ei nu îndrăznesc. Ei îl recunosc, căci el întruchipează nevoia lor de a vorbi, dacă ei ar cuteza să-şi împlinească această nvoie, el n-ar mai cuteza. Este sincer şi neîndurător pentru că are rădăcini, şi e necumpătat şi nesocotit pentru că este singur. De aceea e şi brutal de aceea nu are simţul măsurii. Şi-a vârât în cap că el este cugetul oraşului, şi-şi plăteşte această plăcere cu sărăcia. Poate că uneori aduce şi o împrospătare, ca o adiere de vânt, dar nu cred să facă mare serviciu nici sincerităţii nici dreptăţii. În gura lui, ele par nişte ciudăţenii. Seamănă mai curând cu o răzbunare ori cu o desfătare crudă, şi nicidecum cu o trebuinţă nobilă spre care oamenii ar trebui să năzuiască. A ajuns propriul său duşman, devenind opusul a tot ce poate-şi dorise sincer. Poate fi socotit un avertisment, dar nicidecum o pildă. Căci, dacă toţi am gândi şi am face ca el, dacă am vorbi de-a dreptul şi brutal despre orice lipsă a altora, dacă ne-am lua de piept cu oricine nu ne place, dacă am pretinde ca oamenii să trăiască după cum socotim noi că ar fi bine, lumea ar ajunge curând o casă de nebuni şi mai cumplită decât este acum. Cruzimea în numele nobleţii este cumplită, ne-ar lega de mâini şi de picioare, ne-ar ucide prin făţărnicie. Mai bună este cruzimea întemeiată pe forţă, putem cel puţin s-o urâm. În felul acesta ne depărtăm de ea şi ne păstrăm măcar speranţa.

Nu m-am gândit dacă e adevărat sau nu ceea ce spunea, nici dacă e sincer. Ştiam că este de partea mea, că mă apără de un atac nedrept: simţise ce mă doare. Nimic nu m-ar fi liniştit mai mult, nici zeflemeaua, nici asprimea, nici tăcerea duşmănoasă ca această cugetare depănată cu vorbe multe şi bine potrivită pentru urechea mea. Suna

convingător, căci nu era meschin, dar mie îmi rămânea dreptul să duc gândul până la capăt şi să mă apăr. Măscărici răutăcios! gândeam eu furie. Câine turbat de mahala! S-a aşezat deasupra întregii lumi şi scuipă deopotrivă pe toţi, şi pe cei drepţi şi pe cei vinovaţi, şi pe călăi şi pe jertfele lor. Ce ştie el despre mine, ca să mă poată judeca!

Dar furia mea n-a fost de lungă durată, nici prea aprigă. L-am uitat curând pe Ali-hogea, iar în mine a rămas doar o căldură plăcută, de la vorbele lui Hasan. Nici nu mă mai gândeam ce anume spusese, ştiam doar că fusese ceva frumos şi că eu eram mulţumit. Mi-a întins mâna din nou, mi-a luat apărarea. Iar asta e cu mult mai important decât ifosele prosteşti ale unui hogea înăcrit.

În timp ce Hasan îi povestea lui hagi-Sinanudin Iusuf despre întâlnirea şi discuţia cu Ali-hogea, mă gândeam cât e de bun şi de grijuliu, şi ce noroc am avut să dau de el. Râdeau – hagi-Sinanudin încet, numai cu ochii-i senini şi din vârful buzelor subţiri, Hasan tare, dezvelindu-şi sideful dinţilor netezi – şi iar tăifăsuiau, fără a se strădui să fie nici înţelepţi nici serioşi, aproape zburdalnici, ca nişte copii, ca nişte prieteni care nu mai pot unul de dragul altuia.

Hasan exagera, răstălmăcind vorbele lui hogea. Zicea că Ali-hogea n-a vrut să vină fiindcă se teme de hagi-Sinanudin. Grija pentru puşcăriaşi este plăcerea lui hagi-Sinanudin, ca vânătoarea, ca jocurile de noroc, ca dragostea. Lumea fără puşcăriaşi ar fi tristă pentru hagi-Sinanudin. Unde s-ar cheltui atunci mărinimia sa? N-ar putea fără ei, şi dacă ei n-ar mai fi, dânsul ar fi pierdut şi nefericit. S-ar duce să se roage la ocârmuire: nu mă nenorociţi, închideţi pe careva! Ce să mă fac fără puşcăriaşi? Dacă nu s-ar găsi nimeni, ar pune să-i închidă prietenii, ca să le poată purta de grijă. Astfel le-ar dovedi cel mai bine dragostea lui.

— Nădăjduiesc că mi-ai face şi tu plăcerea, râdea bătrânul, intrând în joc, nepăsător faţă de ceea ce omul spusese cu adevărat despre el. Şi aduse imediat vorba despre Hasan:

— Dar de tine ce a zis? Că nu eşti în stare nici de bine nici de rău? Aşa a zis, nu?

— Rău, fără să urmăresc vreun folos pentru mine, şi bun numai când sunt zălud. Un soi de înger păcătos, sau de fecioară vicioasă, sau de hoţ cinstit.

— Vicios şi nobil, liniştit şi iute, înţelept şi îndărătnic, în toate felurile. Şi în niciun fel.

— Nu mă preţuieşti cine ştie ce.

— Nu, spuse bătrânul radios. Nu te preţuiesc.

Privirea lui spunea: nu te preţuiesc, eu te iubesc.

Era plăcut şi liniştit în această prăvălie curată, podelele spălate şi încă jilave împrăştiau răcoare, prin cadrul de piatră al uşii pătrundea căldura domolită a zilei de vară, se auzea ţăcănitul mărunt al ciocănelelor de giuvaiergiu, ca într-un joc de copii, ca în vis. Aveam în faţa ochilor întunericul din prăvălia cu bolta de piatră – de la umbra deasă a copacului din stradă era verzui ca o apă adâncă. Mă simţeam bine, plăcut, în siguranţă. În timp ce Hasan povestea de Ali-hogea, ştiam că nu va zice nimic despre mine, nu mi-era teamă nici de trădare, nici de imprudenţă. Datorită acestor doi oameni, pacea mă presăra ca polenul, mă picura ca roua verii. Erau ca doi copaci umbroşi, ca două izvoare limpezi. O fi amăgire, sau amintirea mea se prefăcea în miresme, dar mi se părea că simt cu adevărat cum adie dinspre ei o mireasmă gingaşă şi proaspătă. Nu ştiu a ce miroase, a brad, a iarbă de pădure, a zefir, a dimineaţă de sărbătoare, a ceva drag şi curat.

De mult nu mai simţisem o asemenea linişte şi pace, ca cea pe care mi-au dăruit-o aceşti doi oameni.

Seninătatea lor, aidoma cu lumina lunii, prietenia lor fără de exclamaţii şi vorbe înzorzonate, mulţumirea lor pentru tot ce ştiau unul despre altul m-au făcut şi pe mine să zâmbesc, nu deosebit de înţelept, trezindu-mi o bunătate adormită sau numai dorită, ca atunci când ne uităm la copii. Devenisem străveziu, uşor, se mistuise fără urmă greutatea rea care mă apăsase mult timp.

— Hai să te însor, să te potoleşti şi tu, spunea

bătrânul, duios şi cu dojana, şi desigur că nu-i spunea asta prima dată. Hai, păcătosule!

— E prea devreme, încă, hagiule. Nu am făcut nici cincizeci de ani. Şi multe drumuri mă mai aşteaptă.

— Da' nu-ţi mai ajunge, hoinarule! Fiii noştri stau lângă noi cât timp suntem în puteri, şi ne părăsesc tocmai când avem nevoie de ei.

— Lasă-i pe fii să meargă pe drumul lor.

— Îi las, hoinarule. Dar n-am voie nici să mă plâng? Atunci am încetat să zâmbesc. Ştiam că fiul lui stă la Ţarigrad. Poate din pricina lui a început să se îngrijească de puşcăriaşi, să-şi uite tristeţea că nu-l vede cu anii. Poate de aceea s-a legat şi de Hasan, îi aminteşte de fiul său.

— Vezi, se întoarse Hasan spre mine, certându-l în glumă pe bătrân, îi pare rău că feciorul lui a învăţat carte şi nu mai e nevoit să lucreze aurul altora în această prăvălie, că stă la Ţarigrad şi nu în târgul ăsta mucegăit, că-i trimite scrisori pline de respect, şi nu-i cere bani pe care să-i risipească apoi la zaruri şi pe femei. Spune-i, şeic-Nurudin, să nu mai vorbească cu păcat.

Înduioşarea mi-a pierit pe dată. Ceea ce a răspuns hagi-Sinanudin, sau ceea ce ar fi putut să-i răspundă, că este îndoielnică fericirea printre străini, că mai presus e iubirea şi căldura celor care-s gata să-ţi dea şi sângele lor, ar fi putut să-mi amintească de tata sau de fratele meu. Ar fi putut, dar nu mi-a amintit. Faptul că Hasan mi-a vorbit pentru prima dată în timpul acestei convorbiri, fără vreo nevoie, doar din atenţie, ca să nu mă simt lăsat deoparte, mi-a dovedit că aici sunt de prisos, că ei doi nu au nevoie de altcineva.

Adineauri am fost sigur că Hasan nu va pomeni de nedreptatea pe care mi-o făcuse Ali-hogea, ştiam că mă va cruţa. Dar acum mă gândeam că în taifasul lor nici nu era loc pentru mine. Mi-a deschis ochii atenţia aceasta târzie, care a stricat totul.

Mi-era greu să mă lipsesc de plăcerea care mă cuprinsese, şi de amintirea frumoasă cu care aş fi vrut să rămân, dar nu puteam să înăbuş îndoiala din mine. A

repetat cuvintele lui Ali-hogea despre el şi despre hagi-Sinanudin, ba chiar le-a făcut mai rele decât fuseseră cu adevărat. Despre mine nicio vorbă. Oare numai dintr-un prisos de grijă?

De ce n-a spus? Dacă credea cu adevărat că spusele lui Ali-hogea erau o prostie, de ce a ţinut să mă cruţe? Nu credea că erau o prostie, de aceea le-a trecut sub tăcere. Ştie el bine de ce Ali-hogea n-a vrut să mă vadă. Pentru Ali-hogea şi pentru oraş eu nu mai exist. Nici chip, nici glas, a spus. Nu este, nu există niciun şeic-Nurudin, a murit demnitatea lui omenească. Ceea ce a rămas nu este decât carapacea goală a unui fost om.

Dacă nu gândea aşa, Hasan n-ar fi glumit şi în legătură cu asta, aşa cum a glumit cu toate celelalte?

Sau a vrut să-mi cruţe numai sensibilitatea? Dacă-i aşa, sunt totuşi în câştig, cu toate că-i dureros.

În timp ce încercam să scap de cercul care-mi strângea inima nemaiauzind ce vorbeau ei doi, am văzut trecând pe stradă un om şi gândurile mele s-au schimbat. Am uitat şi de dispreţul lui Ali-hogea, şi de tăcerea neînţeleasă a lui Hasan. Prin dreptul prăvăliei trecuse Ishak, fugarul! Totul era al lui, şi mersul, şi purtarea sigură, şi pasul liniştit, şi neînfricarea!

Am spus ceva, să-mi justific ieşirea grăbită, şi am alergat în stradă.

Dar Ishak dispăruse. Am fugit pe altă stradă, căutându-l. Cum de a venit în oraş? Ziua în amiaza mare, netraverstit, fără să se grăbească, cum de îndrăzneşte, ce caută?

Înaintea ochilor am chipul lui, l-am văzut limpede, din întunericul prăvăliei, ca în noaptea aceea, în grădina tekiei; el este, sunt tot mai sigur, acum, cu întârziere, îi desluşeam fiecare trăsătură; el e, Ishak. Fără să mă gândesc de ce am nevoie şi trebuie numaidecât să-l văd, pornisem în căutarea lui; ce păcat că oamenii nu lasă în urmă miros, ca dihorii, ce păcat că ochii noştri nu răzbat prin pereţi atunci când dorinţa noastră devine nebună, am vrut să-l strig pe numele lui, dar el n-are nume; de ce ai

apărut, Ishak? Nu ştiu de e bine sau rău, dar îmi trebuieşti; a spus: am să vin o dată şi o dată, şi iată, a venit şi totul a înviat din nou în mine, şi durerea, şi chinul, ca mai înainte. Crezusem că totul a murit prefăcându-se în putregai, crezusem că s-a scufundat în adâncul meu, fără fund, dar iată că nu. Ishak, unde eşti? Eşti gândul, sămânţa sau floarea neliniştii mele? L-am văzut în noaptea aceea în grădină, l-am mai văzut adineauri pe stradă. Nu este o nălucă. Dar nu-l pot ajunge din urmă.

M-am întors în prăvălie, înfrânt.

Hasan mă privi fără să întrebe nimic.

— Mi s-a părut că e un cunoscut.

Din fericire n-au observat tulburarea mea, fără îndoială că şi-au pus la cale toate treburile în timp ce-l căutam pe Ishak, şi acum îşi continuau taifasul, altfel, cu alt glas, cu alte cuvinte. Nu mă interesează, mi s-a făcut greaţă de prietenia lor. Părea copilăroasă. Sau o minciună frumoasă. Treburile mele, cele de acum, sunt mai grele şi mai însemnate.

Din nou am dat lumea la o parte, într-o clipă, pe poteca ce ducea spre oameni au crescut buruieni; mă gândeam la Ali-hogea, la Ishak, la mine, răscolit şi întunecat.

Nu mă privea, şi totuşi auzeam convorbirea lor, fără să o înţeleg.

— Nu vreau, spuse Hasan, refuzând ceva. N-am nici timp şi nici chef.

— Credeam că eşti curajos.

— Când am spus că sunt curajos? N-are niciun rost să mă stârneşti. Nu vreau să mă amestec. Şi ar fi mai bine ca nici dumneata să nu te amesteci.

— Iute, îndărătnic, om de nimic, încheie bătrânul încet.

Asta nu mai era dragoste.

Aşa e mai bine. mă gândeam laş, justificându-mi fără să-mi dau seama înstrăinarea. Aşa e mai bine, fără vorbe dulci, fără zâmbete prefăcute, fără înşelăciune. Totul este frumos până nu cerem ceva, şi nu e bine să-ţi ispiteşti

prietenul. Omul îşi este credincios doar sieşi.

În timp ce-mi potoleam astfel neliniştea, întinându-i pe alţii, fără să încerc vreo plăcere sau răutate, prăvălia s-a întunecat, umbrele albăstrii se făcuseră negre.

M-am întors: în cadrul de piatră al uşii stătea muselimul.

— Intră, l-a poftit hagi-Sinanudin, fără a se scula în picioare.

Hasan s-a ridicat liniştit, fără grabă, şi i-a arătat locul.

Eu m-am tras mai la o parte, fără să fie nevoie, trădându-mi astfel tulburarea. Pentru prima dată de la moartea lui Harun îl vedeam de aproape. Nu ştiusem cum are să fie întâlnirea, nu ştiam nici acum în timp ce-l priveam cuprins de neastâmpăr, mutându-mi privirea de la el la Hasan şi apoi la hagi-Sinanudin, zăpăcit şi speriat, nu de el, ci de mine. Nu ştiam ce se va întâmpla, dacă suferinţa mă va împinge împotriva lui în clipa cea mai rea şi în felul cel mai rău, sau poate frica mă va sili să-i zâmbesc supus, în pofida a tot ce simţeam, lucru pentru care m-aş fi dispreţuit toată viaţa. Mă pierdeam cu firea, simţeam cum mă cuprinde un tremur şi cum sângele năvăleşte chinuitor în inimă. Am luat cutia cu tutun pe care mi-o întinsese Hasan (să fi simţit oare neliniştea mea?) şi, deschizându-i anevoie capacul, încercam să apuc firele subţiri şi galbene, dar degetele tremurânde le lăsau să-mi cadă în poală. Hasan luă cutia, îmi umplu ciubucul şi mi-l întinse; fumam, trăgeam fumul iute, pentru prima oară în viaţă, sprijinindu-mi o mână de cealaltă şi aşteptând să se uite la mine, să-mi spună ceva, simţind că sunt ud de năduşeală.

Nu vrea să stea jos, îi spuse lui hagi-Sinanudin, a trecut întâmplător, fiindu-i în drum, şi şi-a amintit că trebuie să-l întrebe ceva.

Năvala sângelui se potoli, răsuflăm mai uşor, îl priveam pe sub sprâncene, este şi mai întunecat, mă gândeam, şi mai urât decât atunci, deşi nu ştiu dacă mi-a trecut vreodată prin minte că e întunecat şi urât.

Nu e treaba lui, dar i s-a spus că hagi-Sinanudin nu vrea să plătească seferi-imdadie, ajutorul de război, stabilit prin ordinul sultanului, din care pricină şi alţii se codesc, şi dacă oamenii de vază, ca dumnealui, hagi-Sinanudin, nu-şi fac datoria, la ce să te aştepţi de la ceilalţi, puşlamale şi pomanagii, cărora nu le pasă nici de ţară, nici de credinţă, şi care ar lăsa să se prăpădească totul, numai pitacii lor să rămână neatinşi în sertare. El nădăjduieşte că la hagi-Sinanudin asta-i o simplă întâmplare, că a uitat sau a pierdut din vedere, şi că o va face cât mai curând, chiar numaidecât, ca să nu se stârnească fără nevoie vâlvă, de la care nimeni n-ar avea niciun folos.

— N-a fost din întâmplare, răspunse hagi-Sinanudin liniştit, fără teamă şi fără sfidare, aşteptând întâi cu răbdare ca muselimul să spună tot ce avea de spus. N-a fost din întâmplare, nici n-am uitat, nici n-am pierdut din vedere, ci nu vreau să dau ce nu e drept. Răscoala din Posavina nu este război. De ce atunci să plătim ajutorul de război? Iar ordinul sultanului pe care-l pomeneşti, nu priveşte acest caz, şi trebuie aşteptat răspunsul Porţii la jalba pe care au trimis-o oamenii cei mai de vază, şi toţi gândesc la fel, aşa că nimenea nu se ia după nimeni, şi dacă hotărârea sultanului o fi să se plătească, vom plăti.

— Hagi-Sinanudin-aga vrea să spună că cel mai bine e să te supui voinţei sultanului, iar dacă ar plăti, ar face-o samavolnic şi împotriva legii, iar samavolnicia şi călcarea legii dau loc la dezordine şi tulburări, se amestecă în vorbă Hasan, cu faţa serioasă, apropiindu-se de ei dintr-o parte, cu mâinile încrucişate pe piept, gata să lămurească cu bunăvoinţă muselimului totul pe larg, în caz că n-a înţeles.

Dar muselimului nu-i ardea de glumă, nici nu-l puse în încurcătură această lămurire, chipurile naivă. Fără să-şi arate nerăbdarea, din pricină că Hasan se băgase în vorbă, nici supărarea pentru zeflemeaua neascunsă, nici chiar dispreţul, pentru care poziţia lui nu are nevoie niciodată de justificare, îl privi pe Hasan cu ochii săi nemişcaţi şi grei, despre care nici propria lui nevastă n-ar putea spune că sunt blânzi, şi se întoarse spre hagi-Sinanudin:

— Cum vrei, pe mine nu mă priveşte. Dar mă gândesc că uneori ieşi mai ieftin dacă plăteşti.

— Nu-mi pasă de e ieftin, ci dacă e drept.

— Dreptatea poate fi scumpă.

— Şi nedreptatea de asemenea.

Se priviră o clipă lung, n-am văzut ochii muselimului, dar ştiam cum sunt, bătrânul însă zâmbi prietenos şi blând.

Muselimul se întoarse şi ieşi din prăvălie.

Doream să ies cât mai repede în stradă – mă înăbuşea aerul pe care l-a respirat şi mă vor scoate din minţi vorbele pe care ei le vor spune în batjocură.

Dar oamenii aceştia aveau darul să mă uimească veşnic.

— Ei? întrebă bătrânul, fără să-şi întoarcă măcar privirea după muselim. Te-ai răzgândit?

— Nu m-am răzgândit.

— Cuvântul lui Hasan nu se ia înapoi, ca al sultanului. Nimic nu-mi izbuteşte pe ziua de azi.

Râse de parcă împotrivirea lui Hasan i-ar fi pricinuit o bucurie, şi începu să se pregătească de despărţire:

— Când mai vii? Am să încep să urăsc treburile mele şi pe ale altora, nu-mi mai lasă timp pentru prieteni.

Nicio vorbă despre muselim! De parcă acesta nici n-ar fi călcat în prăvălie, de parcă venise un milog, după pomană! L-au uitat de cum a păşit pragul.

Eram uimit. Ce fel de mândrie o mai fi şi asta, boierească, de castă, de se leapădă de tot ce dispreţuieşte? câţi ani, câte generaţii trebuie să treacă pentru ca să poţi înăbuşi în tine dorinţa de a batjocori, de a scuipa, de a înjura? N-am băgat de seamă că ar tăcea cu un gând anume, că s-ar înfrâna. L-au şters din minte şi gata.

Aproape că m-am simţit jignit. Este cu putinţă să treci în felul acesta peste un astfel de om? El merită mai mult. De el eşti nevoit să ţii seama. Pe el nu e cu putinţă să-l uiţi, nici să-l ştergi din minte.

— Cum de n-aţi spus nicio vorbă despre muselim? l-am întrebat pe Hasan în stradă.

— Ce s-ar putea spune despre el?

— A ameninţat, a jignit.

— El te poate nenoroci, dar nu jigni. Eşti nevoit să ţii seama de el, ca de foc, ca de o primejdie oarecare, asta-i tot.

— Vorbeşti aşa pentru că nu ţi-a făcut niciun rău.

— Poate. Tu te-ai frământat. Te-ai speriat? Tutunul îţi curgea printre degete.

— Nu m-am speriat.

M-a privit, surprins, poate, de glasul meu.

— Nu m-am speriat. Mi-am amintit însă de totul. Mi-am amintit de totul, Dumnezeu ştie pentru a câta oară, dar altfel decât oricând înainte. Am fost cuprins de zbucium, când a intrat şi cât timp a stat de vorbă cu hagi-Sinanudin; n-am putut nici să limpezesc, nici să opresc în loc vreunul din gândurile mele; ele se zbăteau în creierul meu tulburate, răscolite, fierbinţi de aducere-aminte, de suferinţă, de mânie, de durere, până când muselimul m-a muşcat cu privirea sa rece, fixă, grea de dispreţ, înjositoare, altfel decât se uita la ceilalţi doi. Atunci, în clipa aceea scurtă, când privirile ni s-au încrucişat ca două vârfuri de cuţit, s-ar fi putut ca în mine să precumpănească frica. Ea se şi ivise, inundându-mă, năvalnic, ca un puhoi.

Am trecut prin clipe grele şi înainte, în sinea mea s-au ciocnit păreri opuse, am împăcat izbucnirile fireşti cu prudenţa înţelepciunii, dar nu ştiu ca eu să mai fi fost vreodată un ghem în care să se încaiere atâtea vreri opuse, nu ştiu ca vreodată atâtea dorinţe năprasnice să fi încercat să răzbată afară, şi eu să le opresc doar din laşitate şi din frică. Mi-ai ucis fratele, urla în mine furia înverşunată, m-ai umilit, m-ai distrus. Dar în acelaşi timp ştiam că nu este bine să mă vadă împreună tocmai cu aceşti oameni, care îl dispreţuiesc şi i se împotrivesc. Astfel sunt fără vrerea mea de partea cealaltă, împotriva lui, şi aş fi vrut să nu ştie asta.

A fost hotărâtoare, pare-se, tocmai frica. A alungat-o ruşinea de mine însumi, ruşinea cea mai rea şi mai apăsătoare care naşte curajul. Tulburarea mea s-a potolit, vuietul sălbatic a încetat, gândurile nu-mi mai zburau ca

nişte păsări peste locuri pustiite de foc, a urmat o linişte domoală în care îngerii cântau. Erau îngerii răului. Jubilau.

A fost clipa fericită a schimbării mele la faţă.

M-am uitat după aceea, ca luminat de o flacără nouă, lăuntrică, la ceafa lui puternică, la umerii lui puţin încovoiaţi, la trupul lui îndesat; mi-era totuna dacă se va întoarce, totuna dacă mă va privi cu zâmbet sau cu dispreţ; este al meu, îmi e de trebuinţă, m-am legat de el prin ură.

Te urăsc, şopteam pătimaş, întorcându-mi privirea de la el, îl urăsc, mă gândeam, privindu-l. Urăsc, urăsc, îmi ajunge acest cuvânt, nu mă mai săturam rostindu-l. Avea o dulceaţă tânără şi fragedă, dureroasă, ca dorul şi ca dragostea. El, îmi ziceam în sinea mea, nelăsându-l să plece departe de mine, neputându-mi îngădui să-l pierd. El. Aşa cum te gândeşti la fata iubită. Uneori îl lăsam să se depărteze un pic, ca o fiară, ca să pot merge pe urmele lui, şi din nou mi-l apropiam, ca să-mi fie ţinta ochilor. Tot ce fusese dezbinat în mine, încurcat şi risipit, tot ce căutase o ieşire şi o dezlegare, s-a potolit, s-a statornicit, prinzând din ce în ce putere.

Inima mea îşi găsise un punct de sprijin.

Îl urăsc, şopteam ca apucat, mergând pe stradă. Îl urăsc, mă gândeam la rugăciunea de seară, îl urăsc, am rostit aproape tare intrând în tekie.

Când m-am sculat dimineaţă, ura mă aştepta trează, cu capul ridicat ca un şarpe încolăcit în cutele creierului meu.

N-o să ne mai despărţim. Ea mă are pe mine, eu o am pe ea. Viaţa şi-a dobândit un sens.

Îmi făcea bine la început această tulburare uşor buimacă, ca primele clipe de febră, îmi ajungea această dragoste neagră şi cumplită. Semăna aproape cu fericirea.

Ajunsesem mai bogat, mai închegat, mai generos, mai bun, chiar mai deştept. Lumea dezlânată se reaşezase în culcuşul ei, îmi înnodam din nou toate legăturile, mă scuturasem de spaima întunecată a vieţii fără rost, rânduiala mult râvnită se întrezărea înaintea mea.

Înapoi, amintire duioasă a copilăriei, înapoi,

neputinţă, plângăreaţă, înapoi, spaimă şi descumpănire! Nu mai sunt ca oaia aceea jupuită, din poveste, căreia i s-a dat drumul în mărăcini. Gândul meu nu mai bâjbâie în întuneric, orb, inima mea este un cazan încins în care fierbe o otravă.

Priveam deschis şi liniştit drept înainte, fără să-mi fie teamă de nimic. Mă duceam peste tot unde-mi închipuiam că aş putea să-l întâlnesc pe muselim, sau cel puţin să-i zăresc vârful turbanului, îl aşteptam în drum pe cadiu şi mă luam după el, privindu-i spatele îngust şi gârbovit, apoi plecam, încet, singur, istovit de patima mea tăinuită. Dacă ura ar avea miros, în urma mea s-ar simţi iz de sânge. Dacă ar avea culoare, paşii mei ar lăsa dâre negre. Dacă ar putea să ardă, ar ţâşni flăcări din mine prin toţi porii.

Ştiu cum s-a înfiripat, iar când a prins puteri, nu mai avea nevoie de nicio justificare. Îşi devenise sieşi temei şi ţel. Dar eu doream să nu-şi uite începutul, pentru a nu-şi pierde tăria şi jarul. Să nu-i ocolească pe cei cărora le datora totul. Să le rămână lor credincioasă. Să nu devină a tuturor.

M-am dus din nou la Abdulah-efendi, şeicul tekiei mevleviilor, şi l-am rugat să mă ajute să găsesc mormântul fratelui meu. Am venit la el, am spus cu smerenie, căci nu îndrăzneam să mă duc eu însumi la cei în a căror putere este să facă sau nu pomana, mi-e teamă că m-ar putea refuza şi atunci toate uşile îmi vor fi închise; de aceea sunt nevoit să trimit înlocuitori, şi voi nutri nădejde atâta timp cât se va găsi cine să mă înlocuiască. Am venit întâi la dânsul, încrezându-mă în bunătatea sa şi punându-mă la adăpostul renumelui său, căci al meu nu mai este mare; dar singur Dumnezeu ştie că nu din vina mea. M-ar îndatora cât se poate de mult, căci aş vrea să-mi înmormântez fratele după legea Domnului, pentru ca sufletul său să-şi găsească liniştea.

Nu m-a refuzat, dar i se părea că din pricina durerii mele sunt mai prejos decât el, că ştiu mai puţin.

— Sufletul lui şi-a găsit împăcarea, îmi spuse. Nu mai e al unui om, a trecut într-o altă lume, în care nu există

nici durere, nici zbucium, nici ură.

— Dar sufletul meu este încă suflet omenesc.

— Atunci o faci pentru tine?

— Şi pentru mine.

— Ai venit cu jale sau cu ură? Fereşte-te de ură, ca să nu greşeşti faţă de tine şi de oameni. Fereşte-te de tristeţe ca să nu greşeşti faţă de Dumnezeu.

— Nu mă las copleşit de durere. Mă feresc de păcat, şeic-Abdulah. Tot ce-i al meu e în mâinile Domnului. Şi în ale tale.

A trebuit să-i ascult smerit poveţele şi să-l îmbunez prin supunere. Când se cred mai presus de noi, oamenii pot fi şi mărinimoşi.

Nu eram atât de puternic încât să am dreptul să fiu nerăbdător; nici atât de slab încât să am justificare de a fi mânios. Mă slujeam de alţii făcându-i să se simtă mai tari. Aveam un sprijin şi o călăuză, de ce aş fi sâcâitor?

M-a ajutat, am primit încuviinţarea să intru în fortăreaţă şi să găsesc mormântul. Şi Hasan a venit cu mine. Am luat şi doi feciori, cu un sicriu gol şi cu lopeţi.

La cimitirul fortăreţei ne-a dus un paznic, slugă, cioclu, era greu de ştiut ce îndeletnicire avea omul acela tăcut, nedeprins cu vorba, nedeprins să se uite în ochii oamenilor, sfios şi curios, repezit şi săritor, de parcă ar fi şovăit mereu între dorinţa de a ne ajuta şi aceea de a ne alunga.

— Acolo-i, ne arătă cu capul spre o poiană pustie, mai sus de fortăreaţă, acoperită de buboaiele mormintelor proaspete şi de rănile gropilor răscolite şi năpădite de buruieni şi mărăcini.

— Ştii unde-i mormântul?

Ne aruncă o privire piezişă, fără o vorbă. Asta putea să însemne:

— Cum să nu ştiu, că doar eu l-am îngropat! Dar la fel şi:

— De unde să ştiu? Uitaţi-vă câte sunt, n-au nici semn nici nume.

Păşea printre mormintele împrăştiate în

neorânduială, săpate în grabă şi fără smerenie, aşa cum se sapă nişte gropi oarecare. Se oprea la câte unul, privea o clipă pământul bătătorit şi dădea din cap:

— Nikola. Haiducul. Sau:

— Becir. Nepotul lui Masa. Lângă altele tăcea doar.

— Unde e Harun?

— Acolo.

Am pornit-o singur pe lângă morminte, să-l găsesc pe al fratelui meu. Poate că îmi voi da seama după tulburare sau durere, după vreun semn, poate mă va înştiinţa vuietul sângelui, sau o lacrimă, sau un fior, sau un glas necunoscut, doar n-om fi veşnic înrobiţi în neputinţa simţurilor noastre. Oare n-ar putea să mă ajute să-l găsesc faptul că suntem născuţi din aceeaşi mamă?

— Harun! îl chemam fără glas, aşteptând ca răspunsul să vină din mine. Dar nu venea, niciun semn, nici cea mai mică tulburare, nici chiar tristeţe. Eram ca lutul, taina a rămas mută. Mă copleşea doar un simţământ amar de pustiu, o linişte ce nu era a mea, şi un înţeles îndepărtat, mai presus de tot ceea ce ştiu cei vii.

Singur printre morminte, uitasem de ură. Ea a înviat când m-am reîntors la oameni. Stăteau deasupra unui mormânt, la fel ca toate celelalte.

— Ăsta-i? întrebă Hasan. Ştii bine?

— Mie mi-e totuna. Luaţi pe cine vreţi. Dar ăsta e.

— De unde ştii?

— Ştiu. A fost pus într-un mormânt vechi, într-adevăr, feciorii au găsit două schelete, au strâns unul în sicriu, l-au acoperit cu giulgiu şi au luat-o la vale.

Pe cine ducem? mă gândeam îngrozit. Un ucigaş, un călău, o jertfă nevinovată? Ale cui oseminte am tulburat? Sunt atâţia morţi, nu numai pe Harun l-au îngropat în mormânt străin.

Mergeam în urma feciorilor care purtau pe umeri sicriul acoperit cu postav verde.

Hasan îmi atingea braţul, de parcă ar fi vrut să mă trezească.

— Linişteşte-te.

— De ce?

— Ai o privire ciudată.

— Tristă?

— Aş prefera să fie tristă.

— Adineauri, la cimitir, am aşteptat în zadar să-mi dea ceva de ştire că sunt lângă mormântul lui Harun.

— Ceri prea mult de la tine. E de ajuns că-l plângi. Nu mi-era prea limpede gândul lui, dar nu îndrăzneam să întreb. Mi-era teamă să nu ghicească ce se petrece în mine. Nu degeaba ar vrea să mă vadă din nou trist.

În târg, pe străzi, oamenii veneau spre noi, auzeam tot mai multe picioare răsunând în spatele nostru, tot mai surd era tropotul paşilor, tot mai des zidul de oameni, nu mă aşteptam să fie atâţia; tot ceea ce am făcut, am făcut-o pentru mine, nu pentru ei, şi iată că totul îmi scăpa, devenind şi al lor. Nu mă întorceam să-i văd, dar simţeam tulburat cum această mulţime mă poartă ca un talaz, eu creşteam, împreună cu valul, deveneam tot mai însemnat şi mai puternic, eram una cu el, şi în acelaşi timp însutit. Iar mulţimea plângea, osândea, ura; prin prezenţa ei, în tăcere.

Acest prohod era justificarea urii mele.

Hasan spuse ceva încet.

— Ce zici?

— Să nu vorbeşti. Să nu rosteşti predică la mormânt.

Am dat din cap. N-am să vorbesc. Atunci, la geamie, a fost altceva. Atunci au venit în urma mea, când eu mă întorceam de la poarta morţii, şi nu ştiam nici eu, nici ei, ce trebuie să se întâmple. Acum ştim. Ei nu mai aşteaptă de la mine vorbe de osândă, s-au pârguit în ei şi ştiu totul. E bine ce am făcut acum, nu-l vom înmormânta pe cel care a fost acest om, ca să-l dezvinovăţim, vom face mai mult: era nevinovat şi-i vom semăna osemintele ca pe o amintire a nedreptăţii. Să răsară ce o vrea Dumnezeu.

Ura mea a devenit mai nobilă şi mai adâncă.

În faţa geamiei feciorii au lăsat pe soclu sicriul, învelit în postav verde. Mi-am muiat mâinile în apă, am păşit lângă sicriu şi am început să spun rugăciunile. Apoi

am întrebat, nu din datorie, ca de atâtea ori până acum, ci cu sfidare şi triumf:

— Spuneţi, oameni buni, cum a fost mortul acesta?

— Bun! răspunseră sute de glasuri, cu convingere.

— Îl iertaţi pentru tot ce a făptuit?

— Îl iertăm.

— Chezăşuiţi pentru el în faţa lui Dumnezeu?

— Chezăşuim.

Niciodată dezlegarea pentru un mort, dată înaintea ultimului său drum, n-a fost mai sinceră şi mai sfidătoare. Puteam să-i întreb şi de zece ori, ei ar fi răspuns tot mai tare. Am fi început, poate, să strigăm, ameninţător, mânioşi cu spume la gură.

Pe urmă l-au purtat pe umeri pe acest mort dezgropat, trecând sicriul unii altora, arătându-şi astfel respectul pentru cel dispărut şi nesupunerea faţă de cârmuire.

L-am înmormântat lângă zidul tekiei, acolo unde uliţa se deschide spre oraş. Să fie între mine şi oameni, ca un scut şi un avertisment.

N-am uitat, musulmanii erau înmormântaţi odinioară în cimitire comune, egali şi după moarte. Au început să se despartă când au devenit inegali şi în viaţă. Şi eu l-am luat aici pe fratele meu, ca să nu se amestece cu alţii. A murit pentru că s-a împotrivit; să-şi continue lupta şi mort.

Când am rămas singur, când oamenii s-au împrăştiat, după ce au aruncat câte un pumn de ţarină în mormânt, am îngenuncheat lângă moviliţa de pământ, lăcaş veşnic al cine ştie cui, şi amintire a lui Harun.

— Harune! şopteam pământului – lăcaş de veci, gropii-tainiţe. Harune, frate, acum suntem mai mult decât fraţi, tu m-ai făcut pe mine cel de astăzi, să fiu ţinere de minte; eu pe tine-însinguratul, să fii un semn. Ai să mă întâmpini în fiecare zi, dimineaţa şi seara, am să mă gândesc la tine mai mult decât atunci când trăiai. Şi dacă or uita cu toţii, căci memoria omenească este scurtă, eu nu vă voi uita, nici pe tine, nici pe ei, jur pe lumea asta şi pe lumea de apoi, frate Harune.

În stradă mă aştepta Ali-hogea, a respectat convorbirea mea cu umbra celui mort. Aş fi vrut să-l ocolesc, mai ales acum, tulburat după înmormântare, dar n-am putut. Din fericire, era grav şi prietenos, deşi ciudat, ca totdeauna. Şi-a exprimat condoleanţele şi mi-a urat *sabur*[9], mie şi tuturor celorlalţi, pentru pierderea care este a tuturor, deşi este şi un câştig, căci morţii pot fi mai folositori decât cei vii, şi sunt aşa cum vrem noi să fie – nu îmbătrânesc, nu se ceartă, nu au o părere a lor, primesc fără împotrivire să fie luptători, şi nu trădează atâta timp cât sunt sub drapel.

— Acum mă vezi? l-am întrebat. Şi mă cunoşti?

— Te văd şi te cunosc. Cine nu-l cunoaşte pe şeicul Nurudin?

Nu mă dispreţuieşte, nu mai sunt pentru el doar văzduh.

Ce aşteaptă oare de la mine, dacă recunoaşte că exist?

Hasan şi aurarul Sinanudin au plătit să fie ridicat un mormânt din granit, şi un gard frumos de fier în jurul lui.

Întorcându-mă de la rugăciunea de seară, în prima vineri după înmormântare, am văzut pe întuneric cum pe mormântul lui Harun ardea o lumânare. Cineva stătea deoparte.

M-am apropiat şi l-am recunoscut pe Mula-Iusuf, rostea o rugăciune.

— Tu ai aprins luminarea?

— Nu. Ardea când am venit.

Au pus-o şi au aprins-o mâinile cuiva, pentru odihna şi pomenirea celui ucis.

De atunci, în ajunul fiecărei sărbători ardeau lumânări pe mormânt.

De fiecare dată mă opream în întuneric şi priveam aceste luminiţe pâlpâitoare, tulburat, mişcat în primele zile, mai târziu mândru. Acesta este fostul meu frate şi sufletul lui curat care luminează, umbra lui îi aduce pe necunoscuţi care-i aprind aceste flăcărui gingaşe întru

9 Răbdare (turc.).

amintire.

Îl ajunse iubirea oraşului, după moarte. Cât trăise, abia dacă-l cunoştea cineva.

Pentru mine era o amintire sângeroasa. În timpul vieţii nu-mi fusese decât frate.

13.

Vorba frumoasă e precum pomul frumos, rădăcinile le are adânc în pământ, iar crengile şi le înalţă în cer.

Devotamentul faţă de fratele meu mort mi-a redat prietenia lui Hasan. Poate că în vorbele şi faptele sale era şi vreun gând ascuns, dorinţa de a mă opri din drumul pe care-l presimţea, sau poate că mă înşelam eu, poate că, simţitor peste măsură, vedeam şi ceea ce nu era. Dar oricare va fi fost adevărul, de prietenia lui nu mă puteam îndoi.

Nici el de a mea. Îl îndrăgisem, o ştiam din faptul că-mi era trebuincios, că nu mă mai supăra nimic din ce spunea sau făcea, şi că îmi era apropiat tot ce-l privea pe el. Iubirea este poate unicul lucru pe lume care nu trebuie tălmăcit, căruia nu trebuie să-i cauţi temeiul. Şi totuşi fac asta, poate şi numai pentru a-l mai pomeni o dată pe omul care a adus atâta bucurie în viaţa mea.

M-am legat de el (bun cuvânt: legat, ca în furtună, pe corabie, sau pe stâncă) pentru că era născut să le fie tovarăş oamenilor, şi pentru că m-a ales tocmai pe mine; din nou şi din nou mă însufleţea gândul că un asemenea prieten poate fi tocmai el, un om atât de zănatec şi de zeflemitor în aparenţă.

Totdeauna am socotit că prietenul e şi el un om care doreşte sprijin, o jumătate care-şi caută partea cealaltă, un om nu prea sigur de sine, puţin cam neajutorat, plicticos, deşi drag, pentru că îşi pierde cu timpul prospeţimea, ca o femeie. Dar Hasan era dintr-o bucată, mereu proaspăt şi mereu altfel, deştept, cutezător, neastâmpărat, sigur în tot

ce pune la cale. Nimic nu-i puteam nici lua, nici adăuga, şi cu mine şi fără mine era ceea ce era, nu avea nevoie de mine. Şi totuşi, nu mă simţeam mai prejos. L-am întrebat o dată cum se face că tocmai mie mi-a dăruit prietenia lui. Prietenia nu se alege, a spus, ea se întâmplă, cine ştie din ce pricini, ca şi dragostea. Şi nimic nu ţi-am dăruit ţie, ci mie. Preţuiesc oamenii care rămân nobili şi în nenorocire.

Îi eram recunoscător pentru această vorbă şi credeam în adevărul ei.

Dar prietenia lui îmi era scumpă şi din pricina urii care creştea tot mai mult în mine. Nu ştiu, o fi putut să vieţuiască doar ea, această ură, dar aşa e mai bine. Pe o parte sunt negru, iar pe cealaltă alb. Aşa sunt eu, împărţit şi totuşi întreg. Iubirea şi ura nu se amestecau, nu se stânjeneau, nu se puteau stârpi una pe cealaltă, îmi erau trebuincioase amândouă.

Intrasem în viaţa lui Hasan în virtutea dreptului prieteniei, şi datorită bunăvoinţei sale, dar dacă nădăjduiam, sau mă temeam, că tot ce-l privea îmi va ajunge limpede şi cunoscut, m-am înşelat. Nu pentru că ar fi ascuns ceva de mine, ci pentru că era o fântână adâncă şi umbroasă, al cărei fund nu era uşor de văzut. Şi nu pentru că numai el ar fi aşa, ci pentru că oamenii sunt aşa, de nepătruns, cu cât ne apropiem mai mult de ei.

L-a adus pe tatăl său în casa lui, l-a înconjurat cu grijă, o grijă puţin cam ciudată, veselă, de parcă nu i-ar fi păsat prea mult de boala bătrânului, se purta cu el ca şi cum ar fi fost sănătos, îi povestea o mulţime de lucruri despre târg, despre oameni, despre treburi, despre însurători şi măritişuri, chiar şi despre fete, care pe zi ce trece devin tot mai frumoase, poate şi pentru faptul că este tot mai bătrân, iar dacă este aşa, atunci e păcat că tatăl nu le vede, i-ar părea adevărate zâne. Bătrânul se făcea că se încruntă, dar se vedea că este mulţumit, se săturase să fie lăsat în voia bolii şi pregătit pentru moarte. În faţa copiilor şi a bătrânilor oamenii vorbesc numai prostii, spunea el supărat, gândindu-se, poate, la casa cea mare în care zăcuse până atunci. Numai băiatul ăsta al meu, fire sucită,

se poartă cu mine omeneşte, pentru că, din fericire, nu mă respectă.

Hasan râdea şi-i răspundea cu aceeaşi măsură, de parcă în faţa lui s-ar fi aflat un camarad şi un om sănătos.

— De când nu te respect?

— De mult.

— De când am părăsit Ţarigradul şi m-am întors aici? De când am ajuns hoinar, geambaş? Eşti nedrept, tată. Eu sunt un om mărunt, cu o minte obişnuită, cu posibilităţi modeste, niciodată în şcoli copiii n-ar ajunge să înveţe despre mine.

— Eşti mai destoinic decât mulţi alţii cu slujbe înalte.

— Asta nu-i greu, tată, sunt mulţi proşti în slujbe înalte. Dar ce m-aş face eu cu o slujbă înaltă, şi ce s-ar face slujba cu mine? Aşa sunt mulţumit. Dar să lăsăm asemenea discuţii, niciodată n-am izbutit să le ducem la bun sfârşit. Mai bine să-ţi cer un sfat. Am de-a face cu un om neplăcut, îngâmfat, prost, necinstit, se uită la mine de sus, văd că mă dispreţuieşte, mai-mai că-mi cere să-i sărut papucii, şi nu-i ajunge că tac şi-i tăinuiesc prostia şi necinstea, ci mai e şi furios că nu vorbesc cum că e deştept şi cinstit; dar cel mai rău e că el însuşi crede ce spune. Te rog, ce să fac?

— Ce mă mai întrebi? Să-l dai dracului, asta să faci!

— L-am dat dracului, tată, atunci, la Ţarigrad, râse Hasan, şi am venit aici să mă fac geambaş.

Se iubeau cu o dragoste ciudată, cu toane, dar cu adevărat duioasă, de parcă ar fi vrut să recâştige timpul în care i-a despărţit îndărătnicia lor.

Bătrânul îi cerea lui Hasan să se însoare, „Nu pot înaintea ta”, îi răspundea Hasan în zeflemea, să se lase de geambaşie şi de călătoriile lungi, să nu se mai despartă de el. Recurgea şi la viclenie, pretinzând că e rău bolnav, că moartea l-ar putea găsi în orice clipă, şi că i-ar fi mai uşor dacă atunci s-ar afla lângă el sânge din sângele lui, sufletul i-ar ieşi fără chinuri. Cine ştie cine va fi primul la rând, răspundea Hasan. Dar se împacă cu renunţările pe care dragostea i le cerea, ce-i drept fără multă bucurie, mai ales în ceea ce priveşte călătoriile; era toamnă, vreme de ducă,

era deprins cu depărtările, precum cocostârcii. Rândunelele s-au dus, în curând se va auzi din înaltul cerului şi ţipătul gâştelor sălbatice, plecate pe drumul lor, iar el va privi în sus, după clinul lor, cu gândul la ciudatele plăceri ale rătăcirilor sale, despărţit de o dragoste de către altă dragoste.

În casă se petreceau schimbări însemnate. Feciorul cel voinic, Fazlia, soţul frumoasei cu ochii negri, al Zeinei care trăia cu băiatul cel tânăr, ajunsese o adevărată dădacă credincioasă pentru bătrân. Mâinile lui uriaşe se dovediră în stare de cea mai mare gingăşie şi de cea mai atentă îngrijire. Hasan îi lăsa bani în odaia tatălui, căci îl cunoştea pe fecior şi se temea ca devotamentul lui să nu sece.

Dragostea cea primejdioasă o curmă cu hotărâre. Trăinicia ei înşelătoare se dovedi mai şubredă decât şi-ar fi putut închipui mintea cea mai batjocoritoare. Cetatea ce părea de necucerit fu trădată de veşnicii trădători ai iubirii.

Înzdrăvenindu-se într-atâta încât moartea nu-i mai părea apropiată, bătrânul nu mai voia ca întreaga sa avere să treacă la fondul de binefaceri. Fondul rămăsese oricum mare, aşa că mai trebuia pus şi un ajutor alături de vătaf (vătaful, un pisar cinstit şi ager la minte de la judecătorie primise această îndeletnicire modestă preferând-o slujbei mai mari, dar şi mai nesigure, din preajma cadiului; în felul acesta am înţeles şi cine l-a înştiinţat pe Hasan de nenorocirea lui Harun). Hasan îl pofti pe feciorul cel tânăr în odaie şi-i propuse locul însemnat şi bine plătit de ajutor, dar îi ceruse să nu mai vină în această casă decât cu treburi, şi numai la el. Şi să nu se mai întâlnească niciodată şi niciunde cu Zeina; iar de se vor vedea din întâmplare, nici atunci să nu vorbească. Dacă-i convine şi are de gând să se ţină de cuvânt, atunci să folosească prilejul care i s-a ivit; dar dacă primeşte şi pe urmă nu se ţine de cuvânt, să ştie că va trebui să plece imediat încotro va vedea cu ochii.

Se aşteptase la împotrivire şi părere de rău din

partea flăcăului, se gândise chiar să se lase el păgubaş, să rămână totul aşa cum era, căci avea remuşcări că l-a pus pe flăcău în faţa unei alegeri atât de crude. Dar tânărul primi numaidecât. Era deştept şi înzestrat. Lui Hasan i se făcu greaţă.

Apoi chemă femeia, să-i spună şi ei, dar băiatul îi spusese el singur totul, că din păcate n-au să se mai poată întâlni, el e dator să-şi urmeze soarta, ea şi-o are pe a ei, să nu-l pomenească de rău, iar el va pomeni numai de bine viaţa petrecută în casa asta, se vede că Dumnezeu a vrut să fie aşa.

Va trebui să fiu cu ochii pe el, se gândi Hasan cu dezgust.

Zeina stătea la uşă, fără o vorbă, prin pielea ei oacheşă răzbătea paloarea, buza de jos îi tremura ca la un copil, mâinile îi atârnau neputincioase de-a lungul coapselor pline, pierdute în cutele şalvarilor.

Rămase aşa şi când flăcăul ieşi din odaie. Rămase aşa şi când Hasan se apropie de ea şi-i atârnă de gât un şirag de mărgăritare rămase de la mama lui. Ca să-l îngrijeşti bine pe tata, îi spuse, nevrând să plătească deschis durerea ei, şi scoţând-o basma curată în faţa soţului.

Două săptămâni a umblat prin casă şi prin curte, cu mărgăritarele la gât, suspinând şi aşteptând, privind la cer şi la poarta de la stradă. Apoi a încetat să suspine, şi a început iar să râdă. Se resemnase sau îngropase totul în adâncul sufletului.

Soţul i-a simţit lipsa tânărului cel mai mult. Chiar că e pustiu fără el, nerecunoscătorul, a uitat de noi, spunea cu dojana, încă mult timp după plecarea flăcăului.

Hasan era nemulţumit şi de sine şi de ei. Făcuse totul ca lucrurile să se petreacă în felul acesta, dar parcă ar fi vrut ca ele să se fi petrecut altfel. Poftim, m-am amestecat să dezleg nodul, spunea râzând, şi ce am izbutit să fac? Am aţâţat lăcomia băiatului, pe ea am nenorocit-o şi am făcut-o să fie de-acum fără scrupule, pe soţ l-am procopsit cu o nevastă înăcrită, pe mine m-am lămurit încă o dată că fac un rău ori de câte ori vreau să fac un bine. La naiba, nimic

nu este mai rău decât binele făcut cu un ţel anume, şi nimeni nu este mai neghiob decât omul care vrea să facă totul după calapodul său.

— Atunci, ce nu este rău şi neghiob?

— Nu ştiu.

Ciudat om, ciudat şi drag. Nu prea-l înţelegeam limpede, dar nici el însuşi nu se înţelegea, căutându-se şi descoperindu-se fără încetare. Numai că nu o făcea cu greutate şi în silă, ca alţii, ci cu o uşurinţă deschisă şi copilărească, cu acea îndoială zeflemitoare, cu care cel mai adesea se tăgăduia pe sine.

Îi plăcea să povestească şi ştia s-o facă frumos, rădăcinile cuvintelor sale erau înfipte adânc în pământ, iar ramurile li se înălţau la cer. Pentru mine erau o trebuinţă şi o desfătare. Era în ele un nu ştiu ce care mă lumina, de unele abia dacă-mi amintesc, dar mi-a rămas de la ele un soi de dulce îmbătare, ceva sărbătoresc, luminos şi frumos: istorioare despre viaţă, dar mai frumoase decât viaţa.

— Eu sunt un flecar înverşunat, îmi plac cuvintele, n-are a face de ce fel, n-are a face despre ce. (Aştern fără rânduială cele spuse într-o noapte, în timp ce târgul se odihnea, în întuneric.) Cuvântul este o punte între oameni, poate chiar singura. Asta m-a învăţat un bătrân ostaş, căzusem împreună prizonieri, împreună am fost aruncaţi în temniţă, împreună legaţi cu lanţul, de acelaşi belciug de fier din perete.

— Ce vrei să facem, să vorbim sau să tăcem? întreba ostaşul.

— Cum e mai bine?

— E mai bine să vorbim. Vom putrezi mai uşor în acest beci. Vom muri mai uşor.

— Atunci e totuna.

— Să vezi că totuşi nu e. O să ni se pară că facem ceva, că se întâmplă ceva, şi ne vom urî mai puţin, încolo totul va fi cum e dat să fie, asta nu mai stă în puterea noastră. S-au întâlnit odată doi oşteni duşmani într-o pădure, şi ce să facă, s-au apucat de ceea ce ştiau şi ce le era meseria. Traseră cu puşca unul într-altul şi se răniră,

scoaseră săbiile şi se tăiară, ziua până-n amiază, până când îşi rupseră săbiile şi rămaseră numai cu cuţitele; atunci zice unul din ei:

— Stai să răsuflăm şi noi un pic. Uite, e trecut şi de amiază, doar nu suntem lupi, oameni suntem şi noi. Uite, tu stai colea, eu aici. Eşti luptător pe cinste, am ostenit.

— Şi eu.

— Te dor rănile?

— Mă dor.

— Şi pe mine. Pune nişte tutun, să opreşti sângele.

— E bun şi muşchiul.

Şi se aşezară, statură de vorbă, despre toate, despre familie, despre copii, despre viaţa grea, multe se asemănau, multe erau la fel, se înţeleseră, se apropiară, apoi se sculară şi spuseră mulţumiţi: Uite că stăturăm şi noi de vorbă, ca oamenii. Uitarăm chiar şi de răni. Hai să isprăvim acum ce am început. Şi-au scos cuţitele şi şi-au venit de hac.

Era o fire senină acel tovarăş al meu de beci şi de belciug, şi m-a înveselit cu istorioara lui zeflemitoare. M-a înveselit şi m-a îmbărbătat. Poate că altul ar fi spus că cei doi oşteni din pădure s-au despărţit prieteni, şi asta ar fi fost o minciună urâtă, chiar dacă s-ar fi întâmplat aşa. Aşa, sfârşitul trist al povestirii e adevărat, mai cu seamă, poate, pentru că m-am temut să nu-i arate pe cei doi mai buni decât erau. Pe de altă parte (acest lucru nu mi l-am putut lămuri niciodată), tocmai pentru că sfârşitul cuprindea un adevărcrud, el a născut în mine un gând copilăros, o nădejde îndărătnică: poate că totuşi ei s-au împăcat. Dacă nu aceşti doi ostaşi, poate că alţii, căci şi în această povestire era cât pe-aci să se întâmple aşa. Dar pentru camaradul meu asta nu avea nicio însemnătate; el povestea ca să nu fie singur. Umblase mult prin lume, văzuse multe, şi ştia să povestească frumos, viu, apropiat, dulce, spulberându-mi temerile că-mi va fi mai greu cu el decât dacă aş fi stat singur în temniţă. Mă trezeam noaptea as = cultând cum răsuflă.

— Dormi? întrebam. Dacă nu dormi, povesteşte.

— Ce vom face când vom isprăvi toate poveştile?
— Vom povesti din nou, în alt şir, de-a-ndărătelea.
— Şi când vom isprăvi şi de-a-ndărătelea?
— Atunci vom muri.
— Mulţumiţi, ca cei doi ostaşi.
— Mulţumiţi, ca doi neghiobi care şi-au făcut datoria.
— Eşti amar, îmi spunea el fără mustrare.
— Tu nu eşti?
— Nu sunt, de ce aş fi? Vezi tu, eu am plecat la război, deci am primit să fiu rănit, făcut prizonier, omorât. S-a întâmplat ce-i mai uşor din toate astea, de ce aş fi amărât?

Cum auzeam murmurul glasului său, noaptea se făcea mai puţin pustie. Dura între mine şi el o punte din păienjeniş, o punte din cuvinte, cuvintele fluturau deasupra noastră, ca un curcubeu, izvorau şi se vărsau, el era izvorul, iar eu locul de vărsare. O taină îşi făcea loc între noi, o nebunie minunată, vorbirea făcea minuni: doi buşteni morţi, culcaţi unul lângă altul, dintr-odată prindeau viaţă, şi nu mai erau despărţiţi de tot. Când am fost schimbaţi pe prizonieri duşmani, ne-am despărţit fără părere de rău. El îşi va găsi oricând ascultători, căci are nevoie de ei, dar am început să mi-i caut şi eu. Oamenii mi-au ajuns mai apropiaţi, din pricina vorbei. Nu toţi, firește. Unii sunt surzi pentru vorbele altora, aceştia sunt o pacoste şi pentru sine şi pentru ceilalţi. Dar oricând trebuie să încerci. Mă vei întreba: de ce? Uite aşa. Ca să nu fie atât de tăcută şi de deşartă lumea asta. Mai demult, când am început să fac negoţ, auzisem de o femeie din Visegrád, văduva unui moşier. N-avea pe nimeni, decât pe fiul ei, un flăcău de douăzeci de ani. Îţi poţi închipui cât îl iubea, era unicul ei copil, era toată viaţa ei. Când băiatul a murit în război, mama şi-a ieşit din minţi; întâi n-a crezut, dar apoi s-a închis în odaia ei, mânca numai pâine neagră, bea apă goală, şi în fiecare seară se culca pe podeaua goală, cu un pietroi negru şi greu pe piept. Dorea să moară, dar n-avea putere să-şi ia singură viaţa. Dar, ca un făcut, moartea nu venea. Douăzeci de ani a trăit aşa, cu

pâine neagră şi cu apă, cu pietroiul greu pe piept, numai piele şi os, cenuşie, înnegrită, uscată, în horn s-o fi atârnat şi tot n-ar fi arătat mai rău, dar trăia. Pe mine m-a uluit mai ales pietroiul acela negru pe care şi-l punea în fiecare noapte pe piept, după asta am înţeles cel mai mult cât de mare era suferinţa ei. El m-a şi dus la ea, pietroiul acela. Casa era mare, cu cât, nezugrăvită, dărăpănată, moşia din jurul casei întinsă, şi neaşteptat de bine îngrijită, în casă doar o bătrână, de ani de zile o slujea pe stăpână, ea însăşi şubrezită. Mi-a povestit că nu are niciun ajutor, averea e mare, vătaful are grijă de toate, dar stăpâna nu vrea să audă de socoteli, nu vrea să ia banii, aşa că el opreşte totul pentru el, iar lor le dă cât să le ajungă de trai, şi Dumnezeu nu vrea s-o ia la el, ca să-i scurteze chinul. Am minţit-o pe boieroaică cum că un prieten de al meu, care mai târziu a murit şi el în război, mi-a vorbit de fiul ei, şi că de aceea am venit s-o văd, căci mi-e ca şi cum l-aş fi cunoscut şi pe el. Am minţit, căci asta era singura cale să înceapă a vorbi cu mine. Despre fiul ei, bineînţeles. Ani de zile a tăcut, ani de zile a aşteptat moartea, ani de zile s-a gândit la el, otrăvindu-se cu suferinţă, iar acum putea vorbi despre el. Eu o pusesem în mişcare. Am uitat ce i-am spus la început, minciuna e un lucru nesigur, şi povesteam despre el ca şi cum l-aş fi cunoscut. Dar nu puteam da greş. Nu şi-a dat seama nici măcar că eu eram un copil când el a murit, poate credea chiar că fiul ei este mult mai tânăr decât mine, căci în mintea ei, el nu se schimbase. I-am spus că a fost frumos, deştept, bun şi mărinimos faţă de toţi, iubitor faţă de dânsa, că se deosebea dintre toţi. Zugrăveam gândul ei, şi nu puteam întrece măsura. Fiecare laudă a mea era prea slabă, neîndestulătoare pentru o mamă. Vorbea încet, şuierat, dar fiecare vorbă din gura ei ofilită ieşea sărutată, dezmierdată, răsfăţată, pătrunsă de iubire, învelită în puful amintirii îndelungate. Eu eram nou şi necunoscut, făcea să-mi povestească totul despre el, să se despăgubească pentru tăcerea îndelungată. Fără să-şi dea seama, dorea să mă lămurească de ce-l plânge atât, începând de fapt de a-l mai

plânge în timp ce povestea, căci îl vedea desăvârşit şi viu în acelaşi timp. Cred că izbutea asta pentru prima dată pe deplin; singură, sau între cunoscuţi, îl învia numai atâta cât să vadă umbra lui, ştiind că este mort. Acum, uitase de moarte îngropând în adâncuri totul, în afară de timpul îndepărtat în care nenorocirea încă nu se întâmplase. Ştiam, asta nu va putea să ţină mult, se va întoarce gândul morţii, o va împresura norul cel negru, am să-mi dau seama după negura de pe chipul ei, dar n-are a face, măcar o clipă a simţit eliberarea. De atunci treceam s-o văd ori de câte ori aveam treabă prin acele ţinuturi, plecând sau întorcându-mă din călătorii, şi femeia găsea noi şi noi amintiri în trecut, şi fiul devenea tot mai tânăr, tot mai mic, mereu acelaşi şi mereu viu. Îl depărta tot mai mult de ceasul cel negru care a pus capăt vieţii ei. Aştepta această clipă de înviere ca pe o sărbătoare, ca Bairamul, mă aştepta zile în şir, punea să se facă foc în camera cea mare, dacă era iarnă, iar pentru prima dată după atâţia ani se gătea mâncare, din care ea nu mânca, se aşterneau saltele mâncate de molii şi cearşafuri îngălbenite, pentru mine, în caz că primeam să rămân câteva zile mai mult, să-i prelungesc sărbătoarea. Ea nu şi-a schimbat felul de viaţă, continuând să mănânce numai pâine de secară şi să bea apă goală, să doarmă pe podele, cu piatra cea neagră pe piept, dar în ochii ei nu mai era doar gândul morţii. Am convins-o, şi ea s-a învoit, să ceară de la vătaf venitul din urmă ce i se cuvenea de la moşie, să pună să se ridice o şcoală pentru copiii din sat, să fie ajutaţi cu haine şi cu merinde, încredinţând-o că aşa ar fi făcut şi fiul ei. A clădit şcoala, a adus un învăţător, i-a ajutat pe nevoiaşi, copiii lor nu se mai duceau flămânzi şi desculţi la şcoală, a făcut o faptă bună, şi-a alinat durerea.

— Şi aşa, totul s-a sfârşit cu bine, şi toţi au fost fericiţi, ca într-o poveste, am spus, ironizând această istorisire a lui Hasan.

Mi se păruse că această povestire moralizatoare îmi era menită mie, ca să-mi slujească drept pildă: trebuia, poate, să încep şi eu să strâng copii şi tineri în jurul meu,

şi să le îndrum paşii către o viaţă fericită. Totul suna naiv, nepotrivit cu felul lui, altfel decât tot ce ştiam despre el. Dar nu în zadar trecuse el prin şcoala bătrânului ostaş din temniţă.

A zâmbit, nu tocmai biruitor, dar nici biruit.

— Să vezi că nu s-a sfârşit tocmai cu bine. Ţăranilor le-a prins bine ajutorul pentru copii, au început să bea şi să risipească pe băutură şi averea lor. Lucrul acesta l-au simţit şi nevestele lor, căci palmele bărbaţilor ameţiţi se făcuseră mai grele şi mai usturătoare, aşa că ţărăncile începură s-o blesteme pe văduvă. O blestemau chiar şi ţăranii, căci trebuiau să-şi ia copiii de la vite şi de la muncile câmpului. Copiii veneau rar la şcoală, iar învăţătorul nu era nici el dintre cei mai buni, aşa că nu prea au învăţat cine ştie ce, şi chiar şi ceea ce învăţau, uitau după un an, doi, aşa că toată lumea spunea în sat: mai dă-o încolo de şcoală, îţi juleşti fundul până prinzi ceva, şi pe urmă uiţi totul în mai puţin de un an. Boieroaica trăise douăzeci de ani aşteptându-şi moartea, dar muri în a treia primăvară de când o cunoscusem, în timp ce mă aştepta să sosesc, pe vreme de vânt şi lapoviţă, căci întârziasem pe drum mai mult decât am prevăzut.

— Va să zică, totul a ieşit prost?

— Nu. De ce? A murit aşteptându-l pe prietenul fiului său, pricepi? Plină de cuvinte frumoase, dornică să vorbească despre dragostea ei, nu se gândise la moarte. Ţăranii au rămas cu ce au avut, fără ajutor şi fără ţuică, căci moştenitorii au împărţit averea. Iar în sat s-a păstrat o amintire frumoasă despre boieroaică, toate celelalte s-au uitat. A rămas o poveste: a fost odată, în această casă, o femeie bună şi ciudată. Ce-i drept, nimeni nu foloseşte nimic dintr-asta, dar e frumos.

M-a neliniştit această poveste, aspră şi neobişnuită ca şi viaţa şi de nepătruns tot ca viaţa. Şi împăcarea zeflemitoare, sau neîmpăcarea liniştită a lui Hasan, cu vârtejul dureros al vieţii, pe care omul trebuie să-l strunească pentru a nu se scrânti.

Am râs, pentru a îndulci morala amară şi mişcătoare:

— Opreşte-te la ceva, pentru Dumnezeu, lămureşte-ţi gândul, găseşte-ţi un sprijin. În toate eşti şovăitor.

— Ai dreptate, sunt şovăitor în multe. Asta-i rău?

— Nici bine nu e.

— Va să zică, nu e bine, dar nu e nici rău. Pe când a fi sigur e bine. Dar nu poate fi şi rău?

— Nu înţeleg.

— Există ceva de ce eşti foarte sigur?

— Sunt sigur că există Dumnezeu.

— Dar vezi, şi cei care nu cred în Dumnezeu sunt tot atât de siguri. Şi poate că ar fi bine să nu fie atât de siguri.

— Da. Şi ce-i cu asta?

— Nimic.

M-am căit îndată că am pus această întrebare, fără să bag de seamă ce cursă, de o logică desăvârşită şi perfidă, îmi întinde. Ce idee profundă şi primejdioasă! Şi mi-a strecurat-o în joacă.

E bine ferecat în nesiguranţa lui.

Nu mă supără că este aşa, nimic la el nu mă mai supără. L-am îndrăgit în aşa măsură, încât şi atunci când ne ciorovăiam, îi dădeam dreptate. Îmi era drag şi când credeam că nu are dreptate.

O singură zi fără el îmi părea lungă şi pustie. Mă maturizam liniştit la umbra lui.

Tatăl lui îşi aştepta fără teamă destinul, copleşit de iubirea reînviată.

Lui şi mie Hasan ne era omul cel mai trebuincios din lume.

De aceea m-am întristat aflând că pleacă în călătorie.

M-am dus la el acasă, nu-l văzusem o zi şi o noapte întreagă. Juca table cu bătrânul, stând pe patul acestuia.

Bătrânul se mânia, aruncând zarurile în cutia cu triunghiuri albe şi negre:

— Pfui, fir-ai să fii, cum cazi! Vezi, Fazlia, se plângea el apoi feciorului, zarurile nu mă ascultă.

— Ai suflat în ele, agă?

— Am suflat, n-ajută. Zeina nu-i aici? Să le pună numai un pic între sâni.

— E ruşine, tată!

— Ce ruşine mai poate fi de la mine? E ruşine, Pazlia?

— Nu, agă, Doamne fereşte.

— Tată, mai bine freacă-le de o mânecă de derviş.

— Ce vorbeşti? Nu te superi, Ahmed-efendi? Zău că ajută.

— Îmi pare bine că ai venit, îmi zâmbi Hasan.

— Nu te-am văzut de ieri.

— Lăsaţi-o mai încolo cu vorbele, se supără bătrânul, să câştig şi eu o dată măcar. A început să-mi meargă.

— Tata s-a făcut bine.

— Vrei să zici că nu mai pot de bine?

A câştigat într-adevăr, obosit şi plin de fericire. Semăna cu un copil, semăna cu Hasan.

— Plec la Dubrovnik, mă anunţă Hasan, zâmbindu-i tatălui, chipurile ca un vinovat.

— Pentru ce te duci?

— Cu negoţul. Pleacă prietenii mei, aşa că ne ducem împreună.

— Pleacă latina, deci pleacă şi el. Iar povestea cu negoţul a scornit-o.

— N-am scornit nimic.

— Ba ai scornit. Dacă ar fi pentru negoţ, aş putea să te lămuresc să nu te duci. Dar pentru ea nu pot, e mai tare decât mine.

— Tatii i se năzare cine ştie ce.

— Nu mai spune! Dacă am îmbătrânit, n-am uitat totul. Că unele lucruri nu-mi intră în cap, asta-i altă chestie.

— Oare să fie ceva ce nu-ţi intră în cap?

— Uite că este.

Bătrânul mi se adresa mie, de parcă ar fi fost supărat pe Hasan.

— Este. Nu-mi intră în cap că va călători cu femeia şi cu soţul ei, împreună. Acum cine-i prost? Fiul meu, ori latinul acela?

— Ori amândoi, râse Hasan, de loc jignit. Tu, pare-se, nu recunoşti prietenia?

— Prietenie? Cu femeile? Copilul meu de treizeci de ani, în ce-ţi trecu veleatul? Cu femeile-s prieteni numai pederaştii.

M-am amestecat şi eu în această treabă gingaşă, în timp ce Hasan nu făcea decât să râdă:

— Poate că-i prieten cu soţul?

— Ţie, Ahmed-efendi, nu ţi se poate lua în nume de rău, n-ai de unde să ştii treburile astea. La ei soţul totdeauna se împacă cu prietenii soţiei, dar soţia niciodată cu cei ai soţului.

— Tată, o să te apuce năduful.

— Din nefericire pentru tine, azi n-o să mă apuce năduful; e o zi senină şi aerul e uşor, degeaba mă sperii. I-am spus: dacă nu ţii la ea, nu-ţi pierde vremea în zadar; dacă nu te vrea, găseşte-ţi alta; dacă o iubeşti, şi te iubeşte, răpeşte-o.

— Pentru tata, totul e simplu.

— Dar de ce merge cu ei, dracu' să înţeleagă. Nu se ştie decât că ia cu el flăcăi înarmaţi, ca prietenii să nu fie atacaţi de haiduci. Dar pe el oare nu-l pot ataca haiducii? La noi totul e simplu! mai simplu e la voi, n-pricopsitule: faceţi totul fără pic de minte.

— De-ai şti ce adevăr ai rostit acuma, tată! Dintotdeauna fiii sunt mai fără minte decât taţii, şi mintea ar fi putut astfel să dispară cu totul, dar din fericire, fiii devin înţelepţi, de cum ajung şi ei taţi.

— Dar ţie o să-ţi vină odată şi odată minţile la cap?

— E greu cu fiii, tată.

— Nu-ţi mai bate joc, ştiu. Cât ai să zăboveşti pe drum?

— Vreo cincisprezece zile.

— De ce aşa mult, pentru Dumnezeu? Ştii tu ce înseamnă cincisprezece zile?

— Poate chiar mai mult.

— Bine, du-te. Dacă ţie nu-ţi pasă, nu-mi pasă nici mie. În cinşpe zile s-ar putea să apuci să-mi vii la mormânt. Nu face nimic, du-te.

— Ziceai că te simţi mai bine.

— La anii mei mai binele şi mai răul stau alături şi se schimbă unul pe altul, ca ziua şi noaptea. Şi lumânarea se simte mai bine când flacăra ajunge la capăt.

— Atunci, vrei să rămân?

— Să rămâi? Mai întâi că minţi. În al doilea rând, mi-ar ieşi pe nas chiar dacă ai rămâne. Acum e prea târziu, du-te. Dar să nu întârzii mai mult. Cincisprezece zile pentru mine-i prea mult, pentru tine-i de-ajuns. Şi ia feciori mai mulţi, plătesc eu. O să-mi fie mai uşor să te ştiu în siguranţă.

— Şeicul Ahmed va veni să te vadă cât voi lipsi eu.

— Cel mai frumos dar pe care ţi l-a putut face Dumnezeu este acest om bun şi înţelept. Dar nu e rău să se odihnească un pic în lipsa ta, de aceea în aceste cincisprezece zile nu vom pomeni niciun cuvânt despre tine.

Dar toate cincisprezece zile n-am vorbit decât despre el.

Plecarea lui ne-a păgubit pe amândoi. Ne despăgubeam rostind numele lui. Bătrânului îi era mai greu, căci îi părea rău de fiecare zi pierdută fără fiul lui regăsit, care îi alunga gândul morţii. Cicălelile lui însemnau iubire, o iubire colţoasă şi aprigă, dar şi fuga de aripa morţii. Pasărea cea neagră se rotea deasupra lui. Acum ştia de ea şi se temea. Înseamnă că i-a fost mai bine fără iubire?

Şi mie îmi cădea greu plecarea lui Hasan, căci mă obişnuisem cu el, iar acum îmi era mai trebuincios ca oricând.

Aici, viaţa mea se despărţea în ceea ce a fost, şi în ceea ce nu ştiam cum avea să fie. Stăteam la pândă, ca un vânător, atent şi răbdător, dar nu ştiam dacă nu cumva sunt şi eu pândit, dacă nu cumva n-oi nimeri şi eu în cursă. Prietenul de lângă mine mi-ar fi potolit fiorul de nelinişte stârnit de pasul neauzit pe care mi-l trimitea soarta. Îmi stârnea groază presimţirea întunericului şi al tainei de dincolo, taină ce avea să mi se dezvăluie. Dar un triumf ascuns – pentru că urma să se întâmple ceea ca aşteptam,

pentru că fusesem ales executor al unei voinţe mai presus decât a mea. Dar eu nu sunt doar o unealtă, nu sunt piatră, nici lemn; sunt om, şi uneori mi-e teamă ca sufletul să nu-mi fie mai slab decât dorinţa, sau să nu mă sfâşie ura mocnită, aşa cum sămânţa, încolţind, sfâşie învelişul în care a crescut. Alături de Hasan pot să aştept în linişte, alături de el îmi pot aduna puterile ca fapta să-mi fie steagul verde al izbânzii desfăşurat deasupra oraşului, şi nu doar un giulgiu al înfrângerii oare să mă acopere.

Amândoi aşteptam să se întoarcă de la drum singurul om de care ne păsa. Bătrânul nu ascundea că e neliniştit, începea să-şi certe fiul, chipurile tot îl mai ţinea vechea ţâfnă boierească, dar această tandreţe prost ascunsă se prefăcea repede într-o tânguire neputincioasă.

— Dracu’ să-l ia şi pe el şi pe cucoana aceea. Să-i fie ea mai aproape decât tatăl lui bun? Şi barem de ar fi ceva de capul ei! Nu găseşti la ea un dram bun de carne. Dar aşa-i trebuie, lasă să-l târască prin lume, după ochii ăia galeşi ai ei, dacă e un papă-lapte. Cincisprezece zile, fiule, vai de capul tău! Poate vin ploile, poate se lasă gerul, poate te atacă haiducii. Dar ce folos să-i spui toate astea prostului! Şezi tu, tată, aci, în colţul tău, proptit ca un ciubuc, şezi şi aşteaptă. Dă-ţi sufletul când se deschide uşa sau auzi paşi grăbiţi pe scări, tresari din somnul scurt plin de vedenii negre şi de rele presimţiri. Are să-mi mănânce un an din viaţă, chiar dacă nu mor acum. Şi doar a făgăduit să nu mai plece nicăieri, a făgăduit şi nu l-a răbdat inima. Îi dai viaţă ca să ai cu ce te chinui şi să-ţi fie mai grea. Of, Doamne iartă-mă, ce tot trăncănesc?

Fazlia îl îmbia să-i aducă prieteni la un joc de cărţi sau ca să stea la taifas, voia să scoată şi armăsarul în curte, pe sub ferestre, întreba dacă să se ducă la pădure, după apă de izvor, care curăţă şi întăreşte sângele. Bătrânul nu voia nimic din toate acestea, cerând doar să-i pună pernele pe divanul din faţa ferestrei, de unde privea poarta, ca şi cum Hasan ar fi putut să se întoarcă mai repede decât a făgăduit. Sau, poate, îi venea mai uşor bătrânului să stea să se gândească aici la întoarcerea lui

Hasan.

Cum a trăit atâţia ani fără să-l aibă lângă el pe fiul său? mă gândeam, uimit de această iubire şi de tristeţea despărţirii. Şi îmi venea în minte explicaţia ciudată a lui Hasan că tocmai cearta lor îndelungată justifică această iubire, o face aşa cum este. Dacă ar fi fost dintotdeauna şi mereu aşa, ar fi ostenit, s-ar fi tocit. Iar dacă n-ar fi mocnit pe ascuns dorul ei, s-ar fi ofilit. Nu mă mişcase dragostea asta la început, mă lăsa rece, ba chiar mă stingherea. Ce vrei, bătrâne? îmi spuneam în sinea mea supărat. Toată lumea e datoare să vadă această iubire a ta? Nu-i deloc greu s-o dai pe faţă în felul acesta. E mai uşor să suspini şi să scânceşti decât să taci. Şi ce înseamnă iubirea ta? Slăbiciune de om bătrân, frică de moarte, dorinţa de a-ţi prelungi viaţa, egoismul care se agaţă de puterea altuia, dreptul sângelui părintesc. Şi de ce? Pentru plăcerea unei asupriri mărunte şi pentru a se agăţa neputincios de mâinile fiului, când tot restul e pierdut.

Dar în zadar mă apăram, lovind şi nesocotind totul. Mă uluia această iubire. Mă surprindeam gândindu-mă la tatăl meu şi încercând să mi-l apropii. Ar fi oare cu putinţă să aştept cu bucurie cuvântul lui, să fiu îngrijorat de boala lui, să renunţ pentru el la tot ce mi-e drag? Tată, şopteam, încercând să mă pătrund de această vorbă, storcând ultima picătură de vlagă din mine, pentru ca prin milă să reînvie nevoia de iubire; tată, taică. Dar alt cuvânt nu găseam, duioşia nu-şi avea locul între noi. Poate că sunt păgubit din pricina asta: căci ataşamentul acesta faţă de altul este totuşi o faţă însorită a vieţii omului. Poate că m-am agăţat cu atâta sete de prietenia lui Hasan tocmai pentru a împlini această nevoie omenească, mai puternică decât raţiunea.

La început, bătrânul m-a primit cu neîncredere. Încerca să vorbească despre orice, dar cuvintele îl gâtuiau, nu izbutea să mintă. M-a uimit cât de mult seamănă Hasan cu el, doar că e mai cizelat, mai subţire, mai rafinat.

— Eşti un om ciudat, mi-a spus. Vorbeşti puţin, te fereşti.

M-am grăbit să-l lămuresc că asta s-ar putea să fie o însuşire înnăscută, pe care în ordinul nostru am mai întărit-o. Iar dacă par ciudat, asta-i desigur o urmare a tot ce mi s-a întâmplat.

— Te ascunzi îndărătul vorbelor. Nu văd ce e în tine. Uite, ţi s-a întâmplat nenorocirea aceea, te-au lovit cum nu se poate mai crunt, dar n-am auzit de la tine nici blesteme nici plângere. Şi ai vorbit totuşi despre fratele tău.

— Ceea ce mi s-a întâmplat este prea greu ca să pot vorbi despre asta. Îi pot spune numai cuiva care mi-e ca un frate.

— Şi ai găsit un asemenea om?

— Am găsit.

— Iartă-mă, nu întreb pentru mine.

— Ştiu. Amândoi suntem legaţi de el, dumneata mai mult, prin sânge şi rudenie, eu prin prietenie, mai puternică decât tot ce poate simţi omul fără păcat.

La nevoie, l-aş fi putut păcăli uşor, căci numele fiului îi adormea viclenia şi prevederea-i iscusită. Dar nu era nevoie, într-adevăr gândeam aşa. Iar dacă vorbeam solemn, o făceam de dragul bătrânului, ca să sune mai frumos, şi ca să-i alung teama de oamenii ascunşi.

De dragul fiului său mă punea la încercare, de dragul fiului său mă accepta. Şi viclenia şi încrederea lui creşteau din aceeaşi rădăcină.

Depărtarea de Hasan ne-a făcut să începem să făurim basme despre el. A fost odată un Făt-Frumos…

Pe când Hasan însuşi vorbea, cel mai adesea, despre înfrângerile sale, fără părere de rău, râzând. Dar, printr-un efect contrar, lucru pe care-l observase cu deosebită pătrundere, înfrângerile lui nu păreau nici grele nici convingătoare. Ba mai mult, prin vraja sincerităţii sale senine, se prefăceau în succese de care nu ţinea să vorbească, şi de care nu-i păsa prea mult.

Mai târziu am încercat să despart basmul de realitate, dar oricât de bine cunoşteam adevărul, izbuteam cu greu să scap de vraja căreia adesea îi cădem victimă, fiindcă toţi dorim să avem un erou al nostru.

Măsurat după ceea ce nu era basm, pare-se că n-avea nimic deosebit. Trecând în timpul studiilor prin focul unei exaltări religioase, şi luând de tânăr cunoştinţă de filosofia naturală şi critică a lui Abu Şina, cu ajutorul unui liber-cugetător sărac, cum erau atâţia în Orient, şi pe care-l pomenea adesea cu dragoste şi ironie, a păşit în viaţă cu o povară pe care o purtăm majoritatea dintre noi: cu exemplul oamenilor mari înaintea ochilor, şi cu dorinţa de a-i urma, dar fără niciun fel de cunoştinţe despre oamenii mici, singurii cu care vom avea de-a face. Unii se descotorosesc mai iute de pildele astea nepotrivite, unii mai încet, alţii niciodată. Hasan se adapta anevoie, prea simţitor la tot ce-l privea pe el şi poporul său, încrezător în valorile umane care oriunde îşi vor găsi recunoaştere. Pomenindu-se în bogatul Ţarigrad, unde relaţiile şi legăturile dintre oameni erau încâlcite şi neapărat necruţătoare – ca printre rechinii din largul mării – dar prefăcut cuviincioase, distins făţarnice, întortocheate precum firele şi pânzele de păianjen, cinstea lipsită de experienţă a acestui tânăr s-a încurcat într-o adevărată horă a ielelor. Cu zestrea sa de vechituri, cu ajutorul căreia încerca să-şi croiască drum prin desişul Ţarigradului, şi cu credinţa sa naivă în cinste, semăna cu un om ce se avântă cu mâinile goale în mijlocul unor piraţi iscusiţi, înarmaţi cu armele cele mai primejdioase. Cu candoarea sa plină de seninătate, cu cinstea şi cunoştinţele sale dobândite, Hasan a intrat în acea cuşcă de fiare cu pasul sigur al neştiutorului. Dar, fiindcă nu era prost, şi-a dat seama curând pe ce cărbuni încinşi a călcat. Putea fie să se împace cu toate, fie să rămână în umbră, fie să plece. Dar el, ciudat ca întotdeauna, respingând cruzimile Ţarigradului, începu să se gândească tot mai mult la orăşelul său, a cărui viaţă tihnită se deosebea atât de mult de viaţa învolburată de aici. Toţi îşi băteau joc de el, vorbind cu dispreţ despre acele meleaguri îndepărtate şi înapoiate. Ce tot spuneţi? întreba el mirat. La mai puţin de o oră de drum de aici se găsesc ţinuturi înapoiate cum e greu să-ţi închipui. Aci, lângă voi, în vecinătate cu măreţia

bizantină, cu aceste bogăţii adunate din toată împărăţia, propriii voştri fraţi trăiesc ca nişte cerşetori. Pe când noi nu suntem ai nimănui, veşnic la hotarul a două lumi, veşnic zestre a unuia sau altuia. Şi atunci, ce e de mirare că suntem săraci? De veacuri noi ne căutăm şi încercăm să ne recunoaştem, în curând nu vom mai şti nici cine suntem, am început să uităm până şi că vrem ceva, alţii ne fac cinstea să ne primească sub steagul lor, căci nu avem unul al nostru, ne ademenesc când au nevoie de noi şi ne alungă după ce şi-au atins ţelul, cea mai tristă ţară din lume, cei mai nefericiţi oameni, ne pierdem chipul nostru fără să ni-l putem însuşi pe al altora, dezrădăcinaţi şi neacceptaţi, străini pentru toată lumea, şi pentru cei de un neam cu noi, şi pentru cei care nu ne primesc în neamul lor. Trăim la o răscruce dintre lumi, la un hotar între popoare, în calea tuturor, veşnic vinovaţi în ochii cuiva. Deasupra noastră se sparg talazurile istoriei. Ne-am săturat de atâta silnicie şi am prefăcut necazul în virtute: am ajuns nobili prin sfidare. Iar voi sunteţi silnici de prea mult bine. Atunci, cine e înapoiat?

Unii îl urau, alţii îl dispreţuiau, alţii îl ocoleau, şi el se simţea tot mai singur, copleşit de dorul locurilor natale. Într-o zi a dat peste un pământean al său, care povestea anecdote urâte despre bosniaci, şi a ieşit în stradă, trist şi ruşinat, pentru celălalt şi pentru sine. Atunci a auzit-o pe doamna din Dubrovnik şi pe soţul ei, lângă un bazar, vorbind în limba lui. Niciodată o limbă omenească nu i s-a părut mai frumoasă, nicio fiinţă mai dragă decât această femeie zveltă, cu înfăţişare distinsă, şi decât negustorul gras din Dubrovnik.

De luni de zile Hasan nu mai făcea nimic, râcâindu-l la inimă trândăveala şi hoinăreala fără ţel prin marele oraş, iar tatăl îi trimitea cu dărnicie bani, mândru de slujba înaltă deţinută de fiul său. Acum, în timp ce negustorul umbla după treburile sale, Hasan începu s-o însoţească pe nevasta acestuia prin cele mai frumoase locuri ale Ţarigradului, ascultând cea mai frumoasă limbă din cea mai frumoasă gură, uitându-şi suferinţele caraghioase, şi,

pare-se, nici femeia nu-şi dădea osteneală să fugă de el. Ceea ce o atrăgea cel mai mult pe gingaşa doamnă, crescută la călugăriţe, la acest tânăr nu era numai faptul că era arătos, binecrescut, învăţat, ci că le avea pe toate acestea, fiind în acelaşi timp şi bosniac, îşi închipuise că locuitorii din acele provincii îndepărtate sunt grosolani, necioplţi, iuţi la mânie, înrăiţi, sălbatici, de un fel de vitejie pe care oamenii deştepţi nu o preţuiesc cine ştie cât, şi nu în toate împrejurările. Şi, pe deasupra, se mai şi mândresc ca nişte caraghioşi cu credinţa cu care îi slujesc pe străini. Iar acest tânăr nu era nici grosolan, nici neînfrânat, nici ignorant, egal în purtări cu orice nobil din Dubrovnik, e un interlocutor plăcut, un însoţitor de folos, încântat de persoana ei (lucru care ridica valoarea tuturor celorlalte virtuţi ale lui) şi atât de reţinut încât doamna, acasă, se privea în oglindă cu îndoială. Nici nu se gândea la iubire, dar era obişnuită să i se facă curte. Aştepta cu teamă şi jenă ca el să înceapă, dar pentru că nu începea, era mirată şi începu să-l privească pe tânăr cu o atenţie şi mai mare. Hasan foarte tânăr şi cinstit, nu se pricepea la vorbe uşoare, care să nu-l oblige nici pe el, nici pe dânsa, şi apoi nici el nu se gândea la dragoste, îi ajungea încântarea acestei întâlniri. Dar iubirea se gândea la el: în curând se trezi îndrăgostit. Când acest lucru deveni clar pentru el, se străduí să i-l ascundă ei, atent să nu se trădeze nici măcar cu o privire. Dar femeia află numaidecât, de cum apărură luminiţe sfioase în ochii lui (trebui să recunoască că sunt frumoşi) şi începu să se apere întărind prietenia, purtându-se ca o soră, fără sfială. Hasan se scufunda tot mai mult în iubire, sau se înălţa tot mai mult pe valul ei, şi nu-i de mirare, căci ea era frumoasă), (o spun în treacăt, căci în dragoste asta n-are importanţă), era gingaşă şi afectuoasă, iar în dragoste asta are importanţă, era prima fiinţă care alunga neliniştea lui tulbure şi-i dovedea că sunt lucruri pe care un om tânăr nu le poate uita nepedepsit.

Puse vorbă pentru negustorul din Dubrovnik pe lângă un bosniac, fiul aurarului Sinanudin, ca acesta să

dobândească permisiunea şi privilegiul pentru comerţ cu Bosnia şi să-şi isprăvească astfel mai repede treburile pentru care venise. În felul acesta îşi câştigă prietenia lui, dar şi scurtă şederea lor, fericit de încrederea omului, prin care parcă i se ierta păcatul iubirii, nefericit din pricina despărţirii apropiate, care l-ar fi aruncat într-o lâncezeală mai rea decât cea dinainte. Avea oare negustorul din Dubrovnik încredere în el, sau Hasan îi legase mâinile în felul acesta, căci se pricepea la oameni, sau avea o încredere atât de mare în nevastă-sa, sau era lipsit cu totul de închipuire, sau îi era totuna, e greu de spus; dar el nu are nicio însemnătate în această iubire caraghioasă. Spun: caraghioasă şi spun: iubire, căci era şi una şi alta. Speriat, sau încurajat de faptul că ea urma să plece atât de curând, Hasan îi spuse Mariei (căci acesta era numele ei: Meirema) că o iubeşte. Fie paloarea ei, deşi ea nu auzise decât ceea ce ştia dinainte, fie naivitatea lui, îl făcură pe Hasan să spună – ceea ce unui om înţelept şi cu experienţă nici prin gând nu i-ar fi trecut să spună – că-i pare rău pentru soţul ei, căci sunt prieteni, şi poate că şi pe ea o va jigni, deoarece este o femeie cinstită, dar e nevoit să-i spună asta, şi nu ştie ce se va întâmpla cu el după ce ea va pleca. Astfel şi femeia fu nevoită să se ascundă în spatele soţului şi a cinstei, şi să-l ţină mai departe pe locul neprimejdios de prieten al casei. Şi, ca prin minune, pare-se că naivitatea lui Hasan învinse asprimea ei: abia atunci îl îndrăgi. Dar fidelitatea catolică a acestei femei, crescută la franciscani, şi teama ei adevărată de păcat îngropară dragostea ei în cele mai tainice ascunzişuri ale inimii, obligându-l şi pe el să nu o facă să se dezvăluie, mult prea fericit să ştie că ea există. Deoarece îi povestise totul despre el, dezvăluindu-i şi ce nu dezvăluise nimănui până atunci, ea îi propuse să plece împreună cu ei, cu vaporul, prin Dubrovnik, în Bosnia, de vreme ce oricum nimic nu-l mai lega de Ţarigrad. Voia să-i arate şi lui şi sieşi că nu se teme nici de el şi nici de sine. E puţintel „la route des ecoliers”, spuse ea, explicându-i, căci el nu ştia franţuzeşte, că asta înseamnă drumul mai lung, pe care

copiii se întorc acasă de la şcoală, dar este mai sigur. Se ajuta şi cu limba franceză, căci îşi dădea seama că-l încântă prin cunoaşterea acestei limbi ciudate, făcută anume pentru femei. Uita că l-ar fi încântat chiar dacă ar fi vorbit ţigăneşte. Şi uita de asemeni că nu prea se apăra încântându-l. Pe vapor se vedeau mai rar decât nădăjduise Hasan. Negustorul, avea rău de mare, şi aproape tot drumul zăcu în pat, chinuindu-se şi vomitând. Hasan a văzut cum arată asta, a simţit duhoarea grea din pricina căreia cabina trebuia aerisită ore întregi, pentru ca în clipa când totul era spălat şi curat, din nou să fie murdărie şi putoare, iar bietul om era veşnic galben şi vânăt, parcă pe moarte. S-ar putea chiar să moară, se gândea el cu teamă şi nădejde, iar apoi se căia pentru cruzimea sa. Maria, înzestrată cu un simţ urât al jertfei şi răbdării, rămânea cu soţul ei cea mai mare parte a timpului, curăţa şi aerisea cabina, îl îmbărbăta şi-l ţinea de mână, îi sprijinea capul când el se chircea din pricina vărsăturilor, ceea ce nu micşora suferinţa lui şi nici nu mărea dragostea ei faţă de el. Când bărbatul adormea, ea ieşea pe punte, unde Hasan aştepta cu nerăbdare să zărească făptura ei zveltă şi unduioasă, numărând apoi cu spaimă minutele până în clipa când îndatoririle ei aveau s-o cheme din nou în cabina împuţită, unde, mişcată de propria ei jertfă, se va gândi la briza curată a mării şi la vocea duioasă care-i vorbea de iubire. Nu vorbeau despre iubirea lor, ci despre a altora, dar era totuna. Ea spunea versuri de iubire din poezia europeană, iar el din poezia orientală, şi era acelaşilucru. Niciodată cuvintele altora nu le-au fost mai trebuincioase, iar asta e totuna cu a născoci cuvintele tale proprii. Feriţi de vânt în spatele cabinei de comandă, sau în spatele lăzilor şi al baloturilor de pe punte, se fereau şi în spatele poeziei, şi poezia îşi dobândi astfel adevărata ei justificare, orice s-ar spune despre ea. Iar când femeia îşi dădea seama de păcat, când simţea că e prea frumos, se pedepsea întorcându-se la soţul ei şi la jertfă. Maria, şoptea tânărul, profitând de îngăduinţa ei să-i spună pe nume, ceea ce însemna cea mai înaltă bunăvoinţă, ai să

mai ieşi în seara asta?

— Nu, scumpe prietene, prea multe versuri dintr-odată strică, nu-i bine, ar putea să ne cadă greu. Şi vântul e rece, nu mi-aş ierta-o niciodată dacă ai răci.

— Maria, se înăbuşea tânărul. Maria.

— Ce este, scumpe prietene?

— Atunci n-am să te văd până mâine?

Îl lăsa s-o ia de mână, ascultând clipocitul valurilor şi zvâcnirea pulsului său, dorind poate să uite de timp, dar numaidecât se trezea:

— Vino la noi în cabină.

Şi se ducea în cabina lor, să se înăbuşe în aerul acru şi în spaţiul strâmt, şi să privească cu nedumerire cu ce devotament îşi îngrijeşte Maria soţul. Se temea ca din această pricină să nu-l apuce şi pe el răul de mare.

În ultima noapte, în apropierea Dubrovnikului, Maria îi strânse mâna pe care el încercă s-o reţină în a lui, şi îi spuse:

— Am să ţin minte veşnic această călătorie.

Poate din pricina lui Hasan şi a versurilor, ori poate din pricina soţului şi a vărsăturilor.

La Dubrovnik a fost de două ori oaspete de cinste în casa lor, printre mulţimea de mătuşi, cumnate, rude, cunoştinţe, prieteni, şi de fiecare dată abia a aşteptat să fugă de acea lume necunoscută, care pe stradă abia dacă lua seama la hainele lui orientale, iar în salonul lui signor Luka şi al signorei Maria se uitau la el ca la o minune. Parcă ar fi fost ceva necuviincios în aceste vizite ale lui, aşa că el însuşi se simţea stânjenit şi se purta nefiresc. Şi când s-a mai pomenit şi faţă în faţă cu atenţia rece a Mariei, din care pricină ea i se păru aproape străină, îndepărtată, cu un zâmbet fals, înţelese că tocmai în casa ei se vedea cel mai bine cât de despărţiţi erau. Aici ei erau doi străini, pe care-i despărţea totul, şi nu de azi de ieri. Deprinderile, obiceiurile, felul de a vorbi, felul de a tăcea, ceea ce gândiseră mai înainte, fără să se cunoască, unul despre altul, toate acestea săpau o prăpastie între ei. Înţelese că Maria era ocrotită şi apărată în oraşul acesta; o

apărau casele, zidurile, bisericile, cerul, mireasma mării, oamenii, ea însăşi, care era aici cu totul alta decât fusese oricând, în altă parte. Toate o despărţeau de el, poate numai de el. Poate că şi pe el îl fereau de ea. Căci îngheţa la gândul că ar trebui să trăiască în locul acesta minunat, singur, sau cu ea, şi sufletul îi fu copleşit de o tristeţe pe care n-a mai simţit-o niciodată, astfel că îşi luă bucuros rămas bun când găsi o caravană care pleca din Pile[10] spre Bosnia. Bucuria mai stăruia încă şi când zări zăpezile de pe Ivanplanina, şi ceţurile Bosniei, şi când simţi vântul tăios de pe Igman[11], aşa că intră plin de voioşie în târgul întunecat, înghesuit între munţi, sărutându-se cu cunoştinţe şi rude. Oraşul îi păru mai mic, casa însă mai mare. Soră-sa, binevoitoare, îi spuse că ar fi păcat să se prăpădească în zadar casa mamei stând goală. Îi era teamă ca nu cumva să se stabilească şi el în marea casă a tatălui. Cu tatăl se certă numaidecât, supărat mai cu seamă că bătrânul se lăudase cu faima şi izbânzile lui la Istanbul, ca să facă sânge rău lui ginere-său, cadiul, pe care nu-l putea suferi, şi acum se simţea el în persoană înşelat şi umplut de ocară. Localnicii tălmăciră venirea lui ca pe o înfrângere, căci niciun om cu scaun la cap n-ar fi venit din Ţarigrad înapoi în târguşorul acesta, nici n-ar fi părăsit de bunăvoie înalta slujbă domnească. S-a însurat, din pricina Mariei, din pricina amintirilor, din pricina odăilor goale, din pricina atâtor stăruinţe, dar n-a izbutit să stea mai mult de o iarnă cu nevasta, o femeie proastă, limbută şi lacomă. A scăpat de ea şi de familia ei dându-le o moşie în apropierea oraşului şi bani, chipurile cu împrumut. Apoi a început să râdă. Patria lui nu era ţara pe care o visase, concetăţenii lui nu erau nişte îngeri. Iar el nu-i putea nici îndrepta, nici strica. Îl bârfiră, îl bănuiră, îl înţepară cu răutăţi, rudele îl jumuliră ca nişte lupi, folosindu-se de dorinţa lui de a se descotorosi cât mai repede de nevastă, mult timp nu scăpă de limba lor, le-a picat bine pentru a alunga plictisul cu numele lui. Îşi aminti cum vorbise la

10 Pile – (centrul Dubrovnikului).

11 Ivanplanina, Igman – munţi din împrejurimile oraşului Sarajevo.

Ţarigrad despre nobleţea concetăţenilor săi, şi continuă să râdă. Din fericire pentru el, nu făcu nimănui niciun rău, nu căzu pradă deznădejdii, luând tot ce se întâmpla drept o glumă usturătoare. Alţii sunt şi mai răi, spunea, apărând, pare-se, mai mult înflăcărarea lui dinainte, decât adevărul. În doi-trei ani îi îndrăgi din nou, se obişnui din nou cu ei şi ei cu el, începu chiar să-i preţuiască, în felul său zeflemitor dar fără răutate, respectând mai mult viaţa aşa cum este, decât propria-i închipuire despre cum ar trebui să fie. Deştepţi oamenii ăştia, îmi spuse o dată, cu acel amestec ciudat de glumă şi seriozitate care mă încurca de atâtea ori. Moştenesc trândăvia din Orient, iar gustul de viaţă uşoară din Occident; nu se grăbesc niciodată, căci viaţa se grăbeşte; nu-i interesează ce le rezervă ziua de mâine, căci va veni ce e sortit să vie, şi totul depinde prea puţin de ei; sunt alături numai la nevoie, de aceea nici nu le place să fie des împreună; nu prea se încred în nimeni, dar cel mai uşor e să-i păcăleşti cu o vorbă frumoasă; nu arată ca nişte eroi, dar cel mai greu e să-i sperii cu ameninţări; mult timp nu le pasă de nimic, le e totuna ce se întâmpla în jurul lor, ca apoi dintr-odată să înceapă să-i intereseze totul, să răvăşească şi să răstoarne totul cu susul în jos, pe urmă din nou cad în picoteală, neplăcându-le să-şi amintească nimic din ce s-a întâmplat; se tem de schimbări, căci adesea le-au adus nenorociri, şi se satură uşor de un om, chiar dacă le e binefăcător. Ciudată lume, te bârfeşte, dar ţine la tine, te sărută pe obraz, dar te urăşte, îşi bate joc de fapte nobile, dar nu le uită generaţii de-a rândul, trăieşte din sfidare şi din milostenie, şi nu ştii care din două va precumpăni şi când. Răi, buni, blânzi, cruzi, greoi, aprigi, deschişi, închişi, aşa sunt ei, şi încă în multe alte feluri. Şi mai presus de toate, sunt ai mei şi eu sunt al lor, ca râul şi picătura, şi toate câte le spun despre ei sunt spuse parcă despre mine.

O mie de cusururi le găsea, dar îi iubea. Îi iubea şi-i ocăra. Începu să călăuzească caravane în răsărit şi în apus, parte din trufie, ca să-şi arate dispreţul pentru îndeletnicirile pe care le îndeplinea, înfuriat de dojenile

unor oameni cu vază, dar poate cel mai mult din dorinţa de a răsufla, departe de târg şi de concetăţenii lui, ca să nu prindă ură pe ei, să i se facă dor de ei, să vadă şi răul din alte ţări. Şi această rotire neîncetată în jurul unui punct de pe pământ, care face să aibă sens mişcarea, care o face să fie plecare şi întoarcere, nu rătăcire, însemna pentru el libertatea adevărată sau închipuită, ceea ce, la urma urmelor, este totuna. Fără acest punct, de care eşti legat, n-ai iubi nici restul lumii, n-ai avea unde să te duci, căci n-ai fi nicăieri.

Acest gând al lui Hasan, care nu-mi era pe deplin clar, această nevoie de a se lega şi această trudă de a se elibera, nevoia de a iubi ce e al tău şi de a înţelege ce e al altuia, însemna ea oare împăcarea silită cu un spaţiu mic şi potolirea dorului după unul mai mare? Sau era o schimbare a măsurilor, pentru ca ale tale să nu-ţi devină singurele ştiute? Sau o fugă jalnică, scurtă, şi o revenire şi mai jalnică; Mi-era greu să-l înţeleg şi pentru faptul că gândul meu era cu totul altfel: există o lume cu credinţă adevărată, şi o lume fără ea; alte deosebiri sunt mai puţin însemnate, şi locul meu e oriunde ar putea fi nevoie de mine.

În primăvara anului care a urmat după întoarcerea lui Hasan din Ţarigrad, în oraş veni conu Luka cu soţia, doamna din Dubrovnik, şi totul prinse din nou viaţă, cu noi forţe şi noi oprelişti.

Nici oraşul lui nu era potrivit pentru dragostea lor. Dar şi atunci când nu-i mai despărţeau zidurile celor două oraşe ale lor, rămâneau celelalte ziduri, ce se ridicau între ei doi: Femeia, fără îndoială, nu se mai putea amăgi cu prietenia. Dar în afară de priviri şi cuvinte dulci, cel puţin aşa părea, nu-şi îngăduia nimic mai mult. Chiar şi gândul păcătos al iubirii pentru Hasan l-a recunoscut, fără îndoială, cu căinţă la spovedanie. Iar Hasan pleca în călătoriile lui, şi se întorcea cu dorul care creştea în lunile îndelungate de absenţă. Oare dragostea aceasta ciudată ascundea şi tâlcul plecărilor sale? Oare din pricina ei simţea el osânda legării de un loc şi făcea neîncetate

sforţări de eliberare?

Aceasta era parte din adevărul despre Hasan, ceea ce am auzit, şi cu ce am mai adăugat de la mine, ca să încropesc un adevăr tulbure. Povestea despre un om fără patrie adevărată, fără iubire adevărată, fără gând adevărat, care nesiguranţa drumului său în viaţă a luat-o drept ursita însăşi a omului, fără să se plângă că este aşa. Poate că era un fel de seninătate plăcută şi mult curaj în această împăcare, dar ea înseamnă şi nereuşită.

E preţioasă pentru mine cunoaşterea acestui fapt, văd astfel că nici el nu e mai puternic decât mine.

Dar pe atunci eram vrăjit, şi mai degrabă înclinat să scornesc legende despre marele meu prieten: a fost odată un viteaz... Prin cunoştinţele şi deşteptăciunea lui îi umbrea pe toţi dascălii din Istanbul, putea, dacă ar fi vrut, să fie cadiul Ţarigradului sau vizirul Porţii. Dar el îndrăgea libertatea şi lăsa cuvântul să-i tălmăcească gândul slobod. Nu linguşea niciodată pe nimeni, nu spunea minciuni, niciodată nu spunea ceea ce nu ştia, niciodată nu trecea sub tăcere ceea ce ştia, şi nu se temea de cei mari şi puternici. Îi iubea pe filosofi, pe poeţi, pe cei singuratici, pe oamenii buni şi femeile frumoase. Cu una a părăsit Ţarigradul şi a plecat la Dubrovnik, iar ea a venit după el în oraşul lui. Dispreţuieşte banii, şi onorurile, şi puterea, dispreţuieşte primejdiile, şi le caută prin coclauri şi prin pustiul codrilor. Când va voi vă face ceea ce va dori, şi vestea-i va merge departe.

E nostim într-adevăr cum, cu mici schimbări, uitând unele amănunte, dând la o parte anumite pricini, schimbând puţin întâmplările adevărate, înfrângerile se pot transforma în izbânzi, pierderile în triumf.

Trebuie însă să recunosc că Hasan n-are nicio contribuţie la plămădirea legendei. De ea aveam nevoie noi, nu el. Simţim nevoia să credem că există oameni care pot mai mult decât omul obişnuit. El şi era aşa, într-o anume privinţă, cel puţin în felul cum se împăca cu tot ce i se întâmpla. Cu zâmbetul se despăgubea pentru pierderi, îşi făurise bogăţia lui lăuntrică, şi credinţa că în viaţă nu

există numai izbânzi şi înfrângeri, că există şi lucruri de văzut, şi lucruri de auzit, şi răsuflarea, şi cuvântul, şi iubirea, şi prietenia, şi viaţa obişnuită, care depinde în mare măsură numai de noi înşine.

Să zicem că există, pare-se că există, totuşi, dar e cam caraghios, pare un gând de copil.

Cu trei zile înainte de venirea lui Hasan, Ali-aga deveni atât de neliniştit, încât nu mai putea nici să stea de vorbă, nici să joace table, nici să mănânce, nici să doarmă.

— S-a auzit ceva de haiduci? întreba mereu, ne trimitea pe mine sau pe Fazlia să întrebăm prin hanuri, pe la chirigii, şi noi aduceam veşti bune, pe care el nu le credea, sau le tălmăcea potrivit cu îngrijorarea sa.

— Dacă n-au atacat de mult pe nimeni, asta e şi mai rău. S-au obrăznicit, nimeni nu-i goneşte, ar putea chiar acuma să iasă la drum. Fazlia! porunci dintr-odată feciorului, fără să arunce nicio privire fiicei sale, nevasta cadiului, care tocmai intrase în odaie, pentru el lucrul celălalt fiind mai însemnat. Găseşte zece oameni înarmaţi, tocmeşte nişte cai, du-te înaintea lui. Aşteaptă-l la Trebinje.

— Are să se supere, agă.

— Las să se supere. Găseşte şi tu o justificare. Cumpără smochine, sau ce vrei, dar să nu te întorci fără el. Uite aici banii. Plăteşte, nu te tocmi, omoară caii, dar să ajungi.

— Dar matale, ce ai să te faci, agă?

— Am să vă aştept, asta am să fac. Şi nu mai întreba nimic, du-te!

— Ai destui bani? întrebă femeia. Să-ţi dau şi eu?

— Am. Stai jos.

Se aşeză pe divan, la picioarele tatălui. Am vrut să ies în urma feciorului. Bătrânul mă opri, parcă n-ar fi vrut să rămână singur cu fiică-sa:

— Unde te duci?

— Ziceam să mă reped până la tekie.

— Las că poate tekia şi fără tine. Când vei fi un

bolnav, cum sunt eu acum, vei vedea că totul se poate şi fără noi.

— Numai noi nu putem fără totul, chiar şi când suntem bolnavi, spuse femeia domol, fără zâmbet, dojenindu-l pentru Hasan.

— De ce te miri? Că doar n-am murit, ca să pot fără totul?

— Nu, Doamne fereşte, şi nu mă mir.

Mă simţeam stânjenit din pricina ei. Tot mai ţineam minte convorbirea aceea trădătoare, şi-mi feream privirea, să nu ni se întâlnească ochii. Ea privea liniştit, frumoasă, şi sigură de ea, ca şi în timpul acelei discuţii, pe care nu o pot uita. Ca în amintirile care se iveau fără voia mea.

Îmi feream privirea, dar pe ea o vedeam, era ca o sclipire în mine, şi ca o nelinişte. A umplut tot locul, l-a schimbat altfel, totul s-a făcut ciudat de tulburător, păcatul stătea între noi, amândoi purtam taina în noi, precum adulterul.

Dar ea, cum de e liniştită?

— Ai nevoie de ceva? îşi întrebă tatăl, grijulie. Ţi-e greu că eşti singur?

— De mult sunt singur. M-am obişnuit.

— Hasan n-ar fi putut să-şi amâne drumul?

— Eu l-am trimis. Cu treburi. Zâmbi la această minciună.

— Îmi pare bine că e cu prieteni. În tovărăşie e mai uşor. Or să-l ajute şi ei pe el, şi el pe ei. Abia azi am aflat că a plecat, şi m-am grăbit să văd ce faci.

— Puteai să vii şi când Hasan nu era plecat.

— Adineauri m-am sculat din pat.

— Eşti bolnavă?

— Nu sunt.

— Atunci de ce ai stat în pat?

— Doamne, trebuie să-ţi spun chiar totul? Pare-se că ai să fii bunic.

Zâmbind, dinţii ei de sidef sclipeau: nu se vedea pe ea nici tulburare, nici sfială.

— Eşti grea?

— Aşa se pare.

— Eşti, sau se pare?

— Sunt.

— Aşa. Să fie cu noroc.

Se apropie de el şi-i sărută mâna. Şi din nou se aşeză la loc, la picioarele bătrânului.

— Mă bucur şi pentru tine. Cred că ai fi fericit să ai un nepot.

Bătrânul se uita stăruitor la ea, de parcă n-ar fi crezut, sau l-ar fi tulburat prea mult vestea. Spuse, biruit:

— Aş fi, şi încă ce fericit.

— Dar Hasan? Nu vrea să se însoare?

— Nu vrea, mi se pare.

— Păcat. Mai drag ţi-ar fi un nepot de la băiat decât de la fată.

Râse, ca şi cum ar fi spus-o în glumă, deşi nu rostise niciun cuvânt fără socoteală.

— Eu îmi doresc un nepot, fata mea. De la tine sau de la el, totuna-i. De la fiică e mai sigur că-i sângele meu, aici nu este loc de păcăleală. Mi-a fost teamă că n-am să-l mai apuc.

— M-am rugat lui Dumnezeu să nu mă lase fără copii, şi uite, slavă Domnului, a ajutat.

Cum să nu, mult mai ajută rugăciunile în astfel de lucruri.

Ascultam această discuţie, uimit de socoteala ei rece, minunat de lipsa ei de scrupule ascunsă sub calmul chipului frumos, izbit de siguranţa ei bărbătească. Nimic din Hasan, ori din bătrân nu era în ea, şi nimic de-al ei în cei doi. Oare a dat greş sângele tatălui, sau i-a transmis doar ceea ce în ei doi nu prindea rădăcini? Sau se răzbuna pentru o viaţă pustie, pentru lipsă de iubire, pentru visele de fată spulberate? Înşelată în aşteptările ei, şi necruţătoare cum a ajuns, îşi încheia socotelile cu întreaga lume, fără părere de rău şi fără căinţă, fără milă. Ce liniştit se uita la mine, de parcă n-aş fi existat, parcă n-am fi purtat discuţia aceea urâtă în casa veche. Sau mă dispreţuieşte într-atât, încât poate să uite totul, sau nu mai

ştie ce-i ruşinea. N-am iertat-o pentru fratele meu mort, dar în sinea mea nu ştiam unde s-o aşez, pe ea n-am trecut-o de nicio parte, nici printre puţinii prieteni, nici printre duşmanii pe care-i urăsc. Poate din pricina stăruinţei cu care se gândeşte numai la sine, fără să-i pese de altcineva. Trăieşte prin ea însăşi, poate fără să-şi dea seama cât e de egoistă. Ca apa, ca norii, ca furtuna. Dar poate şi din pricina frumuseţii ei. Nu mă pierd în faţa femeilor, dar chipul ei nu se uită uşor.

După ce plecă, bătrânul se uită mult timp la uşă, apoi la mine.

— Grea, spuse îngândurat. Grea. Ce spui de asta?

— Ce aş putea să spun!

— Ce ai putea să spui! Să mă feliciţi. Dar acum nu mai trebuie, e prea târziu. Ai scăpat prilejul; înseamnă că nu crezi. Stai, nici mie nu mi-e prea limpede. Atâţia ani vrednicul meu ginere n-a reuşit să semene nimic, şi doar nu bătrâneţea era să-i aducă puteri. Dorinţa şi rugăciunea nu prea ajută cine ştie ce în treburi de-astea. Doar dacă nu cumva cineva mai tânăr, Doamne iartă-mă, o fi sărit gardul, dar puţin îmi pasă, mi-e totuna, ba chiar mi-ar părea bine să fie aşa, să nu se prelungească viţa putredă a cadiului, dar e greu de crezut pentru cine o cunoaşte. Nu s-ar lăsa ea în puterea nimănui, din mândrie şi de teama primejdiei. Doar dacă l-ar omorî pe urmă. Dar n-am auzit să fi fost omorât cineva. Şi de ce a venit să mi-o spună? Asta nu se poate ascunde, se va afla, dacă e sau nu e. Era sigură că-mi va face o bucurie. M-am bucurat oare?

— Nu ştiu. Nu i-ai dăruit nimic.

— Ei, poftim. Eu nu i-am dăruit nimic, tu nu m-ai felicitat, ceva nu e cum trebuie.

— Cred că te-a tulburat vestea, de aceea ai uitat.

— E adevărat, m-am tulburat. Dar dacă aş fi crezut de-a binelea, n-aş fi uitat. Mai mult m-a îngrijorat, decât m-a bucurat. Nu înţeleg.

— De ce te-a îngrijorat?

— Vrea ceva, şi nu ştiu ce vrea.

A doua zi, când am venit după slujba de seară, m-a

întâmpinat neobişnuit de vioi, nefiresc de vesel, mi-a dat mere şi struguri, i le trimisese fie-sa.

— M-a întrebat de ce am poftă, şi eu i-am trimis un dar, o salbă de galbeni.

— Bine ai făcut.

— Ieri mă zăpăcisem. Iar aseară n-am putut să dorm, m-am tot gândit, şi iar m-am gândit. De ce m-ar minţi, ce interes are? Dacă e din pricina averii, ştie ce-i va rămâne şi ei, n-am s-o iau cu mine pe lumea cealaltă. Dar poate că şi prăpăditul de ginere-meu, cadiul, o fi pâlpâit înainte de ultima suflare, precum luminarea, şi a făcut singura faptă cinstită din viaţa lui. Sau Allah o fi făcut ceva, îi mulţumesc, oricum o fi, dar cred că este adevărat, nu pot să dibui niciun motiv pentru care m-ar fi minţit.

— Nici eu.

— Nici tu? Ei, vezi! Pe mine m-ar putea păcăli dragostea mea de părinte, dar pe tine nu.

A crezut, căci a vrut aşa, dar Hasan va mai trage multe ponoase pentru această fericire a lui tată-său, oricum ar fi ea.

Am avut de gând să rămân mai mult cu Ali-aga, era neliniştit din pricina veştii auzite de la fiică-sa, în care eu nu credeam, dar nu puteam să-i spun asta, şi tulburat de întoarcerea apropiată a lui Hasan, pentru care şi mie îmi zvâcnea inima, când îmi aminteam. Dar veni Mula-Iusuf şi mă chemă la tekie: mă aşteaptă miralaiul Osman-bei; fiind în trecere cu armata, vrea să înnopteze la tekie.

— Celebrul Osman-bei? îl cunoşti?

— Numai din auzite.

— Dacă nu-i loc la tine, şi dacă miralaiul vrea, pofteşte-l în numele meu să vină aici. Casa e mare, e destul loc şi pentru el şi pentru alai. Ar fi o onoare pentru casa mea să-mi fie oaspete.

Şi-a oferit ospitalitatea din obişnuinţă, dar vorbea solemn, după felul bătrânesc. Avea slăbiciune pentru oamenii vestiţi, de aceea a şi fost supărat pe Hasan că n-a ajuns şi el unul din ei.

Dar deodată se răzgândi:

— Dar poate că e mai bine să rămână la tekie. Fazlia a plecat să-l întâmpine pe Hasan, Zeinei îi ajunge grija de mine, n-aş putea să-l primesc cum se cuvine.

Ştiam de ce a schimbat hotărârea, din pricina lui Hasan. L-am liniştit:

— Nici nu cred că ar fi venit. Oamenii sultanului trag la tekie când nu vor să supere pe nimeni în vreo localitate. Sau când nu se încred în nimeni.

— Dar ce face cu armata?

— Nu ştiu.

— Să nu-i spui nimic. Poate că nici lui Hasan nu i-ar place ca miralaiul să înnopteze la noi în casă. Nici mie, adăugă, alăturându-se mărinimos fiului-său. Dacă-ţi trebuie ceva, aşternut, merinde, tacâmuri, trimite să-ţi dau.

— Ar putea careva din dervişi să înnopteze la tine dacă va fi nevoie?

— Chiar toţi.

Pe stradă m-am întâlnit cu Iusuf Sinanudin, giuvaiergiul. Se ducea la Ali-aga, ca în fiecare seară, dar acum se oprise la colţ, ascultând parcă ceva. O luă din loc când mă văzu.

— Ai un oaspete de vază, îmi spuse, ciudat de împrăştiat.

— Acum am aflat.

— Întreabă-l cum se simte. S-a acoperit de slavă luptând împotriva duşmanilor imperiului, iar acum se duce să omoare oamenii noştri. În Posavina. Urâtă bătrâneţe. Unde n-a fost norocul să fi murit la timp.

— Nu se cade să-l întreb de asta, Sinanudin-aga.

— Ştiu că nu se cade, nu l-aş întreba nici eu. Dar e greu să nu te gândeşti.

La poartă se opri, din nou mi se păru că trage cu urechea la ceva.

Pe hafiz-Muhamed şi pe Mula-Iusuf i-am trimis să doarmă la Ali-aga, eu m-am mutat în odaia lui hafiz-Muhamed, pe a mea i-am dat-o lui Osman-bei, iar la Mula-

Iusuf s-au culcat cei din gardă.

Am rămas uimit ce bătrân era miralaiul, cu barbă albă, obosit, năzuros. Dar nu era grosolan, cum mă aşteptam. Şi-a cerut iertare că mă supără, dar în oraş nu cunoştea pe nimeni, şi a socotit cel mai potrivit să vină la tekie, cel mai potrivit pentru el, căci pentru noi fără îndoială nu e, dar nădăjduieşte că suntem deprinşi cu drumeţi şi oameni neaşteptaţi; nu va rămâne decât noaptea asta, şi dis-de-dimineaţă vor porni la drum. Ar fi putut să doarmă cu armata, în câmp, dar la anii lui e de dorit un acoperiş. S-a gândit să se ducă la giuvaiergiul hagi-Iusuf Sinanudin, e prieten cu fiul lui, dar nu ştie cui i-ar fi pe plac vizita asta şi cui nu, de aceea a hotărât aşa. Deşi ar fi trebuit să-i ducă lui hagi-Sinanudin veşti despre fiul său: chiar în ajunul plecării sale încoace, băiatul ajunsese sileahdar împărătesc. Aş putea eu să-i duc ştirea, poate se va bucura.

— Cum să nu se bucure! am spus aproape uluit. Nimeni din oraşul nostru n-a ajuns într-o slujbă atât de înaltă.

Dar bătrânul militar isprăvise toate vorbele lui şi toată atenţia, şi acum tăcea, obosit, fără zâmbet, dornic să rămână singur.

Am intrat în odaie şi m-am dus la fereastră, fără de somn, în prada unei mari frământări.

Sileahdar, unul din cei mai puternici oameni ai împărăţiei!

Nu ştiu de ce m-a tulburat atât vestea asta, înainte mi-ar fi fost totuna, m-aş fi mirat poate, sau m-aş fi bucurat de norocul lui, ori l-aş fi compătimit. Acum aproape că m-a otrăvit. Ferice de el, mă gândeam, ferice de el. A venit clipa să le plătească duşmanilor, şi avea destui, fără îndoială. Iar ei tremură acum, aşteptând să se lase asupra lor mâna lui care peste noapte se făcuse grea ca de plumb, îngreunată de multe morţi. Pare de necrezut, seamănă cu un vis, cu jocul umbrelor, e prea frumos. Doamne, ce fericire de neînchipuit – să poţi face ce vrei. Omul este jalnic numai când gândul i-e neînfăptuit şi dorul neîmplinit.

Neputinţa îl umileşte. Sileahdarul Mustafa nu doarme în noaptea asta, precum nu dorm nici eu, în el totul este răscolit de norocul cu care nu s-a deprins încă, la picioarele lui se întinde Istanbulul, scăldat de lună, tăcut, bătut în aur. Cine oare nu mai doarme în noaptea asta, din pricina lui? îi ştie el pe toţi, pe de rost, mai bine decât pe rudele lui de sânge. Ce mai faceţi? îi întreabă încet, fără grabă. Cum vă simţiţi în seara asta? Nu pentru ei l-a înălţat ursita, ca să-i pedepsească sau să-i sperie, treburi mai de seamă îl aşteaptă, dar tocmai din pricina acestor treburi nu-i poate lăsa în pace. O, şi din ură, desigur. Nu se poate să nu o simtă, nu se poate să n-o fi tăinuit în sinea lui, purtând-o ca pe o ceaţă, ca pe o otravă în sânge, nu se poate să nu fi aşteptat această sfântă noapte, ca să plătească pentru toate relele, şi pentru neputinţa de dinainte.

Mă dedublasem în această noapte, ştiam ce năvalnică e bucuria sileahdarului, o simţeam chiar, de parcă ar fi fost a mea, şi-mi venea şi mai greu, pentru că dorinţele mele nu erau decât văzduh şi lumina care numai pe mine mă luminează şi mă arde, alinându-mă şi chinuindu-mă.

Îmi venea să urlu în noapte: de ce tocmai el? Oare nevoia lui de a se răzbuna a fost cea mai mare? Oare dorinţa mea este mai mică decât a lui? Cărui diavol trebuie să-i închin sufletul meu chinuit pentru ca şi pe mine să mă lumineze o asemenea fericire?

Dar în zadar mă chinuiam, soarta e surdă la văicăreli, oarbă când îşi alege făptuitorii.

Dacă n-ar fi fost noapte, m-aş fi dus până la aurarul Iusuf Sinanudin, să-i spun vestea cea bună despre fiul său, el nu ştie încă, nici nu bănuieşte. Mi-a fost lăsată, ca un lucru de preţ, s-o păzesc, să mă bucur de ea, de bucuria altuia. N-ar fi nimic nici că e noapte, el mi-ar fi recunoscător chiar dacă l-aş trezi din somn, ar uita cu ce dojana vorbise de miralai şi s-ar grăbi să-i mulţumească. Nu m-am dus, poate că nici n-aş fi izbutit, din pricina străjilor de la uşi, ar fi fost neplăcut să mă oprească sau să nu mă lase să trec, putea să le pară suspect şi primejdios,

şi nu voiam să intru la miralai să-i cer îngăduinţa, l-ar fi mirat: de ce atâta grabă, să fie o treabă atât de însemnată?

Adevărat, de ce mi se pare atât de însemnată? M-am tulburat, din pizmă, din ură, închipuindu-mi o clipă ca pe-al meu, norocul altuia. Alt motiv nu aveam, căci nimic altceva nu mă priveşte. Nu m-am grăbit să duc vestea asta celui căruia îi era trimisă, ci am rămas la tekie.

Nici nu visam cât de fatală avea să fie această hotărâre fără însemnătate.

Dacă m-aş fi dus la hagi-Sinanudin şi i-aş fi spus ceea ce aflasem, chiar numai pentru a-i face o bucurie, sau ca să petrecem împreună o noapte albă, viaţa mea ar fi luat-o pe alt drum. Nu zic că ar fi fost mai bună sau mai rea, dar sigur ar fi fost cu totul altfel.

Copleşit de somn, oraşul mocnea sub razele lunii, în aerul de toamnă, nu se auzeau zgomote de niciun fel, oamenii au pierit, păsările au plecat, râul a secat, viaţa s-a stins, poate înfloreşte undeva departe, acolo se petrece ceea ce aici nu e decât o dorinţă, în jurul nostru totul nu e decât întuneric şi pustiu; ce ar trebui făcut ca să ieşim din pustiul acestei nopţi îndelungate? O, doamne, de ce nu m-ai lăsat în orbia mea, să picotesc în întuneric, nevăzător şi liniştit? Şi de ce mă ţii acuma în cătuşele neputinţei, schilodit? Slobozeşte-mă, sau stinge raza netrebuincioasă din mine, dezleagă-mă prin ceva, prin fiece.

Din fericire, nu mi-am pierdut cumpătul, deşi ruga mea semăna cu aiureală, slăbiciunea a ţinut puţin şi spre dimineaţă începu să se facă lumină şi în mine. Întunericul meu se împrăştia cu încetul, mijea un gând, tulbure, nesigur, îndepărtat, apoi tot mai apropiat, mai limpede, până când în sfârşit m-a luminat precum soarele dimineţii. Un simplu gând? Nu! Dezvăluire dumnezeiască.

N-a fost neîntemeiată frământarea mea – temeiul se încuibase în mine, eu nu prinsesem încă de veste, dar sământa a încolţit.

Mai repede, timp, ceasul meu a sosit. Unicul, căci mâine ar putea fi prea târziu.

În zorii zilei auzii tropot de copite pe stradă.

Miralaiul ieşi numaidecât din odaie, de parcă nici n-ar fi dormit. Ieşii şi eu. În lumina tulbure a dimineţii părea bătrân, parcă orb din pricina pleoapelor umflate, cenuşiu, istovit. Cum o fi petrecut această noapte?

— Nu te supăra pentru fumul din odaie. Am fumat mult. N-am dormit. Şi nici dumneata, te-am auzit cum umbli prin odaie.

— Dacă m-aţi fi chemat, am fi putut sta de vorbă.

— Păcat că nu te-am chemat.

A spus asta fără vlagă, şi nu ştiam dacă e păcat că n-am stat de vorbă, sau ar fi fost păcat să pierdem timpul cu vorbe.

Doi ostaşi îl urcară pe cal. Porni călare pe uliţa pustie, gârbovit în şa.

Pe drumul de întoarcere de la geamie îl văzui pe Mula-Iusuf în faţa brutăriei, stătea de vorbă cu pazvangiul şi cu calfa brutarului. Se grăbi să mă ajungă din urmă, explicându-mi că n-a venit la geamie căci a făcut închinăciunea de dimineaţă cu Ali-aga şi cu hafiz-Muhamed şi oamenii de aici l-au oprit pe urmă, să-i povestească cum azi-noapte nişte întemniţaţi din Posavina au fugit din fortăreaţă.

Trei seimeni trecură grăbiţi pe uliţă, muselimul, de bună seamă că n-a dormit nici el în noaptea asta, nici cadiul. Mulţi am fost care am petrecut o noapte albă. Eram despărţiţi unul de altul, dar soarta împletise între noi o urzeală puternică. A avut grijă de toate, şi acum îmi punea la îndemână dezlegarea. Am aşteptat, ştiind că are să vină. Iar când am întrezărit-o, mi-au tremurat genunchii, m-a săgetat în măruntaie, mi s-a aprins creierul, dar n-am scăpat din mâini ceea ce prinsesem.

Stăteam lângă mormântul lui Harun. Mă uitam la lespedea picurată de ceara lumânărilor arse, şi am rostit o rugăciune pentru sufletul fratelui meu.

Şi Mula-Iusuf îşi înălţă mâinile, şoptind rugăciunea.

— Te văd adesea cum te rogi la acest mormânt. O faci de ochii lumii, sau pentru tine?

— N-o fac de ochii lumii.

— Dacă o faci pentru el, şi pentru tine, atunci nu eşti stricat de tot.

— Aş da totul ca să pot uita.

— Ai făcut un mare rău, şi lui şi mie. Mie mai mult decât lui, căci am rămas în viaţă, să ţin minte şi să mă doară. Ştii asta?

— Ştiu.

Glasul îi e obosit, ascuns undeva în adâncul gâtlejului.

— Ştii de nopţile mele albe, de întunericul în care m-ai împins? M-ai făcut să mă gândesc cum să vă nimicesc, pe tine şi răul din tine, să te predau legii ordinului nostru, sau să te strâng de gât cu mâinile mele.

— Aveai tot dreptul, şeic-Ahmed.

— Dacă aş fi ştiut ce e drept, aş fi făcut-o. Dar n-am făcut nimic. Am lăsat totul în seama lui Dumnezeu şi a ta. Şi mai ştiam că sunt alţi vinovaţi şi mai mari. Tu n-ai fost decât piatra din mâna lor, capcana cu ajutorul căreia îi prindeau pe cei proşti. Mi-a părut rău de tine. Dar poate că şi ţie ţi-a părut rău de noi?

— Mi-a părut rău, şeic-Ahmed, Dumnezeu mi-e martor, mi-a părut şi-mi pare încă rău.

— De ce?

— E prima dată că cineva a pătimit din pricina supuşeniei mele. Prima dată, din câte ştiu.

— Zici că-ţi pare rău. Sunt astea numai vorbe?

— Nu sunt numai vorbe. Am crezut că ai să mă omori, nopţi întregi am aşteptat, ţi-am pândit paşii, sigur că ura te va aduce în odaia mea. N-aş fi mişcat un deget ca să mă apăr, jur pe numele lui Dumnezeu, nici gura nu aş fi deschis-o să strig după ajutor.

— Dacă ţi-aş fi cerut să faci ceva pentru mine, ce ai fi spus?

— Aş fi făcut orice.

— Dar acum?

— Şi acum.

— Atunci te întreb: ai să faci tot, într-adevăr tot ce-ţi cer? Gândeşte-te, înainte de a răspunde. Dacă nu vrei, du-

te în pace pe drumul tău, nu ţi-o iau în nume de rău. Dar dacă primeşti, n-ai voie să întrebi de nimic. Nici nu are voie să afle cineva, numai eu şi cu tine, şi Dumnezeu care m-a îndrumat.

— Am să fac orice.

— Răspunzi prea repede. Nici nu te-ai gândit bine. Poate că nu e uşor.

— M-am gândit de mult.

— Poate am să-ţi cer să omori pe cineva.

M-a privit înspăimântat, nepregătit în sinea lui, încuviinţarea îi scăpase prea repede. Amintirea şi mormântul acesta l-au împins la ascultare. Spusese: orice, dar acest orice îşi avea şi el măsura lui. Acum nu mai voia să dea înapoi.

— Fie, dacă aşa trebuie.

— Mai poţi să te răzgândeşti încă. Am să-ţi cer mult. Pe urmă nu va mai fi cu putinţă nicio întoarcere.

— N-are a face. Primesc. Ce poate cugetul dumitale o să îndure şi al meu.

— Bine. Atunci jură în faţa acestui mormânt, pe care tu l-ai săpat: Allah să mă osândească la cele mai grele chinuri dacă spun cuiva ceva.

A repetat, grav şi solemn, ca o rugăciune.

— Bagă de seamă, Mula-Iusuf, dacă vei spune, acum sau mai târziu, sau dacă nu îndeplineşti, dacă trădezi, nimic nu te va mai putea scăpa. Voi fi nevoit să mă apăr.

— Nu vei avea de ce să te aperi. Ce trebuie să fac?

— Du-te la cadiu, chiar acum.

— Nu mă mai duc la cadiu. Bine, am să mă duc.

— Spune-i: hagi-Iusuf Sinanudin i-a ajutat pe cei din Posavina să fugă din fortăreaţă.

Ochii albaştri ai tânărului se holbară de spaimă şi de uimire. Părea că l-ar fi surprins mai puţin porunca de a omorî pe cineva.

— Ai înţeles?

— Am înţeles.

— Dacă te întreabă cine ţi-a spus, ai auzit din întâmplare, de la nişte necunoscuţi, la han, sau ţi-a şoptit

cineva pe întuneric, sau nu poţi să spui cine. Născoceşte ceva. De mine să nu pomeneşti. Nici de tine să nu se pomenească. Le ajunge celălalt nume, cel pe care li-l dăruieşti.

— Are s-o păţească.

— Am spus să nu întrebi nimic. Nu va păţi nimic. O să avem grijă să nu i se întâmple nimic. Hagi-Sinanudin îmi este prieten.

Nu arăta prea isteţ, chipul său exprima o mare nedumerire, în zadar se străduia să desluşească vreun înţeles în tot ce auzise.

— Du-te.

Tot nu se mişca.

— Şi pe urmă?

— Nimic, întoarce-te la tekie. Nu mai trebuie nimic. Ai grijă sa nu te vadă cineva la cadiu

A plecat ca un orb, neştiind ce duce cu el şi la ce slujeşte.

Frunze galbene, brăzdate de vinişoare, cad din copaci, aceleaşi frunze pe care le atingeam astă-primăvară, dorind să mă pătrund de sevele lor, să devin nesimţitor ca o plantă, să mă ofilesc în fiecare toamnă şi să înfloresc în fiecare primăvară. Dar uite că s-a întâmplat altfel, m-am ofilit în primăvară şi înfloresc toamna.

A început frate Harun. Vine clipa mult râvnită.

14.

Spune: clipa Adevărului a sosit!

Puteam să mă uit la ceas şi să urmăresc întocmai: acum Mula-Iusuf a ajuns la cadiu, acum seimenii sunt la prăvălia lui hagi-Sinanudin, acum totul e gata. Am avut în vedere deprinderile lor dobândite, simţământul de siguranţă, dorinţa de răzbunare, de aceea ştiam că n-am aruncat în zadar momeala. Deprinderile câştigate îndeamnă la repetarea faptelor, simţământul de siguranţă

tulbură judecata, dorinţa de răzbunare grăbeşte hotărârile. Dacă nu vor face nimic, trebuia să mă aştept la sfârşitul lumii.

E de necrezut, dar târgul este liniştit, peste el se înalţă vuietul cuvintelor de toate zilele, tropote, ciocănituri, lovituri, strigăte, oamenii muncesc sau stau de vorbă, amorţiţi de obişnuinţă.

Chiar şi porumbeii umblă liniştiţi pe caldarâm.

N-am izbutit să mişc nimic. Ce s-a întâmplat? Unde am greşit?

M-am aşteptat oare la mai mult din partea acestor oameni? Oare vor primi totul în tăcere, ca şi atunci când eu am fost închis? Oare m-am înşelat aruncând momeala, s-o fi trezit chibzuiala din ei? L-or fi dus de acasă şi oamenii aceştia n-or fi aflat nimic, sau puţin le pasă?

Dar asta nu e cu putinţă. Alta sunt eu, ordinul nostru ne lasă în voia sorţii când păţim vreo nenorocire, căci suntem părţi neînsemnate ale unui întreg puternic, neputincioşi când suntem părăsiţi. Dar hagi-Sinanudin e una cu târgul, dacă lui i se întâmplă ceva, fiecare va socoti că el însuşi e în primejdie. Şi ei sunt un întreg, în care însă fiecare în parte este însemnat, şi primejdia care paşte pe unul, atârnă deasupra tuturor, ca un nor.

Sau m-am grăbit, împins de nerăbdarea care a socotit prost?

Sau nu îndrăznesc să lovească în el? Sau m-a păcălit Mula-Iusuf?

Sau lumea întreagă s-a întors pe dos?

Mergeam încet pe stradă, prin faţa uşilor deschise, ascultând murmurul liniştit al vieţii, care niciodată nu mi s-a părut mai greu de îndurat.

Adineauri fusesem voios şi sigur, mânuiam întâmplările şi mi se părea că sunt mai presus de ele. Oamenii şi lucrurile mi se păreau mai mici, simţeam că plutesc deasupra lor. Pentru prima dată mi se întâmpla aşa ceva, şi mi se păruse firesc acest simţământ de superioritate. Abia mi-am dat seama de el cât timp a ţinut, năvălea din mine ca un puhoi, ca un drept de care nici

măcar nu eram mândru, căci era nedespărţit de mine, era una din însuşirile mele. Iar acum simţământul acesta mi se părea ciudat şi îndepărtat; oamenii, viaţa nu se află sub vrerea mea, ci în jurul meu, tăcuţi, închişi, ca un zid fără nicio ieşire. Nu ştiu dacă există izbânzi în viaţă, dar înfrângeri există cu siguranţă.

Nu pot să-mi dau seama cât a durat această prăbuşire, nici dacă am văzut numaidecât schimbarea, de cum s-a produs, ori simţurile mi-au dat de ştire că e ceva ciudat în jur.

Întâi am auzit liniştea. În jurul meu dintr-odată au pierit zgomotele, a încetat râcâitul, ciocănitul, izbitul, apoi această amuţire a început să se întindă mai departe. Semăna a uluială, a nod în gât. N-a ţinut decât o clipă, şi oricât părea de neobişnuit şi de grozav, de parcă sângele încetase să mai curgă într-un trup mare, ştiam ce se întâmplase. Am răsuflat.

N-am dat greş, Harune! Multă suferinţă m-a costat, dar am cunoscut oamenii.

Apoi se auziră din nou glasuri, dar altfel decât adineauri, altfel decât în toate zilele, surde şi primejdioase, ca un suspin greu, sau ca un mârâit înăbuşit. Desluşeam în ele uimire, frică, furie, auzeam un tunet ameninţător, ca înaintea furtunii, ca înainte de sfârşitul lumii, auzeam tot ce mi-am dorit.

Mi-a revenit simţământul de voioşie şi de siguranţă.

M-am luat după târgoveţi, amestecat printre ei, simţind dogoarea şi mirosul iute al trupurilor lor (este mirosul de uimire şi furie care încă nu şi-a limpezit chipul; în luptă, mirosul omului e dulceag amărui, ca de sânge), ascultam întrebările abia desluşite, ca nişte descântece, ca nişte murmure smintite, ca nişte clocote în apa adâncă, ca un bubuit de sub pământ, şi nu mai aveau nicio însemnătate cuvintele, ci şuieratul acela ca de şarpe, glasurile acelea tulburi, din pântece, care se prefăceau în ceva necunoscut, şi primejdios, de care nici ei înşişi nu-şi mai aduceau aminte.

Ne rostogoleam ca un puhoi de-a lungul uliţei, cu

capul ridicat spre ceva pe care îl aşteptam, înainte, atingându-ne cu umerii, înghesuiţi, dar fără să ne vedem unul pe altul „scoţându-i la margine pe cei mai slabi, dar eram tot mai mulţi, topiţi în mulţime, topiţi în frica şi în puterea ei. Cu greu mă împotriveam imboldului ciudat şi puternic de a fi o părticică turbată, ieşită din minţi, îmi auzeam propriul meu mârâit, şi simţeam o ameţeală venind parcă de la o primejdie ce mă ameninţa şi pe mine. Mă străduiam să-mi înteţesc simţământul de superioritate, ca să nu ajung pradă străvechii nevoi de a mă arunca în luptă alături de tribul ameninţat de primejdie.

Prăvălia lui hagi-Sinanudin e larg deschisă şi pustie.

Am năvălit în altă uliţă, apoi în a treia, şi în Cazazi ne-am oprit în faţa unei mulţimi care stătea pe loc. Mi-am făcut cu greu loc înainte.

Prin mijlocul uliţei, prin locul gol dintre oamenii care se opriseră, şi cei din faţă, care se dădură la o parte, seimenii îl duceau pe hagi-Sinanudin.

Mi-am făcut loc cu umerii şi am ieşit înaintea celor din faţă, pe care teama îi oprise. Nu mai puteam fi unul din cei mulţi, ceasul meu bătuse.

Am păşit în locul liber, tulburat, ştiind că mă privesc sute de ochi arzători, şi m-am luat după seimeni.

— Staţi! am strigat.

Mulţimea zăgăzuise strada.

Seimenii se opriră, se uitară la mine uimiţi. Mă privi şi hagi-Sinanudin. Chipul îi era liniştit, mi se păru chiar că surâse prietenos, sau, poate, doream eu să fie aşa, de tulburat ce eram, ca să mă îmbărbăteze. Şi eram grozav de tulburat din pricina acestor oameni, din pricina lui, aşa înconjurat de seimeni, din pricină că era foarte grav ceea ce făptuiam, din pricina celor pe care-i uram, şi din pricina a tot ceea ce mă făcuse să aştept o veşnicie.

În liniştea pe care o aşteptasem, şi care m-a inundat deodată ca o apă fierbinte, seimenii îşi scoaseră armele şi le întoarseră spre mulţime. Cel de-al cincilea, necunoscut, neînarmat, mă întrebă furios:

— Ce vrei?

Stăteam faţă în faţă, ca doi luptători.

— Unde îl duceţi?

— Nu te priveşte!

— Eu sunt şeicul Ahmed Nurudin, robul lui Dumnezeu şi prietenul acestui om de treabă pe care l-aţi luat. Unde îl duceţi? Întreb, în numele acestor oameni care-l cunosc, întreb în numele prieteniei care mă leagă de dânsul, întreb în numele său, căci acum el nu se mai poate apăra. Dacă s-a spus un lucru rău despre el, e o minciună. Noi cu toţii ne punem chezaşi şi martori că este omul cel mai cinstit din târg. Dacă şi pe dânsul îl închideţi, cine ar mai putea rămâne în libertate!

— Eşti mare, spuse omul ursuz, şi n-ar trebui să-ţi dau sfaturi. Dar ar fi mai bine să nu te amesteci.

— Du-te acasă, şeic-Ahmed, spuse hagi-Sinanudin, neaşteptat de senin. Îţi mulţumesc pentru vorba prietenească. Şi voi, oameni buni, duceţi-vă după treburile voastre. Asta e o greşeală şi se va îndrepta, fără îndoială.

Fiecare crede aşa: greşeală. Dar nu există greşeli, ci numai ceea ce nu ştim.

Ciorchinele de oameni se desfăcu în două şi seimenii îl duseră pe hagi-Sinanudin. Mă uitam după ei, stând pe loc, şi pe mine m-au dus aşa, şi pe Harun, doar că n-a ieşit nimeni să pună o vorbă bună pentru noi. Eu am spus, şi ştiam că sunt mai presus de ei. Nu mă supăra remuşcarea că a fost închis un om bun, căci dacă ar fi fost altul, toate acestea n-ar fi avut niciun rost, n-ar fi slujit la nimic. Chiar dacă ar păţi ceva, asta ar sluji unui ţel mai mare şi mai însemnat decât poate fi viaţa sau moartea unui om. Voi face tot ce pot pentru el, iar Dumnezeu să hotărască după voia sa. Din fericire, nu s-a întâmplat lucrul care ar fi fost cel mai fără noimă dintre toate: să-i fi dat drumul numaidecât.

Oamenii se luară după hagi-Sinanudin şi după seimeni, şi când ultimii dădură colţul, îl văzui pe Mula-Iusuf cum stă în faţa unei prăvălii goale. Nu l-am chemat, dar el se apropie ca vrăjit, cu ochii plini de teamă şi nesiguranţă. De ce se temea? Mi se păru că privirea lui şi

gândul lui nu-l urmau pe hagi-Sinanudin, ci zăboveau asupra mea, îngroziţi, nemişcaţi, neîndrăznind să mă ocolească.

— Ai fost aici tot timpul?

— Da.

— De ce mă priveşti aşa? Eşti speriat. Ce s-a întâmplat?

— Nimic.

Încercă că zâmbească, cu trudă, dar încercarea semăna cu o scălâmbăiată, şi din nou spaima, pe care în zadar se străduia s-o ascundă, îi îngheţă chipul ce începuse să-şi piardă prospeţimea.

Am plecat pe stradă, el după mine, umbra mea.

— De ce te-ai speriat? l-am întrebat din nou, încet, fără să mă întorc. Nu cumva s-a întâmplat ceva neprevăzut?

Se grăbi să ajungă în rând cu mine, ca să nu scape nicio vorbă de-a mea. Nu din iubire.

— Am făcut totul cum mi-ai spus. Am promis şi am făcut.

— Şi acum îţi pare rău?

— Nu, nu-mi pare rău, nu-mi pare rău de fel. Am făcut cum ai poruncit, ai văzut şi singur.

— Dar atunci ce e?

Mă întorsei spre el, poate prea iute, mirat de vocea-i nesigură şi de vorbele-i împleticite, supărat pe mine că mă interesează asta şi că-l întreb, dar voiam să ştiu dacă nu cumva s-a întâmplat ceva ce nu îndrăzneşte să recunoască, căci acum orice greşeală ar fi primejdioasă. Dar când l-am privit aşa, dintr-odată, poate şi datorită mişcării neaşteptate, sau ameninţării din voce, el tresări, se opri fără să vrea, parcă s-ar fi ferit de o lovitură, sau ar fi înţepenit de spaimă, iar chipul i se prefăcu într-o mască de groază. Atunci am ştiut: se temea de mine. Mi-o dovedea gura lui căscată, tot chipul lui ţeapăn şi parcă diform, trupul chircit, care s-a trădat într-o clipă, surprins şi înspăimântat. Totul n-a durat decât foarte puţin, după care venele gâtuite lăsară sângele să treacă din nou, gura îşi

recapătă forma obişnuită, cercul mic şi albastru din mijlocul ochiului începu să se mişte.

— Ţi-e teamă de mine?

— Nu mi-e teamă, de ce mi-ar fi?

Furia punea stăpânire pe mine, cu nimic nu o mai puteam stăvili.

— Ai trimis oameni la moarte, dar acum ţi se răsucesc măruntaiele, pentru că ai văzut că şi eu pot fi primejdios. Nu pot suferi teama ta, ea duce la trădare. Bagă de seamă! Singur ai primit, nu mai poţi da înapoi. Până când te-oi alunga eu.

Pe neaşteptate răbufnise în mine, după lungi ceasuri de încordare, nevoia de a mă despovăra, de a mă descărca. Se revărsa cu putere în mine o drojdie tulbure, pe care chibzuinţa şi prevederea n-au lăsat-o să se pornească mai devreme. Poate că nici acum nu era înţelept şi prudent să mă port aşa, dar în timp ce-l biciuiam pe flăcău cu vorbele care de mult îmi încolţiseră în minte, le simţeam cum se revarsă, umplându-mă de o desfătare pe care abia o puteam bănui. Când prima izbucnire trecu şi când am văzut ce urme distrugătoare lasă pe chipul tânărului răbufnirea mea plină de ură şi dispreţ. Îmi veni în minte că spaima lui mi-ar putea fi chiar folositoare: îl va lega de mine mai tare decât iubirea.

Îmi făcea plăcere şi uimirea lui, că vede un cu totul alt om decât şeicul Nurudin de odinioară. Tânărul a pus mâna ca să fie nimicit omul acela liniştit şi blând, ce crezuse într-o lume care nu exista. Eu, cel de acum, m-am născut în chinuri şi numai înfăţişarea mi-a rămas aceeaşi.

El crede că mă răzbun. Nu-mi pasă. Numai eu ştiam că şeicul Nurudin cel nou seamănă foarte mult cu dervişul acela tânăr, care, cu sabia goală între dinţi, a trecut înot râul ca să-i atace pe duşmanii credinţei; dar dervişul acela era nebun şi puţin diferit de cel de acuma, pentru că era lipsit de viclenia şi de înţelepciunea pe care numai o viaţă grea ni le poate dărui.

Odihneşte-te în pace veşnică, tinere neştiutor de altă dată, în care ardea focul sfânt şi nevoia de jertfire.

Odihneşte-te în pace şi tu, cinstite şi nobile şeic-Nurudin, care credeai în puterea blândeţii şi a cuvântului lui Dumnezeu.

Vă aprind o lumânare în amintire şi în inimă, vouă care aţi fost buni şi naivi.

Acum cel care poartă numele vostru continuă opera voastră, nelepădându-se de nimic ce-i al vostru, în afară de naivitate.

Până acum timpul a fost ca o mare ce unduia încet între ţărmurile-i necuprinse. Acum semăna cu un şuvoi repede, care ducea pentru totdeauna clipele. N-am voie să pierd niciuna, fiecare poartă în ea un prilej. M-aş fi speriat dacă înainte aş fi judecat astfel, m-ar fi înnebunit vuietul puternic şi şuvoiul năvalnic, dar acuma sunt nevoit să ţin pasul cu el şi mă simt pregătit în sinea mea, căci sunt grăbit. Dar nu-s nesocotit, am cântărit bine fiecare clipă care va apărea din bezna viitorului şi fapta cu ajutorul căreia o voi face să rodească, pentru ca să se întâmple ceea ce doream, atunci când totul se va fi rânduit în lanţul cauzelor şi al urmărilor.

Ştiam ce-mi va spune Ali-aga când va afla, şi întâi la el m-am dus. El auzise totul, zvonul ajunsese înaintea mea. Şi ascultam ceea ce crezusem că voi auzi mâine, sau după masă, doar că era mai plin de vlagă decât mi-am închipuit. Se îndreptase în aşternut, palid, străveziu, uscat, şi ocăra, amenința, înjura, şi zicea că ar fi trebuit şi eu să le spun aşa, să le zic una de mama lor şi de tată, deşi, la drept vorbind, nu prea s-ar fi potrivit cu cinul meu, dar n-are a face, m-am purtat ca un om, mi se cuvine toată cinstea, am spus ceea ce trebuie să spună un om cinstit despre alt om cinstit.

Am stat aşteptând să se reverse din el până la capăt năvala cuvintelor; se va înfierbânta şi mai mult, las să se înfurie; mă gândeam cum toţi se îngrijesc de hagi-Sinanudin, cum toţi se simt tulburaţi şi loviţi, dar când m-au dus pe mine nimeni nu s-a întristat, nici n-a fost îndurerat, nimeni n-a spus ceea ce un om cinstit trebuia să spună despre alt om cinstit. Cine mai cinstit, eu sau ei?

Sau poate că nici nu trebuie vorbit despre cinste, pentru fiecare este cinstit ceea ce îl priveşte pe el. Iar eu nu sunt de-al lor, nu sunt de al nimănui, şi trebuie să săvârşesc totul singur. Singur, ca şi atunci, dar acum ei vor fi oştile mele, şi eu nu mă voi simţi dator cu nimic. Nu sunt de-ai lor, şi nu-mi pasă de ei. Am băgat la apă pe unul de al lor, şi ei se vor strădui să-l scoată, neştiind că lucrează pentru mine. Şi pentru dreptate, căci eu sunt de partea lui Dumnezeu, şi vor fi şi ei, fără s-o ştie.

Era de datoria mea să fac asta (i-am spus bătrânului, micşorându-mi fapta), şi va fi de datoria mea să fac şi mai mult. Dacă nu vom lua apărarea dreptăţii, ea nu va mai fi. Nu mă răzvrătesc împotriva oblăduirii, dar m-ar ajunge pedeapsa lui Dumnezeu dacă nu m-aş ridica împotriva duşmanilor credinţei, iar duşman e oricine-i sapă temeliile. Dacă nu-i vom împiedica, frica noastră le va da curaj şi vor face rele tot mai mari, dispreţuind atât legea noastră, cât şi pe cea a lui Dumnezeu. Şi putem oare, avem noi dreptul să îngăduim una ca asta?

Nu ştiu multe despre duşmanii credinţei, spuse Ali-aga, dar nu ne e îngăduit să lăsăm să fie năpăstuiţi oamenii de treabă. Ba suntem chiar noi înşine vinovaţi că am lăsat să ne asuprească tot felul de ticăloşi şi de netrebnici. Ne uităm de sus la ei, am ajuns nepăsători, iar ei şi-au luat-o în cap, au uitat cine sunt şi de unde se trag. Dar nu face nimic, nu ne-am fi venit în fire dacă ei ar fi avut mai multă minte. Trimite după cadiu, îmi porunci, uitând de buna-cuviinţă, ca orice om căruia bogăţia îi dă dreptul să dispună de alţii.

Mi-a fost teamă că va spune aşa şi m-am pregătit din timp, neştiind ce ar putea face cadiul. Dacă l-ar refuza, ar fi bine, l-ar înfuria şi pe Ali-aga şi târgul. Dar dacă i-ar da ascultare, dacă bătrânul, speriindu-l sau mituindu-l, l-ar face să-i dea drumul lui hagi-Sinanudin, totul s-ar termina jalnic, înainte de a fi început. De aceea m-am împotrivit din răsputeri, un asemenea sfârşit m-ar fi făcut de râs. Nu mi-ar fi rămas atunci decât să aştept fără nădejde un alt prilej.

Am întrebat liniştit, încredinţat de dreptatea mea:

— Ce nevoie ai de cadiu? Din tot ce ai putea să-i propui, sau cu ce ai putea să-l ameninţi, pentru el mai însemnată e liniştea lui. Dacă i-ar da drumul, singur s-ar osândi.

— Ce vrei? Să aşteptăm şi să dăm în bobi? Sau să spunem rugăciuni?

— Trebuie trimisă o scrisoare la Ţarigrad, lui Mustafa, fiul lui hagi-Sinanudin, să-şi scape tatăl cum o şti.

— Va fi prea târziu când va ajunge scrisoarea. Trebuie să-l scăpăm mai repede.

— Să facem şi una, şi alta. Dacă nu izbutim să-l scăpăm, măcar să nu-i ocolească pedeapsa pe vinovaţi.

Mă privi nesigur, izbit parcă de posibilitatea morţii prietenului.

— E un om cinstit, n-a putut face niciun rău. Atunci ce ar putea să i se întâmple?

— Şi eu am crezut aşa despre fratele meu. Dar, ştii bine ce i s-a întâmplat.

— Pentru Dumnezeu, dar asta e altceva!

— Ce e altceva, Ali-aga? Hagi-Sinanudin nu e un om mărunt şi neînsemnat ca fratele meu, pe el are cine să-l apere. Asta ai vrut să spui? Poate că aşa şi este, dar asta o ştiu şi cadiul şi muselimul. Atunci, de ce l-au închis? Să-i dea drumul când îi veţi ameninţa voi? Nu fiţi naivi, pentru numele lui Dumnezeu!

— Tu ce urmăreşti? Să te răzbuni?

— Vreau să pun capăt răului.

— Bine, spuse răguşit, fie şi una, şi alta. Cine va scrie scrisoarea?

— Am şi scris-o. Pune şi dumneata iscălitura, dacă vrei. Şi trebuie găsit cineva s-o ducă, cât mai repede. Trebuie şi plătit. Eu n-am de unde.

— Voi plăti eu. Dă încoa’ scrisoarea.

— Am s-o duc chiar eu.

— N-ai încredere în nimeni? Poate că ai dreptate. Hanul de poştă e un loc ciudat, mi-l aminteam după mirosul puternic de cai şi de bălegar de cal, după oamenii ciudaţi care vin nu se ştie de unde şi pleacă cine ştie unde,

după privirile împrăştiate ale călătorilor, după ochii lor lipsiţi de expresie.

Acum, nu ştiu de ce, toţi se uitau la mine, curioşi şi bănuitori.

— Scrisoarea e însemnată? mă întrebă hangiul.

— Nu ştiu.

— Câţi bani a dat Ali-aga? I-am arătat.

— Pare să fie însemnată. Vrei să vorbesc eu cu tătarul?

— Trebuie să-i spun unde s-o ducă.

— Cum vrei.

L-a adus pe tătar în odaie şi a ieşit. Tătarul era grăbit.

— O scrisoare fără adresă? Plăteşti cam puţin.

Se uita la mine obraznic, cu ochii-i mici, avea faţa aspră de vânturi, de soare, de ploaie, era ceva necruţător în acest om care străbate în goană drumuri lungi, ducând veşti despre fericirea şi nefericirea altora, fără să-l privească nici lacrimile, nici bucuriile lor.

— Nu plătesc eu. Nu fac decât să-ţi spun porunca altcuiva.

— Pentru mine e totuna. Să-mi plăteşti pe loc totul. Bacşişul când mă întorc.

— Jumate acum, jumate când te întorci. Iar bacşişul îl capeţi de la cel căruia îi duci vestea.

— Asta nu se ştie niciodată. Dacă vestea e bună uită să dea de bucurie. Dacă este proastă, se supără şi uită şi atunci.

— Cel căruia îi duci vestea e mare dregător.

— Asta e şi mai rău. Ăştia cred că e o cinste pentru noi să-i slujim. Plăteşte totul de la început.

— Pare-se că mă storci de bani, prietene.

Ţinea scrisoarea în palmă, cântărind parcă cât e de grea.

— Poate că da. Ce crezi, cât aş primi dacă aş da-o altcuiva?

— Cui adică?

— Păi, să zicem, muselimului?

Am înlemnit, şi am simţit cum îmi curge sudoarea pe sub cămaşă. Niciodată nu poate omul să prevadă totul, jucăm la noroc mai mult decât credem. În zadar socotisem şi pregătisem totul; lăcomia unui tătar putea să mă nenorocească de la primul pas. A adulmecat lipsa mea de experienţă, şi nu-l puteam sperria cu nimic.

Copleşit de frică, primul meu gând a fost să pun mâna pe scrisoare, cu orice preţ: mâinile îmi zvâcneau, gata îl apuce de grumaz. Din fericire, am izbutit să mă stăpânesc, chiar am zâmbit, şi i-am spus liniştit:

— Fă cum vrei. Nu ştiu ce scrie, nici dacă ai ieşi în câştig.

— Am să mă gândesc.

— Ascultă, prietene. Poate că glumeşti, dar eu nu te mai cred. Dă încoace scrisoarea.

— Glumesc, zici? Nu glumesc de loc. Am vrut să văd dacă scrisoarea e primejdioasă, ca să ştiu ce duc. Acum ştiu, e primejdioasă. Singur mi-ai spus-o.

— Ce ţi-am spus?

— Totul. Ai îngheţat când l-am pomenit pe muselim. Ştii bine ce e în scrisoare. Uite-ţi-o. Alt tătar pleacă peste cinci zile. Lui îi vei plăti şi mai mult.

Am plătit cât a cerut, şi am spus numele sileahdarului gândindu-mă cu uşurare cum s-a jucat prosteşte şi cu viaţa mea şi cu a lui.

Am ieşit ostenit, aproape sfârşit, de gândul cumplit că nu trebuie să-l las viu cu scrisoarea primejdioasă. Şi i-am dat-o din nou, când am văzut că nu era decât viclean.

Dar am făcut asta cu prea multă uşurinţă, scăpat brusc de încordarea lăuntrică, şi îndoiala m-a cuprins din nou, cum am ieşit în stradă. Oare m-am osândit şi m-am nenorocit singur? Am lăsat o dovadă împotriva mea în mâna nesigură a tătarului? Înainte de asta îmi spuneam prosteşte: voi face totul singur. Dar cum poate omul să facă totul singur?

De două ori am pornit să-i iau scrisoarea îndărăt, dar m-am întors de fiecare dată din drum, nefiind în stare să ies din joc, iar a treia oară, când frica m-a covârşit, am

revenit în curtea hanului, să isprăvesc totul, să rup hârtia care striga împotrivă-mi. Dar tătarul nu mai era acolo. Plecase în oraş, nimeni nu ştia pentru ce.

Acum nu-mi mai rămânea decât să aştept. Umblam pe străzile din jur, frământat, temător, furios pe mine, neştiind dacă să umblu mai departe aşa, prosteşte, sau să mă ascund, atât de nesigur, încât semănăm cu un copil speriat. Nu trebuia să fac asta, mă dojeneam, fără să ştiu de fapt unde am greşit. Trebuia să nu încep nimic, sau să nu trimit scrisoarea. A nu începe nimic, ar fi însemnat să las totul baltă, a nu trimite scrisoarea, ar fi însemnat să nu fac nimic, să mă dau bătut, or asta nu voiam. Atunci, unde am greşit? Sau sunt atât de frământat din pricina neprevăzutului, de care n-am ţinut seama în socotelile mele, şi care e, pare-se, hotărâtor în viaţă? Sau din pricină că atârnam vrând nevrând de mulţi alţi oameni, acum când ştiam că nu pot avea încredere în nimeni?

Apoi, poate din pricina oboselii, am simţit cum mă cuprinde o linişte, o sfârşeală, şi m-am lăsat în voia aşteptării. Nimic nu mai era împotriva mea, nu mai puteam schimba nimic. Va fi cum o vrea Dumnezeu. Dar nu-i drept. N-are a face, dar nu e drept. Nici nu mă gândisem la tătar, atât părea de neînsemnat, cum, să mă nimicească el? Doar nu poate omul să se gândească la toţi tătarii!

Către amiază l-am mai căutat o dată, fără să ştiu la ce bun; trecuse atâta timp, că ar fi putut face tot ce a poftit. Dar nu l-am mai găsit, plecase la drumul său lung.

— Dacă a arătat scrisoarea, în curând totul se va sfârşi. N-am unde fugi.

N-am avut putere să aştept. M-au omorât cele două ceasuri de îndoieli. Am luat-o înspre muselimat, ca să scap de coşmar. Şi în clipa când am luat această hotărâre, m-am simţit uşurat. Sfârşitu-i acelaşi, fie că mă găsesc ei, fie că mă predau eu. Şi totuşi este altceva când singur mergi în întâmpinarea dezlegării. Îmi venise curajul şi inima la loc, pentru că am schimbat centrul de greutate luând hotărârea asupra mea. Pare un fleac şi aduce a amăgire, această întoarcere cu faţa spre primejdie, dar în fapt, asta

e totul. Faci ceva, nu aştepţi. Eşti participant, nu victimă. Poate că în asta şi constă vitejia? Au trebuit să treacă atâţia ani ca să descopăr un lucru atât de însemnat?

I-am spus străjii cine sunt, cu rugămintea să mă primească muselimul. Să nu spună: un derviş, să ţină minte numele şi cinul, asta-i însemnat.

Dacă mă primeşte, pot să-i spun multe lucruri. Să-i cer îngăduinţă pentru prietenul meu, hagi-Sinanudin. Să lămuresc pentru ce i-am rugat pe oşteni să-i dea drumul. Să-i atrag luarea-aminte asupra tulburării care pusese stăpânire pe oraş. Să spun nenumărate lucruri care nu te obligă la nimic şi dovedesc bună-credinţă.

Nu eram cu totul liniştit, dar ştiam că e cel mai bun lucru pe care-l pot face: nu mă ascund, nu fug, vin eu singur să stau de vorbă, cu gânduri bune şi cu inima curată.

Dacă a primit scrisoarea, mă va chema numaidecât, şi totul se va lămuri repede. Şi chiar de s-ar fi întâmplat şi asta, mai era o portiţă. Scrisoarea e a lui Ali-aga, eu n-am făcut decât s-o scriu. Şi am venit să-i spun asta. Şi în timp ce aşteptam, gândindu-mă la tot ce ar putea să întrebe, îmi trecu prin minte că, în afară de aşteptarea asta urâtă şi de convorbirea plină de jumătăţi de adevăr, ba chiar şi de minciuni, va mai trebui să fac multe lucruri care nu vor fi frumoase, de dragul unei cauze frumoase. Poate că, de dragul unei dreptăţi care este mai presus de toate păcatele noastre mărunte, voi fi împins la fapte de care într-o viaţă stearpă m-aş fi ruşinat.

Dar aş putea încă să mă opresc, dacă asta e voinţa lui Dumnezeu.

Doamne, şopteam în mine cu ardoare, privind cerul sur de deasupra oraşului, îngreunat de nori cu zăpadă. Doamne, e bine oare ceea ce fac? Dacă nu este bine, zdruncină-mi hotărârea, slăbeşte-mi voinţa, fă-mă să fiu nesigur. Fă-mi un semn, leagănă crengile plopilor, cu o adiere de vânt, n-ar fi nicio minune la vreme de toamnă. Şi voi da înapoi, oricât ar fi de mare dorinţa mea să fac ceea ce mi-am pus în gând.

Niciun plop de pe malul râului nu se mişcă. Stăteau liniştiţi, aninaţi cu vârfurile lor subţiri de cerul înnorat, tăcuţi şi reci. Mi-am amintit de plopii meleagurilor mele, lângă un râu mai mare şi mai frumos, sub un cer mai mare şi mai frumos decât cel de aici. Nu era ceasul să mă întorc la amintiri, n-a fost decât o sclipire, ca un suspin. Şi a pierit. Şi a rămas o zi cenuşie în faţa mea, şi norii grei deasupra capului, şi o amărăciune tulbure în adâncul meu.

Oare va apărea umbra lui Ishak? Asta e timpul lui.

Straja se întoarse. Muselimul nu poate să mă primească.

— Ai spus cine sunt? Nu cumva ai uitat numele?

— Ahmed Nurudin. Şeicul tekiei. Zice că n-are timp. Vino altă dată.

Nu ştia de scrisoare.

Deodată dispărură toate umbrele, uitai de plopi, de ziua tulbure, de tristeţe, de amintiri. Am avut dreptate: nimic nu trebuie aşteptat în linişte, totdeauna să-i ieşi primejdiei în întâmpinare. Dar omul nu-i nici prost, nici laş, nu e nici neajutorat.

În curtea lui Ali-aga zăbovea servitoarea cadiului; în haine de oraş. Zeina îmi spuse în şoaptă că nevasta cadiului se află la Ali-aga, de două ori a trebuit să se ducă după dânsa. Aga a cerut să vină cu orice preţ, Zeina nu ştie pentru ce.

M-am oprit la capătul scării. De sus, prin uşa deschisă se auzeau vorbe. N-aş fi tras cu urechea dacă ele nu m-ar fi surprins şi dacă nu mă priveau. Bătrânul îi cerea fiicei sale să vină cadiul la el cum ştie. Nu renunţase la gândul lui.

— E lucru însemnat, auzeam cum şuieră. A făcut o prostie, el sau altcineva, dar şi el va ieşi vinovat. Să vină încoace, sau să dea drumul omului. Ca să-mi găsesc şi eu liniştea.

— Eu nu mă amestec în treburile lui, nu mă privesc. Acum cu atât mai puţin. Şi ar fi bine să nu te amesteci nici dumneata.

— Crezi că vreau să mă amestec? Nu vreau. Şi nici

nu pot. Sunt bătrân, neputincios, bolnav. Cum pot eu să port de grijă altora? Dar trebuie. Toţi o aşteaptă de la mine.

Asta să fie glasul lui Ali-aga, plângăreţ, slab, scâncind de mila lui? Astea să fie vorbele lui? Dumnezeule mare, oare niciodată nu voi şti nimic despre oameni?

— Nu trebuie, dacă vrei tu aşa. Eşti obişnuit să se audă cuvântul tău. Îţi place să fie aşa.

— Nu-mi place. Nu mai vreau, nu mai am putere de nimic. N-am putere nici să le spun asta. Ajută-mă, să-i dea drumul, să facă asta pentru mine. Să nu se spună că mi-am uitat prietenul, deşi l-am uitat. Puţina suflare ce a mai rămas în mine, e pentru tine. Şi pentru Hasan. Cum să le spun asta?

— Bine, tată, o să mai stăm de vorbă, nu suntem la sfârşitul lumii.

— E grabnic. Foarte grabnic.

— Voi veni mâine.

— Să vii de dimineaţă, să-mi spui ce a zis. Noaptea-i bună ca să stai de vorbă.

Ce-i asta? Prima crăpătură a apărut acolo, unde am crezut că stânca-i mai tare. Am simţit dispreţ pentru slăbiciunea lui, pe care o ascundea, şi stânjeneală, de parcă l-aş fi văzut la o treabă ruşinoasă.

Am coborât scările, ca să pară că abia am sosit.

A ridicat mâna, ca să-şi lase vălul pe faţă, dar s-a răzgândit când m-a recunoscut. Am întrebat-o cum e bătrânul, a răspuns scurt, încercând să treacă. A trebuit s-o opresc, nu mai eram sfios ca altă dată.

— Numai două vorbe, dacă nu te grăbeşti.

— Mă grăbesc.

— Astă-primăvară am început o vorbă, ar trebui s-o ducem la sfârşit. Ce e drept, fratele meu e mort, dar eu sunt viu.

— Lasă-mă să trec.

— Sunt prieten cu tatăl dumitale. Prieten bun.

— Ce-mi pasă mie de asta?

— Am să te ajut în ceea ce doreşti, să nu te uite

înainte de moarte. Iar dumneata lămureşte-l pe cadiu să-i dea drumul lui hagi-Sinanudin. Altfel să nu te aştepţi la nimic. Îţi propun o înţelegere care ţi-ar folosi mai ales dumitale.

— Dumneata îmi propui mie o înţelegere?

— Da. Şi nu dispreţui vorbele mele.

Peste albul lucios al ochilor ei trecu o umbră de ură, sau de dispreţ. Am jignit-o, asta am şi urmărit. Acum cadiul nu-i va da drumul lui hagi-Sinanudin, chiar dacă a avut de gând s-o facă.

Nu mi-a fost uşor să fiu mojic. Furia ei m-a izbit ca un bici. Dumnezeu ar trebui să mă ajute, dacă ea ar catadicsi să-mi fie duşman.

Am intrat în odaia lui Ali-aga gândindu-mă mai mult la fulgerul din ochii femeii, decât la frumuseţea ei. Încotro se îndreaptă gândul ei închis, prea arzător ca să poată sta liniştit? în ce se preface tăcerea ei dispreţuitoare? Ar fi fost poate o soţie şi o mamă bună, dar dacă n-a ajuns niciuna, nici alta, ce-i ea acum?

— Ai dat scrisoarea?

Mă uitam distrat la bătrân, copleşit încă de dispreţul femeii.

— Te-a vizitat fiica?

— Vine în fiecare zi. Este îngrijorată că mănânc puţin. Ai stat de vorbă cu ea?

— Oare stă dânsa cu cineva de vorbă?

— Cred că stă. Tu n-o ai la inimă?

— Am rugat-o pentru hagi-Sinanudin. Să-l înduplece pe cadiu să-i dea drumul.

— Şi? Ce a spus?

— Nimic.

— E ciudată uneori!

— Cum te simţi? Arăţi mai în puteri.

— Mă simt atât de bine, încât voi dori, Doamne iartă-mă, ca în fiece zi să-mi fie închis câte un prieten.

Glasul acesta e voios şi puternic. Oare n-am auzit adineauri un alt glas, plângăreţ şi speriat?

Ce joc o fi jucând omul acesta? Şi cu cine? Cu el

însuşi, de dragul altora? Sau cu alţii, de dragul său?

Şi ce este el? Un mănunchi de deprinderi? O închipuire? O amintire prelungită? Să fie mai presus de ceea ce aşteaptă alţii de la el, sau propria lui neputinţă? Căci amândouă trăiesc în el şi-i îndrumă faptele. Vechea trufie îl îndeamnă să se amestece, dar i se împotriveşte el, cel de acuma. Oboseala dinaintea morţii îl îndeamnă să închidă ochii, dar oamenilor le arată năluca puterii de odinioară, umbra ei. Oare tot omul sfârşeşte aşa, luptând cu sine cel de odinioară? Ce va precumpăni?

— Tătarul m-a strâns cu uşa, spusei, aşezându-mă la picioarele lui. A fost obraznic când a văzut că scrisoarea e fără adresă pe ea.

— De ce nu l-ai trimis în… Iartă-mă. Trebuia să plăteşti, îndată ar fi lăsat-o mai domol.

— M-am cam speriat. Şi asta m-a făcut să mă gândesc dacă am avut dreptul să te împovărez cu această grijă, şi să te fac să te amesteci.

— Nu ştiu despre ce vorbeşti.

Vocea îi e plină de nerăbdare, aproape jignită.

— Poţi face să se amestece un neghiob, sau un copil neştiutor, nu pe mine. Tu n-ai vorbit decât de scrisoare. Eu am spus că trebuie să facem mai mult. Sau am dat cu totul în mintea copiilor? Şi cu ce m-ai împovărat? Nu pot să mă ridic, dar, din fericire, mai pot să vorbesc. Şi nimeni nu mă poate despovăra de grija prietenului meu. E vorba de cugetul meu.

— S-ar putea să fie primejdios.

— Pentru mine nimic nu mai poate fi primejdios. Sau, dacă vrei, totul e primejdios. Moartea mă pândeşte după uşă, aşteaptă. Atâta timp cât fac ceva, nu mă gândesc la ea, nu mă priveşte. Trăiesc.

Vorbea sigur, şi totul suna convingător. Ca şi celelalte vorbe, adineauri. Şi una din cele două trebuie să fie a lui mai mult decât cealaltă, una trebuie să fie mai aproape de ce gândeşte şi de ce doreşte.

De altfel, totuna-i. Am să-l încurajez în ceea ce îmi foloseşte, dându-i crezare. Am spus, linguşindu-l:

— Mă bucur că spui asta. Preţuiesc oamenii curajoşi şi nobili.

— Aşa şi trebuie. Dacă dai de ei. Dar oamenii bătrâni nu sunt nici curajoşi nici nobili. Nici eu nu sunt. Poate că nu sunt decât viclean, de viaţă lungă. Ce pot să-mi facă mie, aşa cum sunt? Să închidă sau să omoare un om care a păşit pe ultima lui potecă? Oamenii sunt proşti, vor cruţa un bătrân nefolositor şi vor nimici un tânăr care are toată viaţa înaintea sa. De aceea voi lua totul asupra mea, chiar totul, mă voi folosi de această înlesnire, nu ai decât o singură dată în viaţă prilejul ăsta. Râdea şi tuşea.

— E răutăcios, nu? Să fii erou fără nicio primejdie. Răutăcios şi hazliu.

Nu ştiu cât e de hazliu, nici nu cred că l-ar cruţa. Dar fie, bătrâne, cum vrei dumneata. Mi-ar părea rău să ţi se întâmple ceva, dar şi mai rău mi-ar părea să nu izbutesc. Nu mai avem nicio însemnătate, nici eu, nici dumneata.

Nu ştiu cum se face, dar nu m-a întrebat de loc până acum de ce anume a fost închis hagi-Sinanudin, nici dacă e vinovat. Am spus că auzisem că ar avea nu ştiu ce amestec în fuga răsculaţilor din fortăreaţă şi că arestarea lui e începutul prigoanei iscate împotriva oamenilor de vază, care nu vor să se supună poruncilor sultanului şi ale valiului; dregătorii se vor folosi de faptul că ajutorul de război n-a fost plătit. Închiderea lui hagi-Sinanudin e menită să semene frică, după răscoalele din Posavina şi Krajina, pentru ca faptele rele să nu slujească de pildă pentru nimeni. După cum, de altfel, nici nu trebuie să fie. Şi tocmai de aceea, ca să nu fie tulburare şi mai mare, şi să nu se întâmple nimic din ceea ce n-ar dori niciun om cu scaun la cap, trebuie înlăturaţi cei care stârnesc tulburare şi nemulţumire, cei care la umbra legii făptuiesc nelegiuiri, şi care, prin purtările lor rele, ar putea să-i împingă pe oameni la fapte urâte şi sângeroase. Dacă nenorocirea lui hagi-Sinanudin va ajuta ca Dumnezeu să-i îndepărteze de la noi, nu va fi zadarnică nici această nenorocire, nici necazurile noastre.

A dat din mână, când am pomenit vina închipuită a

lui hagi-Sinanudin: ori că nu i se părea gravă, ori că nu credea în ea, iar despre prigoană a spus că e scornită de frica oamenilor, şi nu e greu de înţeles, căci niciodată nimic nu merge mai bine ci tot mai rău; sau aşa ni se pare nouă, deoarece totdeauna pare mai greu ceea ce este decât ceea ce a fost, şi totdeauna pare mai uşoară o datorie plătită decât una care ne stă pe cap. El nu crede să fi auzit cineva asemenea lucruri, căci dacă ei ar avea de gând să facă una ca asta, n-ar spune-o. Iar dacă au vorbit, înseamnă că n-au de gând s-o facă, ci doar să sperie lumea. În ceea ce priveşte ocârmuirea, ea este grea dintotdeauna şi întotdeauna ne va sili la ceea ce nu ne place. Ce s-ar întâmpla dacă ar fi înlăturaţi cei de acum? În veleatul lui au fost maziliţi, alungaţi şi omorâţi atâţia cadii, muselimi, caimacami, că nu le mai ştie nici numărul. Dar s-a schimbat ceva cu asta? Nu prea. Oamenii însă tot cred că va fi altfel, şi vor schimbare. Visează o ocârmuire bună, dar cum o fi ea? În ce-l priveşte, el visează una uşor de mituit, asta-i place cel mai mult, măcar ştii că e o cale deschisă până la ea. Cei mai răi sunt cei cinstiţi, care n-au nevoie de nimic, care n-au slăbiciuni omeneşti, şi nu ştiu decât de legea supremă, de nepătruns pentru omul de rând. Nimeni nu e în stare de atâta rău ca soiul acestora. Stârnesc atâta ură, că ar ajunge şi pentru o sută de ani. Iar cei de aici, ai noştri? Vai de capul lor. Sunt mărunţi în toate. Nu se pricep să fie nici buni nici răi. Sunt şi răi şi prevăzători, cu măsură. Urăsc târguşorul, dar se şi tem de el. De aceea sunt porniţi şi se răzbună când pot. Sau când îşi închipuie că pot. Ar fi cumpliţi dacă ar îndrăzni să săvârşească ceea ce doresc, dar mereu se tem să nu greşească. Cel mai bine îi înmoaie ameninţarea, dacă este rostită încet şi dacă nu e dezvăluită până la capăt; căci ei n-au niciun sprijin în propria lor valoare, ci depind totdeauna de întâmplare şi de cineva mai presus decât ei, şi oricând pot fi doar bani mărunţi în socotelile altora. Una peste alta, sunt nişte nemernici şi de aceea foarte primejdioşi uneori. Tot ce doreşte este să-l ajute pe hagi-Sinanudin, şi puţin îi pasă dacă ăştia or să rămână sau îi va

lua dracu’.

Părerea lui este întrucâtva deosebită de a mea, dar n-ar avea noimă să-l înfrunt; atâta timp cât nu mă stânjeneşte.

M-a rugat să-l las pe Mula-Iusuf să doarmă la el. Niciunul din feciori nu era acasă.

Flăcăul şi-a lăsat ochii în jos, să-şi ascundă bucuria, când i-am spus să rămână.

Un amurg tulbure, nori grei şi nemişcaţi şi linişte aşternură peste oraş.

Cât a fost ziua de mare lumea aşteptase ceva, cu auzul la pândă, cu ochii larg deschişi, neatentă la vorbele obişnuite, neputând să se apuce de lucru; era prea multă linişte după zbuciumul de azi-dimineaţă, prea surd, de parcă două armate duşmane s-ar fi adunat în taberele lor, aşteptând noaptea, sau dimineaţa, ca să înceapă bătălia. Şi tocmai această linişte, această nemişcare, câmpul de luptă pustiu, fără strigăte, fără sudălmi, fără ameninţări, stârnea încordarea, din clipă în clipă tot mai mare, până când, în sfârşit, totul va bubui. Se uitau unii la alţii, se uitau la trecători, se uitau de-a lungul străzii, aşteptând. Orice poate sluji de semnal. Şi eu mă uitam de-a lungul străzii. Încă n-a început. Dar aştept, aşteptăm, are să se întâmple ceva, curând, încep să trosnească temeliile vechiului târg, abia desluşit vâjâie vântul din înălţimi, alcătuirea lumii scârţâie.

Stoluri de păsări săgetează cu ţipete cerul negru, oamenii tac, mă doare până şi sângele de atâta aşteptare.

15.

Al meu e adevărul. Eu îl spun.

Multă vreme n-am putut să adorm în noaptea aceea. Pe urmă, aţipeam şi mă trezeam, în răstimpuri scurte, urmându-mi acelaşi gând şi în vis şi aievea, încredinţat că n-am închis un ochi şi că voi veghea toată noaptea aşa, pe

jumătate îmbrăcat, pentru ca întâmplările să nu mă găsească nepregătit.

Nu puteam să gândesc închegat, poate şi din pricina somnului, care rupea firul şi strica rânduiala, sau poate de nerăbdare, ca să ajung cât mai repede la ceea ce era mai de seamă; aşa se făcea că mereu mă întâlneam cu cei trei, cel mai des cu cadiul, încet, fără grabă observându-le fiecare gest de uimire, de spaimă, de speranţă, prelungind clipa cât se poate de mult, minunata clipă când totul se frânge: de-abia a fost smulsă rădăcina, şi conştiinţa faptului încă nu există, ei trăiesc după vechea obişnuinţă şi nu sunt încă nici disperaţi, nici umili. Spaima lor e lucrul cel mai frumos. Nu împăcarea cu prăbuşirea. Spaima, nesiguranţa, o rază de nădejde, neliniştea din ochi. Sau, şi mai bine (îi întorc din joc, îi pun să o ia de la început): totul s-a sfârşit pentru ei, iar ei nu ştiu, nu cred, şi stau cu capul sus, insolenţi, siguri de ei, ca şi atunci, ca întotdeauna până atunci. Nu-mi place să-i văd nimiciţi, ura mea slăbeşte dacă gândul meu, nevrând să mă asculte, ajunge mai departe decât doresc. Şi ura, ca şi dragostea, are nevoie de oameni vii.

Din somn mă treziră împuşcături năprasnice, de undeva din oraş. Să fi început oare?

Noaptea cea neagră mai zăbovea încă. Am aprins lumânarea şi m-am uitat la pendula din perete. În curând se vor ivi zorile.

M-am îmbrăcat şi am ieşit.

Hafiz-Muhamed stătea în uşa odăii sale, cu haina pe umeri. Oare nu doarme niciodată?

— Am auzit cum te îmbraci. Unde te duci atât de devreme?

— Ce-i cu împuşcăturile acelea?

— Nu se trage prima dată. Ce te priveşte?

— Nu cumva e din pricina lui hagi-Sinanudin?

— De ce-ar trage din pricina lui hagi-Sinanudin?

— Nu ştiu.

— Nu te duce. Vom afla, când s-o face ziuă.

— Am să mă întorc numaidecât.

— E întuneric şi e primejdios, sunt tot felul de oameni. Doamne milostive, oare te-a lovit atât de mult nenorocirea lui! Oare pentru bunătatea ta trebuie şi tu să suferi!

— Trebuie să văd.

— La ce te aştepţi?

Am luat-o pe lângă garduri, pe lângă ziduri, trăgându-mă în umbră când au trecut în fugă nişte soldaţi, după ce am ieşit din închisoare am rămas cu o frică neroadă de paşi străini şi de fuga lor, mă temeam de tot ce se întâmpla pe neaşteptate. Acum doream să ştiu ce se întâmpla. Voiam să ajung, să văd, să mă amestec.

În ce să mă amestec?

Într-adevăr, ce aştept, ce nădăjduiesc?

Toată nădejdea mea era scrisoarea pe care tătarul a dus-o sileahdarului Mustafa la Ţarigrad. Dacă de acolo nu soseşte curând Katul-firman, sau măcar o scrisoare pentru înlocuirea celor vinovaţi, atunci nu mai există nici dragoste de fiu, nici cinste. La asta nici nu face să te gândeşti, căci viaţa atunci n-ar mai face o para chioară.

Şi chiar dacă dragostea nu există, cred totuşi în trufia celor puternici. Asta nu poate da greş. Va îngădui oare sileahdaruil, ca nişte păduchi de provincie să-i târască tatăl prin închisori? Ar lupta împotriva unei astfel de ruşini chiar dacă ar avea în faţă un duşman mai puternic, iar ăstora le vor zbura fulgii în toate părţile; desigur că nu are o fire de înger, nici mâna uşoară, dacă a izbutit să se înalţe până la un asemenea cin.

El va săvârşi totul în folosul meu. Nu mi-ar rămâne decât să aştept, şi aşa ar fi cel mai cuminte şi cel mai sigur. Dar nu puteam în niciun caz să nu ţin seama de târgoveţi. De vreme ce l-am ales pe hagi-Sinanudin drept momeală, i-am amestecat şi pe ei. Ei ar putea să strice totul, dar ce puteam să fac? Dacă l-ar elibera pe hagi-Sinanudin prea devreme, fără zgomot şi fără stricăciuni, totul ar fi zădărnicit. Mă aşteptam totuşi să se pună la cale ceva şi mai grav. Nu ştiu ce. Poate că solia lor s-a şi dus la valiu cu plângere. Poate vor tocmi nişte zurbagii şi nişte foşti

soldaţi să-l răpească pe deţinut. Poate vor aţâţa pe ieniceri să-i înlăture de la putere. Treburile lor nu le poate pătrunde nimeni, dar nădăjduiam ca nimic să nu se petreacă în linişte. Trebuie să se audă cât mai departe. Şi n-aş vrea să se întâmple nimic fără să iau parte şi eu. Trebuie să-mi închei şi eu socotelile mele. Lângă podul de piatră l-am întâlnit pe pazvangiu.

— Încotro aşa de dimineaţă, şeic-efendi?

— M-a păcălit ceasul.

— Doamne, Doamne, ce ţi-e şi cu viaţa asta. Cine ar putea, acela nu doarme, iar cine ar dormi întruna, e osândit să hoinărească toată noaptea.

— E ceva nou?

— Cum să nu fie? Mereu se întâmpla câte ceva nou. Numai că mie nu-mi spune nimeni nimic, aşa că nu ştiu.

— Undeva s-au auzit împuşcături adineaori?

— Din fericire, nu în partea mea.

— Ai putea să întrebi?

— Pe mine nu mă priveşte.

— Plătesc.

— N-ai plătit nici pentru ce ţi-a fost mai de trebuinţă. Sau ţi-o fi asta mai de trebuinţă. Stai, ce te superi? Am să-ţi spun pe degeaba. L-am întrebat pe un pazvangiu vecin. Nici el nu ştie. Iar dacă nu ştie nici dânsul, asta e ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Nu mai am pe cine să întreb.

În ferestre se aprind lumini, casele îşi deschid ochii.

Când se lumină de-a binelea, Mula-Iusuf îmi aduse două veşti, una, că Hasan s-a întors acasă în zorii zilei după ce a călătorit toată noaptea, şi a doua, că târgul este închis.

Într-adevăr, dughenele şi prăvăliile erau zăvorâte, obloanele trase, lacătele bine înţepenite, nici în zilele de mari sărbători nu era atât de pustiu.

Un croitor tânăr, venetic, trăgea grăbit canaturile, uitându-se speriat în dreapta şi în stânga.

— De ce e închis târgul?

— Nu ştiu. Am venit de dimineaţă, şi m-am apucat de lucru, când mă uit, nu deschisese nimeni.

Smuci uşa, băgă cheia în buzunar, voind parcă s-o ascundă, şi o luă grabnic la vale.

Trecură doi negustori, fără grabă, ca în patrulă, privind liniştit după croitor.

Am întrebat:

— Nu i-aţi spus că târgul va fi închis?

— Dar cine şi cui a spus?

— Atunci, nu v-aţi înţeles? Se priviră, miraţi:

— De ce să ne fi înţeles?

— De ce aţi închis atunci prăvăliile?

— Eu mi-am zis: hai să nu deschid astăzi. Poate că tot aşa şi alţii.

— Dar pentru ce?

— Pentru ce? De unde să ştim pentru ce?

— Adevărat, nu v-aţi înţeles?

— Doamne, efendi, cum s-ar putea înţelege tot târgul?

— Păi uite că totul e închis.

— Tocmai de aceea e închis.

— Cum, tocmai de aceea?

— Pentru că n-a fost nicio înţelegere.

— Nu cumva e din pricina întâmplării de ieri?

— Păi, şi de aia.

— Sau a împuşcăturilor de azi-dimineaţă?

— Şi din pricina împuşcăturilor.

— Sau e altceva la mijloc?

— E şi altceva.

— Ce se petrece în oraş?

— Nu ştim. De aceea şi închidem.

Privesc pe lângă mine, serioşi, închişi, îngrijoraţi, de nepătruns.

— Şi ce va fi acum?

— Nimic, dac-o ajuta Dumnezeu.

— Iar dacă va fi?

— Păi uite, noi am închis.

Oare acestor târgoveţi temeiurile noastre călugăreşti le par tot aşa de neînţelese ca nouă ale lor?

Şi n-aş zice că sunt nesinceri, nici bănuitori. Atâta

doar că adulmecă o primejdie: atunci fiecare îşi are graiul său.

I-am povestit lui Hasan despre această convorbire. Ciudaţi mi-au rămas în minte cei doi negustori care peste noapte s-au prefăcut în doi străini din pricina celor puse la cale de mine. Oare n-ar fi trebuit să ajungem mai apropiaţi? I-am spus asta lui Hasan altfel: oare n-ar fi trebuit să gândim mai asemănător dacă ne-a tulburat aceeaşi pricină?

Hasan se îmbrăca în odaia lui. A făcut baie a doua oară, zicea că-i ostenit, venise în mare grabă, din pricina tatălui său, prietenul lui din Dubrovnik a ajuns istovit, de-acum va dormi două zile şi două nopţi. El nu părea ostenit, ci distrat. Privirea pierdută şi senină îl făcea să pară adormit, desprins de toate cele. Ceva lunatec, caraghios de fericit, nu prea isteţ, care-l lumina dinlăuntru, îl orbea pentru lumea din afara lui. Răspundea: da, desigur, dar părea că nu mă înţelege, la fel ca cei doi negustori.

— Nici n-ai ajuns încă în oraş, am spus, puţin încurcat, puţin înveselit de zăpăceala lui.

— Cum? A, da! De ajuns am ajuns, şi am şi intrat în toate: tata e bolnav rău, hagi-Sinanudin – închis, miralaiul Osman-bei s-a dus să-i căsăpească pe cei din Posavina, mai este ceva?

Zâmbea fericit, ca şi cum toate astea ar fi fost cele mai bune veşti pe care ar fi putut să le audă vreodată.

— Cum se face că Ali-aga e bolnav rău? Aseară se simţea bine.

— L-a tulburat păţania lui hagi-Sinanudin.

— Toţi suntem tulburaţi. Ne temem pentru el.

— De ce? Or să-i dea drumul. Sau şi găsit unii cărora le plac banii. Închipuie-ţi, sunt şi din ăştia!

Pentru el, în dimineaţa aceea nu existau lucruri grele. Râdea:

— Toată viaţa le-a purtat de grijă puşcăriaşilor, până când a ajuns el însuşi puşcăriaş. Chiar, ce ciudat: să te prefaci în ceea ce ţi-a fost drag.

— Nouă ne pare tare rău de el.

I-am spus-o în chip de mustrare. Voiam să-l abat de la gândurile lui ciudate. Dar el nu se lăsa încurcat.

— Şi mie îmi pare rău. Şi mă gândesc cum toată viaţa şi-a făcut pomană cu alţii, iar acum alţii-şi fac pomană cu el. Poate că aşa e drept.

Ştiu că nu-i plac înduioşările, dar asta e prea aspru. Ori poate că îi cer eu prea mult, el astăzi nu se poate gândi decât la fericirea lui.

— Cum te-ai simţit la Dubrovnik?

— Bine. Acolo e încă vară. Mare minune că nu-i primăvară.

Se deschise poarta de la curte şi Hasan se apropie de fereastră.

Feciorul Fazlia, care venise de pe stradă, îi făcu semn să coboare.

— Poţi să rămâi cu tata? mă întrebă.

— Nu am prea mult timp.

— Rămâi, măcar puţin. Am să mă întorc repede. Ali-aga era la fel ca în ajun, chiar mai în puteri.

— Unde s-a dus Hasan? mă întrebă.

— Nu ştiu. A spus că se va întoarce repede.

Mă întrebă ce se petrece în oraş, se miră că târgul este închis, mă rugă să-l înduplec pe Hasan să stea acasă, de dragul lui, cine ştie ce se poate întâmpla, aşa bolnav cum e.

— De ce i-ai spus lui Hasan că te simţi mai rău?

— E adevărat. Mă simt mai rău.

— De când? Aseară erai uşor ca o pasăre. Chiar am vrut să-i spun lui Hasan, dar n-am apucat.

— N-aveţi nimic mai înţelept de vorbit? M-am simţit mai bine, acu mă simt mai rău, şi aş vrea să stea lângă mine, ce-i ciudat în asta?

— Nimic. De fapt, vrei să-l ţii pe Hasan lângă patul dumitale până trec toate astea. Aşa-i?

— E mai bine pentru el. Ştii cât e de iute. E în stare să facă ce nu te aştepţi niciodată. Ia vezi, nu s-a întors?

Atunci mi s-a limpezit totul, şi purtarea lui ciudată, şi scâncetele în faţa fiicei sale, şi rugămintea pentru cadiu

să-i dea drumul deţinutului, şi boala de azi-dimineaţă, toate erau din pricina lui Hasan, să-l ferească de primejdie, să-l împiedice să facă un pas necugetat. De aceea îl leagă pe fiul său şi cu boala lui, de aceea a jucat jocul acela ciudat pe care eu nu l-am înţeles. Voia să-l elibereze pe hagi-Sinanudin cât mai repede, pentru a nu o face Hasan. Dragostea l-a înarmat cu frică, l-a făcut ager, iute la faptă.

L-am liniştit:

— Să nu porţi de grijă lui Hasan. Nu va face nimic necugetat.

— De ce?

— El nu se gândeşte decât la doamna lui din Dubrovnik. Îi cântă ciocârliile în inimă. Mi se pare că le aud ciripitul.

— Crezi că eu nu le aud? De asta mă şi tem, prietene.

— De ce te temi?

— De acest ciripit. Din pricina lui o să şi facă vreo prostie. Atunci fiecare e bun şi milos cu alţii.

— Îi e milă, dar nu face nimic. Dragostea este egoistă.

— Eh, dervişule, ce ştii tu despre dragoste? M-am vârât în primejdie, de dragul lui. Este asta egoism?

Am vrut să-l întreb pe bătrân, şi am să-l întreb o dată, ce ar fi în stare să facă pentru fiul său, ce ar putea trăda de dragul lui; şi în ce s-ar preface iubirea lui dacă Hasan ar păţi ceva. Ar fi cea mai cumplită ură din câte ştiu.

Nu avea pe lume decât această iubire şi nimic altceva. Chiar şi în pragul morţii, aşteptând să-şi dea duhul, el o ocroteşte. Poate că şi ea îl ocroteşte pe el, prelungindu-i viaţa. Poate că asta e viclenia adâncă şi întortocheată a bătrâneţii, frica de moarte prefăcută în iubire, pentru ca ultimele flori să înflorească în inima îmbătrânită. Inima fiului e o întreagă tufă, şi nu are nevoie de îngrăşăminte ca să crească; iubirea tatălui său e pentru el una din multe altele, poate că-l stânjeneşte chiar, ca o neplăcere pe care o înduri din datorie. Pentru bătrân, asta e poate singura ancoră.

Spun: poate, pentru că nu ştiu.

Oraşul e liniştit. Pare că moare cu încetul, răsuflă tot mai rar, trăieşte tot mai în surdină.

Stăteam în curtea geamiei, pe o piatră de lângă cişmea, în timp ce pe uliţe oamenii forfoteau câte unul sau mai mulţi la un loc, umblau ca în vis, ameţiţi, nefericiţi, goi, trădaţi, umblau ca să le treacă timpul, înfăşurându-mă în rotirile lor de somnambuli şi în reţeaua lor deasă de urme.

Întrebam:

— Ce se petrece aici?

Nu mă auzeau.

Oare i-a tulburat atât de mult întemniţarea lui hagi-Sinanudin? Ce fire ciudate i-or fi legând între ei, în ce fel de cerc, mie necunoscut şi oprit, or fi fiind închişi? Ce s-o fi întâmplat cu ei? Nu sunt furioşi, nu sunt nici mâhniţi, doar că par desprinşi de tot ce e în jur. Parcă ar privi oraşul şi lumea cu o curiozitate moartă, adormită dar stăruitoare, aşteptând. Şi-au pierdut trăsăturile proprii lor şi au dobândit altele, comune, nedesluşite.

Trebuia să fac ceva, căci mi se părea că germenele creşte, nevăzut, iar timpul este gol, mă desparte de mine, şi de ei, dar nu ştiam unde este locul meu adevărat.

Parcă m-aş fi rătăcit într-un ţinut străin, printre oameni necunoscuţi.

Îmi feream privirea de ei, uitându-mă la şuvoiul subţire de apă care se spărgea de lespede într-un roi de picături, fără culoare, căci nu era soare: credeam că mă va linişti ceea ce trăieşte numai pentru sine, şi veşnic. Dar apăsarea creştea.

Apoi am văzut cum sau oprit, ascultând ceva ce eu nu auzeam, şi au pornit din loc.

— Încotro? l-am întrebat pe unul.

— Acolo.

— Pentru ce?

— Toţi merg.

Dinspre geamia Kurşumli se auzeau strigăte.

Oamenii se înviorară şi grăbiră pasul.

Străzile erau înţesate, nu puteam să văd, nici să aud

nimic, am încercat să mă strecor, dar m-am pomenit dintr-odată în mijlocul gloatei învolburate, ca într-o vâltoare. Mă striveau, mă târau, înainte şi înapoi, de la un perete la altul, nelăsându-mă nicio clipă mie însumi, ţinându-mă strâns în braţe, îmbrăţişare fierbinte, frământată, apropiată, neplăcută, era urât, era caraghios, de parcă dracu' în persoană ar fi avut grijă să mă încurce în vrejurile a sute de mâini şi de picioare omeneşti şi să mă despartă astfel de tot ce se întâmpla. Strivit în grămada de oameni, puteam să mă împing ca şi ei, puteam să strig, să ameninţ, dar nu puteam să hotărăsc. Împrejurat din toate părţile, eram unul din mulţi, o forţă cumplită şi fără noimă, care s-a pierdut.

Pe urmă a început să mi se întâmple ceva ciudat: uitasem cât de nesuferită e situaţia mea, că nu mă pot împăca cu ea, şi rădăcinile mele şi amintirile mele dezgropate mă întoarseră înapoi printre ei, egalându-ne. Nu mă mai simţeam prins. Nu mă mai supăra că mă împing, nu-mi mai era neplăcut mirosul oamenilor năduşiţi, uitasem că trebuie să răzbat undeva, să ajung într-un loc anume, să fac ceva. Aici era locul meu adevărat, sunt una cu ei, tulburat de mulţime, tulburat de strigăte, tulburat de forţa comună, mă sprijineam cu umerii de oamenii din jur, ridicam mâinile în sus, ameninţam pe cineva care nu era acolo, eliberat de toate spaimele, încredinţat că a venit ceasul când toate păcatele se plătesc, chiar şi cele străvechi, moştenite prin sânge, şi strigam tare, ca şi ceilalţi. Ce strigam? Nu ştiu. Poate: moarte! Aşa credeam. Sau glasul meu nedesluşit se topea în celelalte, ca ţipătul şi ameninţarea să fie mai tare, căci eram unul de ai lor. Nu! Eram numai al meu, dar cu o sută de voci, cu o sută de mâini, cu o sută de capete; sute de suferinţe erau în mine, ale tuturor, dar ale mele. Urlam: aaa! Gândind: răzbunare! Gândind: sânge! Gândind: sfârşit! Sfârşitul lui? Sfârşitul a tot ce nu e bun, ce nu e făcut anume pentru oameni. Ştiam asta şi fără să mă gândesc. Un cer luminos se deschidea înainte-mi.

Apoi mă desprindeam din nou, mă smulgeam din

rădăcina mea, simţeam coatele, sudoarea, mă supăram că urlă, şi că nu pot să ies. Lăsaţi-mă! strigam, urându-i, închis, nemişcat, străin de ei.

Atunci am auzit ce strigă, de ce se plâng, pe cine ameninţă. Nimeni nici n-a pomenit de hagi-Sinanudin, nimeni nici nu şi-a amintit de el, nici măcar din întâmplare. Pomeneau numai ceea ce îi privea pe ei, numai ceea ce-i durea pe ei. Şi îi dureau multe, lipsurile, scumpetea, frica, nedreptăţile mici şi mari, făgăduielile mincinoase, anii sterpi, nădejdile înşelate, nopţile prea multe, bătrâneţile timpurii, iubirile mici, urile mari, nesiguranţa, umilinţa, toată mizeria aceea care se numeşte viaţă.

S-au adunat şi s-au tot adunat, multe porcării de soiul ăsta, şi acum îşi strigau nemulţumirile, ca la bâlci, arătându-şi cu furie bogăţiile lor: le dăruiau, să le ia cine vrea, sau le dădeau în schimb pe ură şi pe sânge.

În răgazul dintre două strigăte, ca pe câmpul de luptă între două gloanţe, povesteau gâfâind, în cuvinte puţine, cum aseară a fost ucisă straja din turn, fără puşcă şi fără cuţit, şi cum a rămas în picioare moartă; şi cum în mahalaua Caranfil s-a născut un copil cu un ochi în frunte. Doreau ca semnul ursitei să străjuiască furia lor.

Nu mai puteam. Se făcea tot mai cald, o învălmăşeală şi o nebunie tot mai mare, gloata mă trage, gloata mă răsuceşte ca un vârtej, sunt o aşchie, sunt o fărâmă, sunt în viitoare, mă proptesc cu coatele de nişte coaste, strig, strigă şi alţii, calc pe cineva, vuieşte torentul, mă clatin, o să mă calce şi pe mine, mă apuc de gâtul cuiva, ca un înecat, acum puhoiul năvăleşte în altă parte, ne vom îneca, a răzbit pe altă uliţă, stăvilarul s-a rupt, răsuflu mai uşor, alerg după ceilalţi, încerc să-i opresc, să-i potolesc, m-a cuprins spaima, nu mai ştiu încotro aleargă şi ce vor, sunt ca o avalanşă care se rostogoleşte la vale, sunt ca nişte puhoaie dezlănţuite. În faţa muselimatului se auziră împuşcături.

— Ce-i asta?

— Seimenii trag. Nimeni nu se oprea.

Când am sosit, gâfâind, pe caldarâm zăcea un flăcău

cu cămaşa de pânză plină de sânge. În jurul lui, roată, erau oameni, iar unul dintre ei, eu nu-i vedeam faţa, stătea în genunchi lângă cel ucis, încercând să-i ridice capul.

Gloata pătrunsese în clădire, se auzea cum răvăşeşte şi distruge.

Muselimul şi seimenii nu mai erau acolo, fugiseră.

M-am apropiat de omul care se aplecase asupra flăcăului însângerat. Amândoi purtau haine ţărăneşti şi îmi părea rău că nu erau altfel.

— A murit?

Îi ţinea capul ca unui copil, pe mâna stângă, şi se uita cu teamă la obrazul alb ca varul, aşteptând să-i revină culoarea, să-i tresară buzele, să fie totul ca înainte.

Tineri amândoi.

— Ţi-e frate?

— Venisem după târguieli, spunea buimac, adunându-se, cu ochii neliniştiţi, silindu-se să rămână în trecut, neîndrăznind să se apropie de clipa prezentă. Să cumpărăm sare.

— Lasă-l jos.

— Şi cuie. Ne facem casă.

— Lasă-l jos, e mort.

— Eu îi zic: degeaba am venit, e închis. Iar el cică… Cu degetele groase de plugar atinse cu gingăşie chipul mortului, şi începu să-l strige încetişor:

— Sevkia! Sevkia! Tata se va mânia că întârziem, te va ocărî dacă nu mergi acasă odată cu el, scoală-te, Sevkia, trezeşte-te.

Sevkia, unde eşti? Unde eşti, Harun? Unde sunteţi, fraţilor pierduţi şi omorâţi?

De ce ne mai despart, dacă oricum suntem despărţiţi? Oare pentru ca să ne dăm seama de lucrul acesta? Sau ca să ne umplem de ură, de vreme ce tot n-am ştiut să iubim?

— Ţi-au omorât fratele. Vrei să-l îngropăm aici? Acum se străduia să-i încălzească obrazul cu toată palma.

— Ridică-l în braţe. Cel puţin prohodul să-i fie frumos.

A luat mortul în braţe, ducându-l ca pe un copil, ca o năframă păturită, ca un snop de grâu, călcând larg pe caldarâmul oraşului, obişnuit cu arătura, tot mai privind chipul fratelui său cu o nădejde smintită.

Păşeam înaintea mortului tânăr, spunând cu glas tare rugăciuni.

Îi auzeam pe oameni cum strigă, erau mulţi, furia nu li se potolise încă.

La răscruce, în faţa judecătoriei, m-am dat la o parte, ca toţi să vadă mortul în braţele tânărului.

Se strânseră în jur, privind în tăcere.

Am isprăvit rugăciunea şi am luat-o înspre geamie.

În spatele meu, în spatele nostru, se auzeau urlete, geamuri sparte, bubuituri.

N-am întors capul.

În apropierea geamiei am dat peste hafiz-Muhamed şi l-am rugat să vadă de fratele cel mort şi de cel viu, iar eu am plecat pe uliţă.

— Unde te duci?

Am făcut un semn nehotărât cu mâna. Într-adevăr, nu ştiam.

— Te-a căutat Hasan.

Parcă m-a luminat acest nume. M-a istovit timpul petrecut fără ţel. Astăzi, acum, imediat, îmi era mai trebuincios ca oricând. Dar am să mai aştept.

Am luat-o la deal, să simt urcuşul, să mă obosească umbletul. Aş vrea să mă desprind de toate, de azi dimineaţă sunt încordat, trăind intens fiece clipă.

Să dureze timpul fără mine, să săvârşească ce vrea, singur.

Simţeam că trebuie să ies din târg, chiar în clipa aceea, să mă depărtez ca de foc, ca să nu fiu nici împricinat, nici martor.

Încerc să mă desprind de grămadă.

E toamnă târzie, prunii sunt desfrunziţi şi negri, piscurile munţilor stâncoşi sunt în ceaţă. Prin mahalale, în jurul caselor, şuieră încetişor vântul.

Vine zăpadă, îmi spun.

Şi nu mă priveşte.

Încerc să păşesc agale, ca unul fără treabă, ieşit la plimbare.

De mult n-am mai fost pe aici, îmi zic.

Şi mi-e totuna.

Văd: copiii joacă ţurca. Ciudat, îmi spun, copiii joacă ţurca.

Şi iată că asta mă privea.

Copiii se joacă, iar jos, în târg, părinţii lor s-au dezlănţuit urât de tot.

Mă întorc şi privesc: oraşul în vale, e liniştit şi netulburat. Oamenii trec pe străzi, mărunţi, fără grabă, nevinovaţi. Din depărtare, de la înălţime, seamănă cu aceşti copii. Dar nu sunt copii. Niciodată nu mai văzusem la ei chipuri atât de smintite, nici ochi atât de răi, nu puteam să-i recunosc, din pricina dinţilor rânjiţi şi a ochilor roşiţi de sânge, ca nişte măşti pocite de Crăciun. Era sărbătoarea lor cumplită.

Nu vreau să mă gândesc la ei, nu vreau să mă gândesc la nimic, timpul curge, timpul săvârşeşte totul, fără ajutorul meu. Nu pot nici să-l opresc, nici să-l grăbesc.

Timpul picură, ca ploaia aceasta, picătură cu picătură.

M-am adăpostit, lângă perete, sub streaşină unei geamii dărăpănate de mahala.

Şi copiii s-au împrăştiat.

Un hogea bătrân, cu barbă albă, gârbovit peste toiagul său din mâna-i tremurândă, părând o arătare în această linişte, se îndrepta încet spre geamie, singur, fără niciun credincios. Ei sunt jos, în oraş, dar pe el asta mi-l privea. Bătrâneţea lui vede numai lucruri de seamă. În faţa geamiei a înălţat chemarea: o chemare zadarnică, abia auzită, către cineva care nu este.

E miezul zilei.

Sunt în picioare de azi-dimineaţă. Mă răzbise oboseala, de parcă m-ar fi apăsat timpul acesta măsurat.

Sprijinit cu spatele de zidul geamiei, privesc în faţă-mi franjurile tot mai deşi ai ploii, care mă despart de lume,

şi ascult murmurul neajutorat al rugăciunii bătrânului hogea. Glasul îi pare că vine de dincolo de mormânt, sună trist, fără de nădejde şi însingurat, şi ceea ce-i mai rău e că vorbeşte şi despre singurătatea mea. Nu-l pot ajuta, un zid mă desparte de el; nici el pe mine.

Singur. Singur. Singur.

Singur ca un vinovat.

Dar de ce aş fi eu vinovat? Aş fi putut oare să fac ceva? Nimeni n-ar fi putut să-i oprească în dimineaţa asta. Venise timpul lor, sortit răului, precum vine luna nouă, mai puternic decât voinţa mea, mai puternic şi decât voinţa lor. Puteam să încerc să-i potolesc sau să-i atât, totuna ar fi fost.

Ce se petrece acolo jos? Sau s-a şi petrecut? Nu ştiu, nu mă priveşte. S-a cules furtună, din vântul ce fusese semănat.

A trebuit oare neapărat să se întâmple? Pesemne că s-a şi potolit totul, s-au împrăştiat pe la casele lor, ruşinaţi şi nemulţumiţi, au să-şi blagoslovească nevestele cu restul de furie şi de fiere ce le-a mai rămas, şi eu încerc fără niciun rost să stau deoparte, încerc zadarnic să-mi îndrept gândurile rătăcite la toamnă, la crengile goale ale prunilor, la piscurile muntoase, la zăpada ce vine, zadarnic, căci gândul meu este în jos, în oraş. Poate că nu s-a întâmplat nimic, şi ceea ce am făcut a rămas fără urmări.

Dar, deşi mă simţeam ruşinat şi nu-mi găseam locul pentru că-l arătasem pe flăcăul ucis gloatei dezlănţuite, nu mă puteam împăca cu gândul că nu s-a întâmplat nimic. Doream să se întâmple şi eram gata să primesc în faţa lui Dumnezeu partea mea de vină.

Nedumerirea asta e chinuitoare, dar îmi aduce şi o mulţumire: cugetul meu e viu, chiar şi atunci când e vorba de ei.

Dervişul e feroce ca un uliu şi simţitor ca o fată bătrână. Asta a spus-o o dată Hasan, în zeflemea, ca de obicei. Poate că a avut dreptate, căci simţământul apăsător nu mă slăbeşte.

În timp ce peste mine treceau umbre întunecate şi

luminoase, în timp ce mă apăram de o vină căreia nu voiam să-i spun pe nume, pe stradă apărură cinci călăreţi, la galop, în mantale lungi şi cu armele atârnate de oblânc.

Îl recunoscui pe muselim şi pe feciorii lui.

Mă recunoscu şi el pe mine şi opri calul, privindu-mă cu uimire şi răutate.

Mă speriasem la început din pricina întâlnirii neaşteptate şi pentru că locul era singuratic. Nimeni n-ar fi putut să-mi sară în ajutor, nimeni nici n-ar fi văzut dacă mi s-ar fi întâmplat ceva. Iar astăzi e ziua faptelor rele.

Se vede că şi el a fost surprins, văzându-mă în acest loc, unde nici în vis nu m-ar fi putut vedea. S-o fi gândit că sunt piaza lui rea, sau vânatul scos în bătaia puştti? Eram o ţintă aţâţătoare, aşa, răstignit pe zidul alb al geamiei.

De necrezut, dar frica îmi trecu repede. Îl priveam, drept în faţă, ţeapăn de ură. Ştiam tot, îmi aminteam tot, de parcă s-ar fi întâmplat cu o clipă în urmă. Dar nu era amintire: era ceva ce colcăia în mine ca o împotrivire din adâncuri, ca o silă la care nu stai să te gândeşti. Şi pe cei patru însoţitori îi priveam, ei m-au atacat pe strada strâmtă a tekiei, atunci când a început totul. Nu ştiu ce m-aş fi făcut dacă se repezeau asupră-mi, ca odinioară, dar nu m-am speriat de atâţia ochi, aţintiţi asupra mea ca nişte ţevi de puşcă. O ură salvatoare mă întărise, precum vinul.

Dacă muselimul s-ar fi hotărât, într-o clipită aş fi fost prada lui. Şi dacă ar fi ştiut cât de mult va plânge prilejul acesta pierdut!

— O să ne mai vedem, dervişule.

M-am gândit: să dea Dumnezeu, dar n-am spus nimic. N-aş fi putut să rostesc nimic altceva decât un cuvânt duşmănos, şi atunci n-aş mai fi putut să-l văd nici pe el nici pe altcineva.

Îşi întoarseră caii şi dispărură după geamie.

Fugeau din oraş!

Dacă aş fi avut timp, aş fi ieşit în drum şi aş fi privit după muselim, blestemând şi gustând dinainte clipa care ne va pune din nou faţă în faţă. Dar nu mai aveam nicio clipă de pierdut, se isprăvise cu aşteptarea mea.

Muselimul fuge. Aşadar, s-a întâmplat. N-am aruncat în zadar sămânţa.

Pierise ruşinea, stânjeneala, căinţa. N-am de ce să mă ruşinez şi să mă căiesc, pot fi mândru, pot fi bucuros că nu sunt de partea răului. Dumnezeu a osândit, poporul a îndeplinit: ura mea nu este numai a mea. Nu sunt singur, nu mă încearcă îndoiala, sunt fericit, ca orice drept-credincios care ştie că este de partea lui Dumnezeu.

M-am grăbit să ajung în oraş: întâlneam trecători rari, ciudat de stânjeniţi, rămaşi parcă întâmplător după vălmăşagul nebunesc care s-a rostogolit pe aceste ulicioare.

În centru nu era nimeni. Nici în faţa judecătoriei. Uşa e scoasă din ţâţâni, geamurile sparte, lângă pereţi hârtii împrăştiate.

Stând pe vine, Ali-hogea aduna registrele, tabelele, ucazurile, scripte fără număr, îngrămădite ca nişte mărturii ale păcatului şi cruzimii. Oamenii scriu pe hârtie ceea ce fac. Sau nici nu se gândesc că sunt cruzi?

M-am aplecat şi am început să răsfoiesc. Aici era consemnată şi crima care mă privea cel mai mult.

— Ce cauţi acolo?

— Să văd ce au scris despre fratele meu.

— De ce? Ca să ai un motiv de ură? Am să pun pe foc toate astea. Sunteţi cu toţii nişte lupi, aţi scormoni prin gunoaiele astea ca să găsiţi prilej de noi crime.

— Dacă ţii să jigneşti pe cineva, e uşor. Trebuie doar să fii grosolan.

— Nu jignesc pe nimeni. Spun doar lucruri neplăcute. Fiindcă mi-e greaţă.

— De ce?

— Fie-ţi milă şi lasă-mă în pace. De oameni mi-e greaţă. Vezi-ţi de treabă.

L-am lăsat în pace, aşa e cel mai cuminte. Refugiat în nebunie, e mai tare decât noi toţi.

Am intrat la judecători. Nu era nimeni, ca şi atunci când venisem pentru fratele meu. Aceeaşi linişte grea de atunci, care începe să-mi ţiuie în urechi, ca un vâjâit uşor.

Aceeaşi nelinişte din pricina siluetelor nevăzute ascunse prin colţuri. Numai că aerul nu mai era înăbuşitor, prin geamurile sparte şi uşa scoasă din ţâţâni vântul alerga slobod. În odaia cadiului se auzeau voci scăzute, cineva era la el.

Am păşit în sala pustie, şi m-am oprit în cadrul gol al uşii, încremenit: cadiul zăcea mort, pe podele.

Nimeni nu mi-a spus-o, dar, ştiam, era mort. Am ştiut chiar înainte de a veni încoace. Am ştiut, şi în timp ce aşteptam sub streaşină vechii geamii de mahala. Din pricina asta am şi plecat la marginea oraşului, ca totul să se întâmple fără mine.

Câţiva oameni stăteau în mijlocul odăii. Se uitau cu compătimire: eu nu ştiu dacă şi eu eram dintre cei miloşi. Am străbătut odaia şi m-am oprit lângă mort. M-am aplecat şi am dat la o parte giubeaua care-i acoperea capul. Avea chipul galben, ca întotdeauna, numai fruntea îi era vânătă şi plină de sânge. Pleoapele lăsate, nicio expresie, ascunzându-se de toţi, ca şi în timpul vieţii.

— Nenorocitule, îmi trecu prin gând şi nu simţii nici ură nici bucurie, ai făcut mult rău. Dumnezeu să te ierte, dacă o vrea.

Moartea îl depărtase de mine, nu mă mai legau de el nici amintirile urâte, dar asta e tot la ce m-am putut gândi. Nu-mi pare rău, nici nu ţin minte, nici nu iert. El nu mai există, asta-i tot.

N-am vrut să-l sărut, în semn de iertare, după obicei. Ar fi fost o făţărnicie prea mare: oamenii de faţă ştiu ce mi-a făcut.

Am rostit doar o rugăciune pentru mort, şi atât. Atunci am auzit paşi şi m-am întors. Nevasta cadiului se apropia de mort.

M-am dat la o parte, să-i fac loc, fără răutate, chiar fără curiozitate. L-am urât cât a fost viu, şi mi s-ar fi părut ciudat dacă pe cineva l-ar fi îndurerat dispariţia lui. E stânjenitor că nevasta lui se va arăta îndurerată, va minţi, fiindcă aşa se cade şi aşa cer datinile.

Şi-a ridicat vălul, fără să se uite la noi, şi a

îngenuncheat lângă mort. L-a privit lung, fără o mişcare, fără un un suspin, fără o vorbă, apoi s-a aplecat şi l-a sărutat pe umăr şi pe frunte. I-a şters cu grijă faţa cu o năframă de mătase şi a rămas cu mâna pe obrazul lui galben. Degetele îi tremurau.

Oare îl plângea cu adevărat? Mă aşteptasem la o poză îndurerată, copleşită, chiar la lacrimi, dar nicidecum la degetele tremurânde pe faţa mortului. M-a izbit şi duioşia cu care i-a şters sângele, ca unui copil mic, uşor, ca să nu-i pricinuiască durere.

M-am apropiat de ea când s-a sculat în picioare.

— Vrei să fie dus acasă?

A întors capul spre mine atât de iute, de parcă aş fi plesnit-o. Abia mai târziu mi-am amintit că ochii ei erau daţi cu negru şi plini de lacrimi. Oare i-a fost mai uşor când a auzit decât atunci când l-a văzut? Dar atunci n-am fost atent la asta, căci m-a izbit privirea cu care m-a respins, m-a pârjolit, m-a străpuns, privirea unui duşman de moarte.

M-a nedumerit şi ameninţarea din privire, şi tristeţea ei neaşteptată. Poate că n-a fost atât de pustiu în casa aceea mare, poate că de abia acum va fi. Neştiind de ce, neavând niciun temei real, mi se făcu milă şi de mine şi de ea. Mă simţeam singur şi fără rost, ca şi dânsa. Poate din pricina oboselii, care se lăsase asupra mea precum întunericul.

Mai târziu mi-am adus aminte cât de frumoasă mi s-a părut, mai frumoasă decât în seara aceea în casa lor mare, din pricina ochilor strălucind de lacrimi, şi a feţei înverşunate de ură. O mână neliniştită, uitată, s-a strecurat din faldurile feregelei şi s-a oprit, zăpăcită de atâta linişte.

Am simţit nevoia să-mi plec fruntea sub mâna aceea care căuta ceva, şi cu ochii închişi, să uit de oboseală şi de ziua de azi. Şi să mă împac cu ea. Şi cu lumea.

Starea aceasta tulbure mă mai ţinu şi când am ieşit în stradă, în ziua cenuşie şi ploioasă, ciuruită de fulgi umezi de zăpadă, apăsată de grămezi de nori negri care

acoperiseră lumea.

Vântul şuiera prin mine, eram ca o peşteră, pustie.

Cum se tămăduieşte o inimă pustie, Ishak, nălucă născocită de neputinţa mea?

Am umblat fără ţintă, am stat în faţa hanului privind mult timp caravana care abia sosise, şi nu ştiam dacă este bine sau rău să fii călător, m-am oprit lângă mormântul lui Harun, şi n-am avut să-i spun nimic, nici măcar cum se simte un învingător.

Ar fi trebuit să mă duc la tekie, să rămân singur cu mine, să-mi refac puterile. Dar n-am putut să mă hotărăsc nici la asta.

Atunci a venit Mula-Iusuf, şi lâncezeala mi-a pierit ca o ceaţă care se ridică. Cât timp totul fusese înaintea mea, nu mă gândisem la el; acum a ieşit la suprafaţă, ca din adâncuri, şi mi l-am amintit cu neplăcere.

Mă caută Hasan, spuse, şi mă roagă să mă duc acasă la hagi-Sinanudin.

Şi de hagi-Sinanudin uitasem. A şi ajuns acasă?

Îmi povesti scurt, mai mult fiindcă eu stăruisem, decât din dorinţa lui, cum azi-dimineaţă Hasan a aflat că muselimul l-a trimis pe hagi-Sinanudin, bine păzit, în fortăreaţa din Vranduk, din care puţini s-au mai întors vreodată. A alergat cu slugile lui acolo, dar şi-ar fi omorât degeaba caii dacă un pod din faţa cetăţii n-ar fi fost luat de ape, aşa că i-au ajuns din urmă pe oşteni şi l-au luat cu sila pe hagi-Sinanudin. L-au ascuns într-un sat şi au trimis după dânsul de cum s-a aflat de cele întâmplate.

În alte împrejurări, şi din altă gură, m-ar fi interesat mai mult această poveste. Acum mă uitam cu bănuială la flăcău. Mi se părea rece şi ascuns. Vorbea în silă, de parcă pe mine nu m-ar fi privit toate astea.

I-am spus, plin de o furie pe care o ascundeam greu în faţa lui:

— Nu-mi place cum te uiţi la mine, nu-mi place cum îmi vorbeşti.

— Cum privesc? Cum vorbesc?

— Te ţii departe. Şi pe mine mă ţii departe. Ar fi bine

să uiţi ceea ce ştii.

— Am şi uitat. Nu mă priveşte.

— Nu aşa. Te priveşte, dar trebuie să uiţi. Tot ce am făcut nu e numai treaba mea.

M-a uimit răspunsul lui, şi m-a făcut să mă înarmez din nou cu tărie şi prevedere.

— Lasă-mă să plec din tekie, spuse deodată, nu ca pe o rugăminte, ci ca o cerere. Atâta timp cât mă vei vedea pe mine, ai să te gândeşti mereu că te-aş putea trăda.

— Îmi aminteşti şi de durerea pe care mi-ai pricinuit-o.

— Cu atât mai mult. Lasă-mă să plec, să uităm unul de altul. Să scăpăm de teamă.

— Ţi-e teamă de mine?

— Mi-e teamă. Ca şi dumitale de mine.

— Nu pot să te las să pleci. Suntem legaţi cu acelaşi lanţ.

— Ai să-ţi strici viaţa dumitale şi pe a mea.

— Du-te la tekie.

— Nu se poate trăi aşa. Păşim unul pe urmele celuilalt. E mai rău decât moartea. De ce nu m-ai lăsat să mor?

— Du-te la tekie.

A plecat, strivit.

16.

În ziua aceea vom spune iadului: nu eşti încă plin? Şi iadul ne va răspunde: câţi mai sunteţi afară?

Zăpadă, ploaie, ceaţă, nori joşi. Solii iernii ameninţă de mult, iarna însăşi va fi nesfârşită, poate până la sfântul Gheorghe. Mă gândeam cum muftiul suferă dinainte: şase luni aşteaptă cu teamă, şase luni îngheaţă. Nu înţeleg de ce nu pleacă de aici. Am poruncit să i se aducă lemne de fag sau de stejar, sa de zidească din nou hornurile şi sobele, focul să se facă de afară, de pe sală, ziua şi

noaptea, aerul în odăi să fie înmiresmat cu fum de rădăcini aromate şi de cetină.

Eu însumi am devenit friguros. În odaia mea şi a lui hafiz-Muhamed trosneşte plăcut focul în sobe, cu ulcele roşii şi albastre înşirate pe ele. Am mai tocmit un fecior, Mustafa nu mai pridideşte, ba s-a făcut şi nesuferit de cârcotaş, bombăne şi mormăie ca un urs bătrân. Şi nu mai pot îndura odăile reci, ca odinioară, mai ales când mă întorc de la judecătorie, răzbit de ploaie şi rebegit de frig, îmbibat de apă ca o cârpă de podele.

Multe s-au schimbat în viaţa mea, dar mi-am păstrat. deprinderile vechi. Mi-am îngăduit ceva mai multe plăceri, dar nu prea multe, şi mai multă simplitate faţă de oameni, poate şi pentru că nu mă mai simt ameninţat, şi pentru că onoarea şi demnitatea de cadiu îmi dau un simţământ plăcut de siguranţă. Şi de putere, la care nu ţin, dar o văd chiar şi în privirea lui hafiz-Muhamed, când intru seara în odaia lui, să-l întreb cum se mai simte şi dacă n-are nevoie de ceva.

Îndatoririle de cadiu nu-mi lasă prea mult timp liber, şi de mult n-am mai aruncat nicio privire peste însemnările astea. Iar când mi-am amintit de ele, într-o seară, aproape că am început să mă îndoiesc de memoria mea, după ce am citit unele file. Este oare cu putinţă să fi scris eu aşa ceva, şi să fi gândit într-adevăr aşa? Cel mai mult m-a uimit descurajarea din ele. Oare am putut să mă îndoiesc atât de mult de dreptatea lui Dumnezeu?

La început m-a surprins propunerea fruntaşilor din oraş să primesc slujba de cadiu. Niciodată nu mă gândisem la ea, nici nu mi-o dorisem. În alte împrejurări aş fi refuzat chiar, dar atunci mi s-a părut ca o salvare. Căci, după toate câte s-au întâmplat în oraş, mă simţeam dintr-odată ostenit şi mâhnit, urmărit îndeaproape, şi cât se poate de supărător, de gândul capcanei întinse nu numai pentru mine, şi nu doar numai de ieri. Omul este prea descoperit şi are nevoie de ocrotire.

Curios, dar m-am obişnuit repede cu noua mea situaţie, de parcă aş fi apucat împlinirea unui vis vechi.

Poate că asta era pasărea de aur din poveştile copilăriei, poate că am aşteptat, în taină, pe ascuns, în adâncurile mele, dintotdeauna, această încredere. Şi poate că nu lăsasem această dorinţă tulbure să se limpezească, de frica unei dezamăgiri, dacă nu s-ar fi împlinit, alungând-o în adâncurile întunecate şi ferite ale sufletului, ca şi pe toate celelalte dorinţe primejdioase.

Acum eram mai presus de frică, mai presus de obişnuit, şi nu mă mai miram de nimic. Cine e acela care să-şi socoată norocul nemeritat?

Am stat la fereastră, în prima noapte, privind oraşul, aşa cum mi-l închipuisem odinioară pe sileahdar, şi ascultând zvâcnirea năvalnică a sângelui, îmi vedeam umbra uriaşă aşternută asupra văii. De jos, mulţimea de oameni mărunţi îşi întorceau ochii spre mine.

Sunt fericit şi totuşi naiv nu sunt. Ştiu că mi-au fost prielnice tot felul de împrejurări întâmplătoare, care s-au alăturat toate la temeiul dintâi – nenorocirea fratelui meu Harun. La drept vorbind, nu-i vorba chiar de ceva întâmplător: lovitura mi-a dat putere, m-a pus în mişcare. Dumnezeu a vrut aşa, dar nu m-ar fi răsplătit dacă aş fi stat cu mâinile în sân. Cei din oraş m-au ales tocmai pe mine pentru că eu am ieşit oleacă erou, oleacă victimă, oleacă popular, nimic prea mult, totul cu măsură, atât în ochii poporului cât şi ai fruntaşilor. Dar a precumpănit, pare-se, gândul lor ascuns că mă vor ţine uşor în frâu şi că voi face numai ce vor vrea ei.

— Încă mai crezi că vei face ce vrei tu, îmi spuse Hasan!

— Am să fac ce mă îndeamnă legea şi cugetul meu.

— Fiecare crede că îi va păcăli pe toţi ceilalţi, căci este încredinţat că numai el nu e prost. Dar a crede aşa ceva este într-adevăr o prostie. Prin urmare, suntem proşti cu toţii.

Nu m-am simţit jignit. Asprimea asta mi-a întărit gândul că-l încearcă o nelinişte, nu ştiu de ce fel, dar nădăjduiesc că e trecătoare. Ar fi păcat să ţină mai mult, păcat şi pentru el şi pentru mine. Am nevoie de el neatins,

nu greoi, nu cu gânduri amare. L-aş iubi şi aşa, l-aş iubi oricum ar fi, mai ales de când îi sunt egal, dar prefer să fie latura mea luminoasă. El înseamnă neîmpovărarea, vântul liber, cerul senin. Tot ceea ce nu sunt eu, dar nu mă supără asta. Este singurul om care nu-mi respectă mărirea cea nouă, şi-i pare rău după mine cel dinainte, iar eu mă străduiesc să fiu cât mai aproape de chipul pe care mi-l vrea el. Uneori chiar cred că sunt aşa. L-am căutat, după ce am fost la cadiul mort, aveam nevoie de el, numai pe el doream să-l văd, numai el ar fi putut alunga frica mea ciudată. M-am legat de el, încă o dată, pentru totdeauna, şi am să-l aduc înapoi lângă mine, ori de câte ori va fi nevoie. Nu ştiu pentru ce, poate pentru că nu se teme de viaţă. Cinul meu cel nou îmi dă siguranţă, dar mă va dărui şi cu singurătate. Cu cât înălţimea e mai mare, cu atât pustietatea creşte. De aceea am să-mi ocrotesc prietenul, el va fi oştirea mea şi adăpostul meu cald.

Curând nevoia asta a crescut şi mai mult.

M-am apucat de o treabă grea, socotind-o scut şi armă în lupta pe care am fost nevoit s-o duc. Dar n-a trecut mult, şi am fost nevoit să mă apăr. Trăsnete, ce-i drept, nu cădeau încă, dar în depărtare se auzeau tunete prevestitoare de rele.

Primind numirea sultanului, prin care sileahdarul Mustafa îşi plătea recunoştinţa şi întărea noua mea slujbă, am hotărât ca pentru tot ce voi face să nu mă sfătuiesc decât cu cugetul meu. Şi îndată am simţit un vânt rece în juru-mi. Cei care m-au adus în această dregătorie, cum au văzut că n-am de gând să le fac pe plac, au amuţit deodată. Dar tot mai des au început să se audă glasuri cum că eu sunt vinovat de moartea vechiului cadiu. În zadar am căutat pe cei care împrăştiau aceste zvonuri, era ca şi cum aş fi încercat să prind vântul. O fi aruncat cineva o vorbă, când s-a văzut că nimeni nu e tras la răspundere, sau au ştiut şi înainte, iar acum le venea tocmai bine? Poate că nici nu m-ar fi luat de cadiu, dacă aş fi fost fără nicio pată.

Nu ştiu dacă aş fi lăsat-o mai domol, încăpăţânat cum sunt, şi sigur de înalta mea ocrotire, dar nu ştiu nici ei

dacă s-ar mai fi învoit la vreo înţelegere. Începusem să ne pândim unii pe alţii.

Mă stinghereau şi muselimii, cel de odinioară ca şi cel de acum. Cel vechi stătea în satul lui, amenința şi trimitea scrisori la Ţarigrad. Cel de acum, care a mai avut slujba de muselim şi ştia ce lunecos e locul acesta, lăsa viclean ca toate să treacă pe lângă el, fără să supere pe vreunul din cei ce ar fi putut să-i facă rău. Am aflat chiar că i-a trimis vorbă înaintaşului său să se ascundă înainte de a trimite seimenii chipurile să-l caute. Şi nimeni nu-i lua asta în nume de rău.

De târgoveţi mă feream. Şi din cauză că-i dispreţuiam, dar mai mult pentru că ţineam minte cât rău şi câtă furie distrugătoare zăcea în ei. Nu mai ştiam să vorbesc cu oamenii, căci nu ştiam ce hram poartă, iar ei simţeau că nu-i iubesc, şi se uitau la mine cu ochi morţi, ca la un lucru neînsufleţit.

M-am dus şi la muftiu. Totul a fost ca şi atunci, când mă dusesem să-mi scap fratele, făcând pe măscăriciul înaintea lui. Numai că de data asta am fost de părere că nu-i nevoie să mă umilesc, sau în orice caz nu prea mult. Mă întreba: care muselim? care cadiu? Sau începea să povestească despre mula din Ţarigrad, de parcă ar fi fost singurul om pe lume pe care-l cunoştea. Iar o dată, ca într-o glumă foarte crudă, printr-o înnădire întârziată a gândurilor, îl scoase din adâncurile memoriei pe fratele meu, Harun, întrebându-mă dacă i s-a dat drumul din fortăreaţă. Malik se uita la el ca la o comoară de înţelepciune. La urmă mă îndepărta dând cu nerăbdare din mâna-i gălbejită, şi în curând am încetat să mă mai duc pe la nenorocitul acesta, care ar fi fost doar un zălud dacă nu era muftiu. Malik a împrăştiat zvonul că muftiul nu poate să mă sufere. Toţi i-au dat crezare, căci aşa le convenea.

Hotărâsem la început să mă lipsesc de simbrie, dar a trebuit să-mi schimb acest gând frumos. M-am înconjurat cu oameni de încredere, ca să nu bâjbâi pe întuneric, iar ei se străduiau să mă întristeze cât mai mult cu zvonuri neliniştitoare, pe care le auzeau sau le născoceau. Toţi

făceau aşa, şi ştiam totul unii despre alţii, sau credeam că ştim. L-am plătit pe Kara-Zaim să-mi spună tot ce aude la muftiu. Cine ştie care din cei din preajma mea trage cu urechea la ce spun eu, şi pentru cine!

Singur Mula-Iusuf, pe care l-am oprit pe lângă mine, pentru scrisul lui frumos şi din prevedere, tăcea şi-şi vedea liniştit de treabă. Nu mă îndoiesc că mi-e credincios, de frică. Dar sunt cu ochii şi pe el.

Trăiam într-un soi de febră continuă.

Tot mai neliniştit, m-am apucat de o treabă destul de urâtă, dar explicabilă. Umblând după ocrotitori, începusem să scriu scrisori dregătorilor de pe lângă vizir, vizirului, sileahdarului, trimiţând în dreapta şi în stânga daruri şi jalbe. Darurile erau de folos, dar jalbele plictiseau. Adevărul e că ştiam asta, dar nu puteam altfel, de parcă mi-aş fi pierdut minţile. Ele vesteau că ar trebui să se pună capăt necredinţei, cuprindeau imbolduri întru salvarea credinţei celei drepte, chemări ca să nu fiu lăsat singur în locul acesta atât de însemnat pentru împărăţie, şi cu toate că-mi dădeam seama cât sunt de păgubitoare aceste implorări, deoarece nu le puteam însoţi nici cu alianţe şi prietenii în cercuri înalte, nici cu cine ştie ce foloase, ba mai şi dezvăluiam în felul acesta cât sunt de singur şi de neputincios, simţeam o nesfârşită mulţumire să le trimit în lume şi să aştept să fie rezolvate într-un fel. Cred că aşa face un comandant de oşti încercuit şi rămas fără armată – trimite chemări şi aşteaptă ajutor.

Mai e nevoie să spun că nu mi-au folosit la nimic?

M-am izbutit decât să-i frâng gâtul muselimului dinainte, căci la rugămintea mea de a se pune capăt fărădelegii, a sosit defterdarul valiului şi, poftindu-l pe muselim la o întâlnire l-a trimis sub pază puternică la Travnik, unde a fost sugrumat.

Mi-au trecut pe răboj şi această moarte. În schimb, valiul îmi cerea ascultarea de care aici nu se mai bucura de mult. Am fost nevoit să mă supun, apărându-mi pielea.

Mă gândeam să las totul baltă, dar ştiam că e prea târziu. M-ar fi doborât, de cum aş fi ieşit de după acest

meterez.

Ştiu că povestesc prea repede şi încâlcit, ştiu că sar peste multe lucruri, dar nu pot altfel. Totul s-a strâns în jurul meu ca un laţ şi n-am nici timp, nici răbdare să scriu încet şi pe îndelete. N-am avut nicio grabă atâta timp cât am fost liniştit, acum alerg şi înghesui totul de parcă pământul mi-ar arde sub tălpi. Nici nu ştiu pentru ce scriu, sunt aidoma unui muribund singuratic care zgârie cu unghia însângerată în stâncă, ca să lase un semn în urma sa.

Şi Hasan se îndepărtează tot mai mult. La început am crezut că Mula-Iusuf i-a povestit despre hagi-Sinanudin, dar mi-am dat seama că pricina e cu totul alta. Nu e de vină nici doamna din Dubrovnik: dânsa a fugit de iarna noastră aprigă, dar el ştia că primăvara i-o va aduce înapoi.

Spre nefericirea mea şi a lui, s-a dus după nişte rude din împrejurimile Tuzlei, care au avut de suferit în timpul răscoalei, ca şi mulţi alţii. Miralaiul Osman-bei îşi făcuse temeinic treaba ucigând, pârjolind, alungând lumea de pe ţarini, trimiţând în surghiun, astfel că oamenii intrară în iarnă copleşiţi de grele nevoi. Hasan şi-a adus în oraş aceste neamuri, femei şi copii, şi i-a găzduit la el acasă. De atunci a devenit cu totul alt om, greu, obositor, plicticos. Povestea tot timpul despre vieţi nimicite, despre sate pârjolite, despre morţi neîngropaţi, şi mai ales despre copii rătăcind pe lângă casele arse, flămânzi, pierduţi, purtând în ochi spaima a tot ce văzuseră.

Pierise seninătatea şi uşurinţa lui, felul zeflemitor, flecăreala şi pornirea de a dura punţi în văzduh din cuvinte. Vorbea frământat şi tot timpul numai despre nenorocirea celor din Posavina, chinuit, fără felul acela jucăuş dinainte, încâlcit şi greoi.

Pe nenorociţii care zăceau morţi în pământul negru al Posavinei sau se târau pe drumurile depărtate ale surghiunului, îi numea sinucigaşi şi smintiţi bosniaci. Izbucnirile noastre, spunea, sunt la fel de primejdioase ca şi nechibzuinţa noastră. Ce au crezut ei, dacă or fi crezut

ceva? Că o vor scoate la cap cu oştirea sultanului, care nici n-are nevoie măcar de curaj şi de însufleţire, căci are arme şi-i lipseşte mila? Sau au nutrit nădejdea că vor fi lăsaţi în pace, ca şi cum ar fi putut cineva îngădui ca scânteia să se prefacă în flacără, oricât de şubredă i-ar fi casa? Oare nu ne mai ajunge o dată şi nouă această putere fără minte şi vitejie fără rost, de pe urma căreia nu ne alegem decât cu cenuşă şi ruine? Oare taţii cei fără de minte au dreptul să se joace în felul acesta cu soarta fiilor lor, lăsându-ne amanet suferinţă, foamete, sărăcie îndelungată, frică până şi de umbra noastră, laşitate pentru generaţii întregi, jalnică glorie de a fi victimă?

Sau vorbea cu totul altfel, cum că nimic nu umileşte mai mult decât supunerea laşă şi înţelepciunea meschină. Suntem în asemenea măsură la cheremul unei voinţe străine, în afară de noi şi mai presus de a noastră, încât ea ne este ursita. Cei mai buni oameni, în clipele lor cele mai bune, se zbat să se smulgă din această neputinţă şi atârnare. Nerecunoaşterea slăbiciunii e ca şi o izbândă, o cucerire, care cândva, în viitor, va deveni mai trainică şi mai cuprinzătoare, şi atunci fapta săvârşită astăzi nu va fi doar o încercare, ci un început, nu o sfidare doar, ci respect pentru sine.

Ascultam şi aşteptam să-i treacă, ştiam doar că sunt de scurtă durată atât însufleţirile, cât şi amărăciunile sale. O singură nebunie a lui este de durată, dragostea pentru femeia din Dubrovnik, dar ea rămânea atât de neînţeles, încât cred că era mai degrabă o nevoie de iubire decât iubirea însăşi. El nu se simte împlinit, nu-şi dezvăluie chipul, nu se statorniceşte într-un loc anume; încearcă totul şi nu duce nimic până la sfârşit, îngăduindu-şi de fiecare dată să dea greş. Va da greş şi în mărinimie.

O dată mi l-a arătat pe ologul Djemal, pe care copiii îl trăgeau într-un cărucior, şi oare se târa în prăvălia lui de croitor cu ajutorul a două bastoane, târându-şi după sine cioturile picioarelor uscate. Cât timp stătea jos, încânta pe toată lumea cu frumuseţea şi puterea sa, cu chipul său bărbătesc, cu zâmbetul cald, cu umerii largi, mâinile

puternice şi talia ca de atlet. Dar cum se scula, toată frumuseţea lui se năruia şi spre cărucior se târa un olog, la care nu te puteai uita fără milă. S-a ologit singur. La beţie îşi lovea cu un cuţit ascuţit pulpele, până şi-a tăiat vinele şi muşchii, ba chiar şi acum, când se mai îmbăta, îşi înfigea cuţitul în cioturile uscate, fără să lase să se apropie cineva de el, şi nimeni nu-l putea doborî, atâta putere i-a mai rămas în braţe. Djemal este adevăratul nostru chip, al bosniacilor, spunea Hasam. Putere sprijinită pe nişte cioturi. Noi suntem propriii noştri călăi. Belşug fără rost şi fără ţel.

— Atunci, ce suntem noi? Nişte nebuni? Nişte nenorociţi.

— Cei mai suciţi oameni din lume. Cu nimeni istoria n-a făcut o glumă mai proastă decât cu noi. Până ieri am fost ceea ce azi vrem să uităm. Dar nici altceva n-am apucat să ajungem. Ne-am oprit la jumătatea drumului năuci. Acum, nu mai avem încotro. Am fost smulşi, dar n-am mai fost răsădiţi. Ca un braţ pe care puhoiul l-a despărţit de matca fluviului şi acum nu mai are nici albie nici gură de vărsare, prea mic pentru a fi lac, prea mare pentru a fi absorbit de pământ. Cu un simţământ tulbure de ruşine din pricina obârşiei, şi de vinovăţie, din pricina trădării, nu vrem să privim înapoi, şi n-avem încotro să privim înainte, de aceea încercăm să oprim timpul în loc, temându-ne de o dezlegare, oricare ar fi ea. Ne dispreţuiesc şi fraţii şi veneticii, iar noi ne apărăm prin mândrie şi ură. Am vrut să ne păstrăm, dar ne-am pierdut în aşa măsură, că nici nu mai ştim ce suntem. Nenorocirea e că îndrăgim acest pustiu al nostru, şi nu vrem să-l părăsim. Dar totul se plăteşte, până şi această dragoste. Crezi că e o întâmplare că suntem atât de blânzi şi atât de cruzi, duioşi şi aspri, veseli şi trişti, oricând gata să uimim pe oricine, chiar şi pe noi înşine? Oare din întâmplare căutăm să ne ascundem în iubire, unica temeinicie în mijlocul acestei lumi lipsite de temei? Oare lăsăm fără vreo pricină ca viaţa să treacă peste noi, oare ne distrugem fără motiv, altfel decât Djemal, dar la fel de sigur? Şi de ce

facem asta? Pentru că nu ne este totuna. Iar dacă nu ne e totuna, înseamnă că suntem cinstiţi. Iar dacă suntem cinstiţi, atunci nebunia noastră merită toată preţuirea!

Încheierea era destul de neaşteptată, după cum şi toată judecata este ciudată. Dar e grozav, e în stare să explice tot ce face sau nu vrea să facă un om. Eu nu sufăr de boala asta istorică a neamului nostru, deoarece sunt legat prin credinţă de adevărul veşnic şi de spaţiile largi ale lumii. Vederea lui e îngustă dar n-am încercat să-l contrazic, fiindcă aveam griji mai însemnate şi fiindcă mi-era prieten, şi fiindcă eram de părere că ideea sa, deşi eretică, nu este primejdioasă, căci se înăbuşă pe sine însăşi. Ba chiar mi-a desluşit câte ceva chinul acesta închipuit, care era un fel de explicaţie poetică a neizbânzii sale, un fel de dezvinovăţire a unui copil mare şi deştept, ce ştie că-şi iroseşte viaţa în van. Fiind bogat, dar şi cinstit, ce altceva putea face? Nu el a agonisit averea, aşa că nici nu o preţuia, dar nici nu voia să se lipsească de ea. De aceea se străduia să-şi facă singur viaţa potrivnică, născocind totodată aceste minciuni mărunte şi interesante, ca să-şi împace cugetul.

Dar m-am înşelat şi de data asta, ca şi de atâtea alte ori când era vorba de Hasan.

Din nou a trecut destul timp de când n-am mai notat nimic. Viaţa ajunsese anevoioasă.

Şi cu cât îmi era mai greu, cu atât mă gândeam mai mult la sora lui Hasan. Îmi aduceam aminte de privirea ei ciudată, şi de mâna ei care trăda tristeţe. N-a vrut să mă primească în casă, când m-am dus să spulber zvonurile urâte ce umblau pe seama mea. Pe urmă i-am trimis vorbă că i-aş cere mâna, dacă n-ar fi împotrivă. M-a respins fără nicio vorbă. Am aflat că într-adevăr era însărcinată. Şi că era sincer îndurerată după cadiul ei. Crezusem că-l vede cu ochii mei, dar ea, pare-se, a găsit în el ceea ce n-a mai găsit nimeni altcineva. Poate că a fost tot atât de blând cu ea pe cât de aspru cu alţii, şi ea nu-i cunoaşte decât această latură. Are să-i treacă tristeţea de văduvă, dar m-am arătat prea grăbit. Păcat. Însurătoarea cu ea m-ar fi

apărat cel mai bine de învinuiri, şi aş fi intrat într-o familie cu vază, care mi-ar fi slujit de scut. Dar iată că Aini-efendi îmi făcea rău şi din mormânt.

Bunul meu Hasan a înnebunit de-a binelea. Îmi lămuream asta prin faptul că orice lucru care intră în mintea omului poate să se prefacă în patimă. Asta nu-i o lămurire bună, şi totuşi e singura. De câteva ori s-a dus în Posavina, copleşit de gândul lui. Am auzit că vrea să cumpere pământurile de pe care au fost alungaţi răsculaţii. L-am întrebat pe tatăl său dacă e adevărat. Bătrânul zâmbea viclean.

— E adevărat, cumpărăm. E o afacere bună, o să se vândă ieftin.

— Ai bani?

— Am.

— Atunci de ce te împrumuţi?

— Toate le ştii. Vreau să cumpăr mult, de asta mă împrumut. În viaţa mea n-am făcut aşa o afacere.

— Iei de la săraci?

— Iau.

Râdea vesel, ca un copil. Treaba asta are să-l pună pe picioare. Şi el s-a smintit, din dragoste pentru fiul său. Temeiurile sunt diferite, dar urmările aceleaşi. Se va nenoroci.

— Treaba asta are să te scape de boală, râdeam şi eu, vesel ca şi dânsul, vesel cum n-am mai fost de mult.

— Simt cum mă fac bine.

— Ai să fii sănătos şi sărac. O fi asta fericirea?

— Am să fiu sănătos şi n-o să am ce mânca. Nu ştiu dacă asta-i fericirea.

— Cine o să-ţi dea de mâncare? Fiica sau fiul? Şi eu aş putea să-ţi trimit, de la tekie. Se poate trăi şi aşa.

— Am să stau la rând la azil.

Râdeam ca nişte nebuni, râdeam de parcă totul ar fi fost cea mai bună glumă, un lucru înţelept şi folositor. Râdeam pentru că un om se distrugea.

— Ştii şi asta, vicleanule? mă întreba el. De unde le ştii? De ce nu crezi că fac o afacere bună?

— Ştiu. Cum aţi putea voi doi să faceţi un lucru cuminte? Mai ales că te-a îndemnat fiul dumitale. Nu-i înţelept, dar e frumos.

— Da, fiul meu m-a îndemnat. Atunci e şi înţelept, şi frumos. Dacă ai avea un fiu, ai şti şi tu asta.

— Aş şti cum se face bucurie din pagubă.

— Păi, e puţin lucru?

— Nu e puţin.

Fără îndoială că nu va rămâne fără nimic, cumpărând averile luate şi aşezând acolo sărăcimea alungată. Chibzuinţa lui Ali-aga va cumpăni însufleţirea sa şi a fiului său, dar paguba va fi mare, căci Hasan va avea grijă să facă cât mai multe prostii, de vreme ce tot s-a apucat de asta. El face totul la repezeală, din imbolduri care nu ţin prea mult. Acuma e încredinţat că acesta e singurul lucru care trebuie făcut, aşa că, atâta timp cât nu va osteni, cât nu se va plictisi, iar asta se va întâmpla curând, va grămădi destule datorii şi pe capul lui şi pe al tatălui său.

N-am avut niciodată nimic, nici nu mi-am dorit să am, dar sângele meu ţărănesc a păstrat în el teama de risipă. Pentru mine ea însemna un început de rătăcire. Iar ceea ce se întâmpla cu ei semăna a beţie, când omul nu cunoaşte măsura, semăna a avânt prea puternic şi a sânge înfierbântat, când oprirea este grea, semăna a însufleţire fără noimă, care nu vede urmările, semăna cu Djemal care se distruge pe sine. Şi totuşi, dincolo de tot ce mintea mea nu putea să pătrundă, simţeam o mare seninătate, o pricină abia desluşită de mare bucurie. Tocmai fiindcă nu era cuminte, fiindcă era fără noimă, fiindcă semăna a glumă: hai să facem ceva neobişnuit. Şi fiindcă era greu de explicat.

Au să-şi vină în fire, desigur, când totul va trece, şi au să vadă cât de scump costă mărinimia. Dar totul va fi atât de frumos, încât nu vor avea prilej de căinţă. Au să fie mândri şi orbiţi de laudele oamenilor, pe care toată treaba asta nu-i costă nicio para chioară.

Iar eu îmi dădeam seama tot mai mult că ocârmuirea e un lucru greu şi încurcat. Îmi băteam capul cu tot soiul

de lucruri sâcâitoare, mă apăram şi atacam, dădeam şi din mâini şi din picioare ca să nu mă scufund, stârneam frică şi sufeream de ea, simţeam cum, odată cu greutăţile, şi puterea mea devine tot mai mare, căci nu mai eram nevoit să-mi cântăresc loviturile, dar mă gândeam cu o tristeţe ciudată şi cu o pizmă nelămurită la chipul lui Hasan, la bucuria cu care renunţa la avere, la nădejdea pe care o trezea în inimile oamenilor. Nu era prea serios ceea ce făcea, totuşi era şi acesta un drum de urmat. Pe urmă s-au petrecut câteva lucruri însemnate. Dacă aş avea mai mult timp, cum aveam înainte vreme, aş simţi nevoia să răsfir mai pe îndelete gândul că de fapt aceste întâmplări nu se deosebeau prea mult de celelalte, dar au devenit însemnate fiindcă îi priveau pe anumiţi oameni; că, prin urmare, întâmplările nu sunt însemnate în sine, ci datorită interesului nostru, care le scoate din rândul celorlalte. Sau cam aşa ceva. Era o plăcere aparte într-o asemenea depănare a gândurilor, care ne întăresc credinţa că suntem deasupra lucrurilor. Acum însă sunt cufundat cu totul în ele şi abia apuc să le notez.

În Posavina, în ziua când a fost prevăzută vânzarea pământurilor confiscate, Hasan dădu peste o piedică neaşteptată. Telalul anunţă că omul vizirului va cumpăra totul, în numele stăpânului său, ceea ce era totuna cu porunca ca nimeni altul să nu mai participe la mezat. Aceasta era o piedică după părerea mea, dar nu şi a lui Hasan. Fără să se sinchisească de dorinţa vizirului, cumpără câteva proprietăţi, iar celelalte, partea leului, fură luate de omul vizirului pe nimic. Hasan lăsă şi o sumă de bani cu care să se dreagă cât de cât casele, şi să se facă rost de merinde pentru familiile care urmau să se aciuieze aci. Apoi se întoarse la oraş mulţumit.

— Ce nevoie ai avut să te pui rău cu vizirul? l-am întrebat în glumă, căci nu credeam că supărarea vizirului va ţine mult. Ţie chiar de nimeni nu ţi-e teamă?

Răspunse bătrânul. Umbla prin odaie cu haina aruncată pe umeri:

— De Dumnezeu un pic, de sultan de loc, iar de vizir

cât de roibul meu.

— De ce să-mi fie teamă? spuse Hasan, întorcându-mi săgeata. Te am pe tine. Cred că mi-ai lua apărarea la nevoie.

— Mai bine să nu ai nevoie de apărarea nimănui.

— Dervişul niciodată nu răspunde de-a dreptul, râse bătrânul.

Hasan răspunse grav:

— Are dreptate. Mai bine să nu am nevoie de apărarea nimănui. Nu-i drept să-mi împovărez prietenul cu nişte necazuri pe care mi le fac singur. Cine nu ştie înota, să nu sară în apă în nădejdea că altcineva îl va scoate.

— Dar nu i-aş fi prieten dacă nu l-aş scoate. Tu înţelegi prietenia ca o libertate, eu ca o obligaţie. Prietenul meu este una cu mine. Apărându-l pe el, mă apăr pe mine. Mai e nevoie oare să spun asta?

— Nu. Iar tata lungeşte vorba dinadins, ca să nu-l spun ce mi-a făcut. Ştii că a ascuns de mine nişte bani? O mie de ducaţi. I-am găsit când m-am întors, în ladă, sub cheie.

— Eu însumi ţi-am spus.

— Ai spus când era prea târziu.

— De ce i-aş fi ascuns? Şi de cine? Sunt ai tăi, fă ce vrei cu ei. Doar n-o să-i iau cu mine în mormânt.

Halal bătrân, mintea tot îl mai slujea bine.

— Şi chiar de i-aş fi pus deoparte, ce? E chiar aşa de rău? Dar n-am făcut-o dinadins, am uitat pur şi simplu. E de mirare cu o minte de moşneag?

După stăruinţa nu prea mare a lui Hasan, după zâmbetul cu care primea dezvinovăţirile naive ale bătrânului, neîncercând măcar să scoată de la el o explicaţie mai convingătoare, după răbdarea senină cu care lămureau amândoi această pretinsă neînţelegere, aş fi zis că nici lui Hasan nu-i pare rău că s-a întâmplat aşa. Şi fapta bună a fost făcută, şi ducaţii au rămas. Şi nici rudele nu-i mai stânjenesc în casă.

Dar n-are a face, alţii n-au dat nici atât. Iar acest fel de nobleţe, cu măsură, poate şi cu părere de rău, îmi era

mai apropiată, mai pe înţeles. Este mai omenească, o pot cuprinde cu ochii. Nu mă sperie ca o faptă fără noimă, nu supără, ca un lucru lipsit de măsură. Dărnicia necugetată este totuna cu risipa copilului care dăruieşte totul, pentru că nu cunoaşte valoarea nici unui lucru.

În ziua a doua a Bairamului veni la tekie Piri-Voievod, care avea îndatorirea să urmărească mişcarea oamenilor suspecţi, iar pentru el suspectă era toată lumea, şi-mi aduse o scrisoare a negustorului Luka, prietenul lui Hasan, adresată Senatului din Dubrovnik. Scrisoarea fusese trimisă prin nişte negustori care în dimineaţa aceea plecaseră din oraş cu marfă spre Dubrovnik.

— De ce ai luat-o?

— Citeşte, şi ai să vezi de ce.

— E atât de însemnată?

— Citeşte, şi ai să vezi, dacă e sau nu însemnată.

— Unde sunt negustorii?

— Au plecat. Citeşte şi spune-mi dacă trebuiau lăsaţi să plece.

Însuşi dracu’ mi l-a adus pe cap pe omul ăsta, prost, zelos, bănuitor, cu neputinţă de mituit, care cu siguranţă că o urmărea şi pe mama lui cu priviri iscoditoare. Neînţelegând nimic, dar învinuind pe oricine pentru orice, mă copleşea cu denunţuri, ţinându-le apoi minte şi întrebând de fiecare în parte ce s-a făcut. Jumătate din necazuri – şi erau destule – îmi veneau de la el, şi începusem chiar să mă gândesc, privindu-l ca pe o pedeapsă de la Dumnezeu, că orice om îşi are un Piri-Voievod al său. Numai că al meu era cel mai greu de îndurat. Bănuiam chiar că a fost anume pus pe lângă mine, ca un slujbaş care să mă ţină sub ochi, şi, ce-i drept, alegerea a fost desăvârşită. Nu era omul nimănui şi nu slujea nimănui, decât prostiei sale, iar asta era de-ajuns ca de trei ori pe zi să mă scoată din sărite. El însă era fără slăbiciune. În zadar am încercat să-i bag minţile în cap, la început, căci pe urmă m-am dat bătut. Abia dacă mă asculta, cu capul sus, îngâmfat şi dispreţuitor, sau sincer mirat, îndoindu-se de mintea şi de dreptatea mea, şi

chinuindu-mă în continuare cu conştiinciozitatea lui nesuferită. Nu-mi rămânea decât să-l strâng de gât, când mi-oi ieşi odată din fire, sau să fug fără urmă, când n-oi mai putea. Cel mai rău era că puteai găsi o mie de temeiuri pentru a-l scoate tâmpit, dar niciunul pentru a-l dovedi necinstit. Era bântuit de un monstruos principiu ai dreptăţii şi de o dorinţă pătimaşă să fie pedepsiţi toţi oamenii, n-are importanţă pentru ce, şi toată asprimea mea nu-i era de ajuns. Alţii îmi imputau o asprime prea mare, el mă învinuia de moliciune. Duşmanii luau de bună şi una, şi alta.

Îmi povesti cum nişte negustori din Dubrovnik au fost atacaţi de haiduci, la poalele munţilor, şi cât s-au luptat să-i respingă, le-a fugit un cal, care, luând drumul înapoi, a nimerit într-un sat. Negustorii îl căutară în zadar, şi plecară fără să-l mai găsească, căci erau grăbiţi să treacă muntele pe lumina zilei. Piri-Voievod a aflat de cal şi l-a găsit numaidecât, obligându-i pe ţărani să dea înapoi tot ce luaseră, ba cred că i-ar fi dat şi de la ei, numai să-i lase în pace. Aşa a găsit şi scrisoarea, şi a dus-o la zaraful Solomon să i-o citească, căci nu ştia azbuca latinească.

Să-mi vină rău de la această poveste încurcată, şi de la aceste fleacuri fără noimă, pe care orice om cu scaun la cap le-ar fi lăsat în plata Domnului, dar Piri-Voievod le urmărise până la cap, pornit ca la o vânătoare de năluci, şi scosese din asta o treabă cu spionaj.

Stătea în faţa mea şi aştepta. Am citit scrisoarea, aflând ceea ce ştiam şi înainte, că străinii scriu despre ceea ce văd şi aud în alte ţări, şi toţi ştiu, şi toţi fac asta, şi totuşi se prefac uluiţi când totul se descoperă. Am citit şi am răsuflat uşurat: nu scria nimic de Hasan care să poată arunca o umbră de suspiciune asupra lui, nici despre mine nu era nimic jignitor. Negustorul scria cel mai mult despre vizir şi guvernarea ţării. Unele lucruri adevărate, ce-i drept, dar urâte când sunt aşternute pe hârtie. „Ocârmuirea de haos a stors de vlagă ţara… Dacă aţi vedea ce oameni proşti sunt aceşti caimacami şi mateselimi: Domniile voastre v-aţi minuna, cum asemenea

oameni, care nici nu şi-ar afla locul într-o societate respectabilă, pot să stea la cârmă… O reţea de iscoade acoperă Bosnia, sunt cinovnici şi agenţi secreţi, ca în ţările din Apus… Vizirul a introdus tirania şi se crede a fi totuna cu împărăţia, şi cine nu spune da la tot ce zice el, e duşman… Îndeobşte, el numeşte, schimbă şi dă afară pe cinovnici şi domneşte în ţară după cheful lui; legi a spus în mai multe rânduri că nu cunoaşte… A ajuns urât atât în ochii mahomedanilor cât şi în ai creştinilor. Dar ocârmuirea n-o să-l mişte lesne, căci în cei şapte ani el s-a umplut de ducaţi şi cu ei se ţine la Ţarigrad… Şi-a oploşit pe lângă el tot neamul lui… Cu ajutorul acestei gloate prădalnice, pusă pe rele şi trădătoare, a încălecat pe grumazul poporului, aşa că nimeni nu mai are voie nici să sufle… Acest sistem de teroare şi poliţie e natural că a ajuns să facă din Bosnia un mădular mort al împărăţiei, căci nu mai dă crezare prieten la prieten, tată la fiu, frate la frate, tovarăş la tovarăş, căci fiecare se teme de oamenii cei negri ai lui Osman, şi e fericit dacă nu se aude de el în ţară…” Era pomenită şi cumpărarea de pământuri din Posavina, şi preţul la care au fost cumpărate, o bagatelă, şi numele prietenilor şi ibovnicilor din neamul vizirului, tot ce au luat, au primit, au smuls cu forţa. N-a stat latinul cu ochii legaţi şi urechile astupate aici în Bosnia!

— Îngrozitor, am spus, pentru urechile lui Piri-Voievod, care aştepta cu interes părerea mea.

— Trebuie arestat.

— Nu-i uşor să arestezi un străin.

— Cum adică, străinul poate face ce pofteşte?

— Nu poate. Am să mă sfătuiesc cu muftiul.

— Sfătuieşte-te. Dar întâi trebuie arestat.

— Poate, am să văd.

A ieşit tare nemulţumit.

Pedeapsa lui Dumnezeu! Dacă nu-şi băga nasul unde nu trebuie, aş fi avut linişte, măcar dinspre partea asta. Nu ştiu, şi nu mă priveşte. Acum ştiu, şi trebuie să mă privească. Dar orice aş face, pot să greşesc, şi cugetul pe care am contat atâta nu mă poate ajuta cu nimic, în

asemenea clipe omului îi încărunţeşte părul înainte de vreme!

Muftiul nici n-a vrut să audă ca în ziua de Bairam să cerceteze treburi de-ale slujbei. Ce-i drept, nu voia nici atunci când nu era sărbătoare, dar pentru mine nu avea însemnătate părerea, ci numele lui.

Muselimul nu era acasă. S-a dus în oraş, îmi spuseră ai casei. L-am găsit la muselimat. În ziua de Bairam! Ştia totul.

— Trebuie arestat, spuse fără ocolişuri.

— Dar dacă greşim?

— O să ne cerem iertare.

M-a uimit hotărârea lui, care nu i se potrivea deloc. Cel mai bine ar fi să nu-i dau ascultare, căci nu-mi vrea binele, asta o ştiu. Dar dacă-l ascult, răspunderea va fi a amândurora.

— Se pare că aşa e cel mai bine.

M-am învoit, dar nu eram încredinţat că aşa e bine.

Piri-Voievod mă scăpă de acest chin, dar mă împovăra cu altul. Veni să ne vestească, supărat, dar şi mulţumit, că bănuielile lui au fost întemeiate, că s-a întâmplat ce s-a întâmplat, şi negustorul din Dubrovnik, ajutat de Hasan, a fugit din oraş. Au ieşit pe jos, afară din oraş, iar acolo îi aşteptau slugile lui Hasan cu cai pregătiţi. Hasan s-a întors singur.

— Neplăcută chestie, dădea din cap muselimul.

Totul la el părea împovărat de griji – şi vocea, şi umerii ridicaţi, şi mâna în care-şi sprijinea bărbia, totul, în afară de surâsul abia desluşit din colţul buzelor subţiri. Mare minune dacă nu va trimite vorbă valiului că a fost pentru arestare, dar, din păcate, nu el hotărăşte.

Piri-Voievod a şi început să se spele pe mâini şi să caute pricina:

— Am spus eu să fie arestat.

— Neplăcută chestie, repeta muselimul, bătându-mi parcă un cui în frunte.

Şi încă ce neplăcută, ştiam asta şi singur. Acum nu mai este de vină negustorul din Dubrovnik, căci nu mai e

de faţă. Vinovaţi sunt cei care au rămas. Vinovat e Hasan, şi vinovat sunt eu, pentru că îi sunt prieten, şi fiindcă am îngăduit ca negustorul să fugă. Vinovat, din pricina altora, a fidelităţii şi prostiei. Vinovat în faţa valiului, care mi-era protector.

Am trimis numaidecât după Hasan, şi aşteptam cu teamă să se arate jignit că este cercetat, dispreţuitor, ţâfnos; nici nu puteam să-l previn, să-l fac să fie cu băgare de seamă, căci mânia nu i-ar sluji la nimic. Nădăjduiam doar că va înţelege şi situaţia lui şi a mea, dar m-am liniştit de tot când am auzit cum răspunde. Da, spuse, prietenul lui din Dubrovnik a plecat acasă, în mare grabă, primise vestea că mama lui este pe moarte. I-a dat cai şi slujitori, deoarece la hanul de poştă nu erau cai odihniţi. Şi l-a petrecut până departe, peste câmp, cum îşi petrecea întotdeauna prietenii. Au vorbit despre lucruri obişnuite, atât de obişnuite că abia de-şi mai aminteşte de ele. Dar îşi va aminti dacă este nevoie, deşi nu vede ce însemnătate ar putea să aibă vorbele lor. Prietenul său nu i-a spus nimic despre niciun fel de scrisoare. De spionaj, ţinuse să-l lămurească muselimul. I se pare curios, căci omul acela nu se îndeletnicea decât cu negoţul, şi nu se băga în niciun fel de alte treburi. A încercat chiar să-l atragă şi pe el să-şi îndrepte comerţul şi caravanele către Dubrovnik, în loc de Split şi Triest, dacă va începe din nou să se îndeletnicească cu asta. Nu a plecat cu ceilalţi negustori din Dubrovnik pentru că a primit scrisoarea de acasă abia după ce ei plecaseră (asta e uşor de cercetat: omul care i-a adus scrisoarea se mai află încă la han) şi s-a pregătit la repezeală, luându-şi doar lucrurile cele mai de trebuinţă.

Când i-am arătat scrisoarea, trecu cu ochii peste ea dând din cap, şi-şi arătă mirarea că aşa ceva ar fi putut să scrie prietenul său, e adevărat, el nu ştie, niciodată nu şi-au scris, ca să-i cunoască scrisul, dar se poate recunoaşte gândul, şi tocmai gândul lui nu-l vede. Dar dacă într-adevăr este al lui, şi pare-se că este, atunci omul acela are două suflete, şi pe acesta nu i l-a cunoscut. Râse citind scrisoarea, spunând că i-ar părea rău să iasă neghiob, dacă

din asta ar putea să iasă vreo pagubă. Dar din fericire, aşa ceva nu e cu putinţă, tot ce e scris aici ar putea să spună oricine despre orice ţară, şi nimeni nu se mai miră de asemenea lucruri. Nu se cade ca el să ne dea sfaturi, nici nu-i stă în obicei, dar crede că nu trebuie aţâţat focul fără nevoie, şi nici nu trebuie să fie stins, de vreme ce s-a stins de la sine. Ruşinea şi jignirea au fost împiedicate, căci nu e ruşinos ceea ce se face, sau mai ales ceea ce nu se face, ci ceea ce se spune. N-a rămas decât o încercare zădărnicită. Atunci nu poate fi vorba de nicio jignire, în afară de cazul când cineva are nevoie de ea. Şi aşa, din toate, până la urmă poate să iasă chiar un folos. Nu, într-adevăr, nu este de acord cu asemenea chestii, dar nu vrea să-şi înfiereze prietenul, căci ar fi urât, dar nici să-l justifice, căci nimeni nu are nevoie de aşa ceva. Nu poate să vorbească decât despre sine, şi, deşi nu e vinovat, este gata să-şi arate părerea de rău, nouă şi vizirului, că a fost vârât într-o treabă fără noimă, care ne-a dat mai multă bătaie de cap decât merită. Îl ascultam cu interes. Mă îndoiesc că n-a ştiut cauza pentru care a fugit dubrovceanul, dar lăsa să se vadă că are cugetul curat, şi se poate că aşa şi era, că nu-l privea nici scrisoarea, nici renumele vizirului. Pentru toate avea un răspuns liniştit şi convingător. Poate că numai eu simţeam coarda batjocoritoare din fiecare vorbă a lui, căci urmăream cu băgare de seamă tot ce spunea, bucuros că înlătură cu succes bănuielile. Mi-am dat seama, încă o dată, ce mult ţin la el, şi cât de tare m-ar lovi necazul lui. Nu l-aş lăsa uşor la cheremul nimănui, să se răzbune pe el, dar eram bucuros că s-a dezvinovăţit singur. Îmi place mai mult ceea ce este decât ceea ce aş fi silit să fac.

În ceea ce mă privea, nu prea îmi făceam griji dinspre partea vizirului: avea nevoie de mine.

Vineri, după slujba cea mare, Mula-Iusuf mă anunţă că la judecătorie mă aşteaptă defterdarul valiului. Ce drac l-o fi adus încoace pe asemenea vreme!

Am trecut pe la muselim. De abia plecase acasă, l-au apucat nişte fierbinţeli, mi se spuse. Ştiam că fierbinţelile erau mijlocul cu care se apăra de toate neplăcerile, dar

faptul că ştiam nu-mi aducea nicio uşurare. Defterdarul mă întâmpină prieteneşte, îmi transmise salutări de la valiu, şi-mi spuse că ar vrea să isprăvim numaidecât treaba pentru care a venit, nădăjduind că nu va dura mult, e obosit de atâta drum şi de mersul călare, şi ar vrea cât mai repede să facă o baie şi să se culce.

— E chiar atât de grabnică treaba?

— S-ar putea spune că e grabnică. Chiar azi trebuie să-l înştiinţez pe valiu ce s-a făcut.

Spuse totul dintr-odată, fără ocol, subliniind de la început că valiul a fost supărat şi jignit de scrisoare. (Acest lucru mi se adresa mie, ca să-mi dea de înţeles cât e de gravă chestiunea), şi este necăjit şi din pricina mea, că l-am lăsat pe negustor să fugă, deşi aş fi putut să-l împiedic. (Vorbele acestea au plecat de aici, şi uite că se întorceau înapoi, în locurile lor de baştină!) A scris senatului din Dubrovnik, cerând ca vinovatul să fie pedepsit pentru minciunile şi jignirile pe care i le-a adus, jignind astfel şi ţara pe care el, din mila sultanului, o guvernează. Dacă vinovatul nu va fi pedepsit după cum merită, şi dacă dânsul nu va fi încunoştinţat despre asta, cu scuzele datorate, va fi nevoit să întrerupă toate legăturile şi negoţul cu Dubrovnikul, căci asta ar însemna că nu există nici prietenie, nici dorinţă din partea lor de a se păstra bunele relaţii, folositoare şi nouă şi lor, dar mai mult lor decât nouă. Îi pare rău, de asemenea, că ospitalitatea de care la noi nu este lipsit niciun om de bună-credinţă, a fost răsplătită cu minciuni josnice, atât despre domnia-sa în persoană, cât şi despre oamenii cei mai de vază ai ţării, ceea ce arată cât de puţină dragoste de adevăr şi cât de multă ură se ascund în inima numitului negustor, care a scris acea scrisoare. De aceea, dacă vor proceda după cum este drept, şi dacă relaţiile noastre vor rămâne bune, ceea ce dânsul doreşte din toată inima, şi desigur că aceeaşi este şi dorinţa cinstitului senat, să trimită aici un prieten adevărat, al nostru şi al lor, şi nu se îndoieşte că există şi astfel de oameni, căci legăturile noastre nu sunt de ieri, de alaltăieri, un om cinstit, care să respecte obiceiurile şi

ocârmuirea ţării care-l găzduieşte, şi să nu scuipe pe pâinea şi sarea noastră, să nu se poarte nedemn, spre ruşinea lui şi a republicii care l-a trimis, un om care nu se va înhăita cu inşi fără căpătâi, cum există peste tot în lume şi deci şi la noi, căci asemenea inşi nu-şi vor binele nici lor, nici ţării în care s-au născut, iar serviciile acestora numitul negustor le-a cumpărat într-un mod josnic, lucru pe care cinstitul senat îl cunoaşte de bună seamă.

— Cred că ştii la cine se gândeşte vizirul.

— Nu ştiu.

— Ba ştii.

Defterdarul e gras, puhav, rotofei, înfofolit în haine comode de mătase. Seamănă cu o femeie bătrână, ca toţi cei care îşi fac veleatul în preajma oamenilor mari.

— Valiul doreşte ca insul să fie arestat.

— De ce să fie arestat? S-a justificat, nu are nicio vină.

— Vezi, ţi-ai amintit despre cine vorbesc.

Da, mi-am amintit, am ştiut de cum am aflat că ai venit, am ştiut că îmi vei cere capul lui, dar nu-l dau. Pe oricine altcineva l-aş da, pe el nu-l dau.

I-am spus defterdarului că dorinţa luminatului vizir este dintotdeauna poruncă pentru mine. Oare n-am ascultat tot ce mi-a cerut? Dar acum îl rog să-şi schimbe hotărârea, spre folosul prestigiului său, şi ai dreptăţii. Pe Hasan oamenii îl iubesc şi-l preţuiesc, şi nu le-ar fi pe plac dacă l-aş aresta, mai ales că se ştie că nu-i vinovat. Dacă valiul nu cunoaşte cum stau lucrurile, mă voi duce eu să-i lămuresc totul şi să-l rog să fie îngăduitor.

— Cunoaşte bine totul.

— Atunci, de ce cere asta?

— Nu e vinovat negustorul din Dubrovnik? Atunci e vinovat şi Hasan. Poate chiar mai mult. De la un străin ne putem aştepta să fie duşmanul acestei ţări, de la un om de-al nostru, nu. Nu este firesc.

Mi-ar plăcea dacă aş îndrăzni să spun: oare vizirul şi ţara sunt totuna? Dar cu cei puternici omul e nevoit să-şi înghită toate argumentele înţelepte şi să se potrivească

felului lor de a gândi, ceea ce înseamnă că este dinainte înfrânt.

În zadar am stăruit că Hasan nu e duşman şi că nu este vinovat: defterdarul dădea doar din mână, repetând că am crezut orbeşte în povestea lui neobrăzată.

— A spus sau nu că dubrovoeanul n-a găsit cai odihniţi la hanul poştei? Şi nici măcar n-au fost acolo să întrebe.

— Cine spune asta? Muselimul?

— N-are a face cine spune. E adevărat, am cercetat. Şi nu numai asta, sunt şi alte minciuni în povestea lui. Aţi stat de vorbă cu omul care chipurile i-a adus prietenului său scrisoare din Dubrovnik? N-aţi stat. A minţit, şi este vinovat, şi de aceea arestarea sa este întemeiată. Iar valiul doreşte să faceţi treaba asta aici, ca să nu se spună cum că el prigoneşte oamenii, căci nu e vorba de prigoană, şi nu vrea să se amestece în treburile voastre. Fiecare trebuie să-şi îndeplinească îndatoririle pe care le are, după cuget.

— Ce fel de cuget? Hasan este prietenul meu cel mai bun, şi singurul.

— Cu atât mai bine. Fiecare va vedea că nu-i vorba de răzbunare, ci de dreptate.

— Îl rog pe vizir şi pe domnia-ta să aveţi îngăduinţă în cazul acesta. Dacă m-aş învoi, aş face un lucru cumplit.

— Ai face un lucru înţelept. Căci valiul se întreabă cum se face de au aflat ei totul atât de repede.

Iată dar, cu mâinile-i blege a început să-mi strângă juvăţul în jurul gâtului.

— Vrei să spui că valiul se îndoieşte de mine?

— Vreau să zic că pentru un judecător ar fi cel mai bine să nu aibă prieteni. Niciodată. Niciunul. Căci omul e supus greşelii.

— Dar dacă are?

— Atunci trebuie să aleagă: prietenul sau dreptatea.

— Nu greşesc nici faţă de prieten, nici faţă de dreptate. Nu este vinovat. Nu pot să fac asta.

— Treaba ta. Vizirul nu te sileşte la nimic. Numai că…

Cunosc eu acest numai că Se roteşte în jurul meu ca pasărea cea neagră, stă de jur-împrejur ca un cerc închis de suliţe aţintite asupră-mi. Ştiam, dar îmi spuneam cu hotărâre: nu-mi las prietenul. Curajul acesta nu-mi aduse nicio uşurare. Umbra din jurul meu se făcu şi mai neagră.

— Numai că, spuse frecându-şi înfrigurat mâinile grase, îmi închipui că ştii cât de puţin iubit eşti şi câte plângeri s-au dus la Ţarigrad. Toate cer capul tău. Cele mai multe vizirul le-a oprit la dânsul. El este pavăza ta, fără dânsul de mult te-ar fi sfâşiat ura altora. Dacă nu ştii asta, eşti un neghiob, iar dacă ştii, cum poţi fi atât de nerecunoscător? Şi de ce crezi că te-a apărat vizirul? Pentru ochii tăi frumoşi? Te-a apărat fiindcă a crezut că se poate bizui pe tine. Dar dacă vede că nu poate, de ce te-ar ocroti mai departe? Domnia nu este prietenie, ci alianţă. E curios însă că eşti aspru cu toţi, şi blând numai cu duşmanii valiului. Iar pe prietenii duşmanilor săi, valiul îi socoteşte de asemenea duşmani. Dacă valiul şi ţara au fost jigniţi, iar tu nu vrei să-i aperi, ai trecut şi tu de partea cealaltă.

— Citeşte asta, şi-mi întinse o foaie de hârtie.

Abia desluşind literele şi înţelesul lor, am citit scrisoarea ajutorului de multă al Ţarigradului în care acesta îl întreabă pe valiu de ce îl apără cu atâta zel pe cadiul Ahmed Nurudin care a aţâţat răscoala din oraş şi din ură personală a pricinuit moartea fostului cadiu, un om de vază şi un judecător cinstit, lucru care ieşea din plângerea văduvei acestuia şi din spusele martorilor, şi mai există şi plângerile unor oameni de vază, mâhniţi de samavolniciile lui Ahmed Nurudin şi de râvna lui de a aduna toată puterea în mâinile sale, râvnă prin care a încălcat şeriatul şi înalta dorinţă a sultanului ca puterea – pe care Padişahul o are de la Dumnezeu, şi pe care el o transmite slujitorilor săi – să nu fie deţinută nicăieri de un singur om, căci acesta este drum sigur la fărădelege şi nedreptate. Iar dacă nu este aşa, şi dacă valiul are altă părere şi alte motive, să-l anunţe şi pe el, ca să ştie cum să procedeze în consecinţă.

Scrisoarea m-a uluit.

Ştiam de uneltiri şi de pâre, dar pentru prima oară le vedeam cu ochii mei. Mi s-a părut că săgeata a vâjâit chiar pe lângă urechea mea. M-a cuprins spaima.

— Ce zici?

Ce puteam să zic? Tăceam. Nu din îndărătnicie.

— Ai să scrii ordinul de arestare?

Allah, ajută-mă, nu pot nici să scriu, nici să refuz. Cel mai bine ar fi să mor.

— Ai să-l scrii?

La ce mă silesc oamenii aceştia? Să-mi osândesc prietenul, singura fiinţă pe care am păstrat-o pentru inima mea flămândă şi neîmpăcată. Ce aş fi eu atunci? Omul cel mai ticălos, căruia îi e ruşine de el însuşi, nenorocitul cel mai însingurat din lume. Tot ce era omenesc în mine, prin el se păstra. Pe mine am să mă ucid, dacă îl voi trăda. Nu mă siliţi la asta, este prea crud.

I-am spus omului cel necruţător.

— Nu mă siliţi la asta, este prea crud.

— Nu vrei să scrii?

— Nu. Nu pot.

— Cum vrei. Ai citit scrisoarea.

— Am citit-o şi ştiu ce mă aşteaptă. Dar înţelege-mă omule! Mi-ai putea cere să-mi ucid tatăl sau fratele? Iar el îmi este mai mult decât atât. Mai mult chiar decât mine însumi. Mă ţin de el, ca de o ancoră. Fără acest om, lumea pentru mine ar fi ca o peşteră întunecoasă. El îmi este tot ce am, şi nu vreau să-l dau nimănui. Puteţi face cu mine tot ce vreţi, nu-l voi trăda, căci nu vreau să sting ultima rază de lumină din mine. Primesc să pier eu, dar pe el nu-l dau.

— Asta-i frumos, mă luă în derâdere defterdarul, dar nu este cuminte.

— Dacă ai avea un prieten, ai şti că e şi frumos şi cuminte.

Din păcate, n-am spus nici asta şi nici altceva asemănător. Mai târziu m-am gândit că poate ar fi fost cinstit să fi spus aşa.

Dar s-a întâmplat cu totul altfel.

— Ai să scrii ordinul de arestare? mă întrebă defterdarul.

— Sunt nevoit, am răspuns, privind scrisoarea din faţa mea, privind ameninţarea.

— Nu eşti nevoit. Hotărăşte cu cugetul tău.

Of, lasă-mi cugetul în pace! Am să hotărăsc din frică, am să hotărăsc de groază, şi am să-mi spulber visul meu despre şeicul Nuruden pe care-l visam. Voi fi ceea ce sunt nevoit să fiu: un ticălos. Ruşinea să cadă asupra lor, m-au silit să fiu ceea ce mi-era scârbă să fiu.

Dar nici asta n-am gândit atunci. Îmi era greu, simţeam că se întâmplă ceva cumplit, atât de neomenos că nici nu se poate închipui până la capăt. Doar că şi simţământul acesta era în adâncuri, acoperit de spaima care mă buimăcise şi de clocotul sălbatic al sângelui, care mă înăbuşea cu năvala şi fierbinţeala lui. Voiam să merg afară, să trag o gură de aer, să scap de vârtejul cel negru, ştiam că totul ar trebui să se petreacă imediat, în clipa aceea, şi atunci aş scăpa de tot. Am să mă duc pe munte, până la piscul cel mai înalt, şi am să rămân acolo singur până seara. N-am să mă gândesc la nimic, am să respir, să respir.

— Îţi tremură mina, se miră defterdarul. Te doare chiar atât de tare?

Simţeam greaţă în stomac, îmi venea să vărs.

— Dacă ţi-e atât de greu, de ce ai iscălit?

Aş fi vrut să răspund ceva la batjocura asta, nu ştiu ce, dar am tăcut cu capul plecat, îndelung, până când îmi veni în minte şi începui să-l rog, bâlbâindu-mă:

— Nu mai pot rămâne aici. Trebuie să plec undeva, oriunde. Numai departe să fie.

— De cine?

— De lume. De tot.

— Ce mai nemernic îmi eşti şi tu! spuse defterdarul liniştit, cu adânc dispreţ, deşi nu ştiam, şi nici nu mă puteam gândi de ce mă dispreţuieşte. Nu m-a durut această vorbă urâtă, o repetam doar în mine, neînţelegându-i sensul adevărat. Singur simţul primejdiei

apropiate era viu în mine, ca la un animal încolţit. Totul s-a închis împrejurul meu, nu e nicio ieşire. Şi nu mi-e totuna, mi-e frică.

— Cine se duce după Hasan?

— Piri-Voievod.

— Să-l ducă în fortăreaţă.

Am ieşit în coridor şi m-am întâlnit cu Mula-Iusuf. Se întorcea de undeva în odaia lui.

Numai o clipă, una singură, ochii i s-au oprit asupra mea, şi pe loc m-a fulgerat gândul: a tras cu urechea, ştie totul. Dacă iese, are să-i dea de ştire. El i-a vorbit şi de negustorul din Dubrovnik, cum de nu mi-am dat seama!

— Să nu te duci nicăieri, o să am nevoie de tine. Şi-a plecat capul şi a intrat în odaie. Am aşteptat în tăcere.

Defterdarul moţăia pe divan, dar la fiecare foşnet deschidea ochii, ridicându-şi iute pleoapele umflate.

Când Piri-Voievod se întoarse, ştiam că totul s-a sfârşit. N-am îndrăznit să-l întreb pe defterdar ce va face cu Hasan. Nu mai aveam dreptul să întreb asta, nici nu mai aveam putere să fiu făţarnic.

Am rămas singur. Încotro s-o apuc?

N-am auzit când a intrat Mula-Iusuf cu pas uşor. Stătea lângă uşă şi mă privea liniştit. Pentru prima dată vedeam că nu mai era zbuciumat de faţă cu mine. Pentru că acum eram egali.

Numai el mi-a mai rămas. Îl uram, mi-era scârbă de el, şi teamă, dar iată că în clipa asta doream să se apropie de mine, să tăcem împreună. Sau să-mi spună ceva, sau eu lui, orice. Să-şi pună măcar mâna pe genunchii mei. Să mă privească altfel, nu aşa. Să mă mustre cel puţin. Dar nu, la asta nu are dreptul. Numai la gândul că ar face-o, se învolbură în mine împotrivirea, chiar furia, simţeam că aş putea primi numai o vorbă blândă, ori nimic. Sunt pe cale să ajung un om frânt sau o fiară.

— Ai spus că vei avea nevoie de mine.

— Nu mai am.

— Pot să plec?

— Ştii ce s-a întâmplat?

— Ştiu.

— Nu sunt vinovat, m-au silit, cu ameninţări. Tăcea.

— N-am putut să fac nimic. Mi-au pus cuţitul la beregată.

Tăcea mai departe, duşmănos, depărtat.

— De ce taci? Vrei să arăţi că mă osândeşti? N-ai dreptul ăsta. Nu ai acest drept.

— Ar fi bine să pleci din oraş, şeic-Ahmed. E cumplit când lumea îţi întoarce spatele. Eu ştiu asta cel mai bine.

Nu, nu trebuia să vorbească aşa cu mine. E mai rău ca o ocară, e un sfat rece, dat de sus, o bucurie dispreţuitoare. Şi totuşi, inima mea strivită parcă atâta a aşteptat – alinare sau obidă, ca să se întoarcă la viaţă. Poate că obida e chiar mai bună; alinarea m-ar fi secat cu totul.

— Ce mai nemernic îmi eşti şi tu! am spus înăbuşindu-mă, repetând vorba care mă ustura. Tocmai fiindcă ştii, credeam că vom sta altfel de vorbă. N-ai prea multă minte, ai ales un ceas rău pentru răzbunare. Nu, oamenii nu-mi vor întoarce spatele. Poate mă vor privi cu groază, dar nu mă vor dispreţui. N-ai s-o faci nici tu, fii sigur de asta. M-au silit să-mi jertfesc până şi prietenul, de ce aş avea îngăduinţă pentru alţii!

— N-are să-ţi fie mai uşor nici aşa, şeic-Ahmed.

— Poate că nu. Dar nici altora. N-am să uit că şi tu eşti vinovat de nenorocirea lui.

— Dacă o să-ţi cadă povara de pe inimă ocărându-mă, continuă tot aşa.

— Dacă neguţătorul acela nu fugea, Hasan stătea şi acum liniştit acasă. Şi omul n-a putut să dea în bobi ca să ştie ce i se pregăteşte.

— Ştia că scrisoarea a fost prinsă, ce-i mai trebuia?

— Asta o ştii numai tu.

— Mă întrebi sau mă învinuieşti? Pare-se că într-adevăr cel mai greu le-a celor care rămân.

— Tu n-ai rămas. Tu ai fost lăsat. Iar acum, ieşi afară.

A ieşit, fără să întoarcă capul.

Degeaba, nenorocirile vin în stoluri, ca ciorile.

A doua zi nu ne-am trezit pentru rugăciunea de dimineaţă, nici defterdarul, nici eu. El din pricina drumului lung şi al treburilor duse la bun sfârşit, eu din aceea a nopţii nedormite şi a somnului care m-a biruit abia în zorii zilei. Dar noutatea cumplită am aflat-o eu primul, aşa era şi drept, pe mine mă privea cel mai mult. E drept, de asemenea, că am aflat-o de la Piri-Voievod, fiind respingătoare ca şi el.

— Am îndeplinit porunca, spuse el urâcios. Dizdarul[12] s-a mirat puţin, dar i-am spus că nu e treaba lui. Treaba lui, ca şi a mea, e să asculte.

— Ce poruncă?

— A ta. În legătură cu Hasan.

— Despre ce vorbeşti? De cele întâmplate ieri?

— Nu. De cele întâmplate azi-noapte.

— Ce s-a întâmplat azi-noapte?

— L-am dat pe Hasan pe mina seimenilor.

— Ce seimeni?

— Nu ştiu. Seimeni. Să-l ducă la Travnik.

— Defterdarul ţi-a poruncit aşa?

— Nu, dumneata mi-ai poruncit.

— Stai puţin. Dacă eşti beat, du-te şi te culcă. Dacă nu…

— Eu nu beau niciodată, cadi-efendi. Nu sunt beat şi nu trebuie să mă culc.

— Unde nu-i norocul să fii, ar fi fost mai bine şi pentru tine şi pentru mine. Ai văzut cu ochii tăi că porunca era de la mine? Cine a adus-o?

— Cum să nu fi văzut, scrisă de mâna dumitale, întărită cu pecetea dumitale. A adus-o Mula-Iusuf.

Atunci m-am aşezat, căci picioarele nu mă mai ţineau, şi am ascultat frumoasa poveste despre dârzenia altuia şi nenorocirea mea. Puţin după miezul nopţii, l-a trezit Mula-Iusuf şi i-a arătat porunca mea, după care dizdarul fortăreţei urma să-l dea, de faţă cu Piri-Voievod, pe deţinutul Hasan seimenilor, care, însoţiţi de Mula-Iusuf, îl vor duce la Travnik. În poruncă scria ca numitului Hasan

12 Dizdar – comandantul unei închisori (turc).

să nu i se dezlege mâinile, şi să fie scos din oraş, înainte de a se lumina de ziuă. Seimenii călare au rămas la poarta cetăţii, ei doi l-au trezit pe dizdar şi i-au înmânat porunca, dizdarul a bombănit că de ce nu i s-a spus mai devreme, să nu-l mai trimită pe deţinut în beciurile de jos, aşa o să cam aşteptăm cu toţii, uite aşa

Îşi pierde el nopţile, de nu mai ştie când e noapte şi când zi, dar Piri-Voievod i-a spus ceea ce a repetat adineaori, că treaba lor e să asculte, ba chiar şi Mula-Iusuf s-a plâns, cică asta e treaba noastră, nu a lui, dar uite-aşa, e silit să facă şi el ceea ce nu-i place, căci lucrul este grabnic şi valiul doreşte aşa, şi nu vrea să se afle în oraş de plecarea lui Hasan, căci lumea asta e nebună, s-a văzut deunăzi, şi este mai bine să se facă totul în linişte şi pe nevăzute. A mai iadăugat că m-a rugat pe mine, cadiul, să plece Piri-Voievod cu seimenii şi cu Hasan, că el nu e obişnuit să călărească şi o să facă răni până la Travnik, iar eu i-aş fi răspuns că nici în ruptul capului nu-l pot lăsa pe Piri-Voievod, mi-e de trebuinţă aici, fără el aş fi ca şi fără o mână, drept pentru care îmi mulţumeşte. (Să nu spuneţi niciodată că l-aţi întâlnit pe cel mai mare tont din lume; totdeauna se poate găsi cineva care să-l întreacă). Când l-au adus pe Hasan legat, el a cerut să i se dezlege mâinile, a întrebat unde îl duc, i-a numit cucuvele, a bombănit că l-au trezit din cel mai dulce somn, iar când Mula-Iusuf i-a spus că ei nu fac decât să îndeplinească porunca, l-a întrebat când va ajunge şi el în sfârşit copt la minte şi va începe să gândească cu capul lui şi nu după porunca altuia, că ar cam fi timpul, după anii pe care-i are, sau are de gând să-l moştenească pe dumnealui, Piri-Voievod, ceea ce nu l-ar sfătui, de fel, căci nu este cu putinţă să ajungă la desăvârşirea acestuia, şi nu va fi decât un Piri-Voievod mic de tot. Asta n-a prea înţeles, dar se gândeşte că e ceva jignitor. Atunci Hasan i-a mulţumit dizdarului pentru buna găzduire şi pentru liniştea desăvârşită cu care a fost înconjurat; s-a simţit atât de bine, încât, din recunoştinţă, i-ar dori acelaşi lucru şi dizdarului. Piri-Voievod a pus capăt pălăvrăgelii şi a dat ordin de plecare. Ai dreptate,

spuse Hasan, vă aşteaptă atâtea treburi, e păcat să pierdeţi timpul. Când a văzut seimenii, a întrebat: Ce trebuie să fac, agi şi efendi ca să vă las o amintire frumoasă? Să încalec şi eu, sau să galopez după voi? Gura! l-a repezit un seimen voinic, şi ridicându-l pe cal, i-a legat şi picioarele cu o frânghie. Salutări prietenului meu, cadiul, a strigat Hasan la plecare.

— Au plecat în galop?

— De unde ştii?

— Acum e în zadar tot ce ştiu. Iar ţie, pare-se, încă nu ţi-e limpede?

— Ce trebuie să-mi fie limpede?

— Că au fugit. Şi că i-ai ajutat.

— Am văzut porunca scrisă de domnia ta.

— N-am scris nicio poruncă. A scris-o Mula-Iusuf.

— Dar seimenii? Ba l-au şi legat.

— L-au dezlegat poate după primul colţ. Au fost cu siguranţă slujitorii lui.

— Nu ştiu dacă au fost slujitorii lui, dar ştiu că scrisul era al dumitale. Şi pecetea. Doar am primit nu o dată poruncie de la dumneata. Îţi cunosc fiecare slovă. Asta nu putea să scrie altcineva.

— Dacă-ţi spun, neghiobule, că n-am ştiut nimic, am auzit totul de la tine.

— Nu-i adevărat, ai ştiut totul. Dumneata ai pus la cale, dumneata ai scris. De dragul prietenului dumitale. Numai că, de ce m-ai nenorocit pe mine? N-ai putut găsi pe altcineva? De douăzeci de ani slujesc cu cinste şi cu credinţă, iar acum să cad jertfă în felul ăsta. Şi Mula-Iusuf poate spune.

— Nici Mula-Iusuf n-o să se mai întoarcă.

— Vezi că ştii!

Zadarnic încercam să-l lămuresc, pentru el eram singurul vinovat.

Defterdarul intră ştergându-şi faţa grasă cu o batistă de mătase, roşu de tulburare, dar vorbea încet şi liniştit.

— Ce-i asta, dervişule, ai început să-ţi baţi joc pe faţă? Ei bine, fie şi aşa, tu ai făcut ce ai crezut, acum e

rândul altuia să facă ce crede de cuviinţă. Spune-mi doar, pe ce te-ai bizuit? Sau ţi-e totuna?

— Eu n-am făcut nimic. Sunt la fel de uluit ca şi dumneata.

— Dar ce-i asta? Porunca şi pecetea ta.

— A scris-o pisarul meu, Mula-Iusuf.

— Nu mai spune! Şi de ce să fi făcut asta? I-a fost cumva rudă acestui Hasan? Sau prieten, ca tine?

— Nu ştiu.

— Nu i-a fost prieten, se băgă Piri-Voievod. Mula-Iusuf a fost omul cadiului, îl asculta în toate.

— Nu eşti prea deştept, Ahmed Nurudin. Pe cine ai vrut să amăgeşti cu jocul tău necugetat?

— Dacă aş fi făcut-o eu, într-adevăr aş fi fost neghiob. Sau n-aş mai fi fost acum aici. Oare nu înţelegi asta?

— Ai crezut că suntem nişte tâmpiţi şi că vom da crezare poveştilor tale bune pentru copii.

— Pot jura pe Coran.

— Cred şi eu că poţi. Deşi treaba e cum nu se poate mai limpede. Hasan e prietenul tău, singurul şi cel mai bun, singur ai spus-o. Ieri am văzut cât de mult ţii la el. Pisarul tău n-a avut niciun motiv personal să-l elibereze pe întemniţat. N-a făcut decât să te asculte pe tine, fiind omul tău de încredere. Dar cum a fugit şi el, toată vina trebuie aruncată în spinarea lui. Bine, dacă îţi venea ţie un asemenea caz, cum ai fi judecat?

— Dacă aş cunoaşte omul, cum mă cunoşti domnia-ta pe mine, aş crede în cuvântul lui.

— Grozavă dovadă!

— Şi eu tot aşa i-am spus: dumneata ai scris porunca. Să-ţi scapi prietenul.

— Tu să taci, pe tine te-au îmbrobodit ca pe un nătăfleţ. Cum de te-au găsit tocmai pe tine să împodobeşti toată dandanaua asta? Valiul are să se bucure foarte mult.

Aşa m-am pomenit într-o situaţie ciudată: cu cât încercam mai mult să mă dezvinovăţesc, cu atât mai necrezută era povestea mea, până când a început şi mie să mi se pară neconvingătoare. Oamenii au legat numele meu

de prietenie şi de devotament, unii judecându-mă, alţii preţuindu-mă. M-aş fi împăcat cu una din ele, dar se pare că nu mergeau decât împreună. Mi-am însuşit ce era mai plăcut. Hafiz-Muhamed mai-mai să-mi sărute mâna. Ali-hogea m-a numit omul care nu se teme să fie om, târgoveţii se uitau la mine cu respect, necunoscuţii îmi aduceau daruri şi mi le lăsau la Mustafa, iar tatăl lui Hasan, Ali-aga, mi-a trimis prin hagi-Sinanudin recunoştinţa lui deosebită. Nu puteam să scap de admiraţia tăcută, aşa că începusem să mă obişnuiesc şi să primesc fără împotrivire dovezile de afecţiune, ca răsplată pentru cea mai mare trădare pe care am făptuit-o. Oare prietenia e mai presus de orice bănuială în ochii lumii? Sau sunt mişcaţi tocmai pentru că e atât de rară? Totul semăna cu o glumă grosolană: multe lucruri bune şi folositoare am făcut în viaţă pentru a merita respectul oamenilor, dar l-am dobândit săvârşind o faptă urâtă, pe care toţi însă o socoteau nobilă. Ştiam că nu este pe merit, dar îmi făcea plăcere, iar uneori mă frământa gândul că aşa ar fi trebuit să fac. E drept, asta n-ar fi schimbat nimic, doar pentru mine ar fi fost cu totul altceva. Şi totuşi, aşa e mai bine, nu este chiar bine, dar oricum, oamenii mă preţuiau de parcă aş fi făcut-o, şi sunt sigur că voi izbuti să mă şi justific, deoarece ştiu că n-am făcut nimic. Iar când veni pe numele muftiului scrisoare din partea lui Hasan şi a lui Mula-Iusuf, de undeva de la graniţa din apus, în care ei mă justificau, spunând tot adevărul, asta îi întări pe oameni şi mai mult în credinţa că am fost înţeleşi (căci, de ce m-ar fi apărat dacă aş fi fost vinovat faţă de ei?). Scrisoarea asta eu am socotit-o dovada cu care voi arăta oricui nevinovăţia mea. Nădăjduiam să găsesc acum şi destui martori în sprijinul meu, dacă se va ajunge la cercetări.

Dar la cercetări nu s-a ajuns. Totul s-a săvârşit fără mine, deşi ultima parte se poate săvârşi numai cu mine.

Spre seară veni Kara-Zaim, speriat, mai mult pentru el decât pentru mine. Poate că nici n-ar fi venit dacă n-ar fi trebuit să-i plătesc simbria; cu acest prilej de obicei îmi aducea şi ştirile pe care le socotea mai însemnate. Şi pe

cea de acum o socotea însemnată şi avea dreptate de data asta.

Întâi, a vrut să scoată o sumă mai mare, căci trebuia să-l plătească pe feciorul care îl slujea pe muftiu, de la care aflase ştirea.

— E chiar atât de însemnată?

— Păi, gândesc că este. Ştii că azi-dimineaţă a sosit tătarul din Ţarigrad?

— Ştiu. Dar nu ştiu pentru ce.

— Pentru tine.

— Pentru mine?

— Jură că n-ai să mă dai de gol. Pune mâna pe Coran. Aşa. Te vor închide astă-seară.

— A adus vreo poruncă?

— Pare-se că da. Catul-firman.

— Va să zică, mă vor sugruma în fortăreaţă.

— Chiar aşa, te vor sugruma.

— Ce să fac, aşa mi-e soarta.

— Nu poţi fugi?

— Unde să fug?

— Nu ştiu, spun şi eu aşa. N-ai pe nimeni să te ajute? Cum l-ai ajutat şi tu pe Hasan.

— Eu nu l-am ajutat pe Hasan.

— Totuna-i acuma. L-ai ajutat, şi aşa rămâne. L-ai ajutat, de ce vrei să strici singur binele pe care l-ai făcut?

— Îţi mulţumesc că ai venit, te-ai vârât în primejdie pentru mine.

— Ce să fac, şeic-Ahmed, prietene, nevoia m-a împins. Şi să ştii că-mi pare rău.

— Cred.

— M-ai ajutat mult, am mai prins viaţă şi eu pe lângă tine. De multe ori te pomenim eu şi nevastă-mea. De acum o vom face şi mai des. Vrei să ne sărutăm şeic-Ahmed? Am fost cândva pe acelaşi câmp de luptă, de unde eu am ieşit ciopârţit, iar tu întreg, dar iată. soarta vrea ca tu să te duci mai repede.

— Vino să ne sărutăm, Kara-Zaim, şi să mă pomeneşti din când în când de bine.

A plecat cu ochii plini de lacrimi, iar eu am rămas în odaia întunecată, strivit de cele auzite.

N-am cum să mă îndoiesc, desigur că e adevărat. În zadar m-am amăgit cu speranţe deşarte, altfel nici n-ar fi putut să fie. Valiul a ridicat stavila şi puhoiul m-a luat.

Repet neputincios: moartea, sfârşitul. Şi nu prea înţeleg, ca atunci, în beciurile fortăreţei, când o aşteptam, nepăsător. Acuma îmi pare departe, de neînţeles, deşi ştiu totul. Moartea, sfârşitul. Şi dintr-odată, parcă mi-aş fi recăpătat vederea în faţa întunericului care mă împresura, mă copleşi groaza de nefiinţă, de acest nimic. Iată dar, asta-i moartea, ăsta-i sfârşitul! Întâlnirea din urmă cu ceasul cel mai groaznic.

Nu, pentru nimic în lume! Vreau să trăiesc! Orice s-ar întâmpla, vreau să trăiesc, stând într-un picior până la moarte, pe o stâncă abruptă până la moarte, dar vreau să trăiesc. Trebuie! Am să lupt, am să muşc cu dinţii, am să fug până îmi va cădea pielea de pe tălpi, am să găsesc pe cineva să mă ajute, am să-i pun cuţitul în beregată şi am să cer să mă ajute, şi eu am ajutat pe alţii, şi chiar dacă nu, tot am să fug de sfârşit, şi de moarte.

Hotărât, cu puterile pe care mi le dădeau spaima şi dorinţa de viaţă, m-am îndreptat spre ieşire. Liniştit, cât se poate de liniştit, să nu mă trădeze graba şi privirea înspăimântată; în curând va fi noapte, mă va ascunde întunericul, voi fi mai iute decât un ogar, mai tăcut ca o pasăre de noapte, zorile mă vor găsi în adâncul vreunei păduri, într-un ţinut îndepărtat, numai să nu răsuflu atât de zgomotos, de parcă m-aş şi afla înaintea poterei, şi inima să nu-mi bată atât de năvalnic, ca un clopot, are să mă trădeze.

Dar deodată m-am moleşit. Mi-au pierit curajul şi nădejdea. Şi puterea. Totul e în zadar.

În faţa judecătoriei se găsea Piri-Voievod, iar pe uliţă se plimbau trei seimeni înarmaţi. Ştiam, pentru mine.

Am luat-o înspre tekie.

Nu mi-am întors capul să mai văd o dată judecătoria, eram poate pentru ultima dată aici, dar nu mă lega cu

nimic. Nu voiam, dar nici nu puteam să mă gândesc la ceva. Totul era gol în mine, de parcă mi-ar fi fost scoase măruntaiele.

Pe stradă, lângă pod, se apropie de mine un tânăr.

— Iartă-mă, am vrut să intru la judecătorie, dar nu m-au lăsat la dumneata. Eu sunt din Devetaci.

Râse, după ce spuse asta, lămurindu-mă numaidecât.

— Nu te supăra că râd. Totdeauna fac aşa, mai ales când sunt tulburat.

— Eşti tulburat?

— Sunt. De o oră tot repet ce am să-ţi spun.

— Şi mi-ai spus?

— Am uitat totul.

Şi râse din nou. Nu părea tulburat de loc.

Din Devetaci! Mama mea e din Devetaci, jumătate din copilărie mi-am petrecut-o în satul acela. Aceiaşi munţi ne împresoară, acelaşi râu curge sub ochii noştri, aceiaşi plopi pe mal.

Oare a adus în ochii lui râzători meleagurile mele natale, să le văd încă o dată înainte de sfârşit?

Ce vrea? A plecat din sat, ca mine odinioară? Caută drumuri mai largi în viaţă decât cele din Devetaci? Sau este o glumă a ursitei, care vrea să-mi amintească totul înaintea drumului cel lung? Sau este un semn, o încurajare pe care mi le trimite Dumnezeu?

De ce apare tocmai acum flăcăul acesta de la ţară, care îmi este mai apropiat decât îşi închipuie? A venit oare să mă înlocuiască în lumea asta?

Piri-Voievod şi seimenii veneau în urma noastră. Au împrejmuit cărările mele, nu-mi vor lăsa decât o singură ieşire.

— Unde ai tras?

— Nicăieri.

— Să mergem la tekie.

— Aceia sunt voinicii dumitale?

— Da. Nu-i lua în seamă.

— De ce te păzesc?

— Aşa e obiceiul.

— Eşti cel mai de seamă om din oraş?

— Nu sunt.

După ce am intrat în casă, s-a aşezat pe covorul din odaia mea, lumina plăpândă a lumânării bâjbâia prin adânciturile chipului său osos, în spatele lui, pe podele şi pe perete, o umbră uriaşă, mă uitam cum mestecă hrana simplă a tekiei cu fălcile lui puternice, ca de fier, poate fără să ştie ce mănâncă, căci se gândeşte cum se va sfârşi această întâlnire. Dar nu e nici îngrijorat, nici îndoit. Cândva, eu fusesem. Îmi amintesc de prima mea masă, abia dacă am înghiţit trei îmbucături, îmi stăteau în gât.

Suntem deosebiţi, şi totuşi la fel. În el sunt eu, altfel, din altă plămadă, reîncepând acelaşi drum.

Poate că aş fi făcut iarăşi totul la fel, dar mi se întunecă mintea de tristeţe.

— Vrei, pesemne, să rămâi în oraş?

— Da, de unde ştii?

— Nu ţi-e teamă de oraş?

— De ce să-mi fie teamă?

— Nu-i uşor aici.

— Parcă la noi e uşor, Ahmed-efendi?

— Te aştepţi la mult?

— Jumătate din norocul dumitale mi-ar ajunge.

— Îţi doresc mai mult. Râdea senin.

— Să te audă Dumnezeu. A început bine. Nici în vis n-am visat că ai să mă primeşti aşa de frumos.

— Ai venit într-un ceas bun.

— Într-un ceas bun pentru mine.

— Poate. De ce cărarea ar fi pentru toţi la fel?

Îl priveam cu interes, poate chiar cu drag, de parcă m-aş fi privit pe mine cel de odinioară, neînchipuit de tânăr, fără experienţă, fără spini în inimă, fără teamă de viaţă. Abia m-am stăpânit să nu-l prind de mâna osoasă, tare, sigură, şi cu ochii închişi să întorc înapoi trecutul. Numai o dată, fie şi pentru câteva clipe. În privirea mea a văzut tristeţea, străină de el. A întrebat, îmbărbătat de atenţia mea neaşteptată:

— Mă priveşti ciudat, de parcă m-ai recunoaşte.

— Mi-aduc aminte de un tânăr care a venit tot aşa în oraş demult.

— Ce-i cu el?

— A îmbătrânit.

— Să fie ăsta singurul necaz.

— Eşti ostenit?

— De ce întrebi?

— Aş vrea să stăm de vorbă.

— Din partea mea, şi toată noaptea.

— Al cui eşti?

— Al lui Emin Bosnjak.

— Atunci suntem rude. Chiar apropiate.

— Suntem.

— Păi, de ce nu spui?

— Aştept să mă întrebi.

— Câţi ani ai?

— Douăzeci.

— N-ai douăzeci.

— Merg pe nouăsprezece.

Tulburarea mă înăbuşea. Am vorbit de el, de bătrânul hogea, de oamenii pe care-i cunoşteam, ocolind singurul lucru care mă interesa cu adevărat. Nu să aflu, ci să vorbim, să ating din nou totul, de vreme ce tot s-a întâmplat minunea să mi-l trimită soarta tocmai în noaptea asta, să mă scufund gândind la cele ce odată au fost aievea, iar acum nu mai sunt decât umbre. Dar asta e tot ce mi-a rămas. Restul e străin. Restul e groază.

— Ce fac ai mei, tata şi mama?

— Bine. Putea să fie mai rău. Moartea lui Harun i-a lovit greu. Şi pe noi toţi. Acum s-au liniştit puţin, dar tot trişti sunt, fac doar ce-i mai mare nevoie, apoi se aşază, privesc la foc. Mai mare jalea.

Râse iar. Cu râsu-i sonor, vesel.

— Iartă-mă. Îmi scapă, fără să vreau, chiar când sunt trist. Şi aşa, trăiesc. Oamenii îi ajută, cât pot. Mai au şi din ce le-ai trimis dumneata.

— Ce le-am trimis?

— Bani. Cei cincizeci de groşi. La noi asta e avere

adevărată. Iar ei n-au nevoie de mult, mănâncă ca nişte păsărele, cârpesc ce au, nu asta e cel mai greu.

Cine oare le-a trimis cei cincizeci de groşi? Hasan desigur. Asta e noaptea duioşiei de prisos, noaptea veştilor bune, înainte de a veni cea mai rea. De mult n-a mai fost una la fel, şi n-o să mai fie niciodată.

De ce mă codesc să merg până la capăt? După asta n-are să mai fie duioşie. Va fi ceea ce trebuie să fie.

— Dar părinţii tăi, ei ce mai fac?

— Cu sănătatea o duc bine, slavă Domnului. Dar se trăieşte cam subţire: ba vine apa mare, ba ne arde soarele. Numai că tata are o fire bună, şi totul e mai uşor. Un necaz e pentru că n-am nimic, zice, şi ar mai fi unul, dacă m-aş şi supăra din pricina asta. Aşa că şi primul necaz parcă-i mai mic.

— Dar mama? Ştie că ai venit la mine?

— Ştie. Cum n-ar şti? Tata zice: are el şi grijile lui, adică dumneata. Iar mama: las că n-o să-l ia la palme, adică pe mine.

— A îmbătrânit?

— Nu.

— A fost frumoasă.

— O ţii minte?

— Cum să nu.

— Şi acum e frumoasă.

— Venisem din armată pe vremea aceea. Sunt douăzeci de ani de atunci.

— Erai rănit?

— Cine ţi-a spus?

— Mama.

Da, îmi amintesc. De tot îmi amintesc în această seară. Aveam douăzeci de ani atunci, sau ceva mai mult, mă întorsesem din război, din robie, cu răni proaspete, abia vindecate, sau încă sângerânde, mândru de vitejia mea, şi trist pentru ceva ce mi-a rămas tulbure până la sfârşit. Poate din pricina amintirilor pe care le înnoiam necontenit, sau datorită măreţiei jertfei care ne înălţase până la ceruri, aşa că ne-a fost greu pe urmă să coborâm

pe pământ, şi să umblăm aşa, despuiaţi şi obişnuiţi.

O zi însă a fost deosebită de toate celelalte.

Şi în vis vedeam acele ceasuri, când în zorii zilei, ştiind că suntem înconjuraţi şi că nu e nicio scăpare, am hotărât să murim ca ostaşii Dumnezeului cel atotputernic. Eram cincizeci, în luminişul umbros, deasupra câmpiei pustii de toamnă, unde fumegau focurile taberei duşmane. M-au ascultat, ştiam că toţi gândesc ca mine, ne-am spălat cu nisip şi praf, căci apă nu era, am chemat la rugăciune cu vocea plină, ne-am închinat cu toţii, pe urmă ne-am dezbrăcat, ca să fim mai uşori, şi în cămăşi albe, cu săbiile goale am ieşit din pădure tocmai când soarele a luminat câmpia. Nu ştiu cum arătam, jalnic sau înspăimântător, nu mă gândeam la asta, simţeam numai foc în inimă şi o vigoare năvalnică în trup. Pe urmă mi se păru că văd lanţul acela de bărbaţi tineri, în cămăşi albe, cu braţele goale, cu săbiile în care se oglindea soarele dimineţii, cum păşesc umăr la umăr pe câmpie. Acesta e ceasul cel mai pur al vieţii mele, clipa celei mai desăvârşite uitări de sine; sclipiri ameţitoare de lumină, şi o linişte solemnă în care se aude doar pasul meu, la mare depărtare. S-a minunat Kara-Zaim când i-am spus asta, credea că numai el cunoaşte gândurile unui războinic. (Nimic nu mi-aş dori mai mult acuma decât simţământul acela, dar el nu se mai poate întoarce.) Le-a fost frică de noi şi mult timp au dat înapoi, dar erau mulţi, mai mulţi decât noi, şi a început un măcel cumplit, care a îndoliat multe mame, şi ale noastre, şi pe ale lor. Am fost primul, şi am căzut primul, tăiat, înjunghiat, sfârtecat, dar nu imediat, nu repede. Am purtat îndelung înainte sabia plină de sânge, străpungând şi tăind tot ce nu purta cămaşă albă, şi cămăşi albe erau tot mai puţine, se făceau roşii, ca şi a mea. Cerul deasupra noastră era un cearşaf roşu, pământul de sub noi era o bătătură roşie. Vedeam roşu, răsuflăm roşu, strigam roşu. Apoi totul se făcu negru, se făcu pace. Nu mai era nimic când mi-am venit în fire, în afară de amintirile din mine. Închideam ochii şi rechemam clipa cea mare, nevrând să ştiu de înfrângere, de răni, de măcelărirea unor oameni minunaţi,

refuzând să cred că zece s-au predat fără luptă, respingeam ceea ce era, căci era urât; ţineam cu înfrigurare să păstrez icoana marii jertfe, în strălucire şi foc, nelăsând-o să păleasca. Pe urmă am plâns când amăgirea s-a destrămat. Primăvara, pe drumuri noroioase, m-am întors din robie acasă, fără sabie, fără puteri, fără seninătate, fără mine cel de odinioară. Păstram doar amintirea, ca pe un talisman, dar pălise şi ea, pierduse din culoare şi prospeţime, din vioiciune şi din înţelesul de la început. Mă târam, tăcut, prin noroaiele câmpiilor sumbre; înnoptam pe tăcute, în stoguri de fân şi prin hanuri; umblam tăcut prin ploaia de primăvară, ghicind drumul drept, ca o fiară, mânată de dorinţa să moară acasă, printre oamenii care mi-au dat viaţă. I-am povestit flăcăului în cuvinte simple, obişnuite, cum eram când am venit în sat, în primăvara aceea de acum douăzeci de ani. I-am povestit fără vreun motiv, pentru mine, aşa parcă aş fi stat de vorbă cu mine însumi, căci pe el nu-l privea asta. Dar fără el n-aş fi putut să povestesc, n-aş fi putut să stau de vorbă cu mine. M-aş fi gândit la ziua de mâine.

Mă privea serios, mirat.

— Dar dacă ai fi fost sănătos şi vesel, n-ai mai fi venit acasă?

— Când rămâne fără nimic, omul caută un adăpost, ca şi cum s-ar întoarce în pântecul mamei.

— Dar pe urmă?

— Pe urmă uită. Neastâmpărul nu-i dă pace. Şi dorinţa de a fi ceea ce n-a mai fost, sau a mai fi încă o dată ceea ce a fost. Fuge de soarta lui şi îşi caută alta.

— Atunci e nefericit, dacă crede mereu că soarta lui e în altă parte, acolo unde el nu e.

— Poate.

— Iar lumina aceea şi strălucirea de pe câmpul de luptă, asta n-am înţeles-o. Dar de ce e asta cea mai curată clipă din viaţă?

— Pentru că omul uită de sine.

— Ce are din asta? Şi ce are altul din asta?

Băiatul acesta nu va cunoaşte înflăcărarea noastră.

Nu ştiu dacă aşa e bine sau râu.

— Ce a fost mai departe?

— Mama nu ţi-a povestit?

— Zice că erai trist.

Da, eram trist, şi ea ştia asta. Ştia şi înainte de a mă vedea. Auziseră că am murit, iar eu însumi mă simţeam aşa, de parcă m-aş fi întors din morţi, sau şi mai rău, de parcă mă aştepta moartea; mă copleşea un simţământ de pustiu, un fel de linişte surdă, de jale, de întuneric, de frică, pentru că nu ştiam ce se întâmplase; fusesem nu ştiu unde, mă dureau strălucirea soarelui şi sclipirile lui roşii, căci se arătau ca o văpaie în întuneric, ca într-un coşmar, s-a prăbuşit ceva acolo unde am fost, şi aici, unde ar fi trebuit să fiu, se surpa totul ca nisipul malului când cresc apele, şi nu ştiu cum am ieşit la liman, şi pentru ce.

Mama s-a apucat să-mi descânte în cărbuni şi să-mi alunge frica, turnând plumb fierbinte în paharul cu apă deasupra capului meu, căci tăceam când eram treaz şi strigam în somn. Mi-au scris zapise, crezând că am călcat pe farmece, m-au dus la geamie şi mi-au citit rugăciuni, au căutat leacuri la Dumnezeu şi la oameni, şi mai speriaţi că primeam totul şi că mi-e totuna.

— Maică-ta ţi-a mai povestit şi altele?

— Da. Că v-aţi iubit. Tata râde totdeauna când vorbim despre asta. Aţi fost norocoşi amândoi, zice. El, tata, fiindcă se auzise că ai murit; dumneata, fiindcă n-ai murit. Căci dacă mama nu auzea de moartea dumitale, nu s-ar fi dus după dânsul. Aşa, toţi sunteţi la număr, şi toţi trei fericiţi.

Ştie destule, dar nu ştie totul. A aşteptat şi când a auzit, ar mai fi aşteptat cine ştie cât. Nu s-a măritat, au măritat-o. Cu câteva zile înainte de întoarcerea mea. Dacă aş fi dormit mai puţin, dacă aş fi călătorit şi noaptea, dacă istovirea ar fi fost mai mică, dacă ar fi fost mai scurte câmpiile şi mai teşiţi munţii pe care a trebuit să-i străbat cu pasul, aş fi sosit la timp, ea nu s-ar fi măritat cu Emin, şi eu n-aş mai fi plecat, poate, din sat. Şi nimic n-ar fi fost din ce mă doare, nici moartea lui Harun, nici această noapte,

ultima. Ori poate că ar fi fost totuşi, căci una din nopţi trebuie să fie ultima, şi trebuie să fie ceva care să doară, totdeauna.

El vrea să afle mai mult.

— Ţi-a venit greu, când s-a măritat mama?

— Mi-a venit greu.

— Şi asta te făcea trist?

— Da, şi asta. Şi rănile, şi oboseala, şi tovarăşii mei care au murit.

— Şi atunci?

— Nimic. Totul trece, se uită.

Ce aşteaptă de la mine să-i spun? Că n-am uitat şi nu mi-a trecut? Sau că mi-a fost totuna? Are chipul încordat în timp ce mă priveşte, a rămas ceva nemulţumit în el. Râde prefăcut, de parcă ar ascunde un gând. Să fie zulia fiului din pricina purităţii mamei, de care nu vrea să se îndoiască? Căci se vede că-l frământă ceva.

— O iubeşti mult pe maică-ta?

— Cum să n-o iubesc!

— Mai ai fraţi, surori?

— N-am.

— Vorbeaţi adesea despre mine?

— Adesea. Eu şi cu mama. Tata asculta şi râdea.

— Cine te-a trimis la mine?

— Dânsa. Tata s-a învoit şi el.

— Ce ţi-a spus?

— Dacă nici Ahmed-efendi nu te va ajuta, zice, atunci nu mai are cine.

— Tata s-a învoit. Dar tu?

— Şi eu. Uite, am venit.

— Dar nu eşti bucuros.

Se roşi, obrajii arşi de vânturi i se învăpăiară şi spuse râzând:

— Păi, m-am mirat. De ce tocmai dumneata.

— Pentru că suntem rude.

— Şi ei spun tot aşa.

— I-am spus lui Emin: când ţi-o creşte băiatul, trimite-l la mine. O să am grijă de el. Atâta cred că pot.

Am minţit, ca să-l liniştesc.

Este mai simţitor decât am crezut. I se părea nepotrivit să mă roage tocmai pe mine, ceva îi părea ciudat.

Mie nu mi se părea ciudat. Am aflat acum, la sfârşitul sfârşitului, că nu m-a uitat. Şi nu ştiu dacă să mă bucur, căci este trist. M-a pomenit adesea, înseamnă că se gândea la mine. Şi mi l-a încredinţat pe unicul ei fiu, să-l ajut, să nu rămână printre săracii satului. Îl iubeşte, desigur, îl iubeşte atâta încât se împacă şi cu despărţirea, numai să-l scoată din glodul satului şi al nesiguranţei. Poate sunt şi eu de vină că îşi trimit copiii la oraş, îi amăgeşte povestea mea.

Ai să te căieşti, femeie frumoasă, când vei afla.

Nu ştiu cum e acuma, eu îmi amintesc frumuseţea ei. Şi suferinţa înscrisă pe chipul ei, o suferinţă cum nu mai văzusem niciodată, şi pe care mult timp n-am putut-o uita, căci eu am stârnit-o. Din pricina acestei femei, singura pe care am iubit-o vreodată, nu m-am însurat. Din pricina ei, pierdută, răpită, m-am făcut mai aspru şi mai închis faţă de toţi: mă simţeam jefuit, şi nu voiam să dau altora ceea ce nu i-am putut da ei. Poate că mă răzbunam pe mine, şi pe oameni, fără să vreau, fără să ştiu. Mă durea sufletul chiar şi de la depărtare. Apoi am uitat, e adevărat, dar prea târziu. Păcat că iubirea mea neistovită n-am dăruit-o altcuiva, părinţilor, fratelui, unei alte femei. Dar poate că spun astea aşa, fiindcă îmi închei socotelile. Căci doar eu am lăsat-o şi am plecat la război, fără părere de rău, şi m-am căit doar atunci când nimic nu se mai putea îndrepta.

A treia zi după întoarcere, obosit de atenţiile şi de îngrijorarea părinţilor, am plecat de acasă dimineaţă şi m-am pomenit pe piscul care se ridica deasupra satului, a pădurii, a râului, în pustiul de piatră unde numai vulturii brăzdau cerul; am atins cu palma piatra mare de pe un mormânt vechi, singuratic, adăpostit între pustiul cerului şi al pământului, de veacuri tăcut şi neştiut de nimeni. Am ascultat glasul pietrei, sau poate al mormântului, de parcă acolo s-ar fi găsit ascunsă taina vieţii şi a morţii, am stat

deasupra prăpastiei, a necuprinsului de păduri şi de stânci golaşe, ascultând şuierul de şarpe al vântului din înălţimi, în îndoitul deşert al singurătăţii şi al nefiinţei – ca şi mortul care sta acolo de veacuri, acoperit de lespede. Hei! îi strigam, în golul timpului, şi glasul se rostogolea pe creasta stâncilor. Glasul singuratic şi vântul singuratic.

După aceea am coborât în pădure; mă izbeam cu fruntea de scoarţa copacilor, îmi zdreleam genunchii de rădăcinile noduroase, mă opream în îmbrăţişarea tufişurilor, mă îmbrăţişam cu fagii, râzând şi căzând, râzând şi sculându-mă, şi iar râzând. Hei, îl strigam pe cel de departe şi singuratic, care chiar şi în mormânt, tot voia să fie pe înălţimi. Hei! strigam şi râdeam, fugind.

Am ocolit satul ei, ca să nu o mai văd, am coborât până la râu, aici nu mai era singurătate, dar o adusesem cu mine de sus, de departe; am umblat pe malul întins, am păşit prin apa mică, intrând şi ieşind, beat, ameţit de murmurul liniştit al şuvoiului, am stat în apă până la genunchi, închipuindu-mi cum mă scufund, tot mai mult, în bulboană, tot mai adânc, cum apa îmi vine până la bărbie, până la gură, peste cap, susură peste mine, iar în jurul meu o linişte verzuie, ierburile unduioase mi se înfăşoară în jurul picioarelor, şi eu sunt unduitor, ca un spic, peştişori îmi intră în gură, şi-mi ies prin urechi, racii se prind cu cleşti de degetele picioarelor, de şold mi se freacă leneş un peşte mare şi greoi. Pace. Totuna. Hei! strig, fără glas, şi mă aşez în crângul cuprins între râu şi drum, între viaţă şi moarte.

Nu e nimeni, nu trece nimeni prin văioaga asta dintre cele două sate, oamenii sunt la câmp sau pe la oasele lor, singurătatea mă doare plăcut, sunt trist din pricina ei, dar n-aş schimba-o cu nimic pe lume; miroase umezeala caldă a pământului de primăvară, guguştiucii se lasă pe crengile plopilor, la marginea apei se scaldă porumbeii, cu aripile întinse, împrăştiind în jur picături roşii şi verzi, undeva departe se aude leneş o talangă. Locuri cunoscute, culori cunoscute, sunete cunoscute; privesc în jur: totul e al meu, trag aer în piept: e al meu, ascult: al meu e totul.

Al meu este şi golul acesta, şi ceea ce nu există.

Am tânjit să vin aici, am adulmecat vântul, ca un lup, dorul meu îmi şi arăta drumul şi, iată-mă, sunt aici, nu se întâmplă minunea pe care am nădăjduit-o, dar e bine, e frumos, e linişte. Linişte, ca în vis, linişte, ca într-o întoarcere la viaţă.

Ating cu palma iarba moale, abia încolţită, fragedă ca pielea unui copil, şi uit de pământul trezit la viaţă.

Mă gândeam la meleagurile natale, la casa părintească, pe când zoream încoace, şi, uneori, la ea.

Acum mă gândeam numai la ea.

Era mai bine dacă mă aşteptai, şopteam în sinea mea, ar fi fost mai uşor. Nu ştiu de ce, dar ar fi fost mai uşor. Poate că tu eşti mai presus decât meleagurile natale, şi decât casa părintească, acum când nu mai eşti. Unde-i norocul să nu fii, mi-ar fi mai uşor, mi-ar fi mai bine. Fără de tine depărtările străinătăţii mă dor mai tare, şi drumurile pustii, şi visele ciudate, pe care le visez şi treaz, şi nu pot să le alung.

Nu mă plâng, e totuna, dar chem umbra ei, chipul ei dispărut, ca să-mi iau rămas bun pentru ultima oară, căci o mai părăsesc o dată.

Şi am izbutit să o aduc, să o mai întrupez din frunziş verde, din sclipirile apei, din lumina soarelui.

Stătea, depărtată, ţesută numai din umbre. Părea că dacă se stârneşte cea mai uşoară adiere, va pieri.

Doream, dar mă şi temeam să nu piară.

— Ştiam că vei veni, spun. Şi imediat, fără oprire îmi spuneam:

— E prea târziu, nu mai e nimic, decât doar în gândul meu. Fie ca nici asta să nu mai fie.

— Allahemanet, spun în semn de rămas bun. N-am să te las să mă tulburi, nălucă. Rămâi mereu aici între aceste stânci, ca luna, ca râul acesta, ca semiluna în minaret, ca o vedenie luminoasă; ai umplut locul acesta cu făptura ta, ca pe un aşternut l-ai îmbibat cu parfumul tău. Am să plec în lume, în alte ţinuturi, acolo unde nu eşti, nici chipul tău n-o să-l mai port în mine.

— De ce-ţi ascunzi capul în palme? m-a întrebat. Eşti trist?

— Am să plec, am spus, şi am închis ochii, mi-am lăsat pleoapele, ca un capac, ca un oblon, ca să întemniţez acolo chipul ei nestatornic. Am să plec, să nu te mai văd, am să plec, să nu mă mai gândesc la trădare.

— Ştii cum mi-a fost? Ştii cum mi-e acum?

Am să plec, să nu te urăsc, să nu îmi mai pese de tine.

— Am risipit chipul tău pe drumurile îndepărtate, îl vor împrăştia vânturile şi-l vor spăla ploile, nădăjduiesc. Din mine îl va şterge durerea.

— De ce ai plecat astă-toamnă? Omul niciodată nu trebuie să plece, când are de ce să rămână.

— A trebuit să plec.

— M-ai lăsat. Ce-ai căutat în lumea largă? Te-ai întors trist. Asta e tot cu ce te-ai ales?

— Sunt trist din pricina rănilor, din pricina tovarăşilor mei morţi.

— Eşti trist şi din pricina mea.

— Sunt trist şi din pricina ta, dar nu vreau să-ţi spun. Zile şi săptămâni am călătorit, ca să te văd. Seara mă culcam sub copaci, flămând, cu picioarele umflate, rebegit de ploaia îngheţată, şi uitam totul, stând de vorbă cu tine. Am umblat pe drumuri nesfârşite, m-aş fi speriat de câte erau şi de groaznicele lor depărtări dacă nu te ţineam de mână, dacă nu păşeam alături de coapsa ta, de şoldul tău, abia aşteptând un drum drept, ca să pot închide ochii, să te simt şi mai apropiată. De ce plângi?

— Mai spune, cum te gândeai la mine.

Obrajii îi sunt palizi, ochii umbriţi de gene lungi, genunchii îndoiţi tremură, mâinile ating iarba cu palmele, ca ale mele adineaori.

— De ce ai venit?

— Vrei să fugim împreună în lume? Am să las totul şi am să plec cu tine.

De trei zile e femeia altuia, urma mâinilor străine a rămas pe făptura ei, buzele altuia i-au şters bruma pielii.

Am spus asta, îngrozit.

— Tocmai de aceea, a răspuns neînţelept, neînţeles. M-am agăţat de braţele ei ca un om care se îneacă, e a altuia – mi-e totuna, e a mea – dintotdeauna, nu ştiam ce e dintotdeauna, ştiam numai de clipa aceea, singura importantă, care ştergea timpul, şi părerea de rău; degetele mele tremurânde s-au înfipt ca nişte cuie, nimeni n-ar fi putut să mi-o smulgă, decât moartă, o ţineam cu gheare ascuţite, ţintuită de pământ; a tăcut râul, sunau numai clopotele din mine, neştiute şi neclintite până atunci, toate clopotele, ca de primejdie, se vor strânge oamenii, nu-mi pasă de oameni, nu există oameni, o, visul meu, care ai devenit jertfă.

Pe urmă clopotele au amuţit, toate s-au aşezat la locurile lor; am privit şi am văzut-o renăscută, albă în iarba verde ca otrava, prefăcută într-o pietricică netedă, înfiptă în pământ, o brânduşă îi înflorea la subţioară, un ghiocel între coapse, mâţişorii din plopi fulguiau pe pielea-i străvezie. Să las oare s-o îngroape, sau s-o culc într-o bulboană adâncă, sau s-o duc în mormântul de piatră, mai sus de pădure? Sau să mă culc lângă ea şi să mă prefac în iarba primăverii sau în nuia de salcie?

Am plecat, fără să-mi întorc capul, nu ştiu dacă m-a strigat, şi am păstrat-o în minte aşa ciudată, ca o piatră de mormânt.

— Hei! strigam uneori peste întinderile timpului, chemând mormântul alb de primăvară, dar din depărtare nu venea niciun răspuns.

Aşa a venit şi uitarea.

Şi cred că nu mi-aş fi amintit-o nici acum, dacă în noaptea asta, chiar în noaptea asta, n-ar fi venit fiul ei. Şi al meu, poate.

Ştiu, aş putea să zic ca orice neghiob: dacă nu s-ar fi întâmplat ce s-a întâmplat, viaţa mea ar fi fost altă. Dacă nu plecam la război, dacă nu fugeam de ea, dacă nu-l aduceam pe Harun în oraş, dacă Harun n-ar… Prostii. Ce ar fi atunci viaţa? Dacă nu o lăsam, dacă nu mi s-ar fi părut mai uşor să fug decât să înfrunt o lume întreagă, poate că

n-ar fi fost nici noaptea asta, dar sunt sigur că aş fi prins ură pe femeia aceea, crezând că s-a pus în drumul norocului meu, că m-a împiedicat să răzbesc în viaţă. Căci n-aş fi ştiut ceea ce ştiu acuma. Omul este blestemat şi îi pare rău după toate drumurile pe care nu le-a străbătut. Dar cine ştie ce m-ar fi aşteptat şi pe celelalte drumuri.

— Norocul dumitale că ai plecat din sat, îmi spune flăcăul somnoros.

— Du-te, culcă-te, eşti ostenit.

— Norocul dumitale.

— Am să te trezesc în zori. Eu plec la drum.

— Departe?

— Hafiz-Muhamed o să aibă grijă de tine. Vrei să rămâi la tekie?

— Mi-e totuna.

Şi mie. Să aleagă singur, să încerce. Nu pot să-l ajut cu nimic. Nimeni nu poate să ajute pe nimeni.

A vrut să-mi sărute mâna, fără îndoială aşa l-au sfătuit, ca să mă îmbuneze şi să-şi arate recunoştinţa pe care nu o simţea. Nu l-am lăsat.

A ieşit obosit, e lung drumul din sat până în oraş (şi mai lung din oraş înapoi în sat), puţin mirat poate că totul s-a sfârşit cu bine, poate şi întristat că va rămâne. Am trecut unul pe lângă celălalt, străini şi reci.

Mă gândeam aproape cu scârbă că s-ar fi putut să fie şi altfel, să-l îmbrăţişez, să ne sărutăm, să-i dau sfaturi înţelepte, să ţin cu ochii înlăcrimaţi mâna lui noduroasă, şoptind îndurerat: fiul meu, să caut prosteşte trăsăturile mele pe chipul lui, să-l înduioşez cu chipul meu din urmă, care îi va rămâne în amintire. E într-adevăr mai bine să-i rămână în amintire ceva mai frumos şi mai înţelept.

Da, stăteam lângă el, cu lumânarea în mână, în timp ce el dormea somnul cel mai adânc, care le e dat numai celor tineri şi celor proşti, căutând în zadar o urmă de duioşie în mine. Lumina sălta pe chipul său, respira liniştit, gura puternică, asemănătoare cu a mea, zâmbea către ceva lăsat în urmă, ceva de care nu se desprinsese încă. Mă gândeam: o să mă înlocuiască în acest loc, şi în viaţă,

os din osul meu, poate, eu cel de adinioară; viaţa merge înainte. Dar nimic nu s-a învolburat în mine, gândul a rămas rece, nu m-am plecat să-l sărut, nici să-l ating cu palma. Nu simţeam în mine urmă de duioşie.

Şi totuşi, îţi doresc noroc, tinere om.

Pazvangiul anunţă undeva, în întuneric, miezul nopţii. Ultima mea noapte, ultima zi: cu sfârşitul meu am să-i însemn începutul.

Ştiu asta, şi curios, tot ce urmează să se întâmple pare departe, neadevărat. În adâncul meu cred că nici n-o să se întâmple. Ştiu că se va întâmpla, dar ceva în mine surâde, se împotriveşte, respinge. Se va întâmpla, dar este cu neputinţă. Ceea ce ştiu nu este de ajuns. Prea multă viaţă mai este în inima mea, şi nu vreau să înţeleg. Poate şi pentru că scriu aceste rânduri: nu m-am dat bătut, alung moartea.

Am lăsat jos condeiul şi multă vreme după aceea nu am mai putut scrie; mâna mi-era amorţită – de oboseală sau de nepăsare, de gândul laş, care m-a fulgerat, că n-are niciun rost ceea ce fac. Şi după ce am rămas fără apărare, lumea din jurul meu a prins din nou viaţă. Iar lumea aceasta e numai linişte şi întuneric.

M-am sculat şi m-am dus la fereastra deschisă. Linişte, întuneric. Deplin, cel din urmă. Nicăieri nimic, nicăieri nimeni. A încetat să pulseze şi ultima venă, s-a stins şi ultima rază. Niciun glas, nicio suflare, niciun fir de lumină.

O, lume, pustietate, de ce tocmai acum este aşa?! Atunci, în această linişte desăvârşită, în această moarte se auzi un glas senin, tânăr, curat, cântând visător şi încet, dar proaspăt şi viguros, un cântec ciudat. Ca un cântec de pasăre. Aşa a şi tăcut, cum s-a auzit, pe neaşteptate. Poate sugrumat, ca o pasăre.

Dar a rămas în mine viu, m-a înduioşat, m-a tulburat, m-a răscolit. Acest glas omenesc obişnuit şi necunoscut, pe care până acum nici nu l-aş fi băgat în seamă. Poate pentru că s-a auzit în tăcerea moartă, poate pentru că nu se

temea, sau tocmai pentru că se temea, sau pentru că mi s-a adresat mie, cu milă, cu îmbărbătare.

M-a încercat o duioşie târzie. Omule, care cânţi în întunericul înfricoşător, te aud. Glasul tău gingaş îmi pare o povaţă. Dar la ce bun acum?

Unde eşti, Ishak, răzvrătitule, ai existat vreodată cu adevărat?

Ce amăgire cumplită eşti, pasăre de aur!

În odaia cealaltă veghează hafiz-Muhamed, poate că a aflat şi aşteaptă să-l chem, sau să mă duc la dânsul, mă lasă să-mi închei socotelile cu mine şi să cer îndurare de la Dumnezeu. Sunt sigur că plânge, cu lacrimi neputincioase de bătrân, durerea acestei lumi. El îi compătimeşte pe toţi oamenii. Nici el, nici eu nu-i iubim, el în felul lui, eu într-al meu. De aceea suntem singuri.

Dar poate că pe mine m-ar compătimi într-un fel anume, poate m-ar desprinde din jalea generală, şi mi-ar întinde mâinile ca ultimul om unui ultim om.

Să-i spun: sunt singur, hafiz-Muhamed, singur şi trist, dă-mi mâna şi să-mi fii măcar pentru o clipă prieten, tată, fiu, om drag a cărui apropiere mă bucură, lasă-mă să plâng la pieptul tău osos, plângi şi tu, pentru mine, nu pentru toţi oamenii, pune-mi palma ta umedă pe creştet, va dura puţin, dar am nevoie, căci, iată, că s-au pornit să cânte primii cocoşi.

Primii cocoşi, trâmbiţari răutăcioşi, care îmboldesc timpul, îi dau pinteni să nu adoarmă, grăbesc nenorocirile, le stârnesc din culcuşurile lor, ca să ne întâmpine burzuluite.

Să strig oare în noapte, să chem în ajutor?

În zadar. Cocoşii sunt necruţători, au început să trâmbiţeze.

Stau în genunchi, ascult. În liniştea odăii, de undeva din pereţi, din tavan, din spaţii nevăzute, bate ceasul – *kudret*, mersul nestăvilit al ursitei.

Mă inundă spaima ca un puhoi.

Cei vii nu ştiu nimic. Învăţaţi-mă, voi, morţilor, cum se poate muri fără spaimă, fără groază. Căci moartea este

absurdă, ca şi viaţa.

Martor mi-e călimara şi condeiul şi cele cu condeiul scrise;

Martor mi-e întunericul nesigur al amurgului; şi noaptea, şi toate câte învie odată cu ea;

Martor mi-e luna plină de pe cer şi răsăritul zorilor;

Martor mi-e ziua Judecăţii de Apoi şi sufletul plin de căinţă;

Martor mi-e timpul, începutul şi sfârşitul tuturor — Că tot omul e în veşnică pierzare.

Scris de mâna lui Hasan, fiul lui Ali:

N-am ştiut că a fost atât de nefericit. Pace sufletului său greu încercat.

1962 – 1966